

वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क

२०८२

विविध लेख, रचनाको सँगालो

प्रकाशक : नेपाल बैंक लिमिटेड
प्रधान कार्यालय,
धर्मपथ, काठमाडौं
फोन : ०१-५९७१२२२,
टोल फ्री : १६६००१३७३७३
इमेल : info@nepalbank.com.np
वेब : www.nepalbank.com.np

सम्पादन समूह :
संयोजक : श्री प्रकाशकुमार अधिकारी, सहायक प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
सदस्यहरू : श्री लेखनाथ भुसाल, मुख्य प्रबन्धक
श्री सचिता पराजुली, मुख्य प्रबन्धक
श्री निर्मलकृष्ण पाण्डे, मुख्य प्रबन्धक
श्री अर्जुन बहादुर कँडेल, मुख्य प्रबन्धक
श्री प्रकाश पहारी, वरिष्ठ प्रबन्धक
श्री विश्वराज भण्डारी, वरिष्ठ प्रबन्धक
श्री बाबुराम काफ्ले, वरिष्ठ प्रबन्धक
श्री कृष्णहरि गौतम, उप-प्रबन्धक
श्री सुरेन्द्र बस्नेत, सहायक प्रबन्धक
सदस्य सचिव : श्री निर्मल सुवेदी, वरिष्ठ प्रबन्धक

प्रुफरिडिड : डा. लेखराज खतिवडा
श्री डोरप्रसाद भण्डारी

सर्वाधिकार : नेपाल बैंक लिमिटेड

सज्जा : विशाल तामाङ (मो. ९८४२९०७३०६)

मुद्रण : पि.एस. प्रिन्टिड प्रेस
सूर्यविनायक न.पा.-२, बालकोट, भक्तपुर
फोन : ०१-५२९१०५३

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

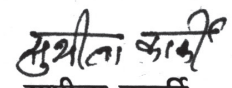
शुभकामना

नेपालको पहिलो वाणिज्य बैङ्कको रूपमा स्थापित नेपाल बैङ्क लिमिटेडको ८९औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

लामो इतिहास बोकेको यस संस्थाले नेपालको वित्तीय प्रणालीको विकास र बैङ्किङ सेवाको विस्तारमा पुऱ्याएको योगदान अतुलनीय छ । आधुनिक बैङ्किङ प्रणालीको प्रतिस्पर्धामा समेत सफलता हासिल गर्दै यस संस्थाले राष्ट्रको आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

नेपाल बैङ्क लिमिटेडले आफ्नो गौरवमय इतिहास र समृद्ध अनुभवलाई निरन्तरता दिँदै आधुनिक सूचना प्रविधिसँग जोडेर नेपाली जनताको आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने छ भन्ने मलाई विश्वास छ । नवीन लगानीका क्षेत्रहरूको पहिचान, डिजिटल बैङ्किङको विस्तार, ग्राहकमैत्री सेवा प्रवाह र संस्थागत सुशासन कायम राख्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा नेपाल बैङ्क लिमिटेडले महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सकोस् भन्ने मेरो अपेक्षा छ ।

अन्त्यमा, नेपाल बैङ्क लिमिटेडको उत्तरोत्तर प्रगति र सफलताको कामना गर्दै यस संस्थाको ८९औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा सम्पूर्ण ग्राहकवर्ग, सञ्चालक समिति, शेयरधनी, कर्मचारी तथा शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

सुशीला कार्की

३० कार्तिक, २०८२

ने.सं.११४६ कछलागा: १२, आइतबार

रामेश्वरप्रसाद खनाल
अर्थमन्त्री

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

नेपाल बैंक लिमिटेडको ८९औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा शुभकामना सन्देश व्यक्त गर्न पाउँदा अत्यन्त हर्षित छु। नेपालको पहिलो बैंकको रूपमा स्थापित यस बैंकले नेपालको वित्तीय क्षेत्रको विकासमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याएको छ।

सुशासन तथा सदाचारयुक्त राष्ट्र निर्माणका लागि भएको परिवर्तनलाई आत्मसाथ गर्दै समृद्ध र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणमा बैंकिंग क्षेत्रको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ। यसमा नेपाल बैंक लिमिटेडको भूमिका प्रशंसनीय रहनुको साथै बैंकले वित्तीय समावेशीकरणमा टेवा, उद्यमशीलताको प्रोत्साहन र राष्ट्रिय वचतको प्रवर्द्धनमार्फत आर्थिक विकासमा सबल योगदान पुऱ्याएको छ। डिजिटल बैंकिंगको विस्तार, लघु, साना तथा मझौला उद्यमको वित्तीय पहुँचमा विस्तार, हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन र वित्तीय साक्षरताको प्रवर्द्धनमा बैंकको नेतृत्वदायी भूमिका रहने विश्वास मैले लिएको छु। यसैगरी, आगामी दिनमा बैंकबाट प्रभावकारी, पारदर्शी एवं उत्तरदायी बैंकिंग सेवाको अपेक्षा गर्दछु।

अन्त्यमा, यस बैंकका ग्राहक, शेयरधनी, सम्पूर्ण कर्मचारी र शुभेच्छुकलाई बैंकको वार्षिकोत्सवको अवसरमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु। सबैको मेहनत, परिश्रम र प्रतिबद्धताबाट बैंकले असाधारण उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएको छ। बैंकले भविष्यमा पनि देश र जनताको सेवामा समर्पित भएर आगाडि बढ्नेछ भन्ने मेरो अटल विश्वास रहेको छ। यस पावन अवसरमा बैंकको उत्तरोत्तर प्रगति र सफलताको कामना गर्दछु।

(रामेश्वरप्रसाद खनाल)
अर्थमन्त्री

२०८२ कात्तिक ३०

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभकामना

नेपाल बैंक लिमिटेडले आफ्नो स्थापनाको ८८ वर्ष पूरा गरी ८९औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

नेपालको पहिलो वाणिज्य बैंकका रूपमा स्थापना भएको यस बैंकले नेपालमा आधुनिक बैंकिङ सेवासँगै वित्तीय पहुँचको अभिवृद्धि र वित्तीय समावेशीकरणको प्रवर्द्धनमार्फत अर्थतन्त्रको सबलीकरणमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। हाल बैंकले २३१ शाखा, ६१ एक्सटेन्सन काउण्टर र २३७ एटीएमलगायतका सेवाका माध्यमबाट देशभर छरिएर रहेका सर्वसाधारणको बचतलाई परिचालन गर्दै राष्ट्रिय पुँजी निर्माणमा पुऱ्याएको योगदान प्रशंसनीय छ।

विभिन्न कालखण्डमा देखा-परेका चुनौतीपूर्ण अवस्थाका बाबजुद ग्राहकवर्गको विश्वास र भरोसालाई अक्षुण्ण राख्दै प्रतिस्पर्धात्मक बैंकिङ व्यवसायमा आफूलाई सक्षम रूपमा प्रस्तुत गरेको यस बैंकले आगामी दिनमा आफ्ना बैंकिङ सेवा र सुविधालाई थप सुदृढ, आधुनिक र ग्राहकमैत्री बनाउँदै नवप्रवर्तन र प्रविधिमैत्री बैंकिङ सेवामार्फत नेपालको आर्थिक विकास र रोजगारी सिर्जनामा अझ महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिएको छु।

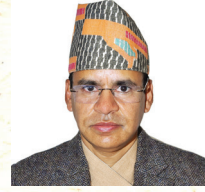
अन्त्यमा, ८९औं वर्ष प्रवेशको यस विशेष अवसरमा बैंक व्यवस्थापन, सेयरधनी, कर्मचारीवर्ग, ग्राहक र सम्पूर्ण सरोकारवालामा पुनः हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२०८२ कात्तिक ३०

(प्रा. डा. विश्वनाथ पौडेल)

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या :-

च. नं. :-

शुभकामना

नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको साझेदारीमा नेपालको पहिलो बैंकका रूपमा स्थापना भई अनवरत रूपमा बैंकिङ्ग सेवा प्रवाह गर्दै ८९ औं वर्षमा प्रवेश गरेको नेपाल बैंक लिमिटेडको मुलुकको आर्थिक विकासमा विशेष योगदान र महत्त्व रहेको छ।

देशको दुर्गम क्षेत्रसम्म शाखाहरू विस्तार गरी ग्रामिण क्षेत्रका नागरिकसम्म विद्यासिलो एवम् शुलभ बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउन सफल यस बैंकले नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रको विकासमा समेत उल्लेखनीय टेवा पुऱ्याएको छ। नेपालको पहिलो बैंकका रूपमा यसको छुट्टै ऐतिहासिक महत्त्व र पृष्ठभूमि हुनुको साथै लगानीको माध्यमबाट देशको व्यापार व्यवसाय, उद्योगधन्दा र कलकारखानाको विकासमा टेवा दिएको छ।

आर्थिक एवम् सामाजिक विकासका लागि सबै नेपालीहरूको वित्तीय पहुँच एवं वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्नमा योगदान गरिरहेको बैंकले आफ्नो सेवालाई थप सूचना प्रविधिमैत्री बनाउँदै आगामी दिनमा नेपालभर सेवा सुविधाहरूलाई थप परिष्कृत एवं विश्वसनीय बनाउँदै सेवा प्रदान गर्न बैंकलाई थप सफलता मिल्ने विश्वास व्यक्त गर्दछु। बैंकको ८९ औं वर्ष प्रवेशको अवसरमा सबैमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना।

कार्तिक ३०, २०८२

(डा.घनश्याम उपाध्याय)

अर्थ सचिव

टेलिफोन नं.:- बजेट म. ४२११८०१, प्रशासन म. ४२११७४८, ४२११३००, राजस्व व्य.म. ४२११८६७, अ.था.स.स.म. ४२११८३७, आ.नि.वि.म. ४२११८२६
योजना, अनुगमन तथा मू.म. ४२००५३७, कानून तथा फैसला का.म. ४२११८१३, वि.क्षे.व्य.सं.स.म. ४२११९९३, वित्तीय हस्तान्तरण म. ४२११३१६

फ्याक्स नं. ४२१११६४, ४२११३४८ (बजेट म.) ४२१११६५ (अ.आ.स.स.म.)

ईमेल : admindivision@mof.gov.np, वेब साईट : www.mof.gov.np

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय
सञ्चालक समिति
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना !

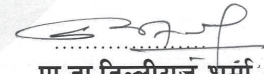
नेपालको पहिलो बैंक, नेपाल बैंक लिमिटेड आज कार्तिक ३० गते आइतवारदेखि ८९ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस बैंकले बैंकिङ सेवाको अविच्छिन्न ८८ वर्ष पुरा गरेको यस ऐतिहासिक सुखद अवसरमा ग्राहकवर्ग, शेयरधनी तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना सहित खुशी साट्न चाहन्छु ।

नेपाल बैंक लिमिटेड नेपालको बैंकिङ सम्पदा हो । नेपाली जनता, उद्यमी व्यवसायीहरूको विश्वासको धरोहरको रूपमा रही गौरवमय इतिहास कायम गरेको यस बैंकले विभिन्न कालखण्डमा थुप्रै आरोह अवरोह पार गर्दै आजको प्रतिस्पर्धी बैंकिङ परिवेशमा निरन्तर रूपमा सफल, सक्षम र प्रभावकारी बैंकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेको छ । देशमा वचत संस्कृतिको विकास सँगसँगै आर्थिक श्रोत परिचालन र पूँजी निर्माणमा महत्वपूर्ण योगदान रहेको यस नेपाल बैंक लिमिटेडले मुलुकको औद्योगिक एवं व्यापार व्यवसायको विकास एवं विस्तारमा समेत उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ ।

नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको संयुक्त लगानीमा स्थापना भएको यस बैंकमा नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको साझेदारी कायमै छ । बैंकको नीतिगत तथा निर्णय प्रक्रियामा भैँडरहेको निरन्तर सहयोगको लागि नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रालय, बैंकको विकास, विस्तार र नियमनमा मार्गनिर्देशकको भूमिका निर्वाह गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक तथा सबै नियमनकारी निकायहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । निरन्तर बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा सम्पूर्ण सेवाग्राही तथा ग्राहकवर्गप्रति उच्च सम्मान व्यक्त गर्दै आगामी दिनहरूमा समेत नविनतम प्रविधिमा आधारित प्रतिस्पर्धी बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस बैंकको लामो यात्रामा निरन्तर साथ र सहयोग प्रदान गर्नुहुने ग्राहक वर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, सहकर्मी सञ्चालकहरू, बैंक व्यवस्थापन, कर्मचारी, बैंकमा क्रियाशिल ट्रेड युनियन तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाप्रति आभार व्यक्त गर्दै यस वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

आइतवार, कार्तिक ३०, २०८२

प्रा.डा.डिल्लीराज शर्मा
अध्यक्ष

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना एवम् प्रतिबद्धता

नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको सुरुवात गर्ने ऐतिहासिक बैंकका रूपमा रहेको नेपाल बैंक लिमिटेड आजदेखि ८९ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस पुनीत अवसरमा नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य नियामक निकायहरू, सेयरधनी, सेवाग्राही, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै सरोकारवाला समक्ष खुसी वाउँदै शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

सार्वजनिक र निजी साभेदारीको अनुपम उदाहरण बोकेको यस बैंकले स्थापनाकालदेखि नै निरन्तर सेवाग्राहीहरूको आवश्यकता र समयको मागलाई सम्बोधन गर्दै उपयुक्त दृष्टिकोणसहित अधि बढ्दै आइरहेको छ। आफ्नो सेवा सुविधाहरूलाई थप विस्तार एवम् नवप्रवर्धन गरी समयानुकूल डिजिटल प्रविधिमैत्री बैंकिङलाई आत्मसात् गर्दै आर्थिक विकास तथा रोजगारी सिर्जनामा अझ सशक्त भूमिका निर्वाह गर्न बैंक प्रतिबद्ध छ। नेपाल सरकारले लिएको दिगो विकास लक्ष्यसँग आत्मसात् हुने गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशित गरेका क्षेत्रसँग सम्बन्धित निर्देशनहरूको पूर्ण परिपालना गर्दै कर्जा प्रवाह गर्न र बैंकिङ सेवा पुर्‍याउन बैंक उच्च मनोबलका साथ अधि बढिरहेको व्यहोरा स्मरण गराउन चाहन्छु। देशभर रहेका ७१ जिल्लामा आफ्ना २३१ शाखाहरू, ६१ एक्सटेन्सन काउन्टर, २३७ एटिएम आउटलेट तथा डिजिटल एवम् अनलाइन प्रविधिमार्फत देश तथा विदेशमा रहेका ग्राहकसमेत गरी करिब २७ लाख ग्राहकलाई सरल एवम् सहज अत्यधुनिक बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ। २०८२ को पहिलो त्रैमाससम्ममा बैंकले रु.३४२ अर्ब निक्षेप सङ्कलन र रु.२३७ अर्ब कर्जा लगानी गर्न सफल भएको छ। आगामी दिनहरूमा देशका सबै जिल्लामा बैंकिङ सेवा पुर्‍याउने लक्ष्यका साथ बैंक अधि बढिरहेको छ।

अन्त्यमा, ग्राहक वर्गलाई उन्नत, गुणस्तरीय, भरपर्दो र अत्यधुनिक बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै सेयरहोल्डर, सेवाग्राही र सम्बद्ध पक्षलाई उचित प्रतिफल दिन हाम्रा कर्मचारी वर्ग र बैंक व्यवस्थापन सदैव प्रयत्नशील छौं। ८९ औं वार्षिकोत्सवको यस सुखद क्षणमा सम्बद्ध सबै सरोकारवालासमक्ष नेपाल बैंक लिमिटेडलाई अझ सबल एवम् सक्षम बनाउनका लागि अविच्छिन्न रूपमा आधुनिक बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु।

कार्तिक ३०, २०८२

(तिलकराज पाण्डेय)
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

नेपाल बैंक लिमिटेड ८९औं वर्षमा

वि.सं. १९९४ कार्तिक ३० गतेका दिन नेपालमा बैंकिङ सेवाको सुरुवात गरेको नेपाल बैंक लिमिटेड आजदेखि ८९औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई नियाल्दा औपचारिक बैंकिङ प्रणालीका अभावमा सुस्त रहेको अर्थतन्त्रलाई उकास्न आधार स्तम्भका रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेड खडा भएको थियो। स्थापनाकालदेखि नै वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्दै जाने उद्देश्यका साथ निक्षेप सङ्कलन, कर्जा प्रवाह लगायतका बैंकिङ सेवाका माध्यमबाट नेपाली जनतालाई बैंकिङ प्रणालीमा आवद्ध गर्दै मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको यस बैंकले पछिल्ला दिनहरूमा परिष्कृत प्रविधिलाई आत्मसात् गर्दै डिजिटल बैंकिङमार्फत समेत सहज एवम् समयानुकूल सेवा प्रवाह गर्दै आइरहेको छ। नियामकीय व्यवस्था, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको परिपालना हुने गरी जोखिम व्यवस्थापन, समयानुकूल सेवा विस्तार र ग्राहक सन्तुष्टिमा केन्द्रित रहँदै यस बैंकले बैंकिङ सेवा प्रवाहमा उल्लेखनीय सुधार ल्याएको छ। वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने अभियानको नेतृत्व गर्दै देशका सुगमदेखि दुर्गमसम्म फैलिएका २३१ शाखा, ६१ एक्सटेन्सन काउन्टर, २३७ एटिएम आउटलेटका साथै डिजिटल बैंकिङमार्फत निरन्तर सेवा सुविधा प्रदान गर्दै आइरहेको छ।

विगत केही समयदेखि मुलुकको अर्थतन्त्रमा आएको शिथिलताले गर्दा तरलतामा आएको वृद्धि, लगानीको मागमा आएको सङ्कुचन लगायत समग्र बैंकिङ प्रणालीमा परेको प्रभाव र त्यसबाट सिर्जित जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै स्वस्थ लगानी तथा चुस्त बैंकिङ सेवाको विस्तार गर्नका लागि नेपाल बैंकले रणनीतिक योजनामार्फत व्यावसायिक विकास र संस्थागत सुदृढीकरणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिरहेको छ। वर्तमान चासो र प्रयोगको विषय बनेको डिजिटलाइजेसन एवम् आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स (AI) को अवसरको पहिचान तथा सदुपयोग गर्दै उच्च प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणमा सदैव अब्बल संस्थाका रूपमा अघि बढाउन बैंक क्रियाशील रहेको छ। वार्षिकोत्सवको यस पुनीत अवसरले संस्थागत संस्कारको सबलीकरण गरी बैंकका सबै कर्मचारीहरूलाई उच्च मनोबलका साथ सहकार्य गर्न प्रतिबद्ध रहने थप प्रेरणा प्रदान गरेको छ।

नेपाल बैंक ८९औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुअवसरमा हामीले आर्थिक, वित्तीय, व्यवस्थापन एवम् समसामयिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित लेख रचनाहरूको सङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छौं। यस प्रकाशनभित्र नेपालमा बैंकिङको परिदृश्यदेखि लिएर अर्थतन्त्र एवम् वित्तीय क्षेत्रका समकालीन सवालहरू र भावी कार्यदिशा जस्ता आयामहरूमा केन्द्रित नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषामा लेखिएका जम्मा ३७ वटा लेख रचनाहरू समावेश गरिएका छन्। यस विशेषाङ्कका लागि आफ्ना लेख रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं। विशेषाङ्क प्रकाशन कार्यमा महत्त्वपूर्ण सल्लाह सुझाव दिनुहुने उच्च व्यवस्थापनप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

यस प्रकाशनमा सङ्गृहीत लेख रचनाहरू शीर्षकको वर्णानुक्रमअनुसार राखिएका छन्। लेख रचनामा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी हुन्; बैंकका संस्थागत दृष्टिकोण होइनन्। त्यसैले यसमा समाविष्ट सबै लेख रचनाहरूलाई सोही अनुरूप ग्रहण गरिदिनुहुन पाठकवर्गमा अनुरोध छ। ज्ञान एवम् जानकारीको सँगालोका रूपमा रहेको यो विशेषाङ्क पाठकवर्गका लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने विश्वास लिएका छौं।

विषयसूची

क्र.सं.	शीर्षक	नाम	पृष्ठ
१	अन्तर्वाता: बैंकमा संस्थागत सुशासनको सुनिश्चितता अनिवार्य सर्त हो ।	प्रा.डा. डिल्लीराज शर्मा	i-iii
२	केन्द्रीय बैंक र मौद्रिक नीति हरितीकरण	सोमराज नेपाली	१
३	देशको अर्थतन्त्रलाई यसरी गति दिन सकिन्छ	राजिप धिताल	७
४	द्वन्द्वकालमा गएको नेपाल बैंक फकिने पर्खाइमा.....!!!	लक्ष्मी पण्डित	१२
५	नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्र (Passion Economy) को भविष्य	मधुसूदन पोखरेल	१६
६	नेपालमा छायाँ बैकिङको प्रभाव र जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू	सुरेन्द्र श्रेष्ठ	२३
७	नेपालमा नोटबन्दीको आवश्यकता र यसले पार्नसक्ने प्रभाव	टिका प्रसाद ढुंगाना	३१
८	नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको सम्भावना	भानुभक्त भण्डारी	३६
९	नेपालमा वित्तीय साक्षरताको अवस्था र शिक्षित व्यक्तिहरूका लागि यसको आवश्यकता	कमल रेग्मी	४०
१०	नेपाली अर्थतन्त्रका दुष्चक्रहरू	डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	४५
११	नेपाली अर्थतन्त्रका लागि विप्रेषण: वरदान कि नियति ?	अर्जुनकुमार बराल	४८
१२	फाइनान्सियल एक्सन टाक्स फोर्स (FATF), ग्रे लिस्ट (Gray List) र नेपाल	सुरज श्रेष्ठ	५३
१३	बैंकिङ क्षेत्रको निष्क्रिय कर्जा असुली सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था	मनोज ढुङ्गाना	५७
१४	भारतीय बैंकहरूले नेपाली निजी क्षेत्रमा लगानी गर्न पाउने भारतीय रिजर्व बैंकको नीति : अब नेपाल राष्ट्र बैंकले के गर्ने ?	अरुण कुमार सुवेदी	६४
१५	सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन: अर्थतन्त्रमा चुनौती र अवसर	डा. कृष्णहरि बुढाथोकी	६८
१६	सुशासन र समृद्धिको आधार: सम्पूर्ण आर्थिक कारोबार तथा सबै किसिमका शुल्क तथा करहरूको भुक्तानी बैकिङ प्रणालीमाफत !	आश्विन कुमार पुडासैनी	७३
१७	सुशासनका पूर्वाधार: नेपालमा व्यवस्था र अवस्था	विष्णुराज बेलबासे	७९
१८	सोच, नीति र योजनाले बिराएको बाटो	डा. चन्द्रमणि अधिकारी	८६
१९	A New Shield for Nepal's Economy: Parametric Insurance and Its Prospects	Susil Dev Subedi	९१
२०	Adoption of Fintech in BFIs for Better Banking Services	Dr. Shankar Pd. Acharya	९७
२१	Bridging Continents: How Nepal's Insurance Sector is Forging A Path to Global Partnership and Prosperity	Sunil Paudyal	१०३
२२	Decision Making of Managers: Play of the "Invisible"	Shikhar Nath Khanal	१०७
२३	Dynamics of Deposits and Credit: Implications for the economy	Dr. Ram Raj Upadhyay	११२
२४	Evaluating the Financial Health of Nepalese Public Sector Commercial Banks	Surya Prakash Bhatta	११८
२५	Financial Inclusion: Barriers, Enablers, And Pathways Forward	Dr. Bharat Singh Thapa	१२२
२६	Fiscal Risk Management and Its Implications in Nepal	Dr. Basudev Sharma	१२७
२७	From Stress to Stillness: How Spirituality Can Transform the Banking Profession	Niraj Bhujel	१३४
२८	Fundamentals of Investing in the Nepalese Capital Market	Dr. Bal Ram Chapagain	१३७
२९	Grey-Listing and Its Economic & Financial Impacts and Recommendations for Nepalese Banks to Maintain Correspondent Relationships	Basudev Bhattarai	१४४
३०	"Information Technology and Financial Inclusion: Shaping Nepal's Digital Banking Future, Vision 2030"	Er. Uttam Karki	१४८
३१	National Income Accounting: A Theoretical and Practical Perspective of Nepal	Bhola Nath Paudel	१५५
३२	Nepal Bank Limited: Historical Significance and Role in Nepal's Economic Development	Dr. Yadav Mani Upadhyaya	१६१
३३	Nepal: The Country of Challenges or Opportunity?	Bhuvanesh Yadav	१६९
३४	Nepalese Payment System: Coinage to Digital Currency	Pushkar Raj Bhattarai	१७८
३५	Open Banking Opportunity for Nepal	Bihari Lal Bhagat	१८२
३६	Risk Based Internal Audit in Banking Sector	Umesh Thapa	१८९
३७	Yoga in Corporate World	CA Dharmaraj Neupane	१९६

बैंकमा संस्थागत सुशासनको सुनिश्चितता अनिवार्य सर्त हो ।

प्रा.डा. डिल्लीराज शर्मा
अध्यक्ष
नेपाल बैंक लिमिटेड

बैंक निकै संवदेनशील क्षेत्र हो किनभने राष्ट्रकै ठुकुटी मानिने बैंक अनुशासनहीनताका कारण लडखडायो भने सिङ्गो राष्ट्र नै आर्थिक रूपले धराशायी हुन पुग्छ । जनताको जीविकोपार्जनसँग प्रत्यक्ष जोडिएको आर्थिक कारोबार गर्नुपर्ने संस्था भएकाले पनि यसका लागि अनुशासन अपरिहार्य मानिन्छ । अनुशासनको सुनिश्चितताबिना बैंकले प्रभावकारी कार्य गर्न सक्दैन । बैंकका लागि आधारभूत आवश्यकता मानिने संस्थागत सुशासनको सुनिश्चितताका सम्बन्धमा नेपाल बैंक लिमिटेड सञ्चालक समितिका अध्यक्ष, प्रा.डा.डिल्लीराज शर्मासँग नेपाल बैंक लिमिटेडको ८९ औं वार्षिकोत्सवको विशेष प्रकाशन वार्षिकोत्सव विशेषाङ्कका लागि प्रचार-प्रसार तथा प्रकाशन उपसमितिका संयोजक एवम् सहायक प्रमुख कार्यकारी अधिकृत प्रकाशकुमार अधिकारी तथा वरिष्ठ प्रबन्धक अश्विन कुमार पुडासैनीले लिनुभएको अन्तर्वार्ताको सारांश :

नेपालको पहिलो बैंक नेपाल बैंक लिमिटेडको सञ्चालक समितिको अध्यक्षको जिम्मेवारीमा रहँदा, पहिलो बैंकका रूपमा नेपाल बैंकका सबल पक्षहरू के के अनुभव गर्नुभएको छ ?

सर्वप्रथम नेपालको पहिलो बैंक, नेपाल बैंक लिमिटेडमा सञ्चालक समितिको अध्यक्षको जिम्मेवारी पाउँदा गौरवको अनुभूति भएको छ । बैंकको निर्दिष्ट उद्देश्य पूरा गर्नका लागि आफ्नो अनुभव र भूमिकाको गहन जिम्मेवारी एवम् दायित्वबोध भएको छ । नेपाल बैंकका सबल पक्षहरू भनेका नेपालमा बैंकिङ इतिहास रचेको पहिलो र नेपालीलाई बैंकिङ सेवासँगै बचत संस्कृति र वित्तीय साक्षरता सिकाएको ख्याति र इज्जत-प्रतिष्ठा भएको बैंक हो ।

‘क’ वर्गका वाणिज्य बैंकहरूले प्रदान गर्ने सम्पूर्ण बैंकिङ सुविधासहित देशभर ७१ जिल्लामा शाखा सञ्जाल भएको ऐतिहासिक बैंक हुनाका साथै सबै नेपालीका लागि बैंकको पर्यायवाची जस्तै साख भएको बैंक हो । स्थापनाकालदेखि नै यो बैंक नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको साभेदारी संस्था हो । हामीलाई एकातिर सरकारी बैंकका रूपमा राज्यको बैंक भन्न पाउने अवसर पनि छ भने अर्कातर्फ

प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा निजी क्षेत्रको समेत सहभागिता भएकाले हामी व्यावसायिक निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने स्वायत्त एवम् सक्षम व्यावसायिक बैंक हौं भन्ने पहिचान पनि हाम्रो सबल पक्ष हो ।

बैंकमा कार्यरत अनुभवी, दक्ष तथा इमान्दार कर्मचारी, व्यवस्थापकहरूका साथै पर्याप्त तरलता, उचित क्षेत्रहरूमा भएका लगानी र देशभरका प्रमुख सहरहरूमा आफ्नै कार्यालय भवन तथा जग्गाजमिन हुनु पनि यस बैंकको अर्को सबल पक्ष हो ।

विगत ८८ वर्ष अर्थात् भन्डै शताब्दीसम्म अविच्छिन्न रूपमा ग्राहकहरूलाई बैंकिङ सेवा प्रवाह गर्दै उद्योग, व्यापार, व्यवसाय, सर्वसाधारण व्यक्तिहरूलाई समेत आर्थिक एवम् वित्तीय साभेदारी, सुरक्षाको अनुभूति दिँदै ग्राहक तथा सेवाग्राहीहरूको विश्वास र भरोसासहितको छवि प्राप्त गर्नु नै नेपाल बैंकका सबल पक्ष हुन् ।

पहिलो बैंक भएकाले पनि नेपाल बैंकले विगतमा थुप्रै आरोह अवरोह व्यहोरेको छ । अहिले बैंकमा सुधार गर्नुपर्ने प्रमुख सबालहरू र बैंकमा के कस्ता चुनौतीहरू देखिरहनुभएको छ ?

निश्चय पनि लामो इतिहास, परिवर्तित सन्दर्भ र सूचना प्रविधिमा भएको क्रान्ति र बैंकिङ बजारको प्रतिस्पर्धालाई सामना गर्न नेपाल बैंकका सामु पनि थुप्रै चुनौती र सुधार गरिहाल्नुपर्ने सबालहरू छन् ।

पहिलो बैंक भईकन पनि हामीले अत्याधुनिक कोर बैंकिङ सफ्टवेयर (CBS) खरिद गर्न सकेका रहेनछौं । बढ्दो प्रतिस्पर्धाको बजार, बढ्दो ग्राहक सङ्ख्या, बढ्दो सेवा सुविधा र डिजिटल बैंकिङको अहिलेको जमानामा हामीले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको कोर बैंकिङ सिस्टम अर्थात् मोडर्न टेक्नोलोजी खरिद गरी बैंकिङ सेवा र कार्य प्रणालीमा आधुनिकीकरण गर्नुपर्ने छ । त्यसका लागि सञ्चालक समितिले व्यवस्थापनलाई आवश्यक निर्देशनसमेत दिइसकेको छ ।

दोस्रो सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्भे (O&M Survey) का आधारमा कर्मचारी व्यवस्थापन, कर्मचारीहरूको वृत्ति

विकासका अवसरहरू तथा कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरणासहित उत्पादकत्व सँगसँगै व्यवसायको विस्तार र मुनाफाको वृद्धि नै हो । बैंक यस्तो व्यवसाय हो जसले गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्दै लगानीकर्ता सेयरधनीहरूलाई आशातीत लाभान्श वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ । सोका लागि काम गर्ने जनशक्तिको विकासमा ध्यान दिनुपर्दछ । बैंक व्यवस्थापनले यो काम पनि अगाडि बढाइरहेको जानकारी पाएका छौं ।

तेस्रो भनेको गुणस्तरीय कर्जाको विस्तार अर्थात् व्यवसाय विस्तार हो । हामीले कर्जा निक्षेप अनुपात अर्थात् सिडी रेसियो र पुँजी/कर्जा निक्षेप अनुपात अर्थात् सिसिडी रेसियोको सन्तुलन कायम राख्दै जोखिम र प्रतिफलको विश्लेषणसहित अवसरहरू पहिचान गर्दै गुणस्तरीय कर्जा विस्तार र बजारको मागबमोजिमका कर्जा सेवाका प्रोडक्टहरू पनि विस्तार गर्दै जानुपर्ने छ ।

बैंकिङ बजारको चुनौती जस्तै हाम्रो पनि खराब कर्जा असुली अर्को चुनौती हो । लामो अनुभव भएका व्यवस्थापकहरूको पहलमा यो कार्य पनि प्राथमिकतामा परेको छ ।

त्यसैगरी, डिजिटल प्रोडक्टहरूको विकास, विभिन्न बाह्य साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा डिजिटल कारोबारमा वृद्धि, रेमिट्यान्स आम्दानी बढाउनुपर्ने, फि तथा कमिसन आम्दानी वृद्धि, लगानीका क्षेत्रहरूको विस्तार आदिका लागि धेरै कार्यहरू गर्नुपर्ने छ ।

बैंक भनेको पैसाको व्यापार/व्यवसाय गर्ने संस्था हो । यो मुनाफाका लागि व्यापार पनि हो । यहाँ कार्यरत सबै कर्मचारीहरूमा व्यावसायिक कौशलसहितको कार्यसंस्कृति हुनुपर्छ न कि जागिरे प्रवृत्ति । त्यसैले कर्मचारीको सिप, क्षमता र दक्षतासहित उत्पादकत्व अभिवृद्धिका साथै बदलिँदो सेवा तथा प्रविधिप्रति अद्यावधिक हुनका लागि निरन्तर तालिम र सिकाइका अवसरहरू प्रदान गर्दै सबैलाई तालिम भन्ने अवधारणासहित व्यावसायिक कार्यसंस्कृतिको विकास र सबै शाखाहरूलाई मुनाफाको केन्द्र बनाउने र समग्र कार्यसंस्कृतिलाई जागिरे होइन कि व्यावसायिक कौशलसहितको व्यावसायिक बैंकिङ कार्यसंस्कृतिमा रूपान्तरण गर्नु अर्को चुनौती देखेको छु ।

सुशासन अहिले नेपालमा सर्वाधिक चासो र राष्ट्रिय बहसको विषय बनेको छ । नेपाल बैंकका सन्दर्भमा संस्थागत सुशासनको सुनिश्चिता र संस्थागत सुशासनको प्रवर्द्धनका लागि के कस्ता पहल भएका छन् ?

यो बैंक भनेको पब्लिक ट्रेजरी अर्थात् जनताको विश्वासको ढुकुटी हो । बैंकमा संस्थागत सुशासनको सुनिश्चिता पहिलो अनिवार्य सर्त हो । सुशासनको विषयमा तर, किन्तु, परन्तु, अपितु आदि केही पनि हुनुहुँदैन ।

उच्च व्यवस्थापकीय दक्षता, उच्च नैतिक आचरण, पारदर्शिता, सहभागिता, मितव्ययिता, उत्तरदायी,

जिम्मेवार एवम् जवाफदेहिता सहितको जिम्मेवारी वहन गर्ने गराउने काम नै सञ्चालक समिति, बैंक व्यवस्थापन र कर्मचारीहरूको हो ।

बैंक सञ्चालन तथा कार्यसम्पादनका लागि नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य नियामक निकायहरू, सम्मानित अदालत तथा बैंक सञ्चालक समितिबाट बैंक सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका ऐन, कानून, नीति, नियम, निर्देशनहरूको व्यवस्था गरिएको छ । सोको परिपालनको सुनिश्चिताका लागि आन्तरिक तथा बाह्य लेखापरीक्षण, नेपाल राष्ट्र बैंकको निरीक्षण, अनुगमन तथा लेखापरीक्षणसमेत नियमित रूपमा हुनेगरेको छ ।

संस्थागत सुशासन, अनुपालना, जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक लेखापरीक्षण, गुनासो तथा कुनै पनि अनियमितता संबन्धी जानकारी प्राप्त गर्ने समिति जस्ता कार्यगत संरचना र सञ्चालक समितिका विभिन्न उपसमितिहरूमार्फत समेत बैंकमा संस्थागत सुशासनको सुनिश्चिताको अनुगमन र मूल्याङ्कन हुनेगरेको छ ।

सञ्चालक समितिका निर्णयहरूको कार्यान्वयन, व्यवस्थापकीय निर्णयहरूको कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, प्रोत्साहन, पुरस्कार, पदोन्नति, दण्ड तथा जरिवानासमेतको नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । सम्बद्ध सबै पक्षलाई जिम्मेवार, उत्तरदायी, जवाफदेही, इमान्दार, उच्च नैतिक आचरणसहितको व्यवहारको सुनिश्चिता गर्न प्रयासरत छौं ।

भन्दा नब्बे वर्ष पुग्न लागेको संस्थामा इतिहासमा कहिलेकाहीँ केही अस्वाभाविक घटना भएका पनि हुन सक्छन् । हामी सञ्चालक समिति संस्थागत सुशासनको सुनिश्चिता र प्रवर्द्धनका लागि प्रतिबद्ध छौं । यसका निम्ति बैंकमा अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग र व्यावसायिक कार्यसंस्कृतिको विकास गर्दै रूपान्तरण गर्नुपर्ने चुनौतीसमेत देखिएको छ ।

बैंकको आधुनिकीकरण, अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोगसहितको व्यावसायिक कार्यसंस्कृति बलियो बनाउन के कस्ता उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ला ?

विद्यमान कार्यसंस्कृतिको कुरा गर्दा यदाकदा सरकारी संस्थान जस्तो-जस्तो आभास हुने गरेको पाइन्छ । यो माइन्डसेटको कुरा पनि हो । हो, हामी सरकारी सेयर स्वामित्व भएको बैंक हौं । तर यो स्वायत्त व्यावसायिक संस्था पनि हो । यस बैंकमा हामी ग्राहकको सेवाका लागि छौं । अर्थात् हाम्रा लगानीकर्ताहरूलाई राम्रो प्रतिफल दिनुपर्ने हाम्रो दायित्व हो । उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरेर कोषको लागत अर्थात् कस्ट अफ फन्डमा कमी ल्याई कर्जा ग्राहकहरूलाई प्रतिस्पर्धी बजारका तुलनामा सहज, सुलभ र कम व्याजदरमा कर्जा

प्रवाह गर्न सक्षम हुनुपर्ने छ । ग्राहक सेवा गुणस्तरमा वृद्धि गरेर सबै नेपाली उद्योगी, व्यवसायी, उद्यमी, व्यापारी, संघसंस्था, पेसाकर्मी एवं सर्वसाधारणहरूको रोजाइको पहिलो बैंक बनाउने व्यावसायिक कार्यसंस्कृति बनाउनु नै अहिलेको हाम्रो चुनौती र अवसर हो ।

यस बैंकलाई पुरानो सरकारी बैंक भन्ने कतिपयको मानसिकताबाट माथि उठेर व्यावसायिक, अत्याधुनिक प्रविधिमा आधारित प्रतिस्पर्धात्मक सेवा सुविधा उपलब्ध गराई दिगो मुनाफा आर्जन गरेर लगानीकर्ताहरूका लागि समेत उचित प्रतिफल वितरण गर्न सक्ने संस्थाका रूपमा विकास गर्न जरुरी छ । नाफामूलक संस्थामा काम गर्ने हामी सबैले ग्राहकसेवाको गुणस्तर र हाम्रो पेसागत दक्षताको अभिवृद्धि गरी अविच्छिन्न सेवा प्रदान गर्नुपर्दछ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा हामी सबैले बिजनेस लाइक भएर काम गर्ने कार्यसंस्कृति बनाउनुपर्दछ ।

बैंकमा क्रियाशील युनियनहरूले समेत बैंकको श्रीवृद्धिमा, पेसागत हकहितमा, उत्पादकत्व वृद्धिमा सकारात्मक एवम् प्रेरणादायी योगदान गरी मर्यादित कार्यवातावरण सहितको कार्यसंस्कृति बनाउनमा सदाभै उहाँहरूको योगदान हुनेछ भन्ने विश्वास मैले लिएको छु ।

अन्त्यमा, पहिलो बैंकको ८५औँ वार्षिकोत्सवका अवसरमा सरोकारवालाहरूलाई केही भन्न चाहनुहुन्छ ?

नेपालको पहिलो बैंक २०८२ कार्तिक ३० गतेदेखि आफ्नो ८८ वर्षे यात्रा पूरा गरी ८९औँ वर्षमा प्रवेश गर्दै छ । अटुट सेवाको निरन्तरताका साथै अत्याधुनिक प्रतिस्पर्धात्मक बैंकिङ सेवा सुविधासहित देशभर शाखा विस्तार गर्दै ७७ वटै जिल्लाबाट सेवा प्रवाह गर्न प्रतिबद्ध छौं । नेपाल सरकार र अर्थमन्त्रालयलाई नीतिगत तथा निर्णय प्रक्रियामा भइरहेको निरन्तर सहयोगका लागि आभार प्रकट गर्दै

नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयसहितका सबै नियमनकारी निकायहरूलाई समेत हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

सम्पूर्ण सेवाग्राही तथा ग्राहक वर्गमा सम्मानसहित निरन्तर बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने अवसर प्रदान गर्नुभएकामा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै अझै अत्याधुनिक बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं । सेयरधनी महानुभावहरूले निरन्तर धैर्य धारण गरेर बैंकलाई उचित एवम् अधिकतम प्रतिफल वितरण गर्न सक्ने बैंक बन्नमा गरेको सहयोग र सहभागिताका लागि उच्च सम्मानसहित उचित प्रतिफल वितरण गर्न प्रतिबद्ध रहेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछौं ।

सम्पूर्ण व्यवस्थापक तथा कर्मचारीहरूलाई हालसम्मको बैंकको साखः एवम् श्रीवृद्धिमा पुऱ्याउनुभएको योगदानका लागि उच्च सम्मान प्रकट गर्दै हार्दिक बधाईसहित संस्थागत सुशासन कायम गर्दै अनुशासित, मर्यादित एवम् मिहेनतका साथ सम्पूर्ण ग्राहक तथा सेवाग्राहीहरूलाई निरन्तर उच्च गुणस्तरीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्ने सफलता मिलोस्, हार्दिक शुभकामना !

बैंकको ८९ औँ वार्षिकोत्सवको विशेष प्रकाशन वार्षिकोत्सव विशेषाङ्कमा मेरो अनुभव, धारणा, अपेक्षा र प्रतिबद्धता सहितको विचार समावेश गर्नुभएकामा यो प्रकाशनमा संलग्न सम्पूर्ण टिमलाई हार्दिक धन्यवाद !

नेपाल बैंक लिमिटेडसँग सम्बद्ध सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूप्रति आभारसहित बैंकिङ सेवाको ८९ औँ वर्ष प्रवेशका अवसरमा सबैलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना !

केन्द्रीय बैंक र मौद्रिक नीति हरितीकरण

सोमराज नेपाली
उपनिर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

“हामीले विश्वव्यापी उष्णतामा योगदान पुऱ्याएका छैनौं तर हामी यसका प्रभावको मारमा परिरहेका छौं र हामीले नगरेको कामका लागि सजाय भोगिरहेका छौं।”

- वन तथा वातावरण मन्त्रालय, नेपालद्वारा २६ डिसेम्बर २०२४ मा आयोजित २९ औं विश्व जलवायु सम्मेलन।

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण नेपालको मात्र चासो नभई विश्वव्यापी प्राथमिकताका विषय हुन्। जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभाव कृषि, सिँचाई, खानेपानी, जनजीवन, समाज र अर्थतन्त्रमा बढ्दै गएको छ। हरित वित्त, जलवायु परिवर्तन र शून्य कार्बन पहलहरूका सिलसिलामा विश्वव्यापी सन्दर्भमा विभिन्न सराहनीय प्रयासहरू भएका छन्, जस्तै- संयुक्त राष्ट्र संघको दिगो विकास लक्ष्यहरू, पेरिस सम्झौता, समूह-२० (G-20), हरित वित्त अध्ययन समूह, वित्तीय स्थायित्व बोर्डको जलवायु-सम्बन्धित वित्तीय खुलासासम्बन्धी कार्यदल र पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन (COP), जलवायु परिवर्तन सम्मेलनहरू आदि (NRB, 2022)।

सन् २०१५ मा पेरिस सम्झौता अपनाएपछि नेपालले न्यून कार्बन जलवायु-उत्थानशील विकास मार्गहरू लागू गर्न आफ्नो जलवायु महत्वाकाङ्क्षा बढाएको छ। नेपालले जलवायु न्यायको सिद्धान्तानुरूप अन्तर्राष्ट्रिय फोरमहरूमा आफ्नो जलवायु हितको वकालत गरिरहेको छ। नेपालले “२०२२ देखि २०४५ सम्म ‘नो नेट’ कार्बन (उत्सर्जन नगर्ने) र कार्बन नकारात्मक बन्ने” प्रतिबद्धता गरेको छ। नेपालको संविधान-२०७२, भाग चार, धारा ५० (३) ‘निर्देशक सिद्धान्त’ मा स्पष्ट रूपमा भनिएको छ कि “राज्यको आर्थिक उद्देश्य दिगो आर्थिक विकास हासिल गर्नु हुनेछ।” नेपालका लागि दिगो विकास लक्ष्य (SDG) ले पनि संयुक्त राष्ट्र संघ (UN) को नेतृत्वमा सन् २०३० सम्ममा हासिल गरिने व्यापक, महत्वाकाङ्क्षी र चुनौतीपूर्ण १७ लक्ष्य र १६९ लक्ष्यहरूलाई जनाउँछ जसमा जलवायु कार्य (Climate Action) पनि एक दिगो विकास लक्ष्यका रूपमा समाविष्ट छ।

हरित पहलका रूपमा नेपाल सरकारले आर्थिक विधेयक, २०८१/८२ मार्फत पेट्रोलियम पदार्थ र कोइलामा ‘हरित कर’ औपचारिक रूपमा सुरु गरेको छ। बजेटले कार्बन उत्सर्जन घटाउने अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताअनुसार पेट्रोलियम पदार्थ र कोइलाको आयातमा हरित कर लगाएको छ। अर्थ मन्त्रालयका अनुसार आर्थिक विधेयकको अनुसूची १ अनुसार पेट्रोल र डिजेलमा प्रतिलिटर रु.१ हरित कर तोकिएको छ। सोही राष्ट्रिय योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२ - २०८५/८६) ले हरित वित्त उपकरणहरू प्रवर्द्धन गर्न समर्पित रु. १० अर्ब बराबरको हरित ऋणपत्र (ग्रीन बन्ड) जारी गर्ने योजना बनाएको छ जुन आर्थिक वर्ष २०८५/८६ को अन्त्यसम्ममा जारी गरिनेछ।

हरित वित्तसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय र क्षेत्रीय नीतिहरू

- राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०१९
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०१९
- राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (Nationally Determined Contributions-NDC), २०२० र NDC कार्यान्वयन योजना, २०२३
- राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (National Adaptation Plan-NAP), २०२१
- नेपालको नेट शून्य उत्सर्जनका लागि दीर्घकालीन रणनीति (Nepal's Long-Term Strategy for Net Zero Emissions-LTS), २०२१
- दिगो विकास लक्ष्यहरू (Sustainable Development Goals-SDGs), २०१५-२०३०
- हरित, जलवायु-उत्थानशील र समावेशी विकास (Green, Resilient and Inclusive Development-GRID) दृष्टिकोण - काठमाडौं घोषणा (Kathmandu Declaration) २०२१

मौद्रिक नीति हरितीकरण

केन्द्रीय बैंकहरू र मौद्रिक निकायहरूले वित्तीय प्रणाली र अर्थतन्त्रमा जलवायु परिवर्तनका प्रभावको मूल्याङ्कन गर्न थालेका छन्। साथै जलवायु अवधारणाहरूलाई आफ्ना

नीतिगत निर्णयमा समावेश गर्दै छन् र कार्बन उत्सर्जन घटाउने लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने प्रयासहरू प्रतिविम्बित गर्दै छन् । जलवायु परिवर्तनले मौद्रिक नीति प्रणालीको संरचनामा पनि प्रभाव पार्न सक्छ । केन्द्रीय बैंकहरू र वित्तीय/मौद्रिक नियामकहरूले जलवायु परिवर्तनका आपत्कालीन अवस्थाहरू विरुद्ध सहकार्य गर्न वित्तीय प्रणालीलाई हरितीकरण गर्नका लागि नेटवर्क (Network for Greening the Financial System-NGFS) र दिगो बैंकिङ नेटवर्क (Sustainable Banking Network-SBN) औपचारिक रूपमा स्थापना गरेका छन् ।

सरकारहरू र निगमहरूले पनि हरित वित्तअन्तर्गत हरित उद्देश्यका लागि आफ्नो कोष पहिले भन्दा छिटो परिवर्तन गरिरहेका छन् । मौद्रिक नीति निर्णयहरूमा वातावरणीय पक्षहरूलाई समावेश गरेर केन्द्रीय बैंकहरूले बजारलाई नेट-शून्य (Net Zero) सङ्क्रमणकालीन अवस्था (Transition) लाई गम्भीरतापूर्वक लिन र हरित लगानी विस्तार गर्न प्रोत्साहन गर्छन् (BOE, 2022; United Nations Environment Programme, 2017) हरित उद्देश्य र परियोजनाहरू निम्न अनुसार सूचीबद्ध गर्न सकिन्छ :

- क) जलविद्युत्, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा आदि जस्ता नवीकरणीय ऊर्जाका परियोजनाहरू ।
- ख) विद्युत् प्रसारण लाइनहरू, विद्युतीय सवारी साधन चार्जिङ्ग स्टेशनहरू, ऊर्जा भण्डारण आदि जस्ता परियोजनाहरू ।

ग) विद्युतीय र स्वच्छ ऊर्जा सवारी साधनहरू, उत्सर्जन-दक्ष सवारी साधनहरू र उपकरणहरूको निर्माणका परियोजनाहरू आदि ।

घ) हरित गृह ग्यास (न्वभभल ज्यगकभ न्वक(न्ज) उत्सर्जन नियन्त्रण, वायु शुद्धीकरण, फोहोर रोकथाम, फोहोर पानी प्रशोधन, फोहोर पुनर्चक्रण र पुनःप्रयोग आदि जस्ता प्रदूषण रोकथाम र नियन्त्रणका परियोजनाहरू ।

ङ) वनजङ्गल, सामुदायिक वन विकास, जैविक विविधता संरक्षण आदि जस्ता परियोजनाहरू ।

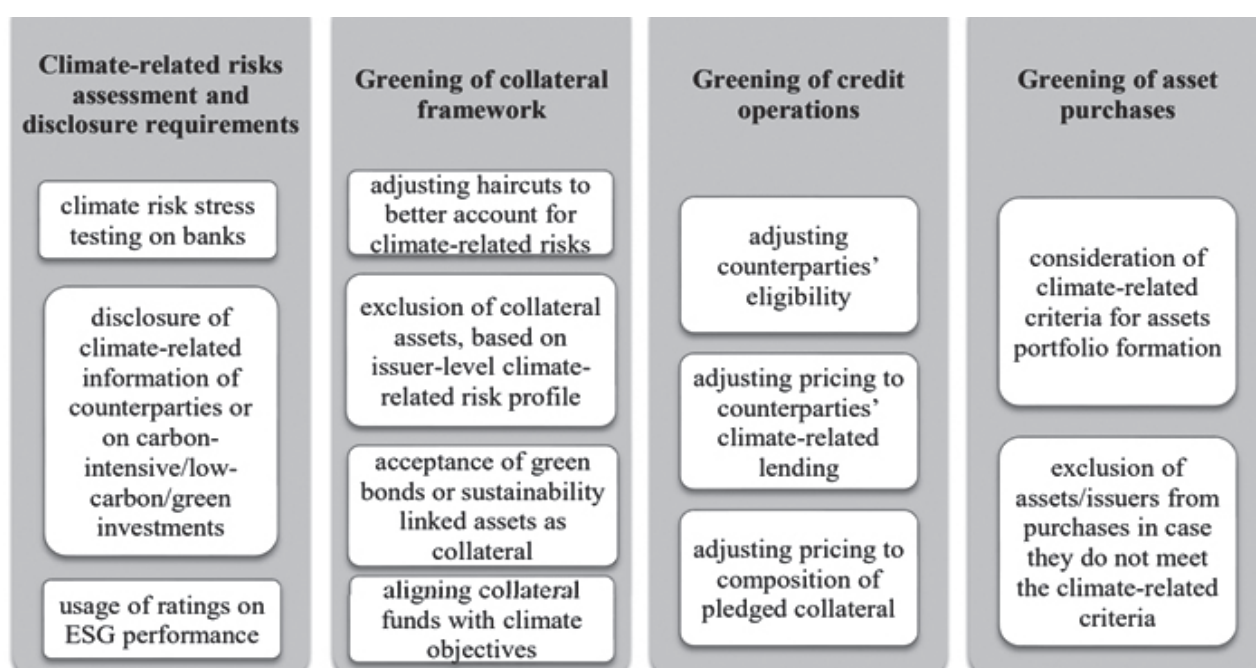
च) प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षणका परियोजनाहरू, जस्तै- ताल, भरना, तटीय, समुद्री, जलाधार वातावरण, राष्ट्रिय निकुञ्ज र वन्यजन्तु आरक्षहरूको संरक्षण आदि ।

छ) पुनः प्रयोज्य, पुनर्चक्रण योग्य र मर्मत गरिएका सामग्रीहरूको अनुसन्धान, डिजाइन र व्यावसायिक उत्पादनका परियोजनाहरू आदि ।

ज) वातावरणीय रूपमा दिगो कृषि, वातावरणीय रूपमा दिगो पशुपालन जस्ता परियोजनाहरू आदि ।

जलवायु परिवर्तन जोखिमहरूले सम्बद्ध पक्ष, जारीकर्ता र अन्य ऋणदाताहरूको दायित्व पूरा गर्ने क्षमतालाई असर गरेर उच्च ऋण जोखिममा परिणत हुन सक्छ (ECB, 2021) । केन्द्रीय बैंकहरू र सुपरभाइजरहरूले मूल्य स्थिरतामा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न विधिहरू पनि विकास गरिरहेका छन् (Shapoval, 2024) ।

चित्र १: मौद्रिक नीतिका उपकरणहरूको हरितीकरण

स्रोत: Shapoval (2024)

युरोपेली केन्द्रीय बैंक (ECB) र युरोपेली संघ (EU) सदस्य राष्ट्रका केन्द्रीय बैंकहरूले मौद्रिक नीति, मूल्य स्थिरता र वित्तीय प्रणालीलाई असर गर्ने जलवायुसँग सम्बन्धित जोखिमहरू परीक्षण गर्नका लागि सांख्यिकीय (Statistical) सूचकहरू विकास गर्न अग्रसर भएका छन्। यी सूचकहरू निम्न तीन वर्गमा पर्छन् :

- क. **दिगो वित्त सूचक** : यद्यपि यसमा दिगो ऋण धितोपत्रको जारी र होल्डिङ समावेश छ, असङ्गत परिभाषाहरूले कार्यान्वयनमा बाधा पुऱ्याउँछ।
- ख. **भौतिक जोखिम सूचक** : कमजोर ऋणदाता गतिविधिहरू वा जोखिम न्यूनीकरण उपायहरूका बारेमा विवरणहरू प्रदान नगर्न सक्छ।
- ग. **वित्तीय संस्थाहरूको कार्बन उत्सर्जन सूचक** : असङ्गत कभरेजबाट ग्रस्त छन् र मुद्रास्फीति र विनिमय दरहरूका लागि समायोजनको कमी छ।

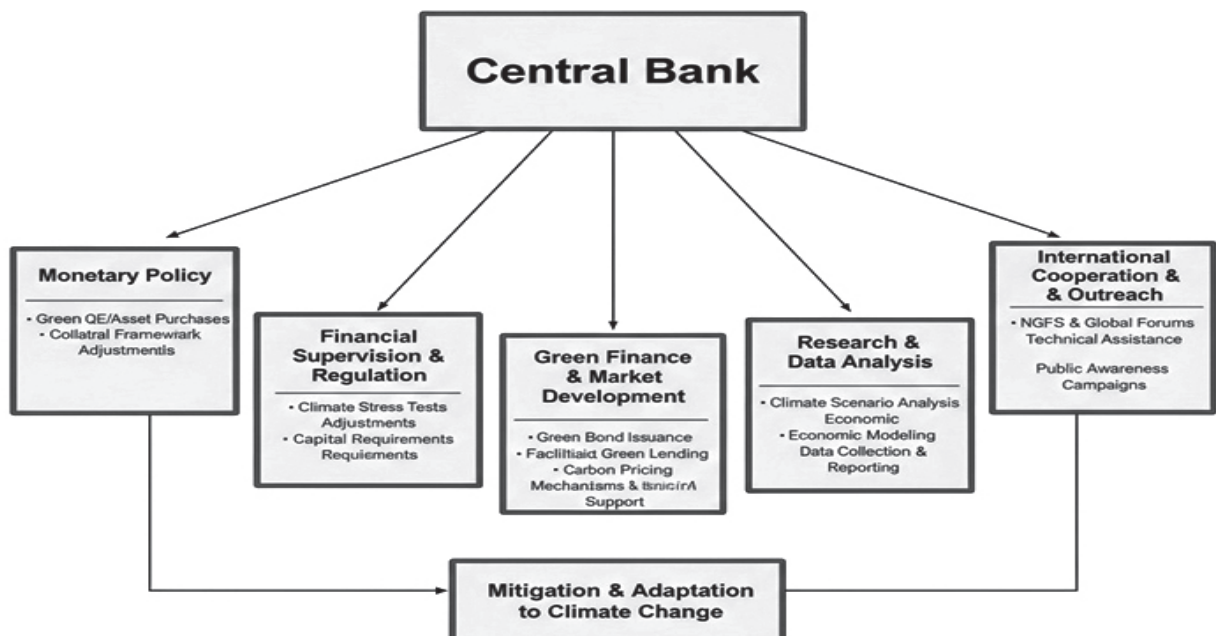
केन्द्रीय बैंकहरूले आफ्नो मौद्रिक नीति ढाँचा र सञ्चालनमा जलवायु विचारहरू कसरी एकीकृत गर्न सकिन्छ भनेर अनुसन्धान गरेर न्यून-कार्बन अर्थतन्त्रमा सङ्क्रमणलाई समर्थन गर्ने निर्णय गर्न सक्छन् (SUERF, 2022)। Rosa (2025) का अनुसार मौद्रिक अधिकारीहरू, बीस प्रमुख केन्द्रीय बैंकहरूले न्यून-कार्बन सङ्क्रमणकालीन अवस्थालाई प्रत्यक्ष रूपमा समर्थन गर्ने तरिकामा मौद्रिक नीति उपायहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेका छन्। यद्यपि त्यस्ता उपायहरूको प्रभावकारिता अबै पूर्ण रूपमा अनुमान गर्न र बुझ्न बाँकी छ।

नेपाल राष्ट्र बैंक र हरित पहलहरू

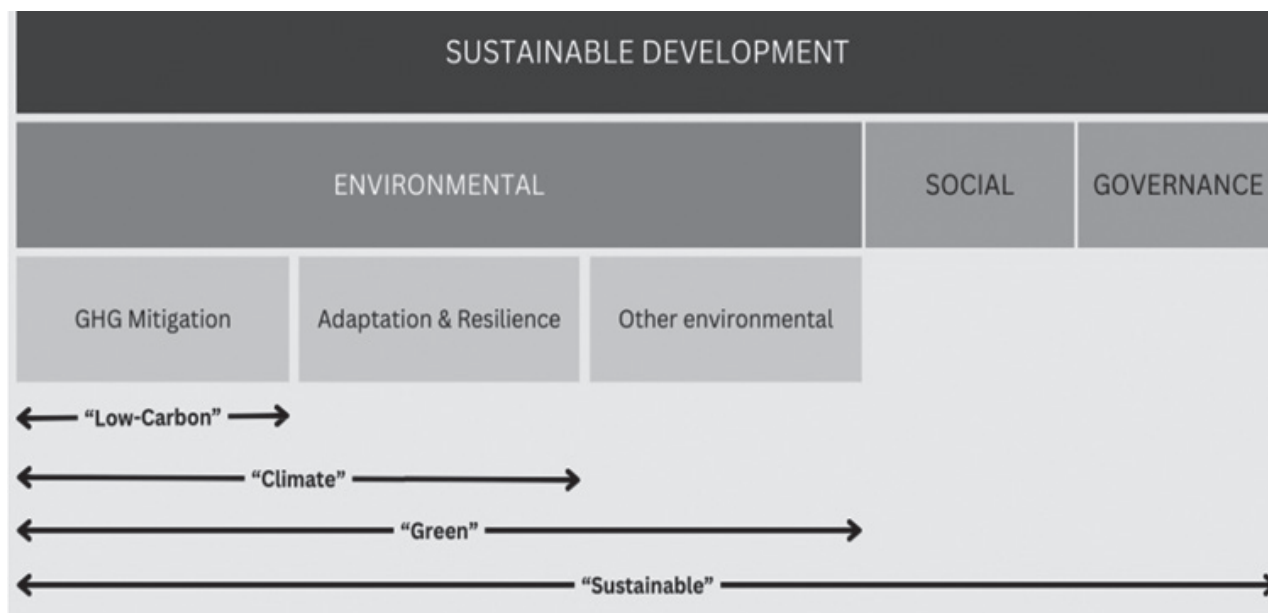
केन्द्रीय बैंकको मुख्य उद्देश्य सामान्यतया मूल्य स्थिरताको वरिपरि घुम्छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन-२०५८, दफा ४ अनुसार, नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपालको केन्द्रीय बैंकको प्रमुख उद्देश्यहरूमध्ये एक “अर्थतन्त्रको दिगो विकासका लागि मूल्य स्थिरता र भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्न आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति तर्जुमा गर्ने र सोको व्यवस्थापन गर्ने।”

नेपाल राष्ट्र बैंकको अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (IFC), जुन २०१४ को विश्व बैंक समूहको सदस्यसँगको साझेदारीपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले 'Guideline on Environmental & Social Risk Management (ESRM) for Banks and Financial Institutions (BFIs) - 2022' तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्‍यो जुन पछि १३ फेब्रुअरी २०२२ मा संशोधन गरिएको थियो। यसको उद्देश्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रत्येक कारोबारसम्बन्धी वित्तीय निर्णय गर्नु अघि वातावरणीय र सामाजिक जोखिमहरूबारे ऋण निकायलाई पूर्ण रूपमा जानकारी दिन समग्र ऋण जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रियामा वातावरणीय र सामाजिक जोखिम (E & S) व्यवस्थापनलाई एकीकृत गर्न आवश्यक छ (NRB, 2022)। नेपाल राष्ट्र बैंकले "Nepal Green Finance Taxonomy-2024" पनि जारी गरेको छ जसले वित्तीय क्षेत्रका लागि हरित ऋणपत्र, जलवायु जोखिम रिपोर्टिङ र पुँजी आवश्यकताहरूलाई सहज बनाउन धरेलु हरित वित्तको प्रवाहलाई प्रोत्साहित गर्दछ (NRB, 2024)। नेपाल राष्ट्र बैंक जस्ता केन्द्रीय बैंकहरू आफैँ पनि विभिन्न जोखिमहरूमा पर्छन् जसमा मौद्रिक नीति सञ्चालन र

चित्र २: जलवायु परिवर्तन प्रतिक्रियामा केन्द्रीय बैंकका कार्यहरू

चित्र ३: विभिन्न प्रकारका वित्तको परिभाषा

स्रोत: NRB (2024), Nepal Green Finance Taxonomy-2024

लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि सम्पत्ति खरिद जस्ता वित्तीय सम्पत्तिहरूको स्वामित्वमार्फत ऋण जोखिम समावेश छ ।

आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को मौद्रिक नीति

आर्थिक वर्ष २०८२/८३ को मौद्रिक नीतिमा रहेका प्रमुख हरित प्रावधानहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कृषि फसल, कृषियोग्य जमिन र कृषि व्यवसाय संरचनाको धितो आफैले मूल्याङ्कन गरी रु.१० लाखसम्म कृषि वा व्यावसायिक कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले खाद्यान्न, बाली, पशुपन्छी, माछापालनलगायत कृषि व्यवसायसँग सम्बन्धित कार्यका लागि व्यक्ति वा व्यावसायिक फर्मलाई फसल तथा उत्पादनको प्रकृतिसँग तालमेल हुने गरी विभिन्न अवधि र प्रकृतिका कर्जा प्रवाह गर्नसक्ने व्यवस्थालाई थप सरलीकरण गर्दै कार्यान्वयनको प्रभावकारी अनुगमन गरिनेछ ।
- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (NARC) ले सिफारिस गरेका जातका कृषि उपजहरूको उत्पादन अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जामा सहजीकरण गरिनेछ ।
- ऊर्जा उत्पादनका क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जाको ब्याज पुँजीकरण गर्ने सम्बन्धी व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरिनेछ ।

मौद्रिक नीतिहरू र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन/परिपत्रहरूमार्फत विगतका हरित पहलहरू

- चालू पुँजी कर्जा कार्यविधि - २०७९ को अधिनमा रही कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यावसायिक फर्म, कम्पनीका हकमा व्यवसायसँग सम्बन्धित कृषि उपजलाई स्टकको रूपमा गणना गरी कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने व्यवस्था कार्यान्वयन भइरहेको छ ।
- निर्देशन नम्बर ३/०८१ (३ क) : इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले जलविद्युत्लगायत नवीकरणीय ऊर्जा परियोजना, विद्युत् प्रसारण लाइन (Transmission Line) र केवलकार निर्माण परियोजनामा कोषमा आधारित कर्जा तथा गैरकोषमा आधारित सुविधा प्राथमिक पुँजीको बढीमा ५० प्रतिशतसम्म प्रवाह गर्न सक्नेछन् ।

तर, जलविद्युत्लगायत नवीकरणीय ऊर्जा परियोजनाका हकमा प्राथमिक पुँजीको २५ प्रतिशतभन्दा बढी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने अवस्थामा सम्बन्धित निकायसँग अनिवार्य रूपमा विद्युत् खरिद सम्झौता (Power Purchase Agreement) भएको हुनुपर्नेछ ।

- निर्देशन नम्बर ५/०८१ (१०): अन्य जोखिमहरू जस्तै- Reputation Risk, रणनीतिक जोखिम (Strategic Risk), सम्पत्ति शुद्धीकरण/आतङ्ककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी जोखिम (AML/CFT Risk), Legal Risk, वातावरण, सामाजिक तथा मौसम परिवर्तन जोखिम (Environment, Social and Climate Change)

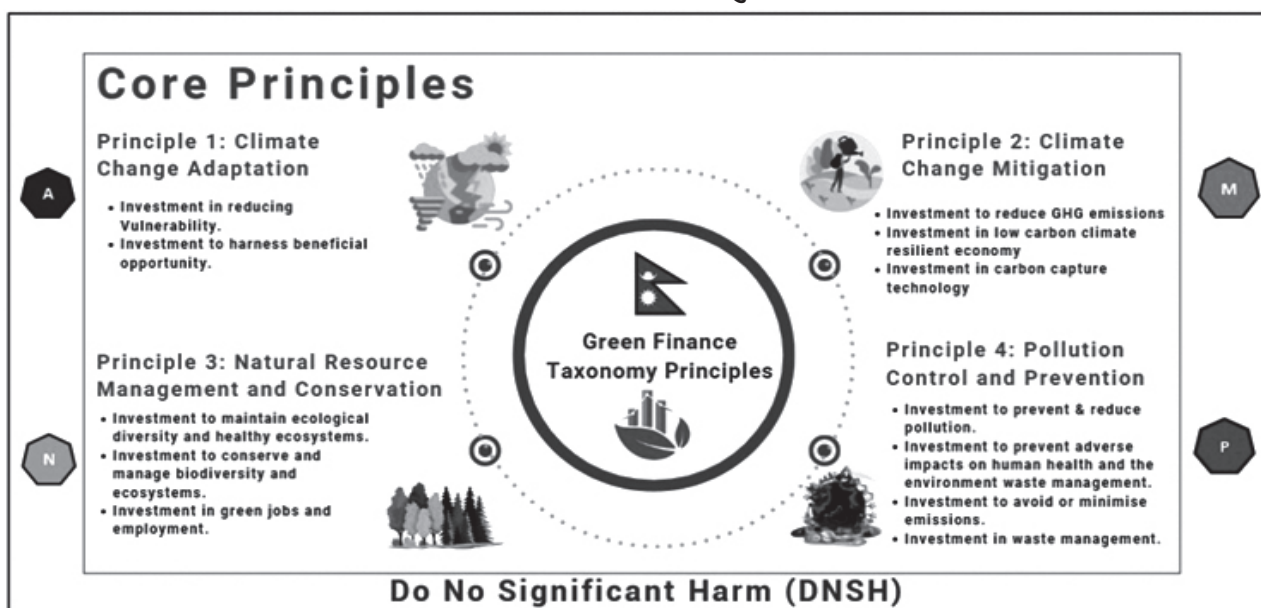
Risk) जस्ता जोखिमहरूको समेत पहिचान गर्नुपर्नेछ । संस्थाले यस्ता सबै किसिमका जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त नीति, कार्यविधि तर्जुमा गर्नुपर्नेछ ।

- प्रचलित कानूनबमोजिम नेपालमा दर्ता भई नेपालमा विद्युत् उत्पादन तथा प्रसारण लाइन निर्माण गर्न इजाजतपत्र पाएका कम्पनीहरूले कुनै निश्चित परियोजनाका लागि यस बैंकसँग पूर्वस्वीकृति लिई कुनै पनि मर्चेन्ट बैंकिङ कारोबार गर्न स्वीकृति पाएका 'क' वर्ग र राष्ट्रिय स्तरका 'ख' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सहायक कम्पनीमार्फत परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋणपत्र जारी गर्न सक्नेछन् (NRB 2024a, Foreign Exchange Transaction Related Unified Directives 2024, Directive 21/2080 (1), pp 216) ।
- "Nepal Green Finance Taxonomy-2024" ले हरित लगानीलाई मार्गदर्शन गर्न निम्न मुख्य वातावरणीय उद्देश्य/सिद्धान्तहरू प्रदान गरेको छ :
मुख्य सिद्धान्त १: जलवायु परिवर्तन अनुकूलन (Climate Change Adaptation) (A)
मुख्य सिद्धान्त २: जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण (Climate Change Mitigation) (M)
मुख्य सिद्धान्त ३: प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र व्यवस्थापन (Natural Resource Conservation and Management) (N)
मुख्य सिद्धान्त ४: प्रदूषण रोकथाम र नियन्त्रण (Pollution Prevention and Control) (P)

- हरित, उत्थानशील र समावेशी विकास (GRID) को सिद्धान्तप्रतिको प्रतिबद्धतामा, नेपाल पूर्वाधार बैंक लिमिटेड (NIFRA) लाई नेपाल राष्ट्र बैंकले १३ अप्रिल २०२५ मा र नेपाल धितोपत्र बोर्ड (SEBON) ले १३ मे २०२५ मा नेपालको पहिलो सार्वजनिक हरित बन्ड, "NIFRA हरित ऊर्जा बन्ड ६%, २०८८/८९" जारी गर्न स्वीकृति प्रदान गरेको थियो जसको मूल्य ५ अर्ब रूपैयाँ थियो । यो दूरदर्शी प्रयास कोरिया अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग एजेन्सी (KOICA) र Global Green Growth Institute (GGGI) सँगको सहकार्यमा सम्पन्न भएको थियो (NIFRA, २०२५) ।

काफ्ले (Kafle) (2023) ले जलवायु परिवर्तनको मुद्दालाई सम्बोधन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको धारणा र भूमिकाको विश्लेषण गरेका थिए । यस अध्ययनले नेपाल राष्ट्र बैंकका पाँच प्रमुख अधिकारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिएको थियो र यसले केन्द्रीय बैंकिङलाई हरितीकरण गर्ने सम्बन्धमा विशेषज्ञहरूको विचार र विचारहरू जाँचन सामग्री विश्लेषण (Content Analysis) गर्‍यो । यस अध्ययनले नेपाल राष्ट्र बैंकले पारिस्थितिक आपत्कालीन अवस्था, यसका उद्देश्य प्राप्तमा जोखिम, कानुनी जनादेश तथा प्रतिष्ठा जोखिमलाई समर्थन गर्दै जलवायु परिवर्तन विरुद्ध कार्य गर्नुपर्छ भनेर देखाएको छ । अर्कातर्फ यस अध्ययनले मौद्रिक नीति जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न पर्याप्त छैन जुन आपूर्ति पक्षको सूक्ष्म मुद्दा हो भनी खुलासा गर्‍यो । नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय क्षेत्र र नियामक नीतिहरू र तिनीहरूका उपकरणहरू जस्तै- कर्जा विभिन्नता (Differentiation), खुलासा (Disclosure) आवश्यकताहरू, पुनर्कर्जा (Refinancing) र समान

चित्र ४: हरित वित्त वर्गीकरणका मुख्य सिद्धान्तहरू

Source: NRB (2024), Nepal Green Finance Taxonomy-2024

प्रकृतिका उपकरणहरूमा फर्त यस विषयमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ।

उपसंहार

केन्द्रीय बैंकहरूले दिगोपनलाई बढावा दिने लक्ष्य राख्छन् भने अर्कातर्फ जलवायु परिवर्तन बजार असफलताको परिणाम हो। केन्द्रीय बैंकका मुख्य उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न उपयोग हुने मौद्रिक उपकरणहरू तथा तिनीहरूको कार्यान्वयन गर्ने नीति मूलतः मौद्रिक नीतिमा आधारित हुन्छ। मौद्रिक अधिकारीहरू, केन्द्रीय बैंकहरू, वित्तीय/मौद्रिक नियामकहरू र नीति निर्माताहरू वित्तीय स्थिरताका उद्देश्यहरू तथा जलवायुसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूलाई सन्तुलित गर्न सङ्घर्ष गरिरहेका छन्। नेपालको संविधान-२०७२, वित्तीय/आर्थिक नीतिहरू, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन - २०५८ आदिमा उल्लेख गरिएअनुसार तथा दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने आफ्नो दृष्टिकोणमा सञ्चयी रूपमा प्रतिबद्ध भएर नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपालको केन्द्रीय बैंक र नेपाल सरकारको सल्लाहकारका रूपमा, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण कार्यहरूमा काम गर्ने प्रमुख निकाय हो।

जलवायु सम्बन्धी नीति तर्जुमा तथा सोको कार्यान्वयन जस्तै; 'Guideline on Environmental & Social Risk Management (ESRM) for Banks and Financial Institutions (BFIs) - 2022', र 'Nepal Green Finance Taxonomy-2024' जलवायु प्रतिक्रियातर्फ नेपाल राष्ट्र बैंकको सराहनीय प्रयासहरू हुन्। त्यसैगरी, कृषि र नवीकरणीय ऊर्जामा क्षेत्रगत कर्जा, एकल कर्जा सीमा, पहिलो पटक हरित ऋणपत्र (बन्ड) जारी गर्ने स्वीकृति, क्षमता विकास र अन्तर-सरकारी समन्वय र सहयोगले जलवायु प्रतिक्रियामा योगदान पुऱ्याउँछ। हरित परिमाणात्मक सहजता/सम्पत्ति खरिद (Green quantitative easing /assets purchases), हरित ऋण विनियोजन (Green credit allocation), धितो ढाँचा (Collateral framework), जलवायु परिदृश्य विश्लेषण (Climate scenario analysis), जलवायु-सम्बन्धित दबाव परीक्षण (Climate related stress testing) र सुपरिवेक्षण जस्ता सम्भावित जलवायु कार्यहरू छन् जुन नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक नीतिले भविष्यमा समावेश गर्न सक्छ। यद्यपि नेपाल राष्ट्र बैंकले जलवायु-उत्थानशील मौद्रिक नीति कार्यान्वयनमा एक सक्रिय, व्यवस्थित र मापनयोग्य दृष्टिकोणमा सङ्क्रमण गर्दा हरित धुलाइ (green washing), हरित मुद्रास्फीति (green inflation), हरित मौनता (green hushing) र हरित इच्छा (green wishing) जस्ता चुनौतीहरूबारे सचेत हुनुपर्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- ECB (2021) "Climate change and monetary policy in the euro area", ECB Occasional Paper Series, No 271.
- Kafle, P. K. (2023). Should Nepal Rastra Bank care about Climate Change at all? A Content Analysis. NRB Samachar, 68th Anniversary Publication, 261-273. Nepal Rastra Bank, Kathmandu. https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/04/NRB-Samachar_Anniversary-Issue_2080.pdf
- Ministry of Finance (2024/25). Budget 2024/25. Ministry of Finance, Kathmandu, Nepal. Retrieved from: https://mof.gov.np/uploads/document/file/1724825318_Budget%20Speech%202024_25%20English%20FV.pdf
- Nepal Rastra Bank (2022). NRB Samachar: 67th Anniversary Special Issue 2079. NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: NRB, Baluwatar, Kathmandu.
- Nepal Rastra Bank (2022a). NRB Guideline on Environmental & Social Risk Management (ESRM) for Banks and Financial Institutions. NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/02/Final-ESRM-with-cover.pdf>
- Nepal Rastra Bank (2024). Nepal Green Finance Taxonomy-2024. NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2024/10/Nepal-Green-Finance-Taxonomy-2024-V1.pdf>
- NepalRastraBank(2024).NepalRastraBank,Unified Directives- 2080 (Related to FX Transaction). NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2024/01/06-2080-81_2080.09.26_Unified-Circular-2080.pdf
- Nepal Rastra Bank (2025). Nepal Rastra Bank, Unified Directives- 2081 (Related to FX Transaction). NRB, Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2025/01/UD-2081-ABC-merged.pdf>
- NIFRA (2025). NIFRA Pioneers Sustainable Finance with Nepal's First Green Bond. NIFRA, Kathmandu, Nepal. <https://www.nifrabank.com/green-initiatives>
- Shapoval, Y. (2024). Greening monetary policy: A conceptual framework. Scientific bulletin of International Association of scientists, 3 (1), DOI:10.56197/2786-5827/2024-3-1-1

देशको अर्थतन्त्रलाई यसरी गति दिन सकिन्छ

राजिप धिताल

क्याम्पस प्रमुख

एन. आर. कलेज

परिचय

भर्खरै नेपालमा भएको Gen-Z आन्दोलन र आन्दोलनका क्रममा भएको जनधनको क्षतिले नेपाल र नेपालीलाई धेरै मर्माहत बनाएको छ । यस आन्दोलनका क्रममा अहिलेसम्म ७६ जना नेपाली युवाहरूको ज्यान गएको छ भने घाइतेहरूको सङ्ख्या त्योभन्दा धेरै रहेको छ । यसका अतिरिक्त आन्दोलनका क्रममा सिंहदरबार, शीतलनिवास, सर्वोच्च अदालतलगायतका ऐतिहासिक धरोहर तथा संसद् भवन, सरकारी कार्यालयहरू, भाटभटेनीलगायत विभिन्न व्यापारिक प्रतिष्ठानहरू तथा निजी सम्पत्तिहरूमा भएको तोडफोड र आगजनीका कारण अर्थतन्त्रले निकै ठूलो र अपुरणीय क्षती व्यहोरेको छ । यसले नेपाली अर्थतन्त्रमा दूरगामी नकारात्मक असरहरू पुर्याएको छ । अब हामीले यस्तो भयावह क्षतिलाई सम्झिएर भोक्राएर बस्ने हो भने हामी अबै पछाडि पर्ने निश्चित छ । तर यो क्षतिबाट पाठ सिकेर भविष्यमा यस्तो दुर्भाग्यपूर्ण अवस्था आउन नदिन के गर्ने भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ ।

हामीले गल्तीबाट पाठ सिकेर गल्ती नदोहोर्याउने प्रयास गर्नुपर्छ अनि हरेक समस्यालाई सकारात्मक सोचका साथ समाधान गर्दै जान सक्थौं भने कहिलेकाहीँ ती समस्या नै अवसरका रूपमा उपस्थित हुन सक्दछन् । हो, अब हामीले आजको यो विकाराल समस्यालाई पनि त्यही रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

Gen-Z आन्दोलन र सो आन्दोलनबाट देशमा भएको राजनीतिक परिवर्तनपछि देशमा आर्थिक पारदर्शिता, सुशासन र आर्थिक विकासका एजेन्डाहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा बहस हुने गरेको छ । जनताको विकास र समृद्धिको चाहनालाई सम्बोधन गर्न र देशलाई द्रुत आर्थिक विकासका मार्गमा अगाडि बढाउन ठूलो मात्रामा लगानीको आवश्यकता पर्दछ । वर्तमान अवस्थामा निर्यातमुखी अर्थ व्यवस्था भएका देशहरूले नै देशको विकासमा आवश्यकताबमोजिमको लगानी गर्न सक्छन् । अपवादलाई छोडेर विकासको मेरुदण्ड भनेकै लगानी र लगानीले सृजना गरेका अवसरहरू हुन् ।

कुनै पनि लगानिकर्ताले आफ्नो लगानी सुरक्षित छ र नेपालमा लगानी गर्दा अन्य देशमा भन्दा बढी नाफा कमाउन सकिन्छ भन्ने विश्वासको वातावरण नभएसम्म लगानी गर्दैनन् । नेपालमा लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्न सक्ने त्यस्ता थुप्रै आकर्षक तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू पनि छन् जसबाट रोजगारी, उत्पादन, प्राकृतिक स्रोतहरूको उचित उपयोग गरी देशको विकास र जनताको आर्थिक अवस्थामा द्रुत गतिमा सुधार गर्न सकिन्छ । देशको अर्थतन्त्रलाई आयातमुखी अर्थव्यवस्थाबाट विस्तारै निर्यातमुखी अर्थव्यवस्थामा परिणत गर्न सकिन्छ ।

देश विकासका नीतिहरू तर्जुमा गर्नु अगाडि देशमा विद्यमान समस्या र अवसरहरूको पहिचान गरी विभिन्न देशहरूको विकासका चरहरूको विश्लेषण गरी अगाडि बढ्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि हामीले केही एसियाली देशहरूको विकासका मोडेलहरूलाई अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चीनको विकासको इतिहास

१९४९ पछि माओत्से तुङको नेतृत्वमा चीन जनवादी गणतन्त्र घोषणा भयो । पहिलो चरणमा कृषि-केन्द्रित समाजवाद, सामूहिक खेती र राज्य-नियन्त्रित उद्योग विकास भयो जसबाट चीनमा उत्पादकत्वमा वृद्धि हुन सकेन । बढ्दो जनसङ्ख्या र घट्दो उत्पादकत्वका कारण सन् ७० को दशकमा चीनले भोकमरीको सामना गर्नुपर्थो । तर १९७८ पछि देङ सियाओ पिङले आर्थिक सुधार र खुलापनको नीति (Reform & Opening Up Policy) ल्याए । बजारमुखी अर्थतन्त्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र (SEZs), निजी लगानी, र विदेशी प्रत्यक्ष लगानी (FDI) प्रोत्साहन गरियो जसका कारण सन् २००० को दशकसम्म आइपुग्दा चीनले निर्यातमुखी औद्योगिकीकरणलाई प्राथमिकता दियो । चीनले 'विश्वको कारखाना' बनेर ठूलो मात्रामा उत्पादन र सस्तो श्रमशक्तिमार्फत तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्‍यो ।

अझै सन् २००१ मा विश्व व्यापार सङ्गठन (WTO) मा प्रवेश गरेपछि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा अझै ठूलो स्थान बनायो । सन् २०१० सम्म बजार सुदृढीकरण र निर्यातमुखी अर्थव्यवस्थामा जोड दिएको चीनले त्यसपछिका वर्षहरूमा उच्च-प्रविधि 5G, EV, डिजिटल अर्थतन्त्र, AI, पूर्वाधार,

अन्तरिक्ष अनुसन्धान, र “Belt and Road Initiative (BRI)” जस्ता रणनीतिहरूमा आधारित विश्वकै दोस्रो ठूलो अर्थतन्त्र बन्न पुगेको छ । यसका साथै यस वर्ष Made in China 2025 रणनीति लागू गरिएको छ ।

चीनमा तुलनात्मक लाभ (Comparative Advantage)

प्रारम्भिक वर्षहरूमा ठूलो जनसङ्ख्या र सस्तो श्रमशक्ति भएको चीनले श्रम-गहन उत्पादन (textile, electronics assembly आदि) मा भएको तुलनात्मक लाभ एवम् फाइदा उठाउँदै ठूलो मात्रामा स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्न सफल भयो । ठूलो बजार, कच्चा पदार्थको सहज उपलब्धता, दुर्लभ खनिज भण्डारण र सरकार-समर्थित उद्योग नीतिका कारण चीन विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने स्तरमा पुग्यो । सरकारी तवरबाट यातायात, ऊर्जा तथा सूचना प्रविधिका क्षेत्रमा भएको तीव्र विकासले उत्पादन लागत घटायो । निर्यातमुखी रणनीति अवलम्बन गर्दै विश्व बजारका लागि ठूलो मात्रामा उत्पादन गरी अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा तुलनात्मक लाभ कायम गर्‍यो । हाल चीनको तुलनात्मक लाभको क्षेत्र सस्तो श्रमभन्दा पनि उच्च प्राविधिक उद्योग (AI, सेमी-कन्डक्टर, 5G, नवीकरणीय ऊर्जा, इलेक्ट्रिक कार) मा विस्तार हुँदै छ ।

सङ्क्षेपमा चीनले आफ्नो अर्थतन्त्रलाई कृषिजन्य समाजवादबाट सुरुवात गरी बजारमुखी सुधारमार्फत विश्वको दोस्रो ठूलो अर्थतन्त्रसम्मको यात्रा गरेको छ । यसको तुलनात्मक लाभ सुरुमा सस्तो श्रम र ठूलो उत्पादन क्षमता थियो तर अहिले प्रविधि र नवप्रवर्तनतर्फ सरेको छ ।

सिङ्गापुरको विकासको इतिहास

सन् १९६५ मा मलेसियाबाट अलग भएपछि सिङ्गापुर सानो भौगोलिक क्षेत्र, प्राकृतिक स्रोतको अभाव र बेरोजगारी जस्ता चुनौतीसँग सामना गरिरहेको थियो । ली कुआन युको नेतृत्वमा सिङ्गापुरले ‘राष्ट्रिय निर्माण’ रणनीतिअन्तर्गत शिक्षा, सफा प्रशासन, कानूनको शासन र कुशल सरकारी संस्थान निर्माणमा जोड दियो । १९७०-८० को दशकमा विदेशी प्रत्यक्ष लगानी आकर्षण गर्न अनुकूल वातावरण तयार पारियो । बन्दरगाह र हवाईजहाज यातायातलाई आधुनिक बनाई व्यापार केन्द्रित अर्थतन्त्र बनाइयो । १९९० दशकपछि वित्तीय सेवा, बैंकिङ, पर्यटन, शिक्षा र प्रविधि क्षेत्रमा विश्वस्तरीय हबका रूपमा विकास भयो । सिङ्गापुर आज विश्वकै धनी, प्रतिस्पर्धी र व्यवस्थित अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरूमध्ये एक हो जुन व्यापार, वित्त, स्वास्थ्य, शिक्षा, र प्रविधिमा अग्रणी मानिन्छ ।

सिङ्गापुरको तुलनात्मक लाभ (Comparative Advantage)

सिङ्गापुरले भौगोलिक अवस्थितिका कारण ठूलो तुलनात्मक लाभ हासिल गरेको छ । पूर्व र पश्चिम जोड्ने समुद्री मार्ग (Strait of Malacca) मा अवस्थित भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा प्राकृतिक रूपमा तुलनात्मक लाभ हासिल गर्न सक्‍यो । त्यसैगरी विश्वस्तरीय बन्दरगाह र विमानस्थल, व्यापार, यातायात र ट्रान्जिट सेवामा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको छ । यसका साथसाथै सिङ्गापुरले उच्च गुणस्तरीय शिक्षा प्रणाली र दक्ष मानव संसाधन विकासमा समेत जोड दियो । राजनीतिक स्थिरता र कुशल प्रशासनका अतिरिक्त भ्रष्टाचार नियन्त्रण, कानून कार्यान्वयन, लगानीकर्तामैत्री नीति अवलम्बन गरेका कारण छोटो समयमा नै सिङ्गापुरले विकासको मार्गमा फड्को मार्न सफल भयो । यसका साथै सेवा क्षेत्रहरू, जस्तै- वित्तीय सेवा, बैंकिङ, सूचना प्रविधि र पर्यटनमा समेत विशेष तुलनात्मक लाभ हासिल गर्न सक्षम भयो ।

सङ्क्षेपमा सिङ्गापुरले प्राकृतिक स्रोत नभए पनि रणनीतिक स्थान, उत्कृष्ट शासन, मानव पुँजी र सेवामुखी अर्थतन्त्रका आधारमा तीव्र विकास गरेको छ । यसको तुलनात्मक लाभ व्यापार, वित्तीय सेवा र यातायात-लजिस्टिक्स क्षेत्रमा रहेको छ ।

दक्षिण कोरियाको विकासको इतिहास

१९५३ पछि कोरियाली युद्धपछि दक्षिण कोरिया अत्यन्त गरिब, अविकसित र कृषि-केन्द्रित अर्थतन्त्र थियो । १९६०-७० दशक राष्ट्रपति पार्क चुंग हीको ‘औद्योगिकीकरण रणनीति’ अन्तर्गत पाँच वर्षीय योजना सुरु भयो । निर्यातमुखी उद्योग Textile, जहाज निर्माण, इस्पात) को विकासमा जोड दिइयो । १९८०-९० दशक: इलेक्ट्रनिक्स, अटोमोबाइल र उच्च प्रविधि उत्पादनमा ठूलो लगानी भयो । Hyundai, Samsung, LG जस्ता ठूला व्यावसायिक समूह) ले अर्थतन्त्र अगाडि बढाए । सन् २००० पछि सूचना प्रविधि, सेमी-कन्डक्टर, मनोरञ्जन उद्योग (K-pop, Korean Drama, Game industry) जस्ता उद्योगका कारण दक्षिण कोरिया विश्व बजारमा प्रभावशाली बन्यो ।

दक्षिण कोरिया आज विश्वकै शीर्ष १० अर्थतन्त्रमध्ये एक, उच्च-प्रविधि उत्पादन र सांस्कृतिक शक्ति (soft power) को केन्द्र बनेको छ ।

तुलनात्मक लाभ (Comparative Advantage)

अनुशासित, उच्च शिक्षा प्राप्त र प्राविधिक दक्ष श्रमिक दक्षिण कोरियाको मानव संसाधनको विशेषता मानिन्छ । यसका साथै प्रविधि र नवप्रवर्तनमा इलेक्ट्रनिक्स, मोबाइल, सेमी-कन्डक्टर, अटोमोबाइलमा समेत नेतृत्वदायी भूमिका खेलेको छ । दक्षिण कोरियाले विश्व बजारलाई लक्ष्य

बनाएर उत्पादन गर्ने गरी निर्यातमुखी रणनीति अवलम्बन गरेको छ । यसका अतिरिक्त सांस्कृतिक निर्यात (K-wave) अन्तर्गत सङ्गीत, चलचित्र, गेमिङ र फेसनमार्फत सांस्कृतिक क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ हासिल गरेको छ ।

सङ्क्षेपमा दक्षिण कोरियाले युद्धपछिको गरिब अवस्थाबाट निर्यातमुखी औद्योगिकीकरण, प्रविधि र शिक्षामा आधारित विकास गर्दै आज विश्वको शक्तिशाली अर्थतन्त्र बनेको छ । यसको तुलनात्मक लाभ प्रविधि, अटोमोबाइल, इलेक्ट्रोनक्स र सांस्कृतिक उद्योगमा छ ।

अबको हाम्रो बाटो के हुनुपर्दछ !

चीन, सिङ्गापुर र दक्षिण कोरिया लगायतका देशहरूको अनुभवबाट नेपालले सिक्न सक्ने मुख्य पाठहरू र आर्थिक विकासका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

- **दक्ष जनशक्तीको विकास**
विद्यालय तहदेखि नै प्राविधिक शिक्षामा जोड दिने, युवाहरूका लागि विशेष रोजगारी कार्यक्रम, जस्तै-स्वरोजगार, उद्यमशीलता (startups), IT, डिजिटल सेवा, कृषिमा आधुनिक प्रविधि प्रयोग गरेर रोजगारी सृजना गर्ने ।
- **अनुसन्धान र व्यावहारिक विज्ञान (Applied Science) मा लगानी**
नेपालमा राज्य, शैक्षिक संस्था र निजी क्षेत्रबीच सहकार्य गरी अनुसन्धान (Research) र व्यावहारिक विज्ञान (Applied Science) मा ध्यान दिन सके ठूलो फाइदा लिन सकिन्छ । यसका लागि विद्यालयदेखि विश्वविद्यालयसम्म विद्यार्थीलाई प्रोजेक्ट र फिल्ड वर्कमार्फत प्राविधिक तथा अनुसन्धान-आधारित शिक्षण (Research-based learning) सुरु गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी कृषि, जलवायु परिवर्तन र जलविद्युत्सम्बन्धी अनुसन्धान विश्वविद्यालय स्तरमै गर्न सकिन्छ । सरकार र निजी क्षेत्रको सहकार्यमा Applied Science Lab, Innovation Hub वा Technology Incubator स्थापना गर्न सकिन्छ । यसका साथै वैज्ञानिक अनुसन्धानलाई उद्योगसँग जोड्ने प्रणाली बनाउन सकिन्छ । पहाडी क्षेत्रका लागि सस्तो र नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि विकास गर्ने तथा अनुसन्धानका परिणामलाई व्यवसायमा रूपान्तर गर्ने प्रणाली बनाउनुपर्दछ । यसबाट देशमा विदेशी प्रविधिको निर्भरता घटाउँछ र स्वदेशी प्रविधि विकासमा सहयोग पुग्दछ । यसका अतिरिक्त चीन, भारत, जापान र युरोपेली विश्वविद्यालयहरूसँग Joint Research Program समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

- भ्रष्टाचार नियन्त्रण र पारदर्शिता कायम गर्न सरकारी संस्थाहरूमा एकद्वार प्रणाली कार्यान्वयन, सार्वजनिक सेवामा पारदर्शी नियम, भ्रष्ट अधिकारीहरूलाई कारवाही गर्न प्रतिबद्ध हुने ।
- सेवा प्रवाहमा नयाँ प्रविधिको प्रयोग र प्रशासनमा सुधार गरी युवालाई निर्णय प्रक्रियामा समावेश गर्ने संरचनाको निर्माण गरी संविधान, न्यायपालिका र सुरक्षा निकायमा सुधार गर्ने ।
- लगानीकर्ता विश्वसनीयता (Investor Confidence) कायम राख्न कानुनी सुरक्षा, अचल सम्पत्ति सुरक्षा, पूर्वाधार रक्षा र सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै लगानी रचनात्मक वातावरण बनाउने ।
- युवा र भविष्यमुखी दृष्टिकोणमा केन्द्रित भई युवा प्रतिभा विकास, उद्यमी लगानी, सीप विकास तालिम, वैदेशिक श्रमबाट फर्कने र रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

माथि उल्लिखित लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि निम्नानुसारका अल्पकालीन र दीर्घकालीन रणनीतिक कार्यक्रमहरू अगाडि बढाउन सकिन्छ :

क) अल्पकालीन रणनीति

- **रोजगारी कार्यक्रम र उद्यमशीलता वृद्धि**
 - सरकारी/निजी साभेदारीमा Skill Development Centers खोल्ने ।
 - स्टार्टअपहरूका लागि कर छुट, अनुदान, ऋण सुविधा सहजीकरण गर्ने ।
 - कृषि, सूचना प्रविधि, पर्यटन क्षेत्रमा युवालाई लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- **भ्रष्टाचार नियन्त्रण र न्यायिक-प्रशासनिक सुधार**
 - भ्रष्टाचार छानबिनलगायत सुशासनका लागि स्वतन्त्र आयोगहरू गठन गर्ने, सार्वजनिक सम्पत्ति र राजस्व अभिलेखहरू खुला पार्ने ।
 - सरकारी खरिद प्रक्रिया पारदर्शी र प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने ।
 - भ्रष्ट उच्च पदस्थ अधिकारीहरूलाई न्यायिक प्रक्रियामा ल्याउने ।
- **राजनीतिक स्थिरता र शासन सुधार**
 - अस्थायी सरकार भए पनि दीर्घकालीन नीति सुनिश्चित गर्ने ।
 - न्याय, शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षा संस्थाहरूमा सुधार र पुनर्स्थापना गर्ने ।

- संवैधानिक र कानुनी सुधार गरी निर्वाचन प्रणाली, दल प्रणाली, प्रतिनिधित्वमा सुधार गर्ने ।
- अर्थतन्त्र पुनरुत्थान र लगानी प्रोत्साहन
 - क्षतिग्रस्त व्यवसाय र भवनहरू पुनर्निर्माणका लागि अनुदान र ऋण सुविधा प्रदान गर्ने ।
 - लगानीका लागि वातावरण सुधार, सुरक्षा, पूर्वाधार, वित्तीय नीतिमा स्पष्टता ल्याउने ।
 - विदेशी लगानी (FDI) आकर्षित गर्ने नीतिहरूका साथै व्यापारसम्बन्धी सम्पूर्ण बाधाहरू हटाउने ।
- सेवा क्षेत्र र पर्यटनको सबलीकरण
 - महामारी र आन्दोलनले प्रभावित पर्यटनलाई पुनर्जीवित गर्ने योजना ल्याई पर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
 - सुरक्षा उपाय, भिसा नीति सुधार गरी साहसिक पर्यटनमा जोड दिने ।
 - होटल तथा आतिथ्य व्यवसायलाई कर र शुल्कमा राहत, पुनर्निर्माण कोष आदि स्थापना गर्ने ।
- आर्थिक नीतिमा कोर्स करेक्सन (Policy Course Correction)
 - बजेट पुनर्वितरण गरी अनावश्यक खर्च कटौती गरी सामाजिक र भौतिक विकासमा लगानी बढाउने ।
 - खर्च नियन्त्रण, योजनाहरूमा प्राथमिकता निर्धारण, प्रभावकारी अनुगमन ।
 - कर संरचना सुधार गरी करको दायरा फराकिलो बनाउने, कर छली नियन्त्रण गर्ने ।
- युवा सहभागिता र सामाजिक न्याय सुनिश्चितता
 - संविधान र नीति बनाउन युवाहरूलाई सहभागी गराउने ।
 - लैङ्गिक र क्षेत्रीय समानता, अल्पसङ्ख्यक र पिछडा वर्गलाई न्याय सुनिश्चित गर्ने नीतिहरू बनाउने ।
- रोजगार प्याकेज घोषणा गरी निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा कम्तीमा १०,००० भन्दा बढी रोजगारी सिर्जना गर्ने कार्यक्रम ल्याउने ।
- नयाँ नीति र कानुनमा समयानुकूल सुधार
 - भ्रष्टाचार विरोधी कानुन निर्माण र कडाइका साथ त्यसको कार्यान्वयन गरी सार्वजनिक खरिद सुधार, सूचना स्वतन्त्रता लागू गर्ने ।
- लगानीकर्तामा सुरक्षा र पूर्वाधार स्थिरता सुनिश्चित गरी लगानीकर्तालाई आश्वस्त पार्ने ।

- पुनर्निर्माण कोष स्थापना गरी क्षतिग्रस्त क्षेत्र तथा व्यवसायहरूका लागि विशेष कार्यक्रमहरू, जस्तै- विशेष कोष, सहूलियतपूर्ण ऋण र अनुदान सुविधा प्रदान गर्ने ।
- युवा उद्यम तथा स्किल विकास अभियानअन्तर्गत प्राविधिक तालिम, उद्यमशीलतातर्फ अनुदान, Start-up लाई प्राथमिकता दिने ।
- पारदर्शिता र सञ्चार बहुआयामिकता
 - सरकारका कदमहरू खुला सूचना माध्यमबाट सार्वजनिक गर्ने, विभिन्न माध्यमबाट सरकारी निर्णयहरूमा जनतालाई सहभागी बनाउने ।

ख) दीर्घकालीन रणनीति

दीर्घकालीन रणनीति चीन, कोरिया, जापान र सिङ्गापुर जस्ता एसियाली देशहरूले देशको तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू पहिचान गरी पाँच/दश वर्षीय दीर्घकालीन रणनीतिक योजना बनाएर निरन्तरता दिए तसर्थ ती आज विकासको द्रुत गतिमा अगाडि बढिरहेका छन् । नेपालले पनि राजनीतिक स्थिरता र दीर्घकालीन रणनीतिक योजनाहरू बनाई विकासको गतिमा अगाडि बढ्नु आवश्यक छ ।

- मानव संसाधन विकासका लागि शिक्षा र प्राविधिक सीपमा कोरिया र सिङ्गापुरले ठूलो लगानी गरे । नेपालले पनि प्राविधिक शिक्षा, उद्यमशीलता र अनुसन्धानमा जोड दिनुपर्दछ ।
- चीन र कोरियाले आर्थिक प्रगतिको सुरुवातदेखि नै निर्यातमुखी नीतिमार्फत निर्यातमुखी औद्योगिकीकरण गरे । नेपालले कृषि उत्पादन, जलविद्युत्, पर्यटन, तथा IT Outsourcing मा निर्यातमुखी रणनीति अपनाउनुपर्दछ ।
- सुशासन र पारदर्शिता सिङ्गापुरको द्रुत विकास स्वच्छ शासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रणकै कारण सम्भव भयो । नेपालले पनि भ्रष्टाचार नियन्त्रण, कानुनको शासन र संस्थागत सुधार गर्नुपर्दछ ।
- चीनले पूर्वाधार (सडक, रेल, ऊर्जा) र प्रविधिलाई प्राथमिकता दियो । नेपालले ऊर्जा (जलविद्युत्), सडक/रेल कनेक्टिभिटी र डिजिटल पूर्वाधारमा लगानी बढाउनुपर्छ ।

विभिन्न देशको उदाहरणबाट नेपालको आर्थिक विकासका लागि अगाडि बढाउनुपर्ने कदमहरू यस्ता देखिन्छन् :

- १) जलविद्युत् नेपालकै सबैभन्दा ठूलो तुलनात्मक लाभको क्षेत्र हो । यसलाई भारत, बङ्गलादेश र चीनतर्फ निर्यात गर्न सक्ने संरचना बनाउनुपर्दछ ।

- २) कृषिमा आधुनिकीकरण, आधुनिक प्रविधि, सिँचाई, भण्डारण र प्रोसेसिङमार्फत कृषि उत्पादनलाई उद्योगसँग जोड्नुपर्दछ ।
- ३) पर्यटन र संस्कृतिको उपयोगका सन्दर्भमा कोरियाले K-pop र जापानले Anime निर्यात गरेजस्तै नेपालले पनि पर्यटन, योग, आयुर्वेद र सांस्कृतिक सम्पदालाई विश्वव्यापी ब्रान्ड बनाउन सकिन्छ ।
- ४) सिङ्गापुरले FDI बाट औद्योगिक विकास गरेको उदाहरणबाट पाठ सिक्दै नेपालले पनि लगानीकर्ता मैत्री नीति, कानुनी सुरक्षासहित FDI ल्याउन विदेशी लगानीकर्तालाई आकर्षित गर्ने खालका लगानी प्रस्तावहरू तयार गर्नुपर्दछ ।
- ५) उद्योग र IT क्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्न साना-मझौला उद्योग (SMEs) र Information Technology (Software outsourcing) मा प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ ।
- ६) धेरैजसो देशहरूको आर्थिक विकासमा राजनीतिक स्थिरता निर्णायक देखिन्छ । नेपालमा आर्थिक विकासका लागि स्थिर आर्थिक नीति र दीर्घकालीन दृष्टिकोण आवश्यक देखिन्छ । साथै जलविद्युत्, कृषि, पर्यटन र IT क्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्न एकीकृत रणनीति बनाउन सकिन्छ ।

राज्यले देशमा रहेका तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू पहिचान गरी लगानी गर्दा सकभर सबै तुलनात्मक क्षेत्रहरूमा सहजता

हुने गरी विकास आयोजनाहरू अगाडि बढाउनुपर्दछ । उदाहरणका लागि एउटा जलाशययुक्त विद्युत् आयोजना बनाउँदा त्यहाँ पर्यटन पूर्वाधार, माछापालन र कृषिसम्बन्धी आयोजनाहरू समन्वयात्मक रूपमा अगाडि बढाउन सकिन्छ । विकासका रणनीतिहरू बनाउँदा र विकास आयोजनाहरू सञ्चालन गर्दा त्यही तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूलाई सहजीकरण गर्न केन्द्रित हुनुपर्दछ जसबाट आयोजना प्रभावित क्षेत्रका वासिन्दाहरूले भौतिक सुविधा र रोजगारीमूलक कार्यक्रमहरूमा प्रत्यक्ष रूपमा जोडिन सक्नु ।

निष्कर्षमा, सरकारसँगै निजी लगानीकर्ता, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत जलविद्युत्, पर्यटन, कृषि र IT जस्ता तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरूमा आफ्नो लगानीलाई केन्द्रित गरी देश विकासमा सहभागिता जनाउनुपर्दछ । साथै राज्यले शिक्षा, पूर्वाधार र निर्यातमुखी नीतिलाई प्राथमिकता, सुशासन, भ्रष्टाचारको अन्त्य र आर्थिक पारदर्शितालाई प्राथमिकता दिएमा नेपालको अर्थतन्त्रलाई तीव्र आर्थिक विकासको गतिमा अगाडि बढाउन सकिन्छ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ । हामीले लगानीकर्ताहरूलाई नेपालमा तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू जलविद्युत्, कृषि, पर्यटन र IT छान्नु भनेर लगानी प्रस्ताव गर्न सक्ने हो र सो प्रस्तावमा लगानीका लागि बाटो खुला गर्ने हो भने स्वदेशी र विदेशी लगानीकर्ताहरूको आकर्षक गन्तव्य नेपाल बन्न सक्ने कुरामा दुई मत छैन ।

दृढकालमा गएको नेपाल बैंक फर्किने पर्खाइमा.....!!!

लक्ष्मी पण्डित

उपप्रबन्धक

नेपाल बैंक लिमिटेड

जागिरे भएपछिको पहिलो पटक बाहिर जाँदै गर्दा बेग्लै अनुभव, सबैले भने आफ्नै घरगाउँमा जाँदै हुनु हुँदो रहेछ, बधाई छ! हो हुन त, मेरो जन्मथलो हो, हुर्केको गाउँघर हो तर के गर्नु? यो पनि अब एकादेशमा भैसकेथ्यो मेरा लागि। मनलाग्दा, फुर्सद हुँदा जाने थलो बनिसक्यो मेरो जन्मथलो। मेरो जे छ अब काठमाडौँमै छ। त्यसैले पनि होला आफ्नै जन्मघर आउन पनि सजिलो चाहिँ भएन मलाई। घर छोडेर हिँड्ने अघिल्लो रातको त्यो छटपटी र पीडा त मलाई थाहा छ। रात बाक्लिँदै जान्छ, निद्रा भने झन् पातलिँदै जान्छ। के के भुलें जस्तो लाग्छ, के छुटे जस्तो लाग्छ। भोलि एक दिनको भए पनि सबै तयारी गरिदिनुपर्छ भन्ने लाग्छ। कपडामा आइरन, जुता, मोजा, टाई, टिफिन, पानी, ब्याग आदि सबै सबै। सबैतिर व्यवस्थापन गर्न कहाँ सजिलो छ र! म आफ्नो जन्मथलोलाई कर्मथलो बनाउन बिहानको घरका सबै काम सकेर सबेरै नुवाकोटतिर लागेको थिएँ।

वास्तवमा म नुवाकोटमै जन्मिएर पनि मलाई मेरो बैंकको शाखा कहाँनिर छ थाहा थिएन। काठमाडौँ सहरभित्रै काम गरेर अनुभव भएको म सहरबाहिरको शाखामा काम गर्नुपर्ने हुँदा नितान्त फरक लागि रहेको थियो मलाई। परिवेश, काम गर्ने शैली, सेवा लिने शैली र दिने शैलीमै फरक लाग्यो मलाई। सहरका तुलनामा गाउँका समस्यामा नै फरकपन पाएँ। साह्रै सोझा अनि अशक्त लाग्ने ग्राहकहरू, सेवामूलक कार्यमा समय बढी व्यतीत हुने, समय परिवर्तन भएर कार्डलेसका समयमा आइपुग्दा डिजिटल ज्ञानसमेत कम भएका ग्राहकसँग काम गर्दा ठूलो ठूलो स्वरमा कुरा गर्नुपर्ने, भिडभाड एवम् कोलाहलको माहोल सृजना हुने जस्ता कुराहरूले गर्दा फरक अनि भिन्न ग्राहकहरूको अनुभव गरिरहेको थिएँ मैले। अशक्तहरूका भिडमा शक्तहरू पनि अशक्त बनेर ससाना कुरामा पनि कर्मचारीहरूको भर परेको देखें। एकदमै फरक तर बेग्लै अनुभव लाग्थ्यो मलाई।

कोही समस्यालाई सुस्तरी शान्त भएर सुनाउँछन् त कोही हतासमा रिसाएर सुनाउँछन् तर हामीले धैर्यपूर्वक सुनिदिनुपर्छ अनि बुझेर समाधान पनि निकालिदिनुपर्छ।

हाम्रो पेसा नै यस्तै छ, सुन्न सक्ने क्षमता एकदमै हुनुपर्ने। त्यसैले पनि हाम्रा बुढापाकाहरूले भन्नुहुन्छ नि कम बोल्नु, धेरै सुन्नु। सुन्न सक्ने बानीले समस्यालाई बुझ्न सक्छौं र सुल्झाउन पनि किनकि ठाउँ, परिवेश, समय र उमेरसँगै फरक फरक कथा, व्यथा र समस्या अनि सुनाउने र बुझाउने शैली पनि फरक फरक।

नेपाल बैंकको महत्त्व के रहेछ भन्ने कुरा सहरका शाखाहरूबाट भन्दा यस्ता गाउँमा भएका शाखाहरूबाट थाहा हुने रहेछ। नेपाल बैंकप्रतिको लगाव, तच्छाडमछाड अनि भिडमभिडले स्पष्ट हुन्छ कि नेपाल बैंकप्रतिको आस्था र विश्वास कति अटल र अटुट छ भन्ने कुरा। जति नै भिड किन नहोस्, बरु नेपाल बैंकमै बास बस्न तयार हुन्छन्, एक हप्ता धाउन तयार हुन्छन् तर बैंक छाडेर जाने कुरा कहिल्यै गर्दैनन्। छोराछोरीले घुर्काएजस्तो गाह्रोसाह्रोमा घुर्काउन थाल्छन् तर नराम्रो सोच्दैनन्, गाली पनि गर्दैनन्। कति सादा र सरल व्यवहार उहाँहरूको। हाम्रा यिनै इमान्दार एवम् सोझा ग्राहकहरू नै नेपाल बैंकको पहिलो बलियो आधार हुन् भन्दा खासै फरक नपर्ला। यस्ता प्रकारका हाम्रा ग्राहकहरू जोगाइराख्नु नै हाम्रो पहिलो कर्तव्य पनि हो जस्तो लाग्छ। पेन्सन अनि सामाजिक सुरक्षा भत्ताका ग्राहक जोगाउनु बैंकको पहिलो कर्तव्य हो जस्तो लाग्छ मलाई जसले बैंक रहेसम्म स्वेच्छाले साथ दिइरहन्छन्। कस्ता कस्ता ग्राहक हुन्छन् सायद कमैले कल्पना गर्न सक्छन्। एक दिन एकजना आमा मेरो रूममा आएर भुईँमा टुसुकै बस्नुभयो। हातमा एउटा बोराको पोको थियो। पछि थाहा भयो कि उहाँको FD खाता रहेछ। आज सकिने भनेर उहाँको दिमागमा वसेको रहेछ अनि हतारहतारमा बैंक आउनुभएको रहेछ। उहाँको ३० लाख रकम बैंकमा जम्मा थियो, फेरि थप गर्न भनेर २० लाख बोरामा राखेर आउनुभएको थियो, कल्पना पनि गर्न नसकिने। आफ्ना कागजात ५ वटा खामभित्र स्टिच लगाएर सुरक्षित राख्नुभएको थियो। मलाई कागजात निकाल्ने १५ मिनेट लागेको थियो। जति गाढा आस्था उति गहिरो विश्वास नेपाल बैंकसँग। हाम्रो नेपाल बैंकका

ग्राहकहरू यस्तै नै हुन्छन्, सोझा अनि सादा । यही नै नेपाल बैंकको जग हो । जबसम्म ग्राहकहरू हाम्रा साथमा रहन्छन् तबसम्म हामी रहन्छौं साथै जबसम्म नेपाल बैंक रहन्छ तबसम्म साथ दिइरहन्छन् हाम्रा यस्ता ग्राहकहरूले ।

एक दिन एक जना ८२ वर्षको बाजे आउनुभयो बैंकमा । उमेरले ८२ तर उहाँ एकदमै भरिलो, रसिलो र तगडा देखिनुहुन्थ्यो । कान भने कम सुन्नुहुँदो रैछ, अलि बेस्सरी बोल्नुपर्ने । उहाँले धेरै वर्ष पहिले कर्जा लिएको रे रु. दश लाख अनि चुक्ता पनि उही छोटो समयमै गर्नुभएको रैछ । तर फुकुवा नगरी बस्नुभएको रैछ जग्गा । पुरानो फाइल भएकाले हामीलाई त्यो जग्गा फुकुवा गर्नका लागि प्रक्रिया पूरा गर्न समय पनि लाग्यो अनि अलि सजिलो पनि भएन । अनि मैले किन यति लामो समय राख्नुभएको फुकुवा नगरी भनेर सोधेको त उहाँको जवाफ सुनेर म छक्क पर्छु । नेपाल बैंकमा राखेपछि दुक्क हुन्छ किनभने यहाँबाट कतै हराउन्न भनेर उहाँले भन्दा म छक्क पर्छु । न चोरीको डर न सन्तानले खालान् भन्ने डर भन्दै हँसाउनुभयो । ग्राहकहरूबाट थाहा हुन्छ हामीलाई उहाँहरूको नेपाल बैंकप्रतिको अथाह विश्वास ।

पेन्सन लिन आउने समय र चाडपर्वका समयमा हामीले राम्रो सेवा दिन सक्नु पनि कर्मचारीको एक परीक्षा जस्तो हुन्छ । सामान्य अवस्थामा त गर्न सकिन्छ अनि त्यति साह्रो खटिनुनपर्ला तर भिडभाड अनि चाडपर्वमा छिटो छरितो अनि राम्रो सेवाको अपेक्षा गर्नु उहाँहरूको अधिकारको कुरा पनि हो । हामी हरेक कर्मचारीले यस्ता कुरामा ध्यान दिन सकेमा पनि हाम्रो सेवालाई उत्कृष्ट बनाउन सहयोग पुग्दछ । एक त हामी प्रत्येक कर्मचारीले आफूलाई आफ्नो कामको, आफ्नो डेस्कको अनि आफ्नो कर्तव्यको बोस मानेर समयमै उचित निर्णय लिई सेवा दिन सक्नुपर्छ भने अर्कातिर भिडभाड अथवा असमान्य अवस्थामा आफूसम्म आइपुगेका ग्राहकलाई आफैले सेवा दिई काम निम्टाइदिने, उसको र फलानोको भनेर नपन्छाइदिने अनि अर्को फाँट नदेखाइदिने, एउटा साथीसँग रिसाइरहेको र डिसकस परिरहेको ग्राहकलाई हेरेर सुनेर बस्नुभन्दा अवस्था हेरेर फरक अनि समझदारीको वातावरण सृजना गर्न सहयोग गरिदिने, यस्ता हाम्रा ससाना सहयोगी भावले एकातिर ग्राहकले सहज वातावरणको अनुभव गर्न थाल्छन् भने कार्यालयमा कर्मचारीहरूमा कामको प्रेसर कम अनुभूतिहुने, कर्मचारी साथीहरूमा सौहार्द्र भावको सृजना हुन जाने हुँदा यसले अन्ततः ग्राहकले पनि प्रत्येक कर्मचारीलाई विश्वास गर्न सक्ने वातावरण बन्छ । यसरी नै हामी प्रत्येक कर्मचारी प्रत्येक ग्राहकको विश्वासिलो एवम् भरपर्दो बन्न सक्नुपर्छ ।

यो पनि प्रत्येक कर्मचारीका लागि एउटा चुनौती बन्दै गइरहेको छ जस्तो लाग्छ ।

नेपाल बैंकका तत्कालीन ३ वटा शाखा यसै शाखामा गाभिई सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको यस शाखामा पेन्सन तथा सामाजिक सुरक्षा भत्तालगायतका सेवा प्रदान गर्दा ग्राहकको भिडभाड अत्यधिक हुने, कतिपय ग्रामीण भेगका र वित्तीय साक्षरताको कमै ज्ञान भएका विशेष गरी कृषक, ज्येष्ठ नागरिक र शारीरिक रूपले दुर्बल अवस्थाका ग्राहकलाई सेवा प्रदान गर्दाका अवस्थामा हामीले नरिसाई, भन्फट नमानी सहज तरिकाले सेवा दिने वातावरण सृजना गर्न सक्नु नै चुनौती बन्न जान्छ । आएका ग्राहकलाई सन्तुष्ट बनाएर फर्काउन सक्नु नै शाखाको ठूलो उपलब्धि मानिन्छ ।

अधिकांश गृहिणी दिदीबहिनीहरू भने खाली हात नबसेको पनि पाइयो । पेवा तथा खेती किसानी गर्दै बैंकमा पैसा जम्मा गर्न आउने, आफ्नो सिप एवम् कलाका सामान अनि करेसाबारीका अर्गानिक कृषिका सामानहरू बेचेर राम्रै आमदानी गरेको पनि देखियो । यो अवसर पनि हो उहाँहरूका लागि । सामूहिक रूपमा स्थानीय तहमा आयोजना गरिने विभिन्न घरेलु तथा हस्तकलाका साथै विभिन्न सृजनशील कलासम्बन्धी तालिम लिनु, यस्ता कार्यक्रमहरूमा सहभागिता जनाउनु, विभिन्न समूहहरूको प्रतिनिधित्व गर्नु अनि समसामयिक विषयमा चासो राख्नु जस्ता विविध कार्यहरूमा व्यस्त रहनु नै उनीहरूको दिनचर्या रहेको छ भने के कसो गर्दा गाउँघरको राम्रो हुन्छ त्यो आफै सोच्न सक्ने बन्नु दिदीबहिनीहरूका लागि यो राम्रो उपलब्धि पनि लाग्यो भने अहिलेको समयमा गाउँघरको समस्या भनेको युवापुस्ताको सङ्ख्यामा कमी आउनु, गाउँघरमा विरलै युवायुवतीको वसोबास हुनु र सङ्ख्यात्मक हिसाबले ज्येष्ठ नागरिकहरूको बाहुल्य हुनु हो । गाउँघरमा गइयो भने बुढाबुढी अनि विदेशमा रहेका छोराछोरीका सन्तान स-साना नातिनातिनाभन्दा अरू भेटिन्नन् । बैंक टाढा हुनु, सहयोगका लागि सहयोगी युवा हातहरू साथमा नहुनु, बुढेसकालमा बुबाआमाहरू एकलो जीवन बाँच्नुपर्ने अवस्था अहिले गाउँघरको तीतो यथार्थ बन्न पुगेको छ । त्यसैले पनि समस्यामाथि समस्या थपिएको हो । सवारी साधनमा ल्याइदिने मान्छे छैनन्, सार्वजनिक साधनको भर पर्नुपर्छ, यसो गरिदेऊ न भनेर पठाउने मान्छेको अभाव छ, जता गए पनि बुढाबुढी भएको बुबाआमा नै अधि लाग्नुपर्छ । युवाहरू गाउँबाट बैँसी, बैँसीबाट सहर, सहरबाट विदेश जाने क्रम घट्दो होइन, बढ्दो रूपमा देखिन्छ । यसकारण पनि गाउँबाट आउनुपर्ने आमाबुबालाई बैँकड कारोबार गर्न समस्या भएको हो । फोन गर्न सक्नुहुन्न, भनेको बुझ्नुहुन्न, digital ज्ञान छैन जसले गर्दा बैँकड कारोबारमा असहज

भएको देखिन्छ। त्यसैले पनि अहिलेको समयमा गाउँघरमा बैंक खाता बढाउन सक्ने अवस्था नभए पनि भएका खाताहरूलाई जोगाउन सक्नु नै सफल मान्नुपर्ने अवस्था आएको छ। यी सब कुरा भनिरहँदा कथा जस्तो लाग्न सक्छ तर वास्तवमा आजको गाउँघरको तीतो यथार्थ यही हो।

यस्तैमा एक दिन गेटसम्म आइदिनुपथ्यो म्याडम, मैले मान्छे लगाएर बोकाएर ल्याएको छु आमालाई भन्दै एकजना पाको अर्थात् बुबाको उमेरको व्यक्ति आउनुभयो। म गएँ, उहाँको शारीरिक अवस्था अनि विरामी भई अशक्त अवस्थामा आफ्नै खाताको पैसा भिक्न पनि कति गाह्रो, बैंकमा राखिएको आफ्नै पैसा पनि एक प्रकारको घाँडो बनेजस्तो आभास भयो मलाई, उहाँलाई देखेर। लामो समयदेखि उहाँको पैसा निकाल्न केही वैकिड नियम मिलिरहेको थिएन, त्यसैले उहाँले आफैँ आउनुपरेको थियो। भित्र आउन सक्नुभएन अनि आउन पनि मान्नुभएन। बाहिरै बसेर कुरा गर्न खोजेको देखेर मैले उभिएर नै कुरा गरें। उहाँको पहिलो शब्द नै आम्मै म जस्तै केटी मान्छे रेछ नि हाकिम त, उहाँको मुहारमा एक प्रकारको आशाको उज्यालोपन देखें। सायद उहाँलाई समस्या मैले बुझिदिन्छु भन्ने पनि लाग्यो। उहाँले नेपाल बैंकमा खाता कसरी खोलियो अनि किन नेपाल बैंक छोड्न सकिएन, सबै खासखुस खासखुसमै भन्दै जानुभयो। म कतिपय शब्द बुझिनथेँ तैपनि ओठको लवजमै बुझ्ने कोसिस गर्दै गएँ, उहाँ आफैँ पनि कतिपय कुरा दोहोर्‍याई दोहोर्‍याई भन्नुहुन्थ्यो। बोली प्रस्ट छैन तैपनि मनभित्र गुम्सिएर बसेका धेरै धेरै कुरा सुनाउन चाहनुहुन्थ्यो। आँखामा रोशनी थिएन तैपनि मलाई राम्ररी नियाल्न खोज्दै हुनुहुन्थ्यो। आँखामा भएका आँसु सुकेर सुख्खा भैसकेका थिए, शब्द शब्दमा मन भकानिन्थ्यो, मन रुन्थ्यो तर सुख्खा आँखाले साथ दिँदैनथ्यो। हामी जस्ता अनपढ, सोझा अनि गाउँघरका सबैको नजिकको साथी जस्तो थियो नेपाल बैंक। खै, कता हरायो, कता गयो भन्दै लामो सास तान्नुभयो।

बेगलाबेलै नौवटा स्थान जनाउने नौ कोटहरू बुझाउने शब्दहरूबाट बनेको शब्द अपभ्रंश भएर बनेको नुवाकोट जिल्ला रमणीय मात्र होइन यसको आफ्नै ऐतिहासिक विशेषता पनि छ। नेपाललाई सार्वभौमसम्पन्न मुलुक बनाउन राजा पृथ्वीनारायण शाहले युद्धमा प्रयोग गरेको महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक जिल्ला मानिन्छ नुवाकोट। काठमाडौँबाट नजिक रमणीय र एक अलग ऐतिहासिक विशेषता रहेको यस जिल्लालाई सेरा दरबार, साततले नुवाकोट दरबार, भैरवी मन्दिर अनि दुप्लेश्वर मन्दिरले अझ थप परिचित बनाएको देखिन्छ। काठमाडौँबाट नजिक मानिने यो जिल्ला पर्यटकीय रूपमा पनि विकसित हुँदै गइरहेको देखिन्छ

भने नजिक र कम दूरीमा रहेको शाखाका रूपमा लिइन्छ त्रिशूली शाखालाई। द्वन्द्वकालभन्दा अघि नुवाकोटमा नेपाल बैंकका देउराली शाखा, ठिकुरे शाखा, चोकदे शाखा र त्रिशूली शाखासमेत गरेर जम्मा चार शाखा थिए। जसबाट हाम्रा ग्राहकहरूले राम्रै सेवा सुविधाहरू लिइरहेका थिए। सशस्त्र द्वन्द्व चलिरहेका समयमा यी सबै शाखाहरू हटाइए अनि एउटै शाखाका रूपमा त्रिशूली शाखाबाट सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ। अहिले पनि नुवाकोटका धेरै टाढाका ठाउँहरू घ्याङफेदी, भाल्छे, मेदान र उर्लिनी जस्ता ठाउँबाट ग्राहकहरू सेवा लिन आउनुहुन्छ। के गाउँ, के सहर, के सिधासादा, के बाठा, सबै प्रकारका ग्राहकहरूको भिड नेपाल बैंकको यस शाखामा हुने गरेको पाइन्छ। यहाँ आउने सबै ग्राहकहरूको एउटै इच्छा हुन्छ, विनाभन्कट छिटोछरितो सजिलै काम होस् अनि कर्मचारीको व्यवहार पनि सद् भावपूर्ण होस्। यसकारणले नै आमाको पनि यही इच्छा पनि हो अनि आमाको भावानात्मक सम्बन्धसँग जोडिएको, एक प्रकारको गहिरो अटूट आस्थाले भरिएको पनि थियो 'नेपाल बैंक'। नुवाकोटको सबैभन्दा ठूलो गाउँपालिका सूर्यगढी गाउँपालिकालाई सेवा दिने नेपाल बैंकको चोकदे शाखा पुनर्स्थापना हुन सकेन। द्वन्द्वकालमा गएको नेपाल बैंक कहिले आउँछ, म पर्खाइमा छु नानी भन्नुभयो आमाले मसँग।

श्रीमान् आमी हुनुहुन्थ्यो। छोरा फार्मेसी पढेर गाउँमै सानो औषधि पसल गर्दै थियो। म घर सम्हाल्थेँ। लामो कथा छ तर एउटै शब्दमा भन्नुपर्दा दुवैले नेपाल आमाका लागि ज्यान दिए। म एकलो भएँ। पछि सरकारले दिएको पैसा लिन मैले यस नेपाल बैंकमा खाता खोलेँ। हुन त म पटक पटक नेपाल बैंक श्रीमानसँग आइरहेकी हुन्थेँ तर मेरा नाममा खाता थिएन। मेरा श्रीमानको निधनले नेपाल बैंकमा सुरु भएको मेरो खाता तर मलाई खाताभन्दा पनि नेपाल बैंक प्यारो लाग्छ। यस बैंकमा आएपछि त्यतिबेलाका सम्भन्हाहरू ताजा हुन्छन् मेरा स्मृतिमा। नेपाल बैंकमा जाँदा धेरै कुरा सोध्न मन लाग्थ्यो अनि उहाँ व्यस्त भएका बेला म गाउँलाई अनि त्यहाँ सरसफाई गर्ने बहिनी थिइन् उनैसँग सबै कुरा सोध्थेँ। एक दिन मलाई उहाँले खुब चासो लिएकी छौ त तिम्पो नाममा पनि खोलिदिन्छु नि खाता, त्यसमा म केही पैसा राखिदिन्छु अनि तिमी बाखा र कुखुरा खुब पाल्नु अनि मेरो पेवा भन्दै बेचेर पैसा धेरै बनाउनु भनेर भन्नुभएको थियो। त्यो त सपना नै रह्यो मेरो। औषधि पसल पनि छोड्नुपथ्यो। चोकदेमै खोलेको थिएँ खाता, त्यसको केही समयपश्चात् बैंक गाउँबाट सरेर सहर गयो, पछि फेरि आउँछ, भन्नुहुन्थ्यो तर कहिल्यै आएन। हामी जस्ता अशक्तहरूलाई धेरै गाह्रो भयो। निल्नु न

ओकल्लु भयो । यति टाढा छ बैक आउन । त्यो बैक फेरि ल्याउन मिल्दैन र ? कसलाई भन्नुपर्ने हो नानी ? सरकारले किन यस्तो हामीहरूको पीडा नबुझेको ? हामी जस्ता असक्तहरूको गुनासो पनि सुन्ने ठाउँ छ र भनेको ? ए नानी ! ल न भन्दिनुप्यो सरकारलाई । मेरो भदो छोरा हो यो, न मैले अधिकार दिन मिल्छ, न आफैँ आइरहन सक्छु । एक त साधन पनि समयमा पाइन्न अनि दिन नै माया मारेर आउनुपर्छ । एक पटक त म यतै बास बस्नुपरेको नि नानी । लोकल गाडी हिँडिसकेछ, अनि यतै बास बस्नुप्यो तर म आफन्तकहाँ गएर बसेँ । एक हजार रकम लिन आउन पाँच सय खर्च गर्नुपर्छ नानी । घर नजिकै अरू

दुईवटा बैक छन् छ, न त तर जान मन लाग्दैन मलाई ती बैकमा । किन किन यही बैकसँग मेरो आत्मीयता छ अनि बढी विश्वास पनि । तर नानी मलाई यहाँसम्म पटक पटक आइरहन नपर्ने गरी मिलाइदिनुप्यो भन्दै व्यथा पोख्दै भन्नुभयो, “अब त आउनुपर्ने हो, फर्किनुपर्ने हो, लामो समय भयो क्यार आउँछु भनेर गएको हो । सबैले भन्छन् आउँछ, हाम्रो गाउँमा नेपाल बैक फेरि आउँछ । मलाई विश्वास छ नानी नेपाल बैक म नमर्दै फर्केर मेरो गाउँ आउँछ, म पर्खाइमा हुनेछु ।”

नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रको भविष्य

मधुसूदन पोखरेल
उपप्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

परिचय

उत्साह अर्थतन्त्र भनेको एउटा नयाँ आर्थिक प्रणाली हो जहाँ व्यक्तिहरूले आफ्नो व्यक्तिगत रुचि, सोख र सिपलाई ज्ञानको प्रयोग गरेर आम्दानी गर्छन्। यसमा मानिसहरूले आफूलाई मन पर्ने र रमाइलो लाग्ने कामलाई नै आफ्नो पेसा बनाउँछन् र डिजिटल प्लेटफर्महरूका माध्यमबाट आफ्ना दर्शक र ग्राहकहरू खोज्छन्।

उत्साह अर्थतन्त्रले व्यक्तिहरूको आफ्नो कामप्रति अपनाउने दृष्टिकोणमा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्याएको छ जसमा उनीहरूले आफ्नो अद्वितीय सिप, रुचि र रचनात्मकतालाई उपयोग गरी दिगो जीविकोपार्जन निर्माण गर्छन्। परम्परागत अर्थतन्त्रले प्रायः मानकीकरण/स्तरीयकरण र दक्षतामा जोड दिन्छ वा गिग अर्थतन्त्रमा कामदारहरूले समयको बदलामा पैसा कमाउँछन् भन्दा फरक उत्साह अर्थतन्त्रले सर्जक (Creator) हरूलाई आफ्नो व्यक्तित्वमाथि मुद्रिकरण गर्ने काममा सशक्त बनाउँछ।

उत्साह अर्थतन्त्र गिग अर्थतन्त्रका सीमितता (गिग अर्थतन्त्र भन्नाले एउटा यस्तो श्रम बजार हो जहाँ मानिसहरूले स्थायी जागिरका सट्टा अस्थायी काम गर्छन्) को घट्दो आकर्षणको जवाफमा उभिएको छ, जहाँ सामाजिक सञ्जालका ठूला कम्पनीहरूले प्रयोगकर्ताको संलग्नताबाट नाफा कमाउँछन् तर सर्जकहरूलाई उचित प्रतिफल दिँदैनन्। प्रविधिगत प्रगति र सामाजिक परिवर्तनहरू (विशेष गरी कोभिड-१९ महामारीको समय) मा उत्साह अर्थतन्त्रले कामलाई उद्देश्य, लचिलोपन र प्रामाणिकतामा केन्द्रित गरी पुनर्परिभाषित गरेको छ।

नेपालको १६ औँ पञ्चवर्षीय योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) ले “सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि” को सोचलाई केन्द्रमा राखेर आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकासका लागि विभिन्न व्यवस्थाहरू र रणनीतिहरू प्रस्ताव गरेको छ। यस योजनाले नेपालको अर्थतन्त्रलाई दिगो र समावेशी बनाउन, उत्पादन र रोजगारी वृद्धि गर्न अनि सामाजिक असमानता न्यूनीकरण गर्न जोड दिएको छ। उत्साह अर्थतन्त्र (Passion Economy), जसले व्यक्तिहरूलाई आफ्नो रुचि, सिप र सिर्जनशीलताको

उपयोग गरी जीविकोपार्जन गर्न प्रोत्साहित गर्छ, यो योजनाको रणनीतिहरूसँग जोडिएको छ।

Passion Economy को इतिहास र विकास

ऐतिहासिक सन्दर्भ र विकास

एडम डेभिडसनको पुस्तक ‘द प्यासन इकोनोमी: द न्यु रूल्स फर थ्राइभिङ इन द ट्वेन्टी-फर्स्ट सेन्चुरी’ मा पहिलो पटक यस शब्दको प्रयोग भएको थियो र पछि उद्यमशील उद्योगपति/पूँजीपति ली जिनले यस शब्दलाई अझ बढी लोकप्रिय बनाउने काम गरे। यस शब्दले डिजिटल प्लेटफर्महरूमा व्यक्तिहरूलाई आफ्नो उत्साहलाई लाभदायक उद्यममा बदल्न सक्षम बनाउने प्रणालीबारे वर्णन गर्छ।

उत्साह अर्थतन्त्र उत्पत्तिको जरा २० औँ शताब्दीको अन्त्यमा सुरु भएको हो पनि विभिन्न समयमा यो आर्थिक र प्राविधिक प्रवृत्तिहरूसँग जोडिएको छ।

- औद्योगिक अर्थतन्त्रले व्यक्तिगत सृजनशीलताको खर्चमा सामूहिक उत्पादन र स्तरीकृत श्रममा जोड दियो।
- सन् २००० को सुरुवातमा भएको इन्टरनेट र डिजिटल प्लेटफर्महरूको उदय र विकासले गिग अर्थतन्त्रलाई जन्म दियो जसको फलस्वरूप उबर, फाइभर र अपवर्क जस्ता कम्पनीहरूको उदय भई तिनीहरूको प्रयोग व्यापक रूपमा बढ्न थाल्यो। यी प्लेटफर्महरूले कामदारहरूलाई स्वतन्त्र वा सम्भौतामा आधारित भएर काममाफत आफ्नो समयलाई मुद्रिकरण गर्न सहज बनाए, लचिलोपन प्रदान गरे साथसाथै एकसाथ उनीहरूलाई मूल्य र दक्षतामा प्रतिस्पर्धा गर्न बाध्य बनाइदिए जसले असुरक्षित आयस्रोत र थकान निम्त्यायो।
- गिग अर्थतन्त्रका कमजोरीहरू : यो वस्तुकृत श्रममा केन्द्रित हुनाले उत्साह अर्थतन्त्रका लागि यसले बाटो खोलिदियो। सन् २०१९ तिर तत्कालीन आन्ड्रेसेन होरोविट्जकी र ली जिनले यस अवधारणालाई मूर्त

रूप प्रदान गरे जसले व्यक्तित्वलाई मानकीकरण गर्नुका सट्टा उत्सव मनाउने प्लेटफर्महरूमा जोड दिए । गिग अर्थतन्त्र प्लेटफर्महरू जसले स्केल र मानकीकरणलाई प्राथमिकता दिने भन्दा पनि फरक ढङ्गले सबस्ट्याक (Cultural Engine), प्याट्रियन (Biggest Fan building platform) र माइटी नेटवर्क (turn the art of community into science) जस्ता उत्साह अर्थतन्त्र प्लेटफर्महरूले सर्जकहरूलाई आफ्नो पृथक् सिप वा रुचिका वरिपरि विशेष समुदायहरू निर्माण गर्न सक्षम बनाई आर्थिक सहयोग गर्छ ।

- उत्साह अर्थतन्त्रले विशेष गरी मिलेनियल्स (Millennials) र जेन जेड (Zen Z) हरूमा आएको सांस्कृतिक परिवर्तनलाई पनि प्रतिबिम्बित गर्छ जसले परम्परागत समयमा हुने ९-५ कामभन्दा उद्देश्य र लचिलोपनलाई प्राथमिकता दिन्छन् । सन् २०२२ को एक सर्वेक्षणले २९% अमेरिकी युवाहरू युट्युब र टिकटक जस्ता प्लेटफर्महरूमा आफ्नो रुचिसँग सम्बन्धित करियर बनाउन चाहन्छन् भनेर देखायो । प्रविधि, आर्थिक व्यवधान र बदलिँदो मूल्यहरूको संयोजनले उत्साह अर्थतन्त्रलाई केन्द्र बनाएको हुनाले सन् २०३० सम्म ८५% नयाँ रोजगारीहरू यसले सृजना गर्ने अनुमान रहेको छ । यस्तै नेपालमा पनि सन् २०२५ को तथ्याङ्कअनुसार करिब ८ % भन्दा बढी जनसङ्ख्या टिकटक प्रयोगकर्ता रहेका छन् भने सन् २०२५ को तथ्याङ्कअनुसार करिब ४८% भन्दा बढी जनसङ्ख्या युट्युब प्रयोगकर्ता रहेका छन् । त्यसैगरी नेपालमा कुल जनसङ्ख्याको ४८.१% जनसङ्ख्या सामाजिक सञ्जाल प्रयोगकर्ताहरू रहेका छन् । तसर्थ नेपालमा सामाजिक सञ्जालहरू (जस्तै: Facebook, Whatsapp) लगायत २६ वटा सञ्जालहरू दर्ता गर्ने सरकारको उद्घोषले मिति २०८२ भाद्र २३ र २४ गते भएको जेन जीको आन्दोलनले सत्ता नै परिवर्तन गरिदिएको थियो ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

क) पूर्व-औद्योगिक युग (Pre-Industrial Era)

- मानिसहरू आफ्नो सिप र शिल्पमा आधारित काम गर्थे ।
- कुमाले, लोहार, सुनार, बुनकरहरू सबै आफ्ना कलामा विशेषज्ञ थिए ।
- व्यक्तिगत प्रतिभा र पारिवारिक परम्पराको महत्त्व थियो ।
- स्थानीय समुदायमा सिपसहितको सीधा सम्बन्ध र ग्राहक आधार थियो ।

ख) औद्योगिक क्रान्ति (१८औँ-१९औँ शताब्दी)

- कारखाना प्रणालीको उदय भएको थियो ।
- व्यक्तिगत सिप र रुचिको महत्त्व घट्दै गयो ।
- श्रम विभाजन र विशिष्टीकरणमा जोड दिइएको थियो ।
- आम उत्पादन र उत्पादकत्वमा जोड दिएको थियो ।

ग) २०औँ शताब्दी : कर्पोरेट युग

- ठूला कम्पनीहरूको प्रभुत्व थियो ।
- ९-५ परम्परागत जागिर खाने संस्कृति बढेर गएको थियो ।
- वृत्ति विकासको स्थिरता र सुरक्षा थियो ।
- सामूहिक उत्पादन र उपभोगको महत्त्व थियो ।
- एकरूपता र अनुरूपताको जोड दिइएको थियो ।

Passion Economy को उदय र विकासका चरणहरू

१) १९९० को दशक : डिजिटल क्रान्तिको सुरुवात भएको

क) इन्टरनेटको आगमन र विस्तारको क्रम रहन गएको

- १९९१ मा वर्ल्ड वाइड वेब (WWW) सार्वजनिक भयो ।
- व्यक्तिगत वेबसाइट र होमपेज बनाउने चलन बढ्यो ।
- eBay (१९९५) र Amazon (१९९४), Alibaba जस्ता अनलाइन प्लेटफर्महरूले अनलाइन बिक्रीको ढोका खोलिदियो ।
- नेपालमा पनि Daraz, Khalti, Fonepay, Paypal जस्ता अनलाइन प्लेटफर्महरूले अनलाइन बिक्रीका लागि सहजीकरण गरिदिए ।
- व्यक्तिगत सर्जकहरूले पहिलो पटक विश्वव्यापी बजारमा पहुँच पाए र सेवा उद्यमशील हुने अवसर बढेर गयो ।
- Hover, Pathao, Indrive, Yango जस्ता apps हरूले सार्वजनिक सवारी प्रयोगकर्ताको माग बढायो ।

ख) २००० को दशक : सोसल मिडिया युगको सुरुवात हुन गएको र प्रमुख Platform हरूको उदयको तालिका निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- २००३ : MySpace - पहिलो ठूलो सामाजिक नेटवर्क ।
- २००४ : Facebook - सामाजिक सञ्जाल क्रान्ति ।
- २००५ : YouTube - भिडियो सामग्री प्रसारण ।
- २००६ : Twitter - माइक्रो-ब्लगिङको प्राथमिकता ।

- २००७ : Tumblr - सिर्जनात्मक समुदायलाई प्राथमिकता ।
- २००८ : Airbnb - साभेदारी अर्थतन्त्रलाई बढावा ।
- ग) २०१० को दशक : Gig Economy र Creator Economy मा नयाँ प्लेटफर्महरूको उदय
- २०१० : Instagram - भिजुअल कन्टेन्ट
- २०१० : Pinterest - प्रेरणा र खोज
- २०११ : Snapchat - इफेमरल कन्टेन्ट
- २०१३ : Patreon - सर्जक समर्थन मञ्च
- २०१६ : TikTok - छोटो भिडियोको प्रस्तुति
- Etsy, Fiverr, Upwork - फ्रीलान्स मञ्च विस्तार

उत्साह अर्थतन्त्रलाई निम्न चित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ :

चित्र: उत्साह अर्थतन्त्रको समीकरण

यो इन्फोग्राफिकले उत्साह अर्थतन्त्रका मुख्य तीन पक्षहरूको महत्त्व देखाउँछ :

सृजनशीलता (Creativity) : यहाँ व्यक्तिको सिर्जना गर्ने क्षमता, कलात्मकता र नयाँ विचार ल्याउने क्षमतालाई जनाइएको छ । यसले व्यक्तिको रुचिअनुसार केही नयाँ सिर्जना गरेर आमदानी गर्ने प्रक्रियालाई बुझाउँछ ।

उद्यमशीलता (Entrepreneurship) : यस भागले आफ्नै व्यवसाय सुरु गर्ने, जोखिम लिएर आमदानी गर्ने र आफ्नो जोशलाई आर्थिक रूप दिने कामलाई जनाउँछ । यो सोचाइ र बिजनेस अवधारणा भएको भाग हो जसले गर्दा जागिरे मनोवृत्ति र रोजगारी समस्याको निराकरणमा सहयोग पुग्छ ।

स्वतन्त्र काम (Freelancing) : यस भागले स्वतन्त्र रूपमा काम गर्ने, विभिन्न कामदार वा ग्राहकलाई सेवा दिने, सञ्चालनमा लचिलोपन हुने र आफ्नो सिप प्रयोग गरेर आमदानी गर्न सक्ने प्रक्रियालाई दर्शाउँछ । फलस्वरूप आफ्नो रुचि, समयको पायकमा काम गर्ने र सहज नहुँदा विश्राम गर्न सकिन्छ ।

यी तीन पक्षहरूको सङ्गमले उत्साह अर्थतन्त्रको रूप बन्दछ जसमा मानिसहरू आफ्नो रुचिअनुसार सिर्जना, व्यवसाय र स्वतन्त्र काम गरेर आफ्नो जीविकोपार्जन गर्छन् । यस प्रकारको अर्थतन्त्रले व्यक्तिमा आत्मनिर्भरता, नवीनता र लचकता विकास गरी आफू स्वावलम्बी बनी अरूलाई पनि स्वावलम्बी बन्न अभिप्रेरित गर्दछ ।

उत्साह अर्थतन्त्रका प्रमुख विशेषताहरू

उत्साह अर्थतन्त्रलाई निम्नलिखित मूल सिद्धान्तहरूले परिभाषित गर्दछन् :

- व्यक्तित्वलाई प्राथमिकता :** सर्जकहरूले आफ्नो अद्वितीय सिप, व्यक्तित्व वा अनुभवहरूको उपयोग गरी फरक उत्पादन वा सेवा प्रदान गर्छन् ।
- विशेष समुदायहरू :** ठूलो जनसङ्ख्यालाई आकर्षित गर्नुका सट्टा सानो, उत्साही दर्शकहरूलाई सेवा प्रदान गर्नुले गहिरो संलग्नता र बफादारीलाई बढावा दिन्छ ।
- डिजिटल प्लेटफर्महरू :** सपिफाई, सबस्ट्याक र प्यासन आइओ, Daraj, Khalti, Fonepay जस्ता उपकरणहरूले सर्जकहरूलाई परम्परागत गेटकिपरहरूबिना आफ्नो ब्रान्ड निर्माण र मुद्रिकरण गर्न सक्षम बनाउँछन् ।
- उद्देश्य-प्रेरित काम :** उत्साह अर्थतन्त्रले पूर्तिलाई प्राथमिकता दिन्छ, व्यक्तिहरूलाई आफ्नो करियरलाई आफ्नो मूल्य र रुचिसँग जोड्न अनुमति दिन्छ, जस्तै: आफ्नो रुचिअनुसार Vlogs, reels, Tiktok बनाएर आय आर्जन गरिन्छ ।
- अपेक्षमा आधारित मूल्य निर्धारण :** सर्जकहरूले आफ्नो लागतका आधारमा नभई आफ्नो अपेक्षाअनुरूपका आधारमा शुल्क लिन्छन् जसले दिगो व्यवसायहरूलाई सक्षम बनाउँछ ।

नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रका सम्भावनाहरू

उत्साह अर्थतन्त्रले व्यक्तिहरूलाई आफ्नो रुचि, सिप र सृजनशीलताको उपयोग गरी जीविकोपार्जनका नयाँ अवसरहरू सिर्जना गर्न प्रोत्साहित गर्छ । नेपाल आफैमा प्राकृतिक सौन्दर्य, सांस्कृतिक सम्पदा र विविध समुदायहरूको देश हो जहाँ उत्साह अर्थतन्त्रको विकासको ठूलो सम्भावना रहेको छ । डिजिटल प्रविधिको पहुँच, इन्टरनेटको विस्तार र परम्परागत रोजगारीप्रति घट्दो रुचिले नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गरेको छ ।

नेपालको अर्थतन्त्र मुख्य रूपमा कृषि र विप्रेषणमा निर्भर छ जहाँ ६५% जनसङ्ख्या कृषिमा संलग्न छ र विप्रेषणले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (जिडिपी) को २५% योगदान गर्छ । तथापि डिजिटल प्लेटफर्महरूको उदय र पर्यटन, हस्तकला, र सांस्कृतिक सम्पदामा रहेको सम्भावनाले व्यक्तिहरूलाई आफ्नो उत्साहलाई व्यवसायमा बदल्न प्रेरित गरेको छ । कोभिड-१९ महामारीले नेपालको पर्यटन क्षेत्रलाई प्रभावित गरे पनि अनलाइन प्लेटफर्महरू र सामाजिक सञ्जालले सर्जकहरूलाई विश्वव्यापी बजारसम्म सहज रूपमा पहुँच प्रदान गरेको छ ।

सम्भावनाहरू

नेपालको सांस्कृतिक, प्राकृतिक र सामाजिक विविधताले उत्साह अर्थतन्त्रका लागि विभिन्न अवसरहरू प्रदान गर्छ । यहाँ त्यस्ता केही प्रमुख सम्भावनाहरूको चर्चा गरिएको छ ।

पर्यटन र साहसिक गतिविधिहरू

नेपालका हिमालय, सर्वोच्च शिखर सगरमाथा र सांस्कृतिक सम्पदाहरूले विश्वभरका पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्छन् । सन् २०२४ मा १,१४७,५६७ पर्यटकहरूले नेपाल भ्रमण गरे जसले गर्दा ८२.३३ अर्ब (GDP को ६.६ प्रतिशत) राजस्व आर्जन गर्‍यो । उत्साह अर्थतन्त्रले स्थानीय गाइडहरू, ट्रेकिङ आयोजकहरू र सांस्कृतिक अनुभव प्रदायकहरूलाई डिजिटल प्लेटफर्महरूमार्फत आफ्ना सेवाहरू विश्ववजारमा पुर्‍याउन सक्षम बनाउँछ ।

हस्तकला र परम्परागत कला

नेपालका ढाका, पस्मिना र हस्तनिर्मित गहनाहरू विश्वव्यापी बजारमा निकै नै लोकप्रिय छन् । डिजिटल प्लेटफर्महरू, जस्तै Daraz, Fonepay, Khatli ले आफ्ना उत्पादनहरू अन्तर्राष्ट्रिय ग्राहकहरूसम्म पुर्‍याउन सहयोग गर्दछन् । सन् २०२४-२०२५ मा नेपालको निर्यात ८२% ले वृद्धि भएको थियो जसमा पस्मिना र गलैँचा उद्योगहरूले करिब ६०% निर्यात योगदान गरेका छन् ।

डिजिटल सामग्री सिर्जना

युट्युब, टिकटक र इन्स्टाग्राम जस्ता प्लेटफर्महरूले नेपाली युवाहरूलाई आफ्नो रचनात्मकता प्रदर्शन गर्न र आय आर्जन गर्न अवसर प्रदान गरेका छन् । उदाहरणका लागि नेपाली खाना, संस्कृति र जीवनशैलीमा आधारित भिडियोहरूले विश्वव्यापी दर्शकहरू आकर्षित गरेका छन् । नेपालमा सन् २०२४ को सुरुवातमा सक्रिय रूपमा सामाजिक सञ्जाल प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या करिब १ करोड ३५ लाख रहेको छ जुन कुल जनसङ्ख्याको लगभग ४३.५ प्रतिशत हो ।

हाइड्रोपावर र दिगो ऊर्जा

नेपालको कुल ८३,००० मेगावाट जलविद्युत् सम्भावनामध्ये ४५,००० मेगावाट आर्थिक रूपमा सम्भव रहेको छ । व्यक्तिहरूले साना जलविद्युत् परियोजनाहरू वा सौर्य ऊर्जा स्टार्टअपहरू मार्फत दिगो ऊर्जा क्षेत्रमा उत्साह अर्थतन्त्रलाई एकीकृत गर्न सक्छन्; जस्तै : Ippan ले (नेपाल विद्युत् प्राधिकरणका सहकार्यमा) २०८२ असार मसान्तको तथ्याङ्कअनुसार वार्षिक ३६१६ मेगावाट उत्पादन भएको विद्युत्मध्ये नेपाल विद्युत् प्राधिकरणले ६८७ मेगावाट र IPP ले २९२९ मेगावाट विद्युत् उत्पादन गरेका थिए ।

शिक्षा र कोचिङ

अनलाइन शिक्षा प्लेटफर्महरू जस्तै : Midas, Teachable र Zoom ले नेपाली शिक्षकहरू र प्रशिक्षकहरूलाई विश्वव्यापी विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रमहरू प्रदान गर्न सक्षम बनाएका छन् । योग, ध्यान र नेपाली भाषा सिकाउने जस्ता क्षेत्रहरूमा सम्भावना छ ।

कृषि र जैविक उत्पादन

नेपालको तराई क्षेत्रमा जैविक कृषि उत्पादनहरू, जस्तै: चिया, कफी र महको ठूलो सम्भावना छ । डिजिटल मार्केटप्लेसहरूले किसानहरूलाई यी उत्पादनहरू सीधै उपभोक्ताहरूसम्म पुर्‍याउन सहयोग गर्छन् । जस्तै : जुम्लाको स्याउ, लमजुङको मह, सङ्खुवासभाको सख्खरको बजार हिस्सा विश्वव्यापी रूपमा रहेको छ जसले गर्दा नेपालको अर्थतन्त्र चलायमान भई अगाडि बढ्ने काममा सहयोग मिलेको छ ।

नेपालमा Passion Economy सम्बन्धी नीति र कानुनी व्यवस्था

वर्तमान नीतिगत अवस्था

नेपालमा Passion Economy का लागि कुनै विशेष र समन्वयकारी नीति नभए तापनि यो एक नयाँ अवधारणा भएकाले प्रमुख निकायहरूले यसलाई अझै पूर्ण रूपमा चिन्न र सम्बोधन गर्न नसकेका अवस्थामा ध्यान दिन जरुरी छ । तर विभिन्न अद्यावधिक कानुन र नीतिहरूले यस क्षेत्रलाई आंशिक रूपमा नियमन गरिरहेका छन् जसमध्ये प्रचलित कानुनहरू के कस्ता छन् तिनको उल्लेख तल गरिएको छ :

१. व्यवसाय दर्ता र सञ्चालन

- क) कम्पनी ऐन, २०६३ को नीति लागु भएसँगै यसअन्तर्गत प्रमुख व्यवस्थाहरू, जस्तै: प्राइभेट लिमिटेड कम्पनी दर्ता, न्यूनतम पुँजी आवश्यकता, दर्ता शुल्क र प्रक्रिया, वार्षिक रिटर्न र अडिट जस्ता काम भएका छन् ।
- ख) उद्योग व्यवसाय ऐन, २०७७ को नीति लागु भएसँगै यसअन्तर्गत प्रमुख व्यवस्थाहरू, जस्तै: लघु, साना, मझौला उद्योगको वर्गीकरण, व्यक्तिगत उद्यमी पनि दर्ता गर्न सक्ने एकल स्वामित्व (Sole Proprietorship) सुविधा, PAN (स्थायी लेखा नम्बर) आवश्यक भएका छन् ।

Passion Economy का सन्दर्भमा फ्रिलान्सर र सर्जकहरू व्यक्तिगत उद्यमीका रूपमा दर्ता, सरल र छिटो प्रक्रिया, कम लागत, अनलाइन दर्ता प्रणाली सुरु जस्ता व्यवस्था भएका छन् ।

२. करसम्बन्धी नीतिहरू

आयकर ऐन, २०५८ को नीति लागु भएसँगै Passion Economy का सन्दर्भमा प्रमुख व्यवस्थाहरू, जस्तै: युट्युब, टिकटक र ब्लिगडबाट आम्दानी आयकरको दायरामा स्पेन्सरसिप र विज्ञापन आम्दानी, फ्रिलान्सिङ आम्दानी र डिजिटल उत्पादन बिक्री करयोग्य भएका छन्। नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रको विकासलाई गति दिन र यसको दीर्घकालीन दिगोपन सुनिश्चित गर्न निम्नलिखित नीतिहरू प्रस्ताव गरिएका छन् :

क) डिजिटल पूर्वाधारको विस्तार

नेपाल सरकारले ग्रामीण र सहरी क्षेत्रहरूमा उच्च गतिको इन्टरनेट र डिजिटल पूर्वाधारमा लगानी गर्नुपर्छ भन्ने नीति लिएर अगाडि बढेको छ जसअन्तर्गत निम्न कुराहरूलाई प्राथमिकता राखेर कार्यान्वयन गरेको छ :

- नेपाल टेलिकम र निजी इन्टरनेट सेवा प्रदायकहरूसँगको साभेदारीमा फाइबर अप्टिक नेटवर्क विस्तारको काम।
- ग्रामीण क्षेत्रहरूमा सामुदायिक वाइ-फाइ केन्द्रहरू स्थापना।
- डिजिटल साक्षरता प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू विशेष गरी युवा र महिलाहरूका लागि सञ्चालन।

सोको कार्यान्वयन पश्चात् देहाय बमोजिमको उपलब्धि हासिल गरेको छ :

सन् २०२३ मा नेपालमा ५१.६% जनसङ्ख्याले इन्टरनेट प्रयोग गर्ने गरेकामा यस नीतिले इन्टरनेट पहुँचलाई ६०% विस्तार गर्ने काममा सफलता पाएको छ (dataportal.com)।

ख) कर प्रोत्साहन र वित्तीय समर्थन

नेपाल सरकारले फ्रिलान्सरहरू, स्टार्टअपहरू र साना व्यवसायहरूका लागि कर छुट र वित्तीय सहायता प्याकेजहरू सहूलियत रूपमा प्रदान गर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ। यस आ.व.२०८२/८३ को बजेटमा समेत सो प्याकेजहरूमा सहूलियत प्रदान गर्न निर्देशन भएबमोजिम सोको कार्यान्वयन देहायबमोजिम रहेको छ :

- साना व्यवसाय र फ्रिलान्सरहरूलाई आयकरमा छुट सुविधा प्रदान।
- सहूलियतपूर्ण ब्याजदरमा ऋण र स्टार्टअप अनुदान विशेष गरी पर्यटन, हस्तकला र डिजिटल सामग्री सिर्जनामा उपलब्ध।
- माइक्रोफाइनेन्स संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा ग्रामीण उद्यमीहरूप्रति लक्षित वित्तीय सहायता उपलब्ध।

सोको कार्यान्वयनपश्चात् तपसिलबमोजिमको उपलब्धि हासिल भएको छ :

सन् २०२३ मा नेपालको स्टार्टअप इकोसिस्टममा १००० भन्दा कम स्टार्टअपहरू थिए। यस नीतिले २,००० नयाँ व्यवसायहरू सिर्जना गर्‍यो जसले १ लाखको हारहारीमा रोजगारी सृजना गरेको छ। (nucamp.co)

ग) सिप विकास र प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू

नेपाल सरकारले डिजिटल मार्केटिङ, सामग्री सिर्जना र उद्यमशीलता सीपहरूमा केन्द्रित प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने नीतिहरू अवलम्बन गरेको छ। सोको कार्यान्वयन देहायबमोजिम रहेको छ :

- व्यावसायिक प्रशिक्षण केन्द्रहरू (CTEVT) मार्फत डिजिटल मार्केटिङ, ई-कमर्स र सामग्री सिर्जनाका कोर्सहरू सञ्चालन।
- युट्युब, टिकटक र इन्स्टाग्राम जस्ता प्लेटफर्महरूमा प्रभावकारी सामग्री सिर्जनाका लागि अनलाइन कोर्सहरू उपलब्ध।
- महिला र ग्रामीण युवाहरूप्रति लक्षित विशेष प्रशिक्षण शिविरहरू सञ्चालन।

सोको कार्यान्वयनपश्चात् तपसिलबमोजिमको उपलब्धि हासिल भएको छ :

सन् २०२३ मा ५८% नेपाली युवाहरू डिजिटल अर्थतन्त्रमा सहभागी थिए। यस नीतिले १० लाख युवाहरूलाई डिजिटल अर्थतन्त्रमा सहभागी गराएको छ।

घ) पर्यटन र सांस्कृतिक सम्पदाको प्रवर्द्धन

नेपाल सरकारले सांस्कृतिक र पर्यटकीय अनुभवहरूलाई डिजिटल प्लेटफर्महरूमार्फत प्रवर्द्धन गर्न नीति निर्माण गरेको छ जसअन्तर्गत देहाय बमोजिमका कुराहरू कार्यान्वयन भएका छन् :

- TripAdvisor, Hamro Patro, Taximandu, Foodmandu, Bhojdeal जस्ता प्लेटफर्महरूसँग साभेदारी गरी स्थानीय गाइडहरू र सांस्कृतिक अनुभव प्रदायकहरूलाई प्रोत्साहन।
- नेपाल पर्यटन बोर्डद्वारा डिजिटल मार्केटिङ अभियानहरू सञ्चालन।
- स्थानीय समुदायहरूलाई सांस्कृतिक उत्सव र अनुभवहरू आयोजना गर्न प्रोत्साहन।

सोको कार्यान्वयन पश्चात् देहाय बमोजिमको उपलब्धि हासिल हुने अनुमान छ :

सन् २०१९ मा पर्यटनले ८.५ % राजस्व सङ्कलन गरेको थियो। यस नीतिले सन् २०३० सम्म पर्यटनले राजस्वलाई

८.५ % योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ (आर्थिक सर्वेक्षण २०८१) ।

ड) नियामक र कानुनी सुधार

नेपाल सरकारले फ्रिलान्सरहरू र डिजिटल उद्यमीहरूका लागि सरल नियामक वातावरण सिर्जना गरी देहाय बमोजिम कार्यान्वयन गरेको छ :

- फ्रिलान्सरहरूका लागि सरल कर प्रणाली र अनलाइन व्यवसाय दर्ता प्रक्रिया लागु ।
- डिजिटल भुक्तानी प्रणाली (जस्तै PayPal, Esewa, Khalti, Fonepay) मा पहुँच सहज बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूसँग समन्वय ।
- बौद्धिक सम्पत्ति संरक्षण र डिजिटल सामग्री सिर्जनाका लागि कानुनी संरचना तयार ।
- अमेरिकी कम्पनी स्पेसएक्सको स्टारलिङ्क स्याटेलाइट इन्टरनेट सेवा नेपालमा सुरु गर्ने योजना रहेको छ जुन विशेषगरी ग्रामीण, हिमाली तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा उच्च गति र भरपर्दो इन्टरनेट पहुँच दिन सक्षम हुनेछ ।

सोको कार्यान्वयन पश्चात् देहाय बमोजिमको उपलब्धि हासिल भएको छ :

हाल नेपालमा डिजिटल भुक्तानी प्रणाली सीमित छ जसका कारण अन्तर्राष्ट्रिय ग्राहकहरूसँग व्यवसाय गर्न कठिनाई हुन्छ । यस नीतिले ५०% ले डिजिटल कारोबार अभिवृद्धि गरेको छ ।

च) सार्वजनिक-निजी साभेदारी (PPP)

नेपाल सरकारले उत्साह अर्थतन्त्रलाई समर्थन गर्न सार्वजनिक र निजी क्षेत्रबीचको सहकार्यलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्ने नीति अवलम्बन गरेको छ जसअन्तर्गत देहायबमोजिमका क्रियाकलाप कार्यान्वयनमा आएका छन् :

- हाइड्रोपावर, पर्यटन र जैविक कृषिमा स्टार्टअपहरूलाई प्रोत्साहन दिन एएए मोडेलहरू लागु ।
- निजी कम्पनीहरू (जस्तै Daraz, Foodmandu, Taximandu, Bhojdeal) सँग सहकार्य गरी स्थानीय उत्पादनहरूको अनलाइन बिक्रीको प्रवर्द्धन ।
- अन्तर्राष्ट्रिय टेक कम्पनीहरूसँग साभेदारी गरी नेपालमा डिजिटल इकोसिस्टम विकास ।

सोको कार्यान्वयनपश्चात् तपसिलबमोजिमको उपलब्धि हासिल हुनेछ :

PPP मोडेलले सन् २०३० सम्म १० लाख रोजगारी र रु. २५०० अर्ब लगानी आकर्षित गर्न सक्ने अनुमान रहेको छ (gdpnepal.com)

उत्साह अर्थतन्त्रका चुनौतीहरू

नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रको विकासमा केही चुनौतीहरू निम्न छन् :

- पूर्वाधारको अभाव : कमजोर सडक र इन्टरनेट पूर्वाधारले डिजिटल व्यवसायहरूको विस्तारलाई सीमित गर्छ । नेपालको सडक पूर्वाधार एसियामा सबैभन्दा कमजोर रहेको छ ।
- राजनीतिक अस्थिरता: बारम्बार सरकार परिवर्तन र भ्रष्टाचारले लगानी एवम् व्यवसाय वृद्धिमा बाधा पुऱ्याउनेछ ।
- सिपको कमी : डिजिटल मार्केटिङ, व्यवसाय व्यवस्थापन र प्राविधिक सिपहरूको अभावले सर्जकहरूलाई चुनौती दिएको छ ।
- प्राकृतिक प्रकोप : बाढी र भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूले आर्थिक गतिविधिहरूलाई प्रभावित गर्छन्, जस्तै : सन् २०२४ मा बाढीले जिडिपीको १.५% बराबरको क्षति पुऱ्याएको थियो ।
- वित्तीय डिजिटल साक्षरता प्रदान गर्न चुनौती रहेको छ ।

समाधानका उपायहरू

- डिजिटल पूर्वाधार : सरकारले ग्रामीण क्षेत्रहरूमा इन्टरनेट पहुँच विस्तार गर्न र डिजिटल साक्षरता कार्यक्रमहरू लागु गर्नुपर्छ ।
- नीतिगत सुधार : कर लाभ र स्टार्टअपहरूका लागि गरिने प्रोत्साहनहरूले उत्साह अर्थतन्त्रलाई समेत प्रोत्साहित गर्न सक्छ ।
- सिप विकास : डिजिटल मार्केटिङ, सामग्री सिर्जना र उद्यमशीलता प्रशिक्षणले युवाहरूलाई सशक्त बनाउन सक्छ ।
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी : हाइड्रोपावर र पर्यटनमा लगानी आकर्षित गर्न सरकार र निजी क्षेत्रले सहकार्य गर्नुपर्छ ।
- वित्तीय डिजिटल साक्षरता प्रदान गर्न डिजिटल साक्षरता अभियान सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

निष्कर्ष

उत्साह अर्थतन्त्रले मानकीकृत श्रमबाट व्यक्तिगत तथा उद्देश्य-प्रेरित कामतर्फका अवस्थामा एक परिवर्तनकारी कदमलाई बुझाउँछ । गिग अर्थतन्त्रका सीमितताहरूमा जरा गाडिएको सन्दर्भमा कोभिड-१९ महामारीको समयमा पनि यो डिजिटल प्लेटफर्महरू र सामाजिक परिवर्तनहरूका कारणले उत्साह अर्थतन्त्र विस्तार भएको छ । थकान र आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक अस्थिरता जस्ता चुनौतीहरूका

बाबजुत पनि उत्साह अर्थतन्त्रले व्यक्तिहरूलाई आफ्नो करियरलाई उत्साहसँग जोडेर सफलतालाई पुनर्परिभाषित गर्न जागरुक बनाई आय आर्जन गर्न अभिप्रेरित गरेको छ । नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रलाई प्रवर्द्धन गर्न डिजिटल पूर्वाधार, कर प्रोत्साहन, सिप विकास, नव-प्रवर्तनात्मक कार्य, पर्यटन प्रवर्द्धन, नियामक सुधार र सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा केन्द्रित नीतिहरू आवश्यक छन् । यी नीतिहरूले ग्रामीण र सहरी उद्यमीहरूलाई सशक्त बनाउन, रोजगारी सिर्जना गर्न र आर्थिक वृद्धिलाई गति दिन सक्छन् । सन् २०३० सम्म यी नीतिहरूले १० लाख रोजगारी र राजस्वलाई ८.५ % योगदान पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ । सरकार, निजी क्षेत्र र समुदायहरूको सहकार्यले नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रलाई समृद्ध बनाउन सक्छ जसले आर्थिक र सामाजिक समावेशीकरणलाई प्रोत्साहित गर्छ । अमेरिका, चीन, भारत, सिङ्गापुर जस्ता देशहरूको अदभुत प्रगति र नेपालमा हालसालै जेनजीहरूले उठान गरी अर्थतन्त्रमा आएको परिवर्तनले उत्पादकत्व बढाउन हामी पनि त्यसतर्फ केन्द्रित हुनुपर्छ ।

१६औँ पञ्चवर्षीय योजनाले सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धिको लक्ष्यसहित नेपालमा उत्साह अर्थतन्त्रलाई प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न व्यवस्थाहरू प्रस्ताव गरेको छ । डिजिटल पूर्वाधार, सिप विकास, साना व्यवसाय समर्थन, पर्यटन प्रवर्द्धन र नियामक सुधारले व्यक्तिहरूलाई आफ्नो रुचि र सिपमा आधारित व्यवसाय सुरु गर्न प्रोत्साहित गर्दै नेपालको अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन टेवा पुर्याउँछ ।

सन्दर्भ सामग्री

राष्ट्रिय योजना आयोग. (२०८१). १६ औँ पञ्चवर्षीय योजना (२०८१/८२-२०८५/८६) ।

आर्थिक सर्वेक्षण २०८१ ।

नेपालको आ.व.२०८२।८३ को बजेट वक्तव्य ।

नेपाल पर्यटन बोर्ड. (२०२०). नेपाल पर्यटन तथ्याङ्क २०१९ ।

नेपाल टेलिकम्युनिकेसन प्राधिकरण (NTA). (२०२३). नेपालमा डिजिटल कनेक्टिभिटी प्रतिवेदन ।

नेपाल हस्तकला महासङ्घ र व्यापार तथा निर्यात प्रवर्द्धन केन्द्र (TEPC). (२०२०). नेपालको हस्तकला निर्यात प्रतिवेदन ।

नेपाल विद्युत् प्राधिकरण र वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र (२०२३). जलविद्युत् र नवीकरणीय ऊर्जा प्रतिवेदन ।

नेपाल राष्ट्र बैंक. (२०२३). डिजिटल भुक्तानी र वित्तीय समावेशीकरण प्रतिवेदन ।

विश्व बैंक. (२०२०). नेपालमा पर्यटन र आर्थिक विकास ।

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घ (FNCCI). (२०२३). नेपालको कृषि र स्टार्टअप इकोसिस्टम

विश्व आर्थिक मञ्च (२०२२)। "The Future of Work: Passion Economy and Career Transformation"Geneva: WEF Publications

लि, एल। (२०१९)। "The Passion Economy and the Future of Work"। a16z Blog। उपलब्ध: <https://a16z.com/2019/10/08/passion-economy>.

OnlineKhabar English (२०२२)। "The creator economy is on the rise in Nepal. Let the youth cash in on it"। Kathmandu

Yarsa DevBlog (२०२४)। "Nepal's Rising Creator Economy"। July 2024.

Influencer Nepal (२०२४)। "Popular Content Creators in Nepal: Influencing the Digital Era in 2024".

कन्भर्जन रिसर्च (२०२४)। "Creator Economy Market Report 2024: Global Statistics and Trends".

स्ट्राइप रिपोर्ट (२०२४)। "The State of Creator Economy: Revenue Models and Platform Analysis".

मैकिन्से एन्ड कम्पनी (२०२३)। "The Creator Economy: Understanding the Market Dynamics" Global Institute Report.

डेलोइट (२०२४)। "Digital Transformation and the Future of Work in South Asia"। Regional Analysis.

युएस दूतावास, नेपाल (२०२५)। "Creator's Mela 2025: Empowering Nepal's Digital Creators"। Program Report

The Rising Nepal English(Sept.22,2025): Nepal's Tourism Sector Sees Notable Recovery with 13% Growth.

My Republica(2025): Nepal's Tourism Bounces Back in 2024.

नेपालमा छायाँ बैकिङको प्रभाव र जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू

सुरेन्द्र श्रेष्ठ
सहायक प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

परिचय

नियमित बैकिङ प्रणालीभन्दा बाहिर रहेर वित्तीय कारोबारको मध्यस्थता गर्ने संस्था वा समूहलाई छायाँ बैकिङ भनिन्छ। बैंक जस्तै चरित्र देखिने र बैकिङ गतिविधि पनि गर्ने तर बैंकको उपाधि भने नपाउने र बैंक भन्न पनि नमिल्ने भएकाले यस्ता संस्थालाई छायाँ बैकिङ भनिन्छ। परम्परागत रूपमा बैंकहरूले जस्तै कर्जासम्बन्धी प्रायः सबै सेवा प्रदान गर्ने गरी गैरबैंकिङ संस्था, व्यक्ति वा तिनीहरूको समूहले सञ्चालन गर्ने वित्तीय कारोबारहरूलाई यसले समेटेको छ। नियमित बैकिङ प्रणालीभन्दा बाहिर हुने यस्ता कारोबार कुनै निर्दिष्ट कानून, नियमन, नियन्त्रण एवं निगरानी कम हुने वा आधिकारिक रूपमा नदेखिने वा सरकारी तथ्याङ्कमा सूचीकृत नभई सञ्चालनमा आएका संस्थाहरूबाट गरिने वित्तीय कारोबारहरूलाई छायाँ बैकिङका रूपमा लिन सकिन्छ। छायाँ बैकिङ कारोबार गर्ने संस्थाहरू पर्याप्त बचत भएका व्यक्ति, समूह तथा सहजै ऋण पर्याप्त गर्न खोज्ने व्यक्तिका बीच मध्यस्थकर्ता वा सहजीकर्ताको भूमिकामा रहेका हुन्छन्। यसरी बैकिङ प्रणालीभन्दा बाहिर कर्जा तथा निक्षेपको माग तथा आपूर्तिको अवस्था रहँदा स्वाभाविक रूपमा छायाँ बैकिङको अवस्था निर्माण हुन जान्छ। नेपालमा छायाँ बैकिङको प्रयोग प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा विभिन्न कालखण्डदेखि हुँदै आइरहेको भए तापनि यसको औपचारिक अवधारणा भने खासगरी सन् २००७-२००८ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटपछि व्यापक रूपमा चर्चामा आएको हो। यसको विकासक्रम निम्न चरणमा भएको पाइन्छ :

प्रारम्भिक विकास

सन् १९८० को दशकतिर अमेरिकामा वित्तीय उदारीकरण र नवीनता बढ्दै जाँदा यसको उपयोग भएको पाइन्छ। परम्परागत बैंकहरूलाई निक्षेप र कर्जाको नियमनले गर्दा लाग्ने लागत र सीमाहरूबाट बच्नका लागि नयाँ उत्पादनहरू र संस्थाहरूको उदय भएको पाइन्छ। धितोपत्रको प्रयोगमा बैंकहरूले दिएका ऋणहरूलाई प्याकेज बनाएर धितोपत्रका रूपमा बेच्ने प्रचलन बढ्यो। यसले ऋणको जोखिमलाई

बैंकको वासलातबाट बाहिर सार्न मदत गर्‍यो जसले छायाँ बैकिङको जगसमेत बसालिदियो।

सङ्कटको समय

सन् २००७-२००८ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटअघि यी छायाँ बैकिङका संस्थाहरूले विशेषगरी धितोपत्रद्वारा समर्थित वित्तीय उत्पादनहरू Mortgage Backed Securities—MBS र अन्य जटिल वित्तीय उपकरणहरूको कारोबार गर्थे, धेरै जसो छायाँ बैकिङका संस्थाहरू अल्पकालीन कर्जामा निर्भर थिए। जब घरजग्गा बजार ओरालो लाग्यो र लगानीकर्ताहरूको विश्वास डगमगायो, यी संस्थाहरूले नयाँ ऋण पाउन सकेनन्। यसले गर्दा उनीहरूमा तरलता सङ्कट आयो। यस प्रणालीले परम्परागत बैंकहरूलाई पनि ठूलो मात्रामा ऋण प्रवाह गरेका कारण यो सङ्कट एक संस्थाबाट अर्कामा सदैँ सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा फैलियो र आर्थिक बजारमा प्रणालीगत जोखिम देखियो।

सङ्कटपछिको प्रतिक्रिया

सङ्कटपछि तत्कालीन अमेरिकी ट्रेजरी सचिव पल बोलकरले सन् २००९ मा पहिलो पटक औपचारिक रूपमा Shadow Banking शब्दको प्रयोग गरी यस प्रणालीको जोखिमबारे औल्याएका थिए। विश्वभरका नियामकहरू विशेषगरी वित्तीय स्थिरता बोर्डले छायाँ बैकिङको नियमन र सुपरिवेक्षण गर्नका लागि नयाँ मापदण्डहरू बनाउन थाले। यसलाई अब सामान्यतया गैरबैंक वित्तीय मध्यस्थताका रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषका अनुसार सन् २०२३ मा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आकार करिब ४०.९० बिलियन अमेरिकी डलर रहेकामा छायाँ अर्थतन्त्रको आकार भने करिब २१ बिलियन अमेरिकी डलर रहेको जनाएको थियो। सन् २०२२ मा छायाँ बैकिङको योगदान विश्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ६३ ट्रिलियन र सन् २०२३ मा ६५ ट्रिलियन अमेरिकी डलर रहेको उल्लेख गरिएको छ। यस्तै, सन् २०२५ को जुलाईमा अन्तर्राष्ट्रिय अडिट फर्म अन्टर्ट एन्ड योड (इवाई) ले मुद्राको मागको विधि (Currency Demand Approach, CDA) को परिमार्जित रूपका आधारमा जनाए

अनुसार नेपालको अर्थतन्त्रमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५१ प्रतिशतभन्दा बढी छायाँ अर्थतन्त्रको आकार रहेको छ, जुन विश्वको १३१ देशमध्ये सियरालियोन र नाइजरपछि तेस्रो स्थानमा नेपाल रहेको जनाइएको छ । इवाईको रिपोर्टअनुसार सन् २००३ देखि २०२३ सम्म नेपालमा छायाँ अर्थतन्त्रको आकार ९ प्रतिशतले घटेको पाइन्छ । नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्र र घर जग्गाको कारोबारसँगै आधिकारिक रूपमा नदेखिएको सरकारी तथ्याङ्कमा पर्न छुटेका वा दर्ता नभएका संस्था वा समूहहरूले गर्ने आर्थिक कारोबारको सङ्ख्या ठूलो मात्रामा रहेकाले पनि छायाँ अर्थतन्त्रलाई बढवा दिएको देखिन्छ ।

यसैगरी छायाँ बैंकिङ कारोबार गर्ने संस्थाहरूमा लचकतापूर्ण र कमजोर नियमनका कारण प्रणालीगत जोखिमलाई बढावा दिने अवस्था रहन्छ, भने यिनीहरूको काम सञ्चालन अपारदर्शी रहनाका साथै जतिसुकै जोखिमपूर्ण भए पनि विविध कारणले परम्परागत बैंकिङ सेवा उपभोग गर्न नसक्ने वा पहुँच नभएका वर्गहरूसम्म वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन भने यसको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । त्यसैले एक निश्चित सीमासम्मको छायाँ बैंकिङ ग्राहकहरूलाई फाइदाजनक पनि मानिन्छ । ती वित्तीय संस्थाहरूले संस्थागत र रोजगारकर्मिमाफत निक्षेप सङ्कलन, कर्जा प्रवाह र अन्य वित्तीय सेवाहरू सञ्चालन गर्छन् जो केन्द्रीय बैंकहरूको प्रत्यक्ष नियन्त्रणभन्दा बाहिर रहे तापनि सरकारी निकायको नियमन मापदण्ड, नियन्त्रण र सुपरिवेक्षणको दायराभित्र पर्दछ । यसको मुख्य उदाहरणमा निक्षेप तथा ऋण वा लगानी प्रवाह गर्ने कम्पनी वा पैसाको कारोबार गर्ने व्यक्ति तथा समूहहरूलगायत अनौपचारिक वित्तीय गतिविधि गर्ने संस्थाहरूलाई लिइन्छ । जस्तै, इन्भेस्टमेन्ट बैंकहरू, मोर्टगेज प्रदान गर्ने कम्पनीहरू, मनी मार्केट फन्डहरू, बीमा तथा पुनर्बीमा कम्पनीहरू, सहकारी संस्था, हेज फन्ड, निजी इक्विटी फर्म, पुँजी बजारको फन्ड, गैरबैंकिङ संस्था, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, अनौपचारिक करदाता, डिजिटल भुक्तानीका माध्यमहरूलगायत पर्दछन् । बजारमा यस्ता संस्थाहरूले ठूलो मात्रामा वित्तीय कारोबार गरिरहेको पाइन्छ । यिनीहरूले बजारमा तरलता प्रदान गर्न र वित्तीय जोखिमहरूको विविधीकरणसँगै स्थानान्तरण गर्न महत्त्वपूर्ण कार्यमा भूमिका खेल्दछन् । नेपालमा छायाँ बैंकिङको नियमनका लागि हालसम्म छुट्टै स्वायत्त निकाय छैन र अनौपचारिक क्षेत्रलाई नियमन गर्ने गरी विशेष कानूनसमेत अहिलेसम्म बन्न सकेको छैन । तथापि केही छायाँ बैंकिङको नियमन र सुपरिवेक्षणको काम सरकारले नै गरिरहेको पाइन्छ । आर्थिक सङ्कट र जुनसुकै समयमा सरल र छोटो समयमा नै वित्तीय स्वार्थ पूर्ति हुने गरी कारोबार गर्न सहज हुनाले ढुकुटी, हुन्डी र साहुजनमाफत मानिसहरूले आफ्नो आवश्यकता पूरा गर्ने तथा

नियमनकारी निकायहरूको कमजोरी र कानुनी छिद्रताको फाइदा उठाउँदै कर छल्ने नियतका साथ गरिने त्यस्ता गैरकानुनी कारोबारको अभिलेख पनि नहुने हुँदा कानुनी उपचारको अभाव र वित्तीय जोखिमसँगै राष्ट्रलाई वैदेशिक मुद्रा सञ्चितिमा असर पुग्ने, राजस्व चुहावट हुने, वित्तीय अपराधका कार्यहरूलाई प्रश्रय मिल्छ, जसले गर्दा वित्तीय अनुशासन कमजोर हुनाका साथै बचतको दुरुपयोग बढेर जाने सम्भावना उच्च रहन्छ । साहुजनमाफत गर्ने कारोबारमा पनि मानिसहरू चर्को र अनियन्त्रित ब्याज तिर्न बाध्य हुन्छन् जसले गर्दा वित्तीय शोषण, उत्पीडन, सम्पत्ति हडप्ने जोखिम र अपारदर्शितासँगै गरिबी र सामाजिक विकृति बढाउने हुँदा यसको न्यूनीकरणतर्फ पनि सम्बन्धित निकायहरूले ध्यान दिनु जरुरी छ ।

छायाँ बैंकिङका विशेषता

- नियमनको अभाव :** यो परम्परागत बैंकहरूका तुलनामा फितलो नियमन र सुपरिवेक्षणमा सञ्चालित हुनाका साथै ढुकुटी, हुन्डी र साहुजनमाफत गरिने कारोबारको अभिलेखको अभाव हुने तथा ती कारोबारहरू लुकिछिपी गरिने भएकाले नियामक निकायहरूको नियन्त्रण र नियमनमा जटिलता र अभाव रहन्छ ।
- उच्च जोखिमपूर्ण कारोबार :** कमजोर सुपरिवेक्षण र नियमनसँगै कतिपय संस्थाहरूले वित्तीय कारोबारको बिल र अभिलेखबिना गर्ने हुँदा ती संस्थाहरूको अत्यधिक जोखिमयुक्त वित्तीय कारोबारहरू रहने सम्भावना हुन्छ । उनीहरूले उच्च प्रतिफलको लालसामा जोखिमपूर्ण कर्जा लगानी गर्न सक्ने उच्च जोखिम रहन्छ; जस्तै : कर्मचारी सञ्चय कोष जस्ता सहकारीलगायतले आफ्नो अनुकूलको निर्देशिका, मापदण्ड बनाएर लगानी गर्ने र कर्जा असुलीको प्रकृया पनि अस्पष्ट र कमजोर प्रणाली रहने हुन्छ भने ढुकुटी, हुन्डी र साहुजनमाफत गरिने कारोबारको अभिलेखको अभाव हुने हुँदा कर छल्ने र उच्च ब्याज लिने अपेक्षाले लगानी गर्ने भएकाले सो लगानी डुब्ने खतरा उच्च हुन्छ ।
- बचतकर्ताको सुरक्षामा कमी :** बैंकहरूमा निक्षेप र कर्जाको बीमा हुन्छ तर छायाँ बैंकिङमा यस्ता निक्षेप र कर्जाहरूको सुरक्षाको अभाव हुन्छ । त्यसैले बचतकर्ताको निक्षेप डुब्ने सम्भावना उच्च रहन्छ ।
- अपारदर्शिता :** यी संस्थाहरूको कतिपयको कमजोर अभिलेख र तथ्याङ्क हुने अनि कतिपय संस्थाहरूको सरकारी दर्ताबिना नै सञ्चालनबाट गरिने वित्तीय कारोबारहरू अपारदर्शी हुन्छन् । उनीहरूको आम्दानी, खर्च र लगानीका बारेमा प्रायः जनतालाई जानकारी

हुँदैन जसले गर्दा वित्तीय अपारदर्शिताको सम्भावना अधिक रहन्छ ।

५. **बजारमा तरलताको प्रभाव** : यसले वित्तीय बजारमा तरलता प्रवाह गर्न एकदमै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । जब बैंकहरूले कर्जा दिन सक्दैनन् तब यी संस्थाहरूले बजारमा पैसाको आपूर्ति कायम राखी तरलतामा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछन् ।
६. **प्रणालीगत जोखिम सिर्जना** : छायाँ बैंकिङका रूपमा रहने यस्ता संस्थाहरूमध्ये ठूलो संस्थामा समस्या आउँदा त्यसले सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा नै नकारात्मक असर पार्न सक्छ र यसले वित्तीय सङ्कट निम्त्याउनाका साथै जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीलाई कमजोर तुल्याउँदछ ।
७. **अनौपचारिक र लचिलो कारोबार** : छायाँ बैंकिङमा हुने कारोबारहरूमा अनौपचारिक र स्पष्ट कानुनी दस्तावेज र प्रक्रियागत व्यवस्था कमजोर हुने हुँदा कर्जा प्रवाहमा कम कागजी प्रक्रिया, सरल र सजिला सर्तहरू हुने हुँदा यो प्रायः सेवाग्राहीहरूका लागि लचिलो र सहज विकल्प बन्न पुग्दछ ।
८. **उच्च ब्याजदर** : छायाँ बैंकिङमा कर्जा वितरण गर्दा सामान्यतया बजारका बैंकहरूको भन्दा उच्च ब्याजदर लगाइन्छ र जोखिम बढी हुने हुँदा नाफाका लागि उच्च ब्याजदर प्रायः लिने गर्दछ ।
९. **निक्षेप विहीन** : छायाँ बैंकिङमा प्रायः सर्वसाधारणबाट प्रत्यक्ष रूपमा निक्षेप स्वीकार गरिँदैन ।

नेपालमा छायाँ बैंकिङको कार्यक्षेत्र

१. **गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाहरू** : निक्षेपकर्ताहरूलाई ऋण प्रवाह गर्ने विभिन्न कोषहरू Contractual Deposit Taking Institution हरू ।
२. **सहकारी संस्था** : बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू, बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थाहरू आदि ।
३. **अनौपचारिक क्षेत्र** : ढुकुटी, साहुकार, धितो व्यवसायी, आफन्त वा समुदायबाट ऋण लिने प्रथा तथा हुन्डीको कारोबार, नेटवर्किङ र अनलाइन व्यवसायहरू ।
४. **इन्स्योरेन्स कम्पनी** : बीमाबाहेक पनि ऋण प्रवाह गरेका बीमा कम्पनीहरू ।
५. **डिजिटल भुक्तानी माध्यमहरू** : डिजिटल भुक्तानी माध्यमहरूका रूपमा रहेका मोबाइल वालेट, इ-पेमेन्ट प्लेटफर्महरूले गर्ने वित्तीय कारोबारहरू ।
६. **पुँजी बजारका मध्यस्थकर्ताहरू** : बैंकिङ माध्यमभन्दा बाहिर कारोबार गर्ने मर्चेन्ट कम्पनी, धितोपत्र दलालहरू ।

कतिपयले यिनीहरूलाई छायाँ बैंकिङ मान्दैनन् ।

प्रचलित बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र सम्बद्ध कानुनी व्यवस्था र ऐनहरू

- नेपालको संविधान, २०७२
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८
- विदेशी विनिमय नियमन ऐन, २०१९
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४
- सहकारी ऐन, २०७४
- इन्स्योरेन्स ऐन, २०४९
- धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३
- कम्पनी ऐन, २०६३
- मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी ऐन, २०६४
- कर्मचारी सञ्चयकोष ऐन, २०१९
- सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५
- नागरिक लगानी कोष ऐन, २०४७
- बीमा ऐन, २०४९
- समय- समयमा नियामक निकायहरूबाट जारी विभिन्न निर्देशिका, मार्गनिर्देशन इत्यादि ।

संस्थागत व्यवस्थाहरू

- नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय
- अर्थ मन्त्रालय
- उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
- सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय
- नेपाल राष्ट्र बैंक
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड (SEBON)
- बीमा प्राधिकरण
- राष्ट्रिय सहकारी नियमन प्राधिकरण

नेपालमा छायाँ बैंकिङको प्रभाव बढ्नाका कारणहरू

- औपचारिक बैंकिङ प्रक्रियाहरू भन्नुभेटिलो, समयमा सेवा नपुग्ने र समय-समयमा विभिन्न कागजातको व्यवस्था गर्नुपर्ने जटिल प्रकृया हुनाले धेरै ग्राहकहरू सहजता र द्रुत सेवा प्राप्त गर्नका लागि छायाँ बैंकिङका कारोबार गर्ने संस्थातर्फ आकर्षित हुनु ।

- परम्परागत बैंकमा धितोको माग, आय पुष्टिसँगै खाता खोल्न स्रोतहरू खुलाउनुपर्ने, विभिन्न Compliance पूरा गर्नुपर्ने जस्ता भन्कटिलो र कडाइका कारण धेरै सेवाग्राहीहरू परम्परागत बैंकको सेवा पाउनबाट वञ्चित हुनु ।
- छायाँ बैंकिङका गतिविधिहरू सजिलो, सरल र कम कागजातमा सेवा दिने भएकाले ग्रामीण भेगका ग्राहकमा यसले लोकप्रियता कमाउनु ।
- सेवाग्राहीहरू देशमा विद्यमान नियमनकारी निकायको निगरानी र कानुनी प्रावधानहरूबाट मुक्ति पाउन तथा करबाट पनि उन्मुक्ति पाउने आशा राख्नु ।
- अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा बढ्दो प्रविधिको विकासले पनि छायाँ बैंकिङको विकासमा उल्लेखनीय योगदान दिनु ।
- वित्तीय बजारमा कारोबार बढाउने नयाँ स्रोतको जोहो गर्ने संस्थाका रूपमा छायाँ बैंकिङको विकास हुनु ।
- अनौपचारिक बैंकिङ कारोबार गर्ने संस्थाहरूलाई लगानी तथा कर्जा प्रवाह गर्न पाउने तर त्यसका लागि आवश्यक पर्ने पुँजी तथा तरलताका बारेमा सचेत भइनुपर्ने बाध्यता रहनु ।
- जतिसुकै रकम पनि विना कुनै स्रोत जम्मा गर्न तथा जुनसुकै क्षेत्रमा पनि निर्बाध रूपमा लगानी गर्न पाउने स्वतन्त्रताको अवसर र वातावरण सिर्जना हुनु ।
- ग्रामीण क्षेत्रलगायत निम्न आय भएका वर्गहरूको वित्तीय समावेशितासँगै समानता र समतामूलक सहभागिता बढ्दै जानु ।
- वित्तीय बजारमा आर्थिक कारोबारमार्फत लगानीकर्ताहरूलाई राम्रो प्रतिफल र रोजगारी सिर्जनाको वातावरण निर्माण हुनु ।
- बैंकका तुलनामा सहकारीको सञ्जाल नेपालका हरेक कुना काप्चामा पुगी जनताको बचत तथा ऋणको सुविधा प्रदान गरेर वित्तीय पहुँचको खाडल पुर्ने काम गर्नु ।
- नेपाल राष्ट्र बैंक तथा अर्थ मन्त्रालयलगायतका निकायहरूको कमजोर समन्वय, संयन्त्र, अभिलेखीकरण, नियमन, सुपरिवेक्षणसँगै नियन्त्रणको अस्पष्ट खाका र कानुनी छिद्रताको फाइदा उठाउँदै ठूला कारोबार गर्ने गिरोहहरूको सक्रियता बढ्नाका साथै त्यस्ता गतिविधिको दायरा बढ्दै जानु ।

नेपालमा छायाँ बैंकिङको प्रभाव

अन्ततोगत्वा कालान्तरमा नकारात्मक असर पुग्ने भए पनि छायाँ बैंकिङले देशको वित्तीय क्षेत्रमा सकारात्मक योगदान

पनि दिइरहेको हुन्छ । परम्परागत बैंकिङमाथिको निर्भरतालाई कम गर्दै आम जनतालाई बचत तथा कर्जामाथि सरल र सहज पहुँच स्थापित गराउन यसले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । साथै, यसले वित्तीय प्रणालीमा विविधीकरण गर्न पनि मदत पुऱ्याइरहेको पाइन्छ । नेपालमा कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष जस्ता ठूला बचतसँगै ऋण परिचालन गर्ने छायाँ बैंकिङका प्रतिनिधि निकायहरू (Contractual depositing Taking Institution) नै बैंकिङ प्रणालीमा भएका आधिकारिक निक्षेपको आपूर्तिकर्ता रहेका छन् । त्यस कारणले कतिपय अवस्थामा छायाँ बैंकिङलाई परम्परागत बैंकहरूको परिपूरकका रूपमा पनि लिने गरिन्छ । वर्तमान समयमा देशको अर्थतन्त्रमा औपचारिक बैंकहरूले समेट्न नसकेका क्षेत्रमा यस्ता छायाँ बैंकिङका कार्य गर्ने संस्थाहरूले पुऱ्याएको योगदानका कारण सर्वसाधारणहरूले वित्तीय पहुँचसँगै सुविधाहरूको उपयोग गर्न पाइरहेका छन् । यसले सीमान्तकृत जनता र ससाना व्यवसायीहरू समेतलाई वित्तीय सेवा सुविधा प्रदान गरेर आर्थिक गतिविधि चलायमान गर्न छायाँ बैंकिङले अहम् भूमिका खेलेको पाइन्छ । अर्थतन्त्रमा यसका सकारात्मक र नकारात्मक गरी दुवै खालका प्रभाव रहेका छन् ।

सकारात्मक प्रभाव

१. **वित्तीय पहुँचको विस्तार गर्न :** छायाँ बैंकिङले परम्परागत बैंकहरूले सेवा दिन नसकेका ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका वा न्यून आय भएका वर्गलाई वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउने हुँदा समाजको ठूलो हिस्सालाई आर्थिक प्रणालीमा जोड्ने काममा मदत पुऱ्याउँछ । छायाँ बैंकिङ विशेषता भएका संस्थाहरू ग्रामीण तथा दुर्गम स्थानमा औपचारिक बैंकभन्दा सजिलै पुग्न सक्ने भएकाले वित्तीय सेवाबाट वञ्चित रहेको ठूलो जनसंख्यालाई पनि वित्तीय प्रणाली र सञ्जालसँग जोड्न मदत गर्दछ ।
२. **अर्थतन्त्रमा तरलता प्रवाह गर्न :** औपचारिक बैंकहरूले केन्द्रीय बैंकको कडा र बाध्यकारी नियमन, निर्देशन र मापदण्डका कारण अपेक्षित रूपमा कर्जा प्रवाह गर्न सक्दैनन् तसर्थ छायाँ बैंकिङले बजारमा पैसाको तरलता कायम राख्न र कर्जा प्रवाह गर्ने काममा एकदमै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै पूर्वाधार विकास र दीर्घकालीन परियोजनाहरूका लागि कोष जुटाउन सहयोग गर्नाका साथै वित्तीय गतिविधिमा बढोत्तरीसँगै आर्थिक विकासमा पनि सहयोग गर्दछ ।
३. **कर्जा प्रवाह सहज गर्न :** परम्परागत बैंकबाट ऋण लिनका लागि आवश्यक पर्ने जटिल कागजी प्रक्रिया र धितोको समस्याले गर्दा धेरै व्यक्ति र साना व्यवसायीहरूलाई कठिनाई हुन्छ । छायाँ बैंकिङका संस्थाले कम कागजी प्रक्रियामा सरल र सजिलो

सर्तहरूमा नै कर्जा दिने हुँदा कर्जा प्रवाहमा सहजता ल्याउँदछ, र नयाँ व्यवसायीहरूलाई प्रोत्साहन गर्दछ ।

४. **बचतलाई गतिशीलता प्रदान गर्न** : बजारमा छरिएर रहेका ससाना बचतहरूलाई पनि सङ्कलन गरी त्यसलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न मदत गर्छ । यसरी छरिएर रहेको बचतलाई एकत्रित गरी त्यसलाई आर्थिक विकास र गतिशीलताका लागि उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दछ ।
५. **आर्थिक वृद्धि गर्न** : विशेषगरी विकासोन्मुख देशहरूमा छायाँ बैंकिङले साना व्यवसायी र कृषि क्षेत्रमा लगानी बढाउन सहयोग गर्दै रोजगारी सिर्जना र समग्र आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक योगदान गर्दछ ।
६. **बजारमा प्रतिस्पर्धाको सिर्जना गर्न** : छायाँ बैंकिङको उपस्थितिले परम्परागत बैंकहरूलाई आफ्नो सेवा र उत्पादन तथा व्याजदरमा सुधार गर्न दबाव सिर्जना गर्छ, जसले गर्दा बजारमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धासँगै ग्राहकहरूलाई बढी लाभ पुग्दछ, र बजार सन्तुलन कायम गर्न सहयोग गर्दछ ।
७. **साना व्यावसायीहरूलाई वैकल्पिक वित्तीय स्रोत जुटाउने काम गर्न** : छायाँ बैंकिङले बजारमा रहेका नवव्यवसायी, साना, लघु तथा मझौला उद्यमीहरूलाई कर्जा उपलब्ध गराई वैकल्पिक वित्तीय स्रोतको काम गर्ने गर्दछ ।
८. **वित्तीय समावेशीकरणमा योगदान गर्न** : छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूमार्फत गरिने वित्तीय कारोबारमा व्यक्ति, समूह, ससाना व्यवसायी तथा उद्यमीहरू सहभागी हुने भएकाले वित्तीय समावेशीकरण र सशक्तीकरणमा सहयोग पुग्दछ ।
९. **वित्तीय उत्पादन र सेवाहरूमा बढोत्तरी गर्न** : छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले बजारमा गर्ने वित्तीय कारोबारमार्फत वित्तीय उत्पादन र सेवाहरू सेवाग्राहीहरूलाई प्रदान गर्दछ, जसले गर्दा आर्थिक विकासमा सहयोग पुग्दछ ।

नकारात्मक प्रभाव

१. **प्रणालीगत जोखिम** : छायाँ बैंकिङको सम्पूर्ण कार्य केन्द्रीय बैंकको नियमनभन्दा बाहिर हुने भएकाले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वित्तीय सङ्कट आउँदा त्यसले सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा नै नकारात्मक असर पार्ने गर्दछ । छायाँ बैंकिङको कार्य गर्ने कुनै एउटा ठूलो संस्थामा सङ्कट वा समस्या आउँदा त्यसको असर औपचारिक बैंकहरूसँगै अर्थतन्त्रमा समेत असर पर्न गई वित्तीय प्रणाली नै धराशायी हुने खतरा तथा उच्च जोखिम रहन्छ । उदाहरणका रूपमा केही अघि सहकारी संस्थाका

सञ्चालकहरूले बचत पैसाको दुरुपयोग गरी फरार हुँदा ती सहकारीहरू बन्द भएको तथा घरजग्गा कारोबारमा आएको उतारचढावले समग्र अर्थतन्त्रमा समेत मन्दीको असर पर्न गई बैंक तथा वित्तीय प्रणाली र संयन्त्रलाई नै प्रत्यक्ष असर पुऱ्याएको घटनालाई लिन सकिन्छ ।

२. **प्रभावकारी नियमनको अभाव** : केन्द्रीय बैंकको नियमनभन्दा बाहिर हुने भएकाले त्यस्ता संस्थाहरू र कारोबारहरूको नियमन अर्थ मन्त्रालयले गर्ने भए तापनि मन्त्रालयको फितलो नियमन, सुपरिवेक्षण र नियन्त्रणका कारण जवाफदेहिताको अभाव यी संस्थाहरूमा रहने हुँदा ग्राहकको बचत र लगानीकर्ताहरूलाई धोकासमेत हुनसक्ने प्रबल सम्भावना र उच्च जोखिम रहने देखिन्छ, साथै नियन्त्रणको अभाव देखिन्छ । जस्तो कि ढुक्टी, हुन्डी र साहुजनमार्फत मानिसहरूले कमजोर नियमन र कानुनी छिद्रताको फाइदा उठाउँदै कर छल्ने नियतका साथ गरिने त्यस्ता गैरकानुनी कारोबारको अभिलेख पनि नहुने हुँदा कानुनी उपचारको अभाव र वित्तीय जोखिमसँगै राष्ट्रलाई वैदेशिक मुद्रा सञ्चितिमा असर पुग्ने र राजस्व चुहावट हुने गर्दछ, जसले गर्दा अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई समेत बढावा दिन्छ ।
३. **वित्तीय अपराधको सम्भावना** : छायाँ बैंकिङका कारोबारहरू प्रायः अनौपचारिक हुने हुँदा पैसाको स्रोत स्पष्ट हुँदैन र केन्द्रीय बैंकको नियमनभन्दा बाहिर हुने भएकाले शङ्कास्पद कारोबार र ठूला कारोबारको सूचना सङ्कलन र नियमनमा फितलो र नियमक निकायहरूबीचको कमजोर समन्वयका कारण सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय सहयोग र लगानीसँगै अन्य गैरकानुनी वित्तीय अपराधजन्य कारोबारहरूलाई प्रश्रय वा बल पुग्ने सम्भावना हुन्छ । उदाहरणका घुस तथा कर छलीलगायतका विभिन्न अवयवहरूबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई शुद्धीकरण गर्ने र माफियाहरूको हस्तक्षेप र प्रभाव अर्थतन्त्रमा बढ्ने सम्भावना प्रबल रहन्छ, भन्ने कुरालाई लिन सकिन्छ ।
४. **वित्तीय अस्थिरता** : छायाँ बैंकिङले व्याजदर र कर्जाको गुणस्तरमा अस्थिरता ल्याउने हुँदा औपचारिक बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा हुने स्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई कमजोर तुल्याउने र मौद्रिक नीतिले समेत नसमेट्ने भएकाले अर्थ मन्त्रालयको कमजोर अनुगमनको फाइदा उठाउँदै बजारमा एकाधिकारको जोखिमसँगै समग्र बजारमा अपारदर्शिता र अनुशासनको अभावका कारण वित्तीय अस्थिरता ल्याउने र अनौपचारिक अर्थव्यवस्थाको बजार बढ्दै जाने उच्च सम्भावना रहन्छ ।

५. **बचतकर्ताहरूको सुरक्षामा कमी** : परम्परागत बैंकहरूमा जस्तो निक्षेप बीमा वा अन्य सुरक्षाको व्यवस्था नहुने हुँदा छायाँ बैंकिङमा बचत गर्ने व्यक्ति तथा समूहको पैसा डुब्ने सम्भावना हुनाले उच्च जोखिम रहन्छ ।
६. **नैतिक जोखिम** : केन्द्रीय बैंकको नियमनभन्दा बाहिर हुने छायाँ बैंकिङका संस्थाहरू बढी जोखिमयुक्त क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहित हुने हुँदा त्यस्ता लगानीबाट आउन सक्ने खराब नतिजाको जिम्मेवारी कम हुने भएका कारण पनि वित्तीय प्रणालीमा जोखिम बढाउँछ ।
७. **अनियन्त्रित ब्याजदर** : छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले कर्जा र बचत दुवैको ब्याजदर आफूखुसी निर्धारण गर्ने हुँदा बजारमा उपभोक्ताहरूलाई चर्को शुल्क तिर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सेवाग्राहीहरूमा आउँदछ ।
८. **वित्तीय सूचनाको कमी** : छायाँ बैंकिङको वास्तविक आकार, कारोबारका प्रकार, सङ्ख्या र जोखिमबारे पर्याप्त सूचना र अभिलेख केन्द्रीय बैंक तथा अर्थ मन्त्रालयसँग नहुने एवम् कतिपय कारोबारहरूको तथ्याङ्क र रिपोर्ट नराख्ने हुँदा मौद्रिक र वित्तीय नीति निर्माणमा चुनौती सिर्जना हुन्छ ।
९. **पारदर्शिताको कमी** : छायाँ बैंकिङमा केन्द्रीय बैंकद्वारा जारी निर्देशन र वित्तीय उपकरणको प्रयोग गर्नु नपर्ने व्यवस्था तथा कतिपय कारोबारहरूको रिपोर्ट नहुने एवम् नियमनकारी निकायहरूको कमजोर सुपरिवेक्षण र नियमनका कारण वित्तीय कारोबारहरूको अपारदर्शिता बढेर जान्छ ।
१०. **परम्परागत बैंकसँग अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा** : छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले बजारमा परम्परागत बैंकका कर्जा लगानी, निक्षेप, ब्याजदरलगायतका वित्तीय कारोबार जस्ता सेवा उपलब्ध गराउने हुँदा ग्राहकहरूलाई आफूतिर आकर्षण गर्ने ध्येय राखी ती संस्थाहरूले कर्जा तथा ब्याजदरमा गर्ने अस्थिर व्यवहारका कारण अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुने सम्भावनालाई बढाउँदछ ।
११. **सेवाग्राहीमा जागरुकता तथा ज्ञानको कमी** : छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूबाट जारी उत्पादन तथा सेवाहरू अर्न्तगत पर्ने ब्याजदर, सर्त, उपकरण तथा अन्य जोखिमको ज्ञान सेवाग्राहीहरूमा पर्याप्त सूचना नहुने हुँदा कर्जाको उच्च ब्याजदर र कतिपय सेवाग्राहीहरूको बदनियतपूर्ण कार्यबाट कर्जाको सावाँ र ब्याज नबुझाउने दर बढाउँछ ।
१२. **राजस्वमा चुहावट** : छायाँ बैंकिङमा कतिपय संस्थाहरू अनौपचारिक वा सरकारी निकायमा दर्ता नभई वित्तीय कारोबार गर्ने हुँदा सोको तथ्याङ्क

वा अभिलेखविनाको कारोबारका क्रममा रसिद पनि जारी नहुने र भए पनि कम मूल्य राखिने हुँदा वास्तविक कर नर्तिने भएकाले राजस्व छली हुने गर्दछ । यसले गर्दा सरकारले पाउनुपर्ने र वास्तविक पाएको राजस्वमा ठूलो खाडल ल्याउने गर्दछ ।

१३. **सार्वजनिक सेवा र गुणस्तरमा कमी** : छायाँ बैंकिङमा अभिलेख तथा तथ्याङ्कविना हुने कारोबारहरू र सेवाको लागतले असमानता ल्याउने र बजारमा हुने स्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई असर पुऱ्याउनाका साथै सार्वजनिक सेवाको मात्रा र गुणस्तरलाई समेत घटाउने गर्दछ जसले गर्दा आर्थिक वृद्धि र विकासमा बाधा उत्पन्न गर्दछ र आर्थिक तथा सामाजिक अवयवहरूलाई कमजोर तुल्याउँदछ ।
१४. **राजनीतिक तथा सामाजिक अस्थिरता बढ्ने** : अर्थतन्त्रमा छायाँ बैंकिङको उच्च प्रभाव रहेको देशमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राजनीतिक उतारचढाव साथै हस्तक्षेपजन्य गतिविधि बढ्ने र सामाजिक विकृति पनि हुने हुँदा आर्थिक अस्थिरतासँगै वित्तीय सङ्कट निम्त्याउने गर्दछ जसले गर्दा सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा नै नकारात्मक असर पर्न गई वित्तीय प्रणाली नै धराशायी हुने खतरा तथा उच्च जोखिम रहन्छ ।

छायाँ बैंकिङले सिर्जना गरेको जोखिम न्यूनीकरणका उपाय तथा सुझावहरू

१. **स्पष्ट परिभाषा र पहिचान** : छायाँ बैंकिङमा संलग्न संस्थाहरू र तिनका गतिविधिहरूको स्पष्ट परिभाषा र पहिचान गरिनुपर्दछ जसले गर्दा ती संस्थाहरूलाई नियमन र सुपरिवेक्षणका दायरामा ल्याउन सजिलो र व्यवस्थित तुल्याउन सहज हुन्छ ।
२. **प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षणको सुदृढीकरण** : केन्द्रीय बैंकले छायाँ बैंकिङमा संलग्न संस्थाहरूका लागि विशिष्ट नियमन र सुपरिवेक्षण प्रणाली लागु गरिन्छ र त्यसमा पुँजी पर्याप्तता, तरलता व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनीकरणसँगै प्रभावकारी व्यवस्थापनका मापदण्डहरू समावेश गर्नुपर्दछ र नियमनकारी संस्थालाई सशक्त बनाउनुपर्दछ ।
३. **कानुनी संरचनाको विकास** : स्पष्ट कानून, नीति नियमहरू र आवश्यक संयन्त्र निर्माण र यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत छायाँ बैंकिङलाई व्यवस्थित तुल्याउँदै वित्तीय अपराध नियन्त्रण गर्न र उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्न आवश्यक कदम चाल्नुपर्दछ ।
४. **बजार अनुगमन र सूचना प्रवाह** : वित्तीय बजारमा भइरहेका अनौपचारिक कारोबारहरूको नियमित

अनुगमन गरी तथ्याङ्कसहितको सूचना सङ्कलन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्दै जोखिमबारे जनतालाई सूचित गराउनुपर्दछ । यसले सेवाग्राहीहरूलाई जोखिमपूर्ण कारोबारबाट टाढा रहन सचेत गराउँदछ ।

५. **जोखिम न्यूनीकरण र सुरक्षाको व्यवस्थापन :** छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले गर्ने कारोबारहरूको आकार वा प्रकारभन्दा पनि उनीहरूले अर्थतन्त्रको वित्तीय प्रणालीमा पार्न सक्ने सम्भावित जोखिम र प्रभावका आधारमा नियमनसँगै नियमित मूल्याङ्कन, अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास र विश्लेषण केन्द्रीय बैंकले गरी सोहीअनुसार आवश्यक सुरक्षा व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्दै यसका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण प्रणाली बलियो बनाउँदै केन्द्रीय बैंकको भूमिका पनि प्रभावकारी रूपमा बढाउनु आवश्यक पर्दछ ।

६. **वित्तीय साक्षरताको विस्तार :** आम जनतालाई वित्तीय शिक्षा प्रदान गरेर उनीहरूलाई नियमन नभएका संस्थाहरूमा कारोबार गर्दा हुन सक्ने जोखिम र नोक्सानीहरूबारे जानकारी गराउनु आवश्यक हुन्छ र ग्राहकहरूलाई यसबारे जागरुक तुल्याउनुपर्दछ ।

७. **प्रविधिमा आधारित अनुगमन :** नयाँ प्रविधिको प्रयोग गरी छायाँ बैंकिङ गतिविधिहरूको अनुगमन गर्नुपर्दछ । ती संस्थाहरूमा गरिने शङ्कास्पद र ठूला परिमाणमा हुने कारोबारको प्रतिवेदनको विवरण राख्ने र नियामक निकायमा पठाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ जसले गर्दा अनौपचारिक कारोबारहरूलाई पत्ता लगाउन र नियन्त्रण गर्न सजिलो बनाई अर्थतन्त्रलाई सबल र व्यवस्थित तुल्याउनुपर्दछ ।

८. **आर्थिक अपराधमा कमी ल्याउने वातावरणको निर्माण:** छायाँ बैंकिङको आवरणमा गरिने कारोबारहरू मार्फत वित्तीय अर्थतन्त्रमा देखिन सक्ने विभिन्न आर्थिक अपराध र नियम विपरीतका क्रियाकलापलाई न्यूनीकरणसँगै वित्तीय अपराधमा संलग्न दोषीलाई कारवाहीको दायरामा ल्याई कडा सजायको व्यवस्था गर्ने र अवाञ्छित आर्थिक गतिविधिलाई निस्तेज तथा निरुत्साहित गर्ने कडा कानुनी व्यवस्था र संयन्त्रको विकास गरी आर्थिक अपराधमा कमी ल्याउने वातावरणको निर्माण गर्नुपर्दछ ।

९. **पारदर्शिता र लेखापरीक्षणको व्यवस्था :** छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले गर्ने कारोबारहरू र जोखिमहरूको स्पष्ट रूपमा खुलासा गर्दै सीमाङ्कनसहित सम्पूर्ण सूचना र तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन र रिपोर्टिङ गर्ने प्रणालीसहित ती सबैको सहज पहुँचसहित उक्त कारोबारहरूको वैधानिक रूपमा लेखापरीक्षणको

व्यवस्था गरेर पारदर्शिता कायम गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१०. **औपचारिक अर्थतन्त्रलाई बढावा दिने :** छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले गर्ने आर्थिक कारोबारहरूलाई औपचारिक संयन्त्र (च्यानल) मार्फत गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था लागु गर्नुपर्दछ ।

११. **पूँजी पर्याप्तता र तरलता मापदण्ड :** छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूले जोखिम वहन गर्न सक्ने गरी पर्याप्त पूँजी र तरलता कायम गर्नुपर्ने नीतिनियम बनाउनुपर्दछ जसले गर्दा तरलता सङ्कट र जोखिमको अवस्थालाई निरुत्साहित गर्दछ ।

१२. **संस्थागत समन्वय :** अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बीमा प्राधिकरण, सहकारी विभाग लगायतका नियमनकारी अन्तर संस्थाहरूबीच सूचना आदानप्रदान र प्रभावकारी समन्वयको संयन्त्र स्थापना गरी सबल व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

१३. **सङ्कट व्यवस्थापन :** छायाँ बैंकिङका संस्थाहरूमा समस्या आउँदा कसरी समाधान गर्ने भन्ने स्पष्ट कानुनी र संस्थागत ढाँचा तयार गरी Too big to Fail को अवस्था आउन नदिने गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

१४. **उपभोक्ताको संरक्षण तथा गुनासो व्यवस्थापन :** लगानीकर्ताहरूको वित्तीय सुरक्षा र संरक्षणसँगै कारोबारका क्रममा आउन सक्ने गुनासो सुन्ने र समाधान गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रको निर्माण गर्नुपर्दछ ।

१५. **उत्पादनशील क्षेत्रमा अनिवार्य लगानी :** छायाँ बैंकिङको कारोबार गर्ने संस्थाहरूलाई नियामक निकायको निर्देशनमार्फत उत्पादनशील र पूर्वाधार विकासका क्षेत्रमा अनिवार्य लगानी गर्न लगाएर अर्थतन्त्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालको अर्थतन्त्रमा छायाँ बैंकिङको दोहोरो भूमिका रहेको छ । एकातिर यसले ठूलो अनौपचारिक अर्थतन्त्र र अर्कातिर वित्तीय पहुँचको खाडललाई सम्बोधन गर्ने गरी वित्तीय समावेशितासँगै आर्थिक वृद्धिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । छायाँ बैंकिङको उदय वित्तीय उदारीकरणको उपज भए तापनि यसको अनियन्त्रित विकासले वित्तीय सङ्कट निम्त्याउन सक्छ भन्ने पाठ विश्वले सिकेको छ । त्यसैले अहिले विश्वभर यसलाई नियमनको दायरामा ल्याउने प्रयास भइरहेको छ । नेपालका ग्रामीण तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने माध्यम भए पनि नियमन र पारदर्शिता कमजोर भएकाले वित्तीय अपराध, ठगी, शोषण, मुद्रा निर्मलीकरण जस्ता समस्या बढ्नाका साथै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई कमजोर बनाउने र व्यक्तिगत तहमा वित्तीय

जोखिम तथा कानुनी उल्भनहरू देखा पर्दछन् । यद्यपि यस प्रकारको फितला नियमन र कानुनी छिद्रताको फाइदा उठाउँदै गरिने अभिलेख र तथ्याङ्कबिनाको अनौपचारिक कारोबारका कारण नेपाललाई ग्रे-लिस्टबाट बाहिर निकाल्न चुनौती थपिएकाले यसलाई उचित संस्थागत र कानुनी ढाँचामा बाँधेर प्रभावकारी नियमन र नियन्त्रण गर्न सरकारले यथाशीघ्र आवश्यक कदम चाल्न अपरिहार्य देखिएको छ । यसलाई अवसरका रूपमा सदुपयोग गर्न र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपाललाई सबल र सक्षम आर्थिक कारोबार गर्ने राष्ट्रका रूपमा निर्माण गर्न कानुनी, संस्थागत व्यवस्था र

नियामक संरचनाको निर्माणसँगै प्रभावकारी, व्यवस्थित र बलियो संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । यसका लागि नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंकलगायतका अन्य नियामक संस्थाहरू तथा हितधारकहरूको संयुक्त प्रयास र प्रभावकारी समन्वयसँगै बलियो र नियन्त्रण गर्ने नियमन प्रणालीको विकास गरी वित्तीय प्रणालीमा पारदर्शिता बढाउनुपर्दछ र जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट र प्रभावकारी नीतिहरूसँगै सबल प्रणाली र संयन्त्र बनाउन अत्यन्त आवश्यक छ ।

नेपालमा नोटबन्दीको आवश्यकता र यसले पार्नसक्ने प्रभाव

टिका प्रसाद दुंगाना
सहायक
नेपाल बैंक लिमिटेड

विषयप्रवेश

विश्वभरका धेरै देशहरूको सरकारले कालो धन नियन्त्रण गर्न र नक्कली नोटको चलन रोक्न नोटबन्दी जस्तो कठोर कदम उठाएका छन् । नोटबन्दी भनेको कानुनी रूपमा चलनमा रहेको मुद्रा एकाइलाई चलनबाट हटाउने प्रक्रिया हो । यो कुनै अर्थशास्त्रीय सिद्धान्तभित्रको मौद्रिक उपकरण नभई सुशासन कयम गर्न सरकारले चाल्न सक्ने एक मौद्रिक कदम हो जसमा कानुनी रूपमा प्रयोगमा रहेको मुद्रालाई अमान्य घोषणा गरिन्छ । जब कुनै विद्यमान मुद्रा चलनबाट फिर्ता लिइन्छ र नयाँ नोटहरूद्वारा प्रतिस्थापन गरिन्छ, त्यसलाई नोटबन्दी भनिन्छ । यसलाई पुरानो मुद्राको पूर्ण रूपमा नयाँ मुद्रासँग गरिएको प्रतिस्थापनका रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । लागुऔषध ओसार-पसार, मानव बेचबिखन, सङ्गठित अपराध, गैरकानुनी लाभ, अवैध रूपमा वन्यजन्तुको तस्करी, कर छली, भ्रष्टाचार र भूमिगत अर्थतन्त्रमा हुने अन्य गतिविधिहरूका विरुद्ध लड्न नोटबन्दीलाई एक महत्वपूर्ण उपकरणका रूपमा लिइन्छ । विश्वमा जति पनि देशहरूले नोटबन्दी गरेका छन् ती देशहरूको नीतिको स्पष्ट उद्देश्यका रूपमा कालो धनलाई लक्षित गर्ने, भ्रष्टाचार घटाउने र नक्कली नोटहरू हटाउने हुने गरेको छ । नोटबन्दीले कालो धन/समानान्तर अर्थतन्त्र/छायाँ अर्थतन्त्रको समस्या समाधान गर्न मदत गर्ने भनी ठान्ने गरिएको पाइन्छ । तर जति पनि देशहरूले नोटबन्दीको कदम चालेका छन् त्यसले सुखद परिणाम भने दिएको पाइँदैन । पछिल्लो समयमा नेपालमा भएको जेन-जी आन्दोलनपश्चात् नेपालमा पनि नोटबन्दी गर्ने विषयमा पक्ष र विपक्षमा चर्चा सुरु भएको छ । यसै सन्दर्भमा यस लेखमार्फत विश्वका विभिन्न देशहरूमा भएका नोटबन्दीका कारण र परिणाम अनि नेपालमा यसको आवश्यकताबारे चर्चा गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

विश्वमा विभिन्न देशहरूमा भएका नोटबन्दी, त्यसका कारण र परिणाम

अमेरिकामा सन् १८७३ र सन् १९६९ मा लागु गरिएका मुद्रा विमुद्रीकरणका घटनाहरूले देशको मौद्रिक प्रणाली र अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण प्रभाव पारेका छन् । सन् १८७३ को

मुद्रा ऐन (Coinage Act of 1873) मा अमेरिकी कांग्रेसले 'Coinage Act' पारित गर्‍यो जसले चाँदीको डलरलाई कानुनी टेन्डरको सूचीबाट हटायो र सुनको मानकलाई औपचारिक बनायो । यस ऐनलाई विरोध गर्नेहरूले 'Crime of 1873' भनेर सम्बोधन गरे । यस ऐनले चाँदीको डलरको उत्पादनलाई रोक्‍यो र सुनको मात्रामा आधारित मौद्रिक प्रणालीलाई स्थापित गर्यो । यसका कारण चाँदी उत्पादन गर्ने खानीधारक र कृषकहरूमा असन्तोष फैलियो जसले 'Free Silver Movement' को जन्म गराइदियो । सन् १९६९ मा तत्कालीन सरकारले १०० भन्दा माथिका सबै नोटहरूलाई प्रचलनबाट हटाउने निर्णय गर्‍यो । यस निर्णयको मुख्य उद्देश्य कालो धनको प्रयोगलाई नियन्त्रण गर्नु र मुद्रास्फीतिलाई कम गर्नु थियो । यस कदमले बैंकिङ प्रणालीलाई औपचारिक बनाउन मदत पुर्‍यायो र ठूलो मूल्यका नोटहरूको प्रचलन हटायो । तथापि, १०० को नोट आज पनि सबैभन्दा बढी प्रचलित मूल्यको नोट हो जसले यस नीतिको दीर्घकालीन प्रभावलाई देखाउँछ । यी दुई घटनाहरूले अमेरिकी मौद्रिक प्रणालीमा महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याए र कालो धनको नियन्त्रण र मुद्रास्फीतिको व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेले ।

सन् १९७८ मा भारतमा पहिलो नोटबन्दी भएको थियो जसले कालो धनलाई लक्षित गर्दै भा.रु. १,०००, ५,००० १०,००० का नोटहरू अमान्य बनाइदियो । तर यसको मुद्रास्फीति वा कालो बजारमाथि न्यून प्रभाव पर्‍यो किनकि ती उच्च मूल्यका नोटहरू मुद्रा आपूर्तिको एउटा सानोतिनो हिस्सा मात्र थिए । सन् २०१६ मा तत्कालीन भारतीय सरकारले कालो धन, जाली मुद्रा र भ्रष्टाचारलाई घटाउन भा.रु. ५०० र १००० का नोटहरू नचल्ने घोषणा गर्‍यो जसले गर्दा कालो धन नियन्त्रण र नक्कली नोटहरूको प्रयोगलाई घटाउनाका साथै डिजिटल कारोबारमा वृद्धि ल्याउन केही हदसम्म सफलता हासिल गर्‍यो तर यसले आर्थिक अराजकता पनि सिर्जना गर्‍यो । विशेष गरी यस कार्यबाट नगद-आश्रित क्षेत्रहरू प्रभावित भए । डिजिटल कारोबार बढे पनि नीति कार्यान्वयनमा असहज भएकाले यस नीतिको आलोचना भयो ।

सन् १९९१ मा सोभियत सङ्घले ५० र १०० रूबल नोटहरू प्रचलनबाट हटाउने निर्णय गर्‍यो । यसको उद्देश्य मुद्रास्फीति नियन्त्रण र कालो बजारको गतिविधि घटाउनु थियो । तर यस निर्णयले जनतामा ठूलो असन्तोष र अशान्ति ल्यायो । छोटो समयमा पुराना नोटहरू साट्नुपर्ने दबावले बैंकहरूमा भिड र अराजकता सिर्जना गर्‍यो । सरकारले ८१.५ अर्ब रूबल सर्कुलेसनबाट हटाउने लक्ष्य राखेको थियो तर केवल १४ अर्ब रूबल मात्र साट्न सकियो । यसले मुद्रास्फीति नियन्त्रणमा असफलता हात लाग्यो । फलस्वरूप जनताको सरकारप्रति विश्वासमा ह्रास आयो । यस घटनाले सोभियत संघको आर्थिक प्रणालीमा गम्भीर असर पुर्‍यायो र अन्ततः त्यसले सोभियत संघको पतनमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष योगदान पुर्‍यायो ।

सन् १९७० मा श्रीलङ्का सरकारले कालो धनको नियन्त्रण र कर चोरी रोकनका लागि रु. ५० र रु. १०० का पुराना नोटहरूलाई अमान्य घोषणा गर्‍यो । यसले सरकारको कर सङ्कलनमा उल्लेखनीय वृद्धि ल्याउन सकेन । नयाँ नोटहरूमा सत्तारूढ दलको प्रतीक समावेश गरिएको थियो जसले चुनावी नियमको उल्लङ्घनको आरोप लाग्यो । यसका कारण नयाँ नोटहरूलाई प्रचलनमा ल्याउन रोक लगाइयो ।

सन् २०१९ मा ट्रिनिडाड र टोबागो सरकारले कर चोरी र सम्पत्ति शुद्धीकरण जस्ता वित्तीय अपराध नियन्त्रण गर्नका लागि ४१०० का कपास नोटहरूलाई अमान्य घोषणा गर्‍यो । यस नोटबन्दीले केही हदसम्म वित्तीय अपराधमा कमी ल्याउन मदत पुर्‍यायो । नयाँ पोलिमर नोटहरूको परिचय गराइयो जसले नोटहरूको टिकाउपन र सुरक्षा सुविधाहरूमा सुधार ल्यायो तथापि पुराना नोटहरू परिवर्तन गर्न जनताले असहज महसुस गरे भने उनीहरूले पुराना नोट सट्टी गर्नका लागि लामो लाइनमा बस्नुपर्ने बाध्यता भेल्लुपयो ।

सन् १९८२ घाना सरकारले नोटको विमुद्रीकरण गर्‍यो । खासगरी ५० सेडी नोटको विमुद्रीकरणले अर्थतन्त्रमा गम्भीर असर पुर्‍यायो । सरकारको उद्देश्य कर चोरी नियन्त्रण र नगद प्रवाह घटाउनु थियो तर यस कदमले उल्टो परिणाम ल्याइदियो । जसले गर्दा विदेशी मुद्रा र भौतिक सम्पत्तिहरूको आकर्षण बढायो । नागरिकहरूले स्थानीय मुद्रामा विश्वास गुमाएपछि विदेशी मुद्रा र सुनजस्ता भौतिक सम्पत्तिमा लगानी गर्न थाले । यसले कालो बजारलाई जन्म दियो र मुद्राको अवमूल्यनलाई नोट विमुद्रीकरणको प्रक्रियाले बैंकिङ प्रणालीप्रतिको विश्वास गुम्‍यो जसले दीर्घकालीन आर्थिक अस्थिरता निम्त्यायो । मूल्यवृद्धि र मुद्रास्फीति नोट विमुद्रीकरणपछिको अर्को नकारात्मक प्रभावका रूपमा देखिए । त्यस समयमा ५० सेडी नोटको मूल्य घटेर २० सेडी भएको थियो जसको वास्तविक मूल्य लगभग ०.३५ अमेरिकी डलर थियो ।

सन् १९८४ मा नाइजेरियामा लागू गरिएको मुद्रा विमुद्रीकरण (डिमोनेटाइजेसन) नीति अर्थतन्त्रमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले गरिएको थियो । यस नीतिमा पुराना नोटहरूलाई अमान्य बनाई नयाँ नोटहरू जारी गरियो जसले मुद्रास्फीति नियन्त्रण र अर्थतन्त्र सुधारको लक्ष्य राखेको थियो । सार्वजनिक भ्रम र अनभिज्ञताका कारण नयाँ नोटहरूको परिचय र पुराना नोटहरूको अमान्यताका बारेमा पर्याप्त जनचेतनाको अभाव थियो । यसले सर्वसाधारणमा भ्रम र असमर्थता सिर्जना गरिदियो । कालो बजारको उदय हुँदा नोटहरूको सट्टापट्टा र विनिमयका लागि कालो बजारको विकास भयो जसले सरकारको नियन्त्रणलाई कमजोर बनाइदियो । नयाँ नोटहरूको आपूर्ति सीमित र वितरणमा असमानता भएकाले बैंकिङ प्रणालीमा जनविश्वास घट्यो । नोट विमुद्रीकरणका कारण नाइजेरियाको अर्थतन्त्रमा अस्थिरता आयो जसले दीर्घकालीन नकारात्मक प्रभाव पारिदियो ।

सन् १९८७ मा म्यानमार सरकारले २५, ३५ र ७५ क्याटका नोटहरूलाई बिना कुनै पूर्वसूचना र क्षतिपूर्ति नगरी अमान्य बनायो । यस कदमले लाखौँ म्यानमार नागरिकहरूको बचत नष्ट गरिदियो र जनतामा व्यापक असन्तोष फैलियो । विशेष गरी विद्यार्थीहरूले आफ्नो ट्युसन शुल्कका लागि बचत गरेको पैसा गुमाएपछि म्यानमारका प्रमुख विश्वविद्यालयमा विरोध प्रदर्शनहरू सुरु भए । विद्यार्थीहरूले सडकमा प्रदर्शन गर्दै सवारी साधनहरू तोडफोड र ट्राफिक लाइटहरूमा क्षति पुर्‍याए । सरकारले विरोधलाई दबाउन विश्वविद्यालयहरू बन्द गरी प्रदर्शनकारीहरूमाथि चर्को दमन गर्‍यो जसका कारण लाखौँ नागरिकहरूले बहुदलीय लोकतन्त्रको माग गर्दै प्रदर्शन गरे । सरकारले बल प्रयोग गरेर प्रदर्शनहरूलाई दमन गर्‍यो । यस घटनाले म्यानमारको राजनीतिक इतिहासमा महत्त्वपूर्ण मोड ल्यायो र लोकतन्त्रका लागि सङ्घर्षलाई प्रेरित गर्‍यो ।

सन् १९९३ मा जायरमा तत्कालीन सरकारले मुद्रास्फीति नियन्त्रण र अर्थतन्त्र सुदृढ बनाउन पुराना बैंक नोटहरू प्रचलनबाट हटाउने निर्णय गर्‍यो । तर यो प्रयास तयारीको अभाव र जनचेतनाको कमीका कारण असफल भयो । नयाँ मुद्रा प्रणालीको कार्यान्वयनले व्यापक भ्रम सिर्जना गर्‍यो र बैंकिङ प्रणालीप्रति जनताको विश्वास गुम्‍यो । जनताले स्थानीय मुद्रामा विश्वास गुमाएर विदेशी मुद्राहरू र बहुमूल्य धातुहरूलाई मूल्यको भण्डारणका रूपमा प्रयोग गर्न थाले । यसले अर्थतन्त्रको स्थिति भन्ने बिगायो र तत्कालीन सरकारलाई अपदस्थ गरियो जसमा मुद्रासंस्करणको असफलताले महत्त्वपूर्ण भूमिका निभायो ।

नेपालमा नोटबन्दीले पार्न सक्ने प्रभाव

पछिल्लो समय विशेषगरी नेपालमा चलेको जेन-जी आन्दोलनपश्चात् जवाफदेहिता, पारदर्शिता, कानूनको शासनमार्फत भ्रष्टाचार, राजनीतिक तथा प्रशासनिक

क्षेत्रमा मौलाउँदै गएका नातावाद र कृपावादको अन्त्य गर्दै सुशासन कायम गर्ने विषयमा खुलेर चर्चा हुन थालेको छ । जसमा नेपालमा पनि पारदर्शिता निर्माण, भ्रष्टाचार निवारण र कालोधनलाई नियन्त्रण गर्ने संयन्त्रका रूपमा नोटबन्दीलाई प्रयोग गर्न सकिने विषयमा पक्ष र विपक्षमा चर्चा सुरु भएको छ । खासगरी भारत र अन्य देशहरूको अनुभवअनुसार धेरै कालो धन, कर छली र अवैध लेनदेन नगदमार्फत हुने गरेको पाइन्छ । यदि उच्च मूल्यका खासगरी रु. ५०० र रु. १००० का नोटहरू कानुनी रूपमा अमान्य गर्न सकियो भने यसले ती गतिविधिहरूलाई अवरुद्ध गर्ने सम्भावना हुन्छ । अवैध कारोबार नगदमा लेनदेन गरिएको भए त्यसलाई ट्रैस गर्न कठिन हुन्छ । त्यसैले नोटबन्दी गरी डिजिटल भुक्तानी प्रणाली बढाउँदा गैरकानुनी गतिविधि नियन्त्रण हुने, वित्तीय अपराधहरू कम हुने, गैरकानुनी आर्थिक लाभ, सम्पत्ति शुद्धीकरण, सङ्गठित अपराध, वन्यजन्तुहरूको अवैध रूपमा चलेको ओसारपासार नियन्त्रण हुने र कर फिर्ता/राजस्व सङ्कलन पारदर्शी भई नेपालको अर्थतन्त्रमा भएको स्रोतसहितको नगद रकम मात्र वित्तीय प्रणालीमा रहन्छ । डिजिटल भुक्तानी, बैंक तथा वित्तीय सेवा सबै ठाउँमा पुग्न थालेका छन् । मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल वालेट र QR को प्रयोग तीव्र रूपमा बढ्दै छ । नोटबन्दीले यसलाई थप प्रोत्साहित गर्छ भने गाउँ, घर, दूरदराजका स्थानमा रहेका मानिसहरू बैंकिङ/डिजिटल सेवा बढी प्रयोग गर्न थाल्दछन् । डिजिटल भुक्तानी र बैंकिङ प्रणाली वृद्धि भएपछि आर्थिक प्रणाली अधिक सुरक्षित र व्यवस्थित बन्न सक्छ । विश्वव्यापी रूपमा पनि अर्थतन्त्रहरू डिजिटल हुँदै छन् । नेपालमा पनि डिजिटल भुक्तानी र वित्तीय प्रविधि (FinTech) को विकास भइरहेको छ । यसले अर्थतन्त्रलाई समयसापेक्ष चल्ने बनाएर प्रतिस्पर्धा र समृद्धिको मार्ग खोल्न सक्छ भन्ने तर्क एकथरीको रहेको छ । तथापि नोटबन्दीको अवधारणा भनेको अचानक वा योजनाबद्ध तरिकाले कुनै वा केही बैंकनोटहरूको कानुनी मान्यता समाप्त गर्नु हो । यस्तो कदमले अविलम्ब नगद आधारित आर्थिक गतिविधिमा ठूलो असर पार्दछ । विश्वमा भएका नोटबन्दीको परिणामलाई मध्यनजर गर्दै नेपालमा यदि ठूला दरका नोटहरू बन्द गरेका खण्डमा यसले अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा पार्ने प्रभावलाई तल विभिन्न शीर्षकमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ :

मनोवैज्ञानिक प्रभाव

नेपालमा रु. ५०० र रु. १००० का नोटहरू अधिक चलनचल्तीमा रहेका छन् । यदि ती नोटहरू बन्द गर्दा सर्वसाधारणले दैनिक आवश्यकीय खर्चको व्यवस्था गर्न समस्या पर्न सक्छ । पैसाको पहुँच सीमित हुँदा चिन्ता, डर र अनिश्चितता बढ्न सक्ने अवस्था आइपर्छ ।

नोटबन्दी भएका देशहरूमा गरिएको अनुसन्धानमा देखिएको छ कि अचानक आर्थिक सङ्कटले मानसिक स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर गर्छ । जब आम्दानी वा बचत गर्न सहज ठानिएको नोट मान्य हुँदैन वा बदल्न गाह्रो हुन्छ तब मानिसले आफू असुरक्षित महसुस गर्न सक्छ । यस्तो परिस्थितिले मानिसहरूलाई पैसा खर्च गर्ने तरिका पुनरावलोकन गर्न प्रेरित गर्ने र अनावश्यक खर्च घटाउने, बचत बढाउने, वैकल्पिक आयका अवसरहरू खोज्ने जुन अवस्थामा पुऱ्याइदिन्छ त्यसलाई सकारात्मक प्रभावका रूपमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

वित्तीय प्रणाली र बैंकिङ क्षेत्रमा प्रभाव

पछिल्लो समयमा नेपालमा चर्चा गरिएको रु. ५०० र रु. १००० का नोटहरूको नोटबन्दी गर्दा पुराना नोटहरूका सट्टा नयाँ नोट छान्नुपर्ने हुँदा सरकारलाई ठूलो आर्थिक भार पर्न जान्छ । तत्काल नयाँ दरका नोटहरू वा हाल प्रचलनमा रहेका ५०० र १००० दरका नोटहरूमा स्वरूप परिवर्तन गर्ने कानुनी र व्यावहारिक कठिनाई सरकारलाई पर्न जान्छ । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमाथि पनि तात्कालिक दबाव ल्याउनेछ । नयाँ नोट उपलब्ध गराउने, पुराना नोट साट्ने प्रक्रिया, एटिएम र शाखाहरूमा भिड र ट्राफिक बढ्ने सम्भावना हुन्छ । ग्रामीण र दुर्गम क्षेत्रहरूमा बैंकिङ पहुँच सीमित भएकाले त्यहाँका मानिसहरूले अधिक कठिनाई भोग्नुपर्ने हुन्छ साथै बैंकसम्मको यात्रा, लागत, समय आदिले दैनिक जनजीवनमा असहजता ल्याउन सक्दछ ।

अर्कातर्फ यस्तो अवस्था बैंकिङ गतिविधिमा निक्षेपहरू बढाउने अवसर हुन सक्छ किनकि मानिसहरू नगदका सट्टा बैंक खाता र डिजिटल स्वरूपमा पैसा राख्न बाध्य हुनेछन् । यसले बैंकहरूलाई ऋण प्रवाह बढाउन र आर्थिक गतिविधिमा पारदर्शिता ल्याउन मद्दत पुऱ्याउन सक्छ ।

आर्थिक गतिविधि र व्यापारमा प्रभाव

हाल प्रचलनमा रहेका रु. ५०० र रु. १००० का नोटहरूको नोटबन्दीले सबैभन्दा पहिले डिजिटल पहुँच नभएका दैनिक उपभोगका सामग्रीको बजार, बढी मूल्यमा कारोबार हुने व्यापारिक क्षेत्र, बहुमूल्य धातुको कारोबार, रोजगारी, मजदुरी आदि जस्ता क्षेत्रमा समस्या खडा गर्दछ । यी स्थानहरूमा नगद अभाव भएपछि सामान र सेवाको बिक्री घट्नेछ, उपभोक्ताहरूलाई असहज भई दैनिक नगदको विकल्प नहुँदा कारोबार अवरुद्ध हुन सक्छ । तर जहाँ डिजिटल भुक्तानी र बैंकिङ सेवा राम्रो उपलब्ध छन्, ती क्षेत्रमा व्यापारी र उपभोक्ताहरूले छिटो रूपमा वैकल्पिक भुक्तानी माध्यमका रूपमा रहेका मोबाइल वालेट, QR कोड, बैंक खाताबाट स्थानान्तरण आदि अपनाउन सक्छन् । यसले आर्थिक क्रियाकलाप पुनः सहज हुन सक्छ ।

अनौपचारिक क्षेत्र र रोजगारीमा प्रभाव

नेपालको अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक क्षेत्रको हिस्सा ठूलो छ । रोजगारी गर्ने धेरै जना दैनिक मजदुरी, साना व्यवसाय, हस्तकला आदि क्षेत्रका छन् जहाँ नगदकै प्रयोग सबैभन्दा बढी हुने गर्दछ । ५०० र १००० दरका नोटबन्दीले यस वर्गलाई सबैभन्दा बढी मर्कामा पार्नेछ । कम आय हुने र वित्तीय डिजिटल कारोबार तथा पहुँच कम वा विरलै हुने वर्गमा नगद अभाव हुन गई अत्यावश्यकिय खर्च गर्न नपाउने हुँदा स्थिति भन्नु विग्रन सक्दछ ।

यदि सरकारले राहत कार्यक्रम दिने र डिजिटल पहुँच सुनिश्चित गर्ने हो भने यो वर्गलाई डिजिटल वित्तीय समावेशीकरणतर्फ आकर्षित गर्ने अवसर पनि हुनेछ । जसका लागि रोजगारीका कार्यक्रमहरूको भुक्तानी डिजिटल माध्यमबाट गर्ने, बजार-हाटहरूमा POS वा QR कोड प्रणाली स्थापना गर्ने आदि गर्न जरुरी हुन्छ ।

कर, राजस्व, कालो धन र पारदर्शितामा प्रभाव

प्रचलनमा रहेका ५०० र १००० दरका नोटबन्दीलाई कालो धन, कर चोरी र अवैध आर्थिक गतिविधिहरू नियन्त्रण गर्ने उपकरणका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । नगदमा आधारित आर्थिक क्रियाकलापहरू ट्रेस गर्न कठिन हुन्छ । डिजिटल भुक्तानीले प्रत्येक कारोबारको रेकर्ड राख्न सकिने भएकाले व्यवस्थित तरिकाले कर तिर्ने र लेखा-जोखा राख्नेतर्फ प्रेरणा बढ्नेछ ।

यसले सरकारी राजस्वमा वृद्धि हुन सक्छ, लेखाप्रणालीमा सुधार हुन सक्छ र आर्थिक व्यवस्थापन अधिक पारदर्शी बन्न सक्छ । तर यसका लागि सक्षम निगरानी व्यवस्था, विश्वासिलो बैंकिङ/भुक्तानी प्रणाली र जनचेतना आवश्यक हुनेछ ।

नेपालमा नोटबन्दी आवश्यकता

नेपालमा भ्रष्टाचार, कालो धनलाई कम र सुशासनलाई मजबुत बनाउन चाहिने सुधारका कदमहरू चाल्न आवश्यक देखिन्छ । जसमा कानुनी/संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्ति प्रक्रियामा पारदर्शिता, क्षमतामा आधारित र समयसीमा सहितको हुनुपर्छ । नियुक्तिमा निजी स्वार्थ र राजनीतिक दबावको प्रभाव शून्य बनाउन जरुरी हुन्छ । सार्वजनिक लेखापरीक्षण, सार्वजनिक लेखा समिति लगायतका निकायहरूले लेखा-परीक्षण रिपोर्ट मात्र तयार पार्ने होइन, ती रिपोर्टहरूमा देखिएका अनियमितताहरूको तत्काल अनुसन्धान र कारवाही सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । साथै बजेट प्रक्रिया खुला र सहभागितामूलक हुनुपर्दछ । सरकारका काम, खरिद प्रक्रिया, सेवा आपूर्ति, कर र खर्चका विवरणहरू अनलाइन पहुँचयोग्य बनाउने, सार्वजनिक डेटा पोर्टलहरू, इ-गभर्नेन्स प्रणालीहरू प्रयोग गरेर जवाफदेहिता र पारदर्शिताको स्तर बढाउन सकिन्छ । सूचना अधिकार

RTI लगायत कानुनी अधिकारहरूको कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने, साथै 'whistleblower protection' जस्ता कानुनी व्यवस्था लागु र सुरक्षित बनाउने जसले मानिसहरूलाई डरबिना भ्रष्टाचारका घटना उजागर गर्न प्रेरित गर्छ । यससँगै जनचेतना र शिक्षाको भूमिकालाई कम आँकलन गर्नुहुँदैन । नीति-निर्माताहरूले मात्र होइन विद्यालय, विश्वविद्यालय, दलहरू, मिडिया र सामाजिक सञ्जालले भ्रष्टाचार, सुशासन र नैतिक नेतृत्वका मूल्यहरू सार्वजनिक छलफलमा ल्याउने काम गर्नुपर्छ । अन्ततः राजनीतिक इच्छाशक्ति सबैभन्दा महत्वपूर्ण कारक हो । सरकार, राजनीतिक दलहरू र प्रशासनिक नेतृत्वले भ्रष्टाचार विरोधी नीतिहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ, उच्च स्तरका सार्वजनिक अधिकारीहरूसँग पनि जवाफदेहिता कायम गर्ने र दोषीमाथि निष्पक्ष कारवाही गर्ने वातावरण बनाउनुपर्छ । यी यस्ता विषयहरूमा सुधार गर्न सकेका खण्डमा नेपालमा तत्काल नोटबन्दी जस्तो कठोर कदम चाल्न आवश्यक देखिँदैन ।

निष्कर्ष

विश्वका विभिन्न देशहरूमा भएका नोटबन्दी र तिनका कारण र परिणामलाई विश्लेषण गर्दा प्रायः देशहरूमा जुन उद्देश्यका साथ नोटबन्दी गरियो त्यसले सोहीअनुरूप सफलता पाउन सकेको देखिँदैन जसमा पूर्वाधार विकास र पूर्ण तयारीको अभाव देखिन्छ । यसका कारण जनताको दैनिक जीवन र अर्थतन्त्रमा पनि नकारात्मक असर परेको देखिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा पनि सबै क्षेत्रका सबै मानिससँग डिजिटल बैंकिङ, इन्टरनेट, स्मार्टफोन वा डिजिटल वालेटको पहुँच छैन । विशेष गरी ग्रामीण, दुर्गम र सीमावर्ती क्षेत्रमा यसले असमानता भन्नु बढाउन सक्छ । पछिल्लो समयमा भारतमा गरिएको नोटबन्दीले धेरै जनतालाई अप्रत्याशित कठिनाई पुऱ्यायो । ATM मा लाइन, नगद अभाव, व्यापार अवरोध, रोजगारीमा असर जस्ता अनेक समस्या देखिए । भारतकै सन्दर्भबाट हेर्दा पनि यदि नेपालमा तयारी राम्रो नगरी हचुवाका भरमा प्रचलनमा रहेका रु. ५०० र रु. १००० का नोटहरू नोटबन्दी गरिए भने विविध समस्या आइपर्न सक्दछन् । अचानक नोटबन्दी गर्दा दशकौँदेखि नगदमै निर्भर भएर रहेका र आधुनिक प्रविधिमा अभ्यस्त नभएका जनताहरू माझ डिजिटल सुरक्षा, गोपनीयता, साइबर हमलासँग सम्बन्धित थप चुनौतीहरू देखा पर्न सक्दछन् । खासगरी खुद्रा तथा साना व्यवसाय, दैनिक उपभोग, यातायात आदि क्षेत्रहरूमा नगदको अनुपस्थितिले आर्थिक गतिविधि घट्न सक्छ । रोजगारी, आम्दानी र जीवनयापन प्रभावित हुन सक्छन् । यसकारण नोटबन्दीबाहेक पनि कालो धन नियन्त्रणका र भ्रष्टाचार घटाउने उपायहरू छन् जसका लागि कर दायित्वहरू कडाइ गर्ने, वित्तीय लेनदेन रिपोर्टिङ सुधार गर्ने, बैंकिङ प्रशासन, निगरानी र लेखा प्रणाली बलियो

गर्ने र भ्रष्टाचार नियन्त्रणसँग सम्बन्धित निकायहरूलाई चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउनाका साथै भ्रष्टाचार नियन्त्रण र कालो धन रोक्न बनेका ऐनहरूको समयानुकूल परिमार्जन र कार्यन्वयन गर्न भने जरुरी हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Chodorow-Reich, G., & Gopinath, G. (2018, December 13). *Cash and the economy: Evidence from India's demonetization*. Harvard Kennedy School. <https://www.hks.harvard.edu/centers/mrcbg/programs/growthpolicy/cash-and-economy-evidence-indias-demonetization>
- Lahiri, A. (2020). *The Great Indian Demonetization*. Journal of Economic Perspectives, 34(1), 55–74. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.34.1.55>
- Reuters. (2018, August 29). *Indians turned in almost all the currency notes banned in 2016: RBI*. [https://www.reuters.com/article/technology/indians-turned-in-almost-all-the-currency-](https://www.reuters.com/article/technology/indians-turned-in-almost-all-the-currency-notes-banned-in-2016-cenbank-idUSKCN-1LE1HT/)
- notes-banned-in-2016-cenbank-idUSKCN-1LE1HT/
- Associated Press. (2023, January 1). *India's top court upholds legality of 2016 currency ban*. <https://apnews.com/article/india-government-business-modi-397ca5ebd3084cd-57c27f94fbed8420>
- Hilaire, A. (2020). *The great exchange: Rapid demonetization in Trinidad and Tobago*. Journal of Money Laundering Control, 1(1), 1–10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666143820300193>
- The Guardian. (2024, April 7). *New notes issued in 2019 cost \$78.77M*. <https://www.guardian.co.tt/business/new-notes-issued-in-2019-cost-7877m-6.2.1969525.b98e7555bb>
- The Guardian. (2020, June 15). *Demonetisation led to spike in questionable transactions*. [https://www.guardian.co.tt/news/demonetisation-led-to-spike-in-questionable-transac-](https://www.guardian.co.tt/news/demonetisation-led-to-spike-in-questionable-transactions-6.2.1136477.716efd5754)

नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको सम्भावना

मानुमत्त भण्डारी
सहायक प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

परिचय

सामान्यतया लघु, घरेलु, तथा साना उद्योग व्यवसाय भन्नाले सानो लगानी, स्थानीय स्रोत र साधनहरूबाट स्थापना तथा सञ्चालन भएको उद्यम व्यवसाय भन्ने बुझिन्छ। प्रत्येक देशमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायलाई आआफ्नै ढङ्गले परिभाषित गरिएको पाइन्छ। नेपालमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ को धारा १७ ले उद्योग व्यवसायलाई लघु उद्यम, घरेलु उद्योग, साना उद्योग, मझौला उद्योग र ठूला उद्योग गरी पाँच प्रकारले वर्गीकरण गरेको छ। यस ऐनबमोजिम लघु, घरेलु तथा साना उद्योगका विशेषताहरू निम्न छन् :

लघु उद्यम

- (१) घरजग्गाबाहेक बढीमा विस लाख रुपैयाँसम्मको स्थिर पुँजी रहेको,
- (२) उद्यमी स्वयं उद्योगको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा संलग्न रहेको,
- (३) उद्यमीसहित बढीमा नौ जनासम्म कामदार रहेको,
- (४) वार्षिक कारोबार एक करोड रुपैयाँभन्दा कम रहेको,
- (५) इन्जिन, उपकरण वा मेसिनको प्रयोग गरेको भएमा इन्जिन, उपकरण वा मेसिनमा खपत हुनु विद्युतीय ऊर्जा, इन्धन वा अन्य तेल इन्जिनको क्षमता वीस किलोवाट वा सोभन्दा कम रहेको।

घरेलु उद्योग

- (१) परम्परागत सिप र प्रविधिमा आधारित,
- (२) श्रममूलक र खास सीप वा स्थानीय कच्चा पदार्थ एवं स्थानीय प्रविधि, कला तथा संस्कृतिमा आधारित,
- (३) इन्जिन, उपकरण वा मेसिनको प्रयोग गरेको भएमा बढीमा पचास किलोवाटसम्मको क्षमताको विद्युतीय ऊर्जा प्रयोग गरिएको।

(४) औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ को अनुसूची २ मा उल्लिखित उद्योग।

साना उद्योग : लघु उद्यम र घरेलु उद्योगबाहेकको पन्ध्र करोड रुपैयाँसम्म स्थिर पुँजी भएको उद्योग।

औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ ले कुनै वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, विकास, सञ्चालन तथा वितरणमा नवीन अन्वेषण तथा सृजनशील सोचको प्रयोग गरी व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन गरेको तथा एक आर्थिक वर्षमा वार्षिक १५ करोडसम्म कारोबार गर्ने उद्यम व्यवसायलाई स्टार्टअप उद्यम भनी परिभाषित गरेको छ। यसबाट उद्यमी स्वयंले सञ्चालनमा गरेको, स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग गरिएको लघु घरेलुदेखि अधिकतम १५ करोडसम्म स्थिर पुँजी भएको उद्यम व्यवसाय लघु, घरेलु तथा साना उद्यममा पर्दछन्। स्टार्टअप उद्यम व्यवसायसमेत सामान्यतया लघु, घरेलु तथा साना उद्यमभित्र पर्दछन्।

नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायको अवस्था

लघु उद्यम, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसाय लामो समयदेखि आफैँ स्थापना भई सञ्चालनमा रहेने गरेको भए तापनि वि.सं १९९२ मा तत्कालीन प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरले उद्योग परिषद्को स्थापना गरेपश्चात् र वि.सं १९९३ मा कम्पनी कानूनको निर्माण भएपश्चात् औपचारिकता पाएको पाइन्छ। राज्यले रोजगारी सिर्जना, देशको सन्तुलित विकास तथा गरिवी निवारणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याइरहेका लघु, घरेलु तथा साना उद्यमको विकासलाई प्राथमिकता दिँदै आए तापनि औद्योगिक नीति, २०६७ ले लघु, घरेलु तथा साना उद्योगलाई परिभाषित गर्दै पहिलो पटक यसका सम्बन्धमा विशेष नीतिगत प्रबन्ध गरेको पाइन्छ।

हाल नेपालमा दर्ता भएका लघु, घरेलु, तथा साना उद्योगको विगत एक दशकदेखिको स्थितिलाई उद्योग विभागको तथ्याङ्क २०८०/८१ बमोजिम तल प्रस्तुत गरिएको छ :

लघु, घरेलु तथा साना उद्यमको दर्तासम्बन्धी विवरण

आ.व.	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
दर्ता संख्या	२४३१७	३२०३९	३७१४३	५२६२९	४८८५४	८३३८६	६५०६९	३७१४२	२३६३३

(स्रोत : उद्योग विभाग)

आ.व. २०८०/८१ मा ७७ जिल्लामा दर्ता भएका लघु, घरेलु, तथा साना उद्योगमा महिला उद्यमी १७६१४ पुरुष १६४८१ गरी जम्मा ३४०९५ उद्यमीहरू रहेका देखिन्छन् । उद्योगहरूमा कुल रोजगारी सङ्ख्या १३२५१७ मध्ये ६० ९८१ महिला र ७१५३६ पुरुष रहेका छन् । हालसम्मको तथ्याङ्क हेर्दा करिब ३८ लाखभन्दा बढी मानिस लघु, घरेलु तथा साना उद्योगमा रोजगार छन् ।

हाल लघु, घरेलु तथा साना उद्योगले उत्पादनमूलक क्षेत्र, ऊर्जामूलक क्षेत्र, कृषि तथा वन्यजन्तु, पर्यटन, खनिज, सेवा क्षेत्र, पूर्वाधार, सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रलगायतमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको पाइन्छ तर विगत एक दशकको तथ्याङ्क केलाउँदा लघु, घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसायको दर्ता सङ्ख्या भने सन्तोषजनक छैन । अझ पछिल्ला तीन आर्थिक वर्षमा लगातार घट्दै आएको दर्ता सङ्ख्याले नेपालको औद्योगिक वातावरण लघु, घरेलु, तथा साना उद्यम मैत्री नभएको हो कि भन्ने सङ्केत गर्दछ । संस्था दर्ताको सङ्ख्या घट्नाका साथै उद्यम व्यवसाय कति सञ्चालनमा छन् भन्ने विषय अझ गहन छ ।

नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्यमसम्बन्धी व्यवस्था

नेपालले आफ्नो दीर्घकालीन लक्ष्यमार्फत परिकल्पना गरेको समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको आकाङ्क्षा पूरा गर्न, राज्यको चौतर्फी र समावेशी विकास गर्न, दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न साथै आन्तरिक स्रोतसाधनको समुचित परिचालनबाट निर्यात प्रवर्द्धनसँगै आयात प्रतिस्थापन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास र विस्तारमा टेवा पुऱ्याउन देहायबमोजिका व्यवस्था रहेको पाइन्छ :

- नेपालको संविधानमा भएको अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति तथा विकाससम्बन्धी नीतिले नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने उल्लेख गरिएको छ । साथै देशको सन्तुलित विकासका निमित्त उपलब्ध स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गरी तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको उत्पादन गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने नीतिमा जोड दिइएको छ ।
- नेपालमा कम्पनी ऐन २०६३, औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७६, औद्योगिक नीति २०६७, विशेष आर्थिक क्षेत्र ऐन २०७३, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, लघु, घरेलु, तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन नीति २०८१, राष्ट्रिय स्टार्टअप उद्योग नीति २०८१, निर्यात अनुदान प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि २०७५, सार्वजनिक निकायमा स्वदेशी वस्तु प्रयोगसम्बन्धी निर्देशिकालगायत अन्य विविध ऐनकानून, नीति, रणनीति, नियमावली, विनियमावली, कार्यविधि, निर्देशिका, मापदण्ड, आचारसंहिता, परिपत्रहरू लागु

गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्यमलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ ।

- नेपालको संविधान २०७२ जारी भएपश्चात् सङ्घीय संरचनाबमोजिम प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको स्थापना र सञ्चालन सहजीकरण गर्न तथा प्रोत्साहन गर्न विभिन्न ऐन, नियम, कार्यविधि, योजनाहरू बनाई सम्बन्धित क्षेत्रमा लागु गर्ने गरेको छन् ।
- संरचनागत रूपमा सङ्घीय सरकारअन्तर्गत केन्द्रमा उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय र यस मन्त्रालयको सहकार्य तथा सहयोगमा विभिन्न समिति, उपसमिति, बोर्ड तथा इकाइहरू रहनेछन् । उदाहरणका लागि घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, एकल बिन्दु सेवा केन्द्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र प्राधिकरण, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र, लघु, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन केन्द्र, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंकलगायतका संस्थाहरूले साना उद्यम व्यवसाय सञ्चालनका लागि सहयोगीको भूमिका खेलेको पाइन्छ ।
- वर्तमान समयमा चालु रहेको एकीकृत रणनीति २०८०, सोह्रौं आवधिक योजना, आवधिक बजेट, मौद्रिक नीतिलगायतले स्टार्टअप तथा साना घरेलु क्षेत्रलाई विशेष महत्त्व दिएको पाइन्छ ।

तसर्थ मौजुदा कानुनी व्यवस्था, संस्थागत व्यवस्था र समग्र निजी क्षेत्रको पनि उद्देश्यलाई मध्येनजर गर्दा नेपालले आफ्नो स्थानीय स्रोतसाधनको समुचित प्रयोग गरी तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्र र नेपालका सम्भावनाका क्षेत्रहरूमा स्थानीय लघु, घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसायको सहयोगबाट देशको समग्र विकास गर्न कटिबद्ध रहेको बुझ्न सकिन्छ ।

लघु, घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसाय विकासको आधार तथा सम्भावना

सन्तुलित र दिगो विकास, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र, मर्यादित र उत्पादनशील रोजगारी एवं समुन्नति सबै राज्य संरचना, अर्थतन्त्र तथा समाजको चाहना हुने गर्दछ । वर्तमान समयमा आर्थिक विकास र समृद्धिका लागि विश्व समुदाय प्रयासरत छ । दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न कुनै पनि राज्यले आफूसँग भएका स्रोत र साधनको उचित उपयोग गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । सामान्यतया आर्थिक विकासका स्रोत साधन भन्नाले भूमि, पुँजी, श्रम र सङ्गठन पर्दछन् । विकासको मोडल अपनाउँदा राज्यले आफूसँग भएको स्रोतको उच्चतम प्रयोगलाई विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । नेपालले आफूसँग प्राप्त स्रोत र साधनको उपयोगबाट विकास गर्न सकिने प्रबल क्षेत्रका रूपमा आधुनिक कृषि, जलविद्युत,

पर्यटन तथा सूचना प्रविधि जस्ता क्षेत्रलाई लिन सकिन्छ । नेपालले आफ्नो स्थानीय स्रोत तथा साधनको उपयोग गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको सम्भावनालाई अधिकतम विकास गर्दा समृद्धिको लक्ष्यप्राप्तिमा टेवा पुग्दछ । नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास गर्न सकिने आधारहरू देहायबमोजिम हुन सक्छन् :

- नेपालमा हिमालदेखि पहाड र मेचीदेखि महाकालीसम्म उपलब्ध हुने प्राकृतिक विविधतासँगै बहुमूल्य जडीबुटी खेती, कृषि उत्पादन, फलफूल खेती, पशुपालन जस्ता व्यवसायको अपार सम्भावना रहेका क्षेत्रमा हाल व्यावसायीकरण नहुँदा उत्पादन नहुने र भएको थोरवहुत स्थानीय उत्पादनहरू पनि कच्चा पदार्थका रूपमा मात्र निर्यात हुने गरेको, प्रायः जसो व्यावसायिक ज्ञान अभाव, स्टोरेज सुविधाको अभावका कारण बोटमै खेर जाने गरेकाले ती उत्पादनहरूलाई व्यावसायीकरण गर्ने सम्भावना रहेको,
- देशका सबै क्षेत्रमा कुनै न कुनै प्रकारको पर्यटन व्यवसायको सम्भावना रहेको छ । पर्यटनको प्रचुर सम्भावनालाई स्थानीय सरकारसँगको सहकार्यमा व्यावसायीकरण गर्न सकिने,
- नेपालको संविधानले सङ्घीयताको अभ्यास गरेसँगै प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आफै आम्दानीको स्रोत खोज्ने, बजेट बनाउने तथा विकासका मोडलहरू विकास गर्ने अभ्यास गर्न सक्नेछन् । स्थानीय स्तरमा बनेको नजिकको सरकारले आफ्नो क्षेत्रभित्र भएका तुलनात्मक लाभ हासिल गर्न सक्ने क्षेत्रलाई पहिचान गरी सोहीबमोजिमको जनशक्ति विकास गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास सम्भव रहेको,
- साना तथा घरेलु उद्योगबाट उत्पादित वस्तु बिक्री-वितरणका लागि स्थानीय तहले सहयोग गर्न सक्ने तथा ठूलो मात्रामा उत्पादन बिक्रीका लागि विश्वका ठूला राष्ट्र चीन र भारत नजिकको छिमेकी भएकाले बजारको अभाव नहुने,
- नेपालमा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त रेमिट्यान्सले घरेलु तथा साना उद्योग विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्छ । रेमिट्यान्सबाट प्राप्त आय बढी मात्रामा उपभोग्य खर्चका लागि प्रयोग हुने गरेकामा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न सके उद्यमशीलता विकास र रोजगारी प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउँछ । अर्कातर्फ वैदेशिक रोजगारमा गएका युवाले प्राप्त गरेको ज्ञान एवम् सिपलाई नेपाल फर्किएर आफ्नो स्थानीय क्षेत्रमा उपयोग गरी लघु, घरेलु तथा साना उद्योग स्थापना गर्दा रेमिट्यान्ससँगै आएको सिप र प्रविधिले साना उद्योगको विकासमा टेवा पुग्ने,
- प्रविधिको विस्तारसँगै हालका युवा पुस्ताले विश्व बजारलाई नियाली वस्तुको उत्पादन, प्रशोधन, बजारीकरण तथा व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी ज्ञान हासिल गर्न सक्छन् । प्रविधिले नयाँ नयाँ तरिकाबाट व्यवसाय सञ्चालन गर्न तथा अधिकतम लाभ हासिल गर्ने उपायहरू सिक्न सकिन्छ । तसर्थ प्रविधिको विकासबाट कम लागतमा घरबाटै बजारीकरण गर्न सहज हुने भएकाले घरेलु तथा साना उद्योगको विकासमा सहयोग पुग्ने,
- नेपालमा तुलनात्मक रूपमा सस्तो श्रमशक्ति उपलब्ध रहेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जानुको सट्टा स्थानीय स्तरमै उपलब्ध स्रोत साधनको उपयोगबाट साना तथा घरेलु उद्यमको विकास गर्न सकिने,
- सरकारी क्षेत्रबाट उद्यमशीलता विकास स्टार्टअप जस्ता कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने गरी विभिन्न नीति तथा कार्यक्रम बनाइएको निजी क्षेत्र तथा सहकारी क्षेत्रले आफ्ना तर्फबाट विभिन्न प्रकारका तालिम दिने, कच्चापदार्थ उपलब्ध गराइदिने, खेतीयोग्य जमिन उपलब्ध गराउने जस्ता सहयोग गर्ने गरेको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले समेत लघु, घरेलु तथा साना उद्यमलाई प्राथमिकतामा राख्ने गरेको,
- नेपाल सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपमा विविधतायुक्त रहेकाले यहाँ उत्पादन हुने लघु, तथा घरेलु उद्योगका उत्पादन एकआपसमा खरिद-बिक्री गरी बजार व्यवस्थापन गर्न सकिने,
- लघु, घरेलु तथा साना उद्योग थोरै पुँजीबाट स्थापना तथा सञ्चालन गर्न सकिने भएकाले लगानीका लागि नवीनतम प्रविधिहरू, जस्तै : पियर टु पियर लेन्डिङ, भेन्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी, क्राउड फन्डिङ जस्ता स्रोतहरू परिचालन गरी पुँजी सङ्कलन गर्न सकिने जसले उद्यमशीलता विकास गरी साना उद्योग व्यवसायको सञ्चालनमा सहज हुने,
- नेपालमा वैदेशिक लगानीको स्रोत खुम्चिनु, अनुदान तथा सहयोग कटौती हुनु, देशलाई उपलब्ध हुने आर्थिक स्रोतमा कमी आउनु जस्ता कारणले ठूलो लगानीमा उद्योग निर्माण तथा सञ्चालन गर्न कठिन रहेका अवस्थामा लघु, घरेलु तथा साना उद्योग आफ्नै कच्चा पदार्थ, स्रोत साधन तथा पुँजीबाट सञ्चालन गर्न सकिने,
- राजनीतिक अस्थिरता निम्त्याउने विभिन्न घटना भइरहेका अवस्थामा ठूलो लगानी गर्न जोखिम लिन नचाहने परिस्थितिमा समेत तीनै तहका सरकार तथा निजी क्षेत्रको सहकार्यबाट साना घरेलु तथा मझौला उद्योग सञ्चालन गरी सकारात्मक सन्देश दिन सकिने ।

नेपालमा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकासका सम्भावनाबारे छलफल गर्दै गर्दा यसको विकासका लागि देखापर्ने अवरोधहरू यस्ता छन् : नीति तथा कानूनमा अस्थिरता तथा समन्वयको अभाव हुनु, निर्यातमा विभिन्न प्रकारका प्रतिरोधहरू कायम रहनु, पुँजी परिचालनका लागि बैकल्पिक वित्त तथा नयाँ प्रविधि अवलम्बन गर्न नसक्नु, वित्तीय पहुँच सर्वसाधारण समक्ष पुऱ्याउन नसक्नु, उद्यमशील मनोवृत्ति विकास गर्न नसक्नु, प्रविधि र दक्ष जनशक्ति उपलब्ध नहुनु, राजनीतिक अस्थिरता रहनु, सङ्घीयताको मर्मबमोजिम स्थानीय तहबाट स्थानीय स्तरका सम्भावना पहिचान गर्न नसक्नु आदि । चुनौती आफैँमा सम्भावनाको ढोका भएकाले नेपालको प्राकृतिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक विविधतालाई व्यवसायीकरण गर्न तथा उपलब्ध स्थानीय स्रोत साधनको उच्चतम प्रयोगबाट देशको समग्र विकासका लागि सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्दा चुनौतीहरूलाई अवसरमा परिणत गर्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा

नेपाल जस्तो प्राकृतिक स्रोत र साधनले भरिपूर्ण, सांस्कृतिक रूपले विविधतापूर्ण तथा सस्तो श्रमशक्ति भएको मुलुकले आफ्नो सन्तुलित विकासका लागि स्थानीय स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग गर्नु जरुरी छ । नेपाल

पुँजीप्रधान मुलुक नभएकाले स्थानीय पुँजी तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । देशमा उपलब्ध अपार कृषिको विकास, पर्यटन क्षेत्रको विकास, जलविद्युत्को विकास र वर्तमान समयमा सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रको विकासबाट मात्र समृद्धि सम्भव देखिन्छ । सङ्घीय संरचनाको अभ्यासमा गइसकेको नेपालले मुलुकलाई दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र बनाउन तथा सन्तुलित विकासका लागि लघु, घरेलु तथा साना उद्यम व्यवसायका माध्यमबाट सम्भव छ । तीनै तहका सरकार र त्यसमा पनि मुख्यतः स्थानीय सरकार, निजी क्षेत्रलगायत अन्य सरोकारवालाको संयुक्त प्रयासबाट मात्र लघु, घरेलु तथा साना उद्योगको विकास गर्न सकिन्छ । नेपालले परिकल्पना गरेको दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको लक्ष्य प्राप्त गर्न हाल बैकिङ क्षेत्रमा रहेको अधिक तरलता र विकासको मागलाई एकमुष्ट सम्बोधन गर्न देशका सबै क्षेत्रमा भएका सम्भावनाहरू खोजी गरी व्यवसायीकरण गर्नुपर्दछ । साना तथा घरेलु उद्यम व्यवसाय सानो प्रयास तथा लगानीबाट सञ्चालन हुन सक्ने भए पनि हाल नेपालमा आवश्यकताबमोजिम साना उद्योग सञ्चालन हुनसकेका छैनन् । तसर्थ सन्तुलित विकासका लागि स्थानीय स्तरबाट जागरुक गराई सबै क्षेत्रको साथ र सहयोगबाट लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसाय विकासका लागि एकजुट हुनु अपरिहार्य छ ।

नेपालमा वित्तीय साक्षरताको अवस्था र शिक्षित व्यक्तिहरूका लागि यसको आवश्यकता

कमल रेग्मी
प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

परिचय

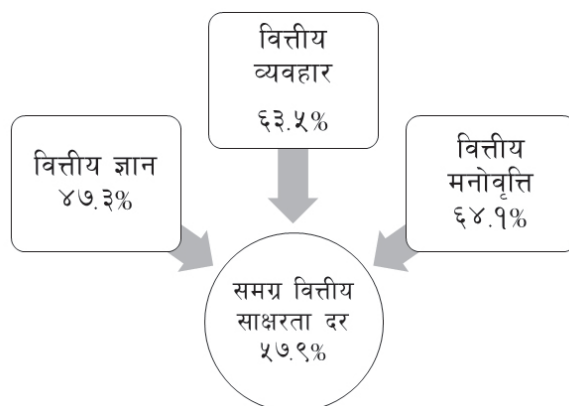
आजको २१ औं शताब्दीको आधुनिक युगलाई सूचना र प्रविधिको युग भनिन्छ तर यो युग आर्थिक सचेतना र वित्तीय सन्तुलनको युग हो किनकि यस समयमा आम्दानी र खर्चको सन्तुलन भएन भने जतिसुकै आम्दानी भए तापनि त्यसले समृद्धितर्फ लान सक्दैन। आजको संसारमा हरेक व्यक्तिको जीवन आर्थिक व्यवस्थापन र निर्णयसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको हुन्छ। चाहे त्यो व्यक्ति प्रत्यक्ष रूपमा आय आर्जनमा संलग्न होस् वा आश्रित होस्, चाहे त्यो बैंक खाता खोल्ने कुरा होस्, मोबाइल बैंकिङ प्रयोग गर्ने होस् वा भविष्यका लागि बचत गर्ने कुरा किन नहोस्। यस्ता निर्णयहरू सही रूपमा लिनका लागि आवश्यक ज्ञान हासिल गर्नु नै वित्तीय साक्षरता हो। वित्तीय साक्षरताले व्यक्तिको आम्दानी, खर्च, बचत, लगानी, बीमा, ऋण र डिजिटल कारोबारसम्बन्धी ज्ञान, सीप, व्यवहार आदिलाई बुझाउँछ। नेपालमा एकातर्फ वित्तीय साक्षरताको स्तर निकै न्यून छ, जसले गर्दा अधिकांश व्यक्तिहरू आफ्ना आर्थिक निर्णयहरू सही रूपमा लिन सकिरहेका छैनन् भने अर्कातर्फ वित्तीय साक्षरता बढाउने सरकारी योजना, नीति र कार्यक्रम पनि धेरै प्रभावकारी हुन नसकिरहेको अवस्था छ। यसले ग्रामीण क्षेत्रका अशिक्षित नागरिकहरू आधारभूत वित्तीय ज्ञान र पहुँचबाट वञ्चित रहेका छन् भने सहरी क्षेत्रमा बस्ने शिक्षित नागरिकहरू पनि पर्याप्त ज्ञान नहुँदा सही आर्थिक निर्णयहरू गर्न नसक्ने अवस्थामा छन्।

नेपालमा वित्तीय साक्षरताको वर्तमान अवस्था

नेपालमा वित्तीय साक्षरताको पहुँच क्रमशः बढ्दो अवस्थामा रहे तापनि त्यो पर्याप्त भने छैन। वित्तीय प्रणालीमा नेपाली जनताको पहुँच बढाउनाका साथै वित्तीय मूल प्रवाहबाट वञ्चित नेपाली जनतालाई वित्तीय प्रणालीमा समावेश गर्न सघाउ पुर्याउने मुख्य उद्देश्यका साथ सन् २०१५ देखि सङ्गठित रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको अग्रसरतामा नेपालमा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आएको छ। यस अन्तर्गत विशेष गरी विद्यालय, कलेज र स्थानीय तहका नागरिकहरूलाई बचत, ऋण, बीमा र डिजिटल कारोबार हरूका बारेमा प्रशिक्षण दिइँदै आएको छ। हरेक वर्षको

चैत्र महिनामा नेपाल राष्ट्र बैंकले विश्व वित्तीय सप्ताह (Global Money Week) मार्फत विभिन्न नाराका साथ वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने र गराउने गर्दछ। सन् २०२५ मा विश्व वित्तीय सप्ताहको नारा “Think before you follow, wise money tomorrow” भन्ने रहेको थियो। यस कार्यक्रमलाई समृद्ध नेपालका लागि वित्तीय रूपमा सचेत र सक्षम नागरिक भन्ने दूरदृष्टिका साथ राष्ट्र बैंकबाट वित्तीय साक्षरता रूपरेखा, २०२२ (Financial Literacy Framework, 2022) समेत जारी गरी वित्तीय साक्षरताका कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन्। उक्त रूपरेखामा उल्लिखित लक्षित समूहका लागि सञ्चालन गरिने सबै प्रकारका वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी तालिम, अनुशिक्षण, प्रशिक्षण, अन्तरक्रिया, गोष्ठी आदि जस्ता कार्यक्रमको मार्गदर्शनका लागि वित्तीय साक्षरता तालिम पुस्तिका २०८१ जारी गरी तालिम कार्यक्रमहरूलाई एकरूपता दिने प्रयास पनि भएको पाइन्छ।

यस सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सन् २०२२ मा गरिएको एक सर्वेक्षणअनुसार नेपालमा समग्र वित्तीय साक्षरताको राष्ट्रिय दर ५७.९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ जुन आर्थिक सहयोग तथा विकासका लागि सङ्गठन (OECD) को औसतभन्दा केही कम हो। छिमेकी देश भारतमा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम लागु भएपश्चात् सन् २०१५ मा ३५ प्रतिशत रहेको वित्तीय साक्षरता दर सन् २०२५ मा आइपुग्दा ६७ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ। यसले नेपाल र भारतको वित्तीय साक्षरता स्तर लगभग समान रहेको

देखिन्छ । नेपालमा वित्तीय साक्षरताको तीन आयामका रूपमा रहेको वित्तीय ज्ञान ४७.३ प्रतिशत, वित्तीय व्यवहार ६३.५ प्रतिशत र वित्तीय मनोवृत्ति ६४.१ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । वयस्क जनसङ्ख्याको २७.५ प्रतिशतले मात्र वित्तीय साक्षरताका तीनै आयामहरूमा न्यूनतम अङ्क प्राप्त गरेका छन् । वित्तीय ज्ञानमा ३६.५ प्रतिशत वयस्क जनसङ्ख्या, वित्तीय व्यवहारमा ५६.६ प्रतिशत र वित्तीय मनोवृत्तिमा ९५.४ प्रतिशत वयस्क मानिसहरूले न्यूनतम अङ्क प्राप्त गरेका छन् ।

उक्त सर्वेक्षणले पुरुषका तुलनामा महिलामा वित्तीय साक्षरता कम भएको पनि देखाएको छ । यद्यपि हालका वर्षहरूमा डिजिटल बैंकिङ कारोबारमा आएको वृद्धिसँगै वित्तीय साक्षरता र वित्तीय पहुँच पनि बढेको पाइन्छ । नेपालमा वित्तीय साक्षरताको वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण गरी हेर्दा नेपालमा वित्तीय साक्षरताको स्तर विश्वका अन्य देशका तुलनामा कम रहेको देखिन्छ । नेपालमा वित्तीय साक्षरतामा लैङ्गिक असमानता रहेको अवस्था छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्कअनुसार सन् २०२२ मा वित्तीय साक्षरतामा पुरुषको दर ६१.८ प्रतिशत र महिलाको ५४.३ प्रतिशत थियो । नेपालमा वित्तीय साक्षरताको क्षेत्रगत भिन्नता पनि रहेको पाइन्छ, बागमती प्रदेशमा वित्तीय साक्षरताको स्तर सबैभन्दा बढी ६४.५ प्रतिशत रहेको थियो भने मधेश प्रदेशको वित्तीय साक्षरता दर सबैभन्दा कम ५२ प्रतिशत रहेको थियो । कोशी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशको वित्तीय साक्षरताको दर एकै स्तरको (५५ प्रतिशत देखि ६० प्रतिशतसम्म) रहेको थियो भने गण्डकी प्रदेशको साक्षरता दर ६२.४ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसलाई लैङ्गिक पक्षबाट विश्लेषण गरी हेर्दा सबै प्रदेशमा महिलाको वित्तीय साक्षरता दरभन्दा पुरुषको साक्षरता दर बढी रहेको पाइयो । सुदूरपश्चिम प्रदेशमा पुरुष र महिलाको वित्तीय साक्षरता दरमा सबैभन्दा बढी अर्थात् ८.९ प्रतिशत अङ्कको फरक रहेको पाइयो । समग्र वित्तीय साक्षरता दर सबैभन्दा बढी रहेको बागमती प्रदेशमा पनि ८.३ प्रतिशत अङ्कको फरक रहेको पाइयो, अन्य प्रदेशहरूमध्ये मधेश प्रदेशमा ८.३ प्रतिशत अङ्क, गण्डकी प्रदेशमा ७.८ प्रतिशत अङ्क, कर्णाली प्रदेशमा ६.९ प्रतिशत अङ्क, लुम्बिनी प्रदेशमा ६.५ प्रतिशत अङ्क र कोशी प्रदेशमा ६.२ प्रतिशत अङ्कको फरक रहेको पाइयो । यसबाट वित्तीय साक्षरताको स्तरमा पनि पुरुष र महिलाका विचमा निकै अन्तर रहेको पाइयो । यसलाई हटाई वित्तीय समानता कायम गर्नका लागि समेत महिला सशक्तीकरण गर्नुपर्ने र महिलालाई आर्थिक रूपमा सक्षम तथा जिम्मेवार बनाउनका लागि महिला केन्द्रित वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखियो । तुलनात्मक रूपमा शिक्षित नागरिकहरू बसोवास गर्ने बागमती तथा गण्डकी प्रदेशहरूमा पनि महिला र

पुरुषको वित्तीय साक्षरता दरमा निकै भिन्नता देखिनुले समाजमा रहेको आर्थिक पक्षमा लैङ्गिक असन्तुलनको अवस्थालाई उजागर गरेको पाइन्छ ।

प्रदेशगत र लैङ्गिक पक्षबाट वित्तीय साक्षरताको स्तर

प्रदेश	समग्र साक्षरता दर (प्रतिशत)	पुरुषको साक्षरता दर (प्रतिशत)	महिलाको साक्षरता दर (प्रतिशत)
कोशी	५७.०	६०.२	५४.०
मधेश	५२.०	५६.२	४७.९
बागमती	६४.५	६८.७	६०.४
गण्डकी	६२.४	६६.५	५८.७
लुम्बिनी	५५.६	५९.०	५२.५
कर्णाली	५९.७	६३.२	५६.३
सुदूरपश्चिम	५७.५	६२.२	५३.३
राष्ट्रिय स्तर	५७.९	६१.८	५४.३

वित्तीय साक्षरता स्तर र नागरिकको उमेर विचमा उल्टो सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । विशेष गरी १८ वर्षदेखि ३० वर्ष उमेर समूहका युवा पुस्ताको साक्षरताको स्तर अन्य उमेर समूहको भन्दा राम्रो रहेको पाइयो । उक्त समूहको वित्तीय साक्षरता दर ६४.९ प्रतिशत रहेको थियो भने ६० वर्षमाथिका उमेर समूहको वित्तीय साक्षरता दर ४८ प्रतिशत मात्रै रहेको थियो । उमेर समूहका आधारमा विश्लेषण गरी हेर्दा वित्तीय व्यवहार र वित्तीय मनोवृत्तिमा सबै उमेर समूहको समान अवस्था रहे तापनि वित्तीय ज्ञानको आयामबाट हेर्दा निकै भिन्नता रहेको पाइयो । वित्तीय ज्ञानको स्तर १८ देखि ३० वर्षको युवा उमेर समूहको सबैभन्दा बढी ६३.२ प्रतिशत देखियो भने ३१ देखि ६० वर्षसम्मको उमेर समूहको ४७.६ प्रतिशत र ६० वर्षभन्दा माथिको उमेर समूहको निकै कम अर्थात् २७.९ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसबाट ३० वर्षसम्मका युवा वर्गका नागरिकहरू वित्तीय ज्ञानका पक्षबाट हेर्दा बढी साक्षर भएको पाइयो ।

उमेर समूहअनुसार वित्तीय साक्षरताको स्तर

उमेर समूह (वर्ष)	वित्तीय ज्ञान (प्रतिशत)	वित्तीय व्यवहार (प्रतिशत)	वित्तीय मनोवृत्ति (प्रतिशत)	वित्तीय साक्षरता दर (प्रतिशत)
१८-३०	६३.२	६५.७	६५.९	६४.९
३१-६०	४७.६	६५.१	६५.५	५९.१
६० वर्ष माथि	२७.९	५६.१	६४.८	४८.०

नेपालमा साक्षरता दर बढेसँगै वित्तीय समावेशिता र डिजिटल बैंकिङको प्रयोग पनि बढ्दै गइरहेकाले वित्तीय पहुँच र वित्तीय साक्षरताको स्तर क्रमशः सुधार हुँदै गइरहेको पाइन्छ ।

शिक्षित व्यक्तिहरूका लागि वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता

वित्तीय साक्षरताको प्रारम्भिक चरणमा वित्तीय समावेशीकरण र पहुँचलाई मध्यनजर गरी लक्षित समूह पहिचान गरिएको पाइन्छ जसमा नियमित आम्दानी प्राप्त गर्ने तलबी श्रमिक, किसान, लघु, साना तथा मझौला व्यवसायी, दैनिक ज्याला आर्जन गर्ने श्रमिक, वैदेशिक रोजगारीमा जान सक्ने सम्भावित व्यक्ति, आश्रित व्यक्ति (विद्यार्थी, महिला, विप्रेषण प्रापक तथा युवा आदि) लाई स्तर निर्धारण गरी आधारभूत स्तर र उच्च स्तरको सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक दुवै पक्षको वित्तीय ज्ञान तथा दक्षता अभिवृद्धि हुने विषयवस्तुहरू समावेश गरिएको थियो । यसले वित्तीय साक्षरता सामान्यतया ग्रामीण भेकका अशिक्षित वा अल्पशिक्षित (त्यो पनि विशेष गरी महिला र पिछडिएका वर्ग वा वित्तीय सेवासम्म पहुँच नभएका व्यक्ति) हरूका लागि मात्र आवश्यक छ भन्ने सोचलाई बढी प्राथमिकता दिएको थियो । तर वास्तवमा हालको वित्तीय बजारको बढ्दो गति र यसमा डिजिटल कारोबारको अनुपातले वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता सहरी क्षेत्रमा बसोवास गर्ने शिक्षित वर्गका लागि अझै बढी हुन्छ भन्ने प्रमाणित गरेको छ किनकि शिक्षित व्यक्तिहरू विभिन्न पेसागत गतिविधि, लगानी, ऋण, बीमा आदिका साथै डिजिटल वित्तीय कारोबारमा संलग्न हुने सम्भावना धेरै हुन्छ र वित्तीय साधनहरूको प्रयोगबाट हुने फाइदाका साथै यसले ल्याउने जोखिमहरूका बारेमा पूर्ण जानकारी नहुँदा वचतको सही परिचालन हुन नसक्ने वा जोखिम र यसको निराकरणसम्बन्धी अल्पज्ञानले गर्दा निकै ठूलो आर्थिक नोक्सानी बेहोर्नुपरिरहेको देखिन्छ ।

वित्तीय साक्षरताको अभावमा ग्रामीण क्षेत्र र सहरी क्षेत्रका शिक्षित व्यक्तिमा पर्न सक्ने प्रभावलाई यसरी स्पष्ट पार्न सकिन्छ : उदाहरणका लागि नेपालका अति दुर्गम धेरै गाउँका मानिसहरू आज पनि वचत भएको रकम घरमै राख्छन्, उनीहरू बैंकमा रकम जम्मा गर्दा व्याज आम्दानी हुन्छ भन्ने कुरा बुझ्दैनन् । आवश्यक परेका बेला ऋण पनि अनौपचारिक स्रोतबाट अर्थात् गाउँकै साहुमहाजनहरूबाट लिन्छन् जसको व्याज अत्यधिक हुन्छ र उनीहरू ऋणको पासोमा पर्छन् । अर्कातर्फ सहरी क्षेत्रका शिक्षित नागरिकहरू पनि वित्तीय निर्णय लिँदा भावनात्मक निर्णय लिन्छन् र सेयर बजार, क्रिप्टोकरेन्सी, डिजिटल व्यापार आदिमा लगानी गर्दा जोखिम मूल्याङ्कन गर्न नसकी अरूका पछाडि लाग्छन् र नोक्सानी बेहोर्छन् । यसले के देखाउँछ भने सहरी क्षेत्रका शिक्षित नागरिकहरूको वित्तीय साक्षरताको अभावले सिर्जना गर्ने जोखिम पनि ग्रामीण क्षेत्रका नागरिकहरूको

भन्दा बढी हुन्छ, त्यसैले वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता पनि बढी नै रहन्छ तर मुख्य विषय के हो भने ग्रामीण क्षेत्रमा आधारभूत स्तरको वित्तीय साक्षरता पर्याप्त हुन सक्दछ भने शिक्षित व्यक्तिहरूका लागि उच्च स्तरको प्रविधिमैत्री वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता पर्दछ । आर्थिक रूपमा सबल हुनका लागि शिक्षित हुनु मात्रै पर्याप्त हुँदैन वित्तीय ज्ञान, सिप र सोचाइ पनि सुदृढ हुनुपर्दछ ।

आजको आधुनिक वित्तीय वातावरणमा शिक्षित व्यक्तिहरू प्रायः अनलाइन बैंकिङ, मोबाइल वालेट, सेयर बजार वा बीमा योजनाहरूमा संलग्न भएका हुन्छन् । तर पर्याप्त ज्ञान नहुँदा ठगी, अत्यधिक ऋण वा अनावश्यक खर्चको जोखिममा रहेका हुन्छन् । त्यस्तै शिक्षित मानिसहरूले आफ्नो जीवनशैली उच्च बनाउन क्रेडिट कार्ड, किस्ता योजना वा विनाधितो ऋण सुविधा लिने गर्दछन् तर व्याजदर, किस्ता अवधि, विलम्ब शुल्क आदिवारे आवश्यक जानकारी नहुँदा उनीहरू सावाँभन्दा व्याज बढी तिनुपर्ने अवस्थामा पुगेका कैयौं उदाहरणहरू हाम्रै समाजमा देख्न सकिन्छ । शिक्षित वर्ग समाजका आदर्श मानिन्छन्, उनीहरूका हरेक क्रियाकलापहरू अरूका लागि अनुसरणीय हुने गर्दछन् । यदि उनीहरूले गलत वित्तीय निर्णय लिए भने त्यसले समग्र समाजलाई नै प्रभाव पर्न सक्दछ । समाजका लब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तिका लहैलहैमा लाग्दा सहकारीबाट पीडित भएका लाखौं मानिसहरू हामीले देखेकै छौं ।

वित्तीय साक्षरताले शिक्षित व्यक्तिहरूलाई मुख्यतया निम्न कुराहरूमा सहयोग पुऱ्याउँछ :

१. वचत र खर्चका विचको सन्तुलन मिलाउन
२. लगानीको सही निर्णय लिन
३. ऋण व्यवस्थापनमा दक्ष बन्न
४. डिजिटल वित्तीय कारोबारको जोखिम कम गर्न
५. वित्तीय औजारको सही प्रयोगबाट उच्च प्रतिफल प्राप्त गर्न ।

आजको आवश्यकता : डिजिटल वित्तीय साक्षरता

डिजिटल वित्तीय साक्षरता भन्नाले अनलाइन वा डिजिटल माध्यमबाट वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने ज्ञान, सिप, सावधानी र व्यवहार भन्ने बुझिन्छ । यसले व्यक्तिलाई मोबाइल बैंकिङ, क्यू आर पे, इ-वालेट, इन्टरनेट बैंकिङ, अनलाइन व्यापार, डिजिटल बीमा रकम भुक्तानी, इ-कमर्स, अनलाइन लगानी जस्ता कार्यहरू सुरक्षित र जिम्मेवारीपूर्वक प्रयोग गर्न सक्षम बनाउँछ । हालको वित्तीय व्यवस्था प्रविधिद्वारा निर्देशित छ । प्रविधिको सदुपयोग गरी सही वित्तीय निर्णय लिने सन्दर्भमा डिजिटल वित्तीय साक्षरता आजका शिक्षित नागरिकका लागि अत्यावश्यक रहेको देखिन्छ ।

डिजिटल वित्तीय साक्षरताले नागरिकलाई समय, श्रम र स्रोत बचत गर्न सहयोग पुर्याउँछ । भौतिक रूपमा उपस्थित भएर गर्नुपर्ने भुक्तानीहरू, जस्तै: पानी र बिजुलीको बिल तिर्ने, रकम ट्रान्सफर गर्ने, हवाई तथा बस टिकट काट्ने, होटल बुकिङ गर्ने आदि जस्ता कार्यहरू घरमै बसी बसी मोबाइल बैंकिङ एप तथा मोबाइल वालेट, जस्तै: इ-सेवा, खल्ली, मोको आदि प्रयोग गरी तुरुन्तै गर्न सकिने कारणले यसको प्रयोग र लोकप्रियता बढ्दो छ तर यसले वित्तीय कारोबारको साइबर सुरक्षा जोखिम पनि बढ्दो अवस्थामा रहेको छ । त्यसैले अबको डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू डिजिटल माध्यमहरूको प्रयोग गर्न सिकाउनु मात्रै होइन, यसलाई जोखिम कम गरी सुरक्षित रूपमा प्रयोग गर्न सिकाउनेतर्फ बढी केन्द्रित हुनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

वित्तीय साक्षरताको अवस्था र आवश्यकता परिस्थितिअनुरूप परिवर्तन हुनु जरुरी हुन्छ । यदि प्रविधि र यसको प्रयोगमा अद्यावधिक नहुने हो भने साक्षरताको स्तरमा पनि सीमान्त ह्रास आउन सक्छ । त्यसैले विद्युतीय भुक्तानीका विभिन्न माध्यमअन्तर्गतका विभिन्न सेवा सुविधाहरूका बारेमा जानकारी दिनदेखि यसको सञ्चालन गर्ने र त्यसका विभिन्न जोखिमहरू र जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी सिप विकासका लागि वित्तीय साक्षरताको एक महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा विद्युतीय वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता क्रमशः बढ्दै गइरहेको छ ।

पछिल्ला वर्षहरूमा नेपालमा डिजिटल वित्तीय सेवाको प्रयोग तीव्र रूपमा बढेको पाइन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, बीमा समिति, बीमा कम्पनीहरू तथा गैरसरकारी संस्थाहरूसमेतले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेका छन् तर अझै धेरै शिक्षित नागरिकहरू पनि डिजिटल सुरक्षा र जोखिमप्रति पर्याप्त मात्रामा सचेत भएको पाइँदैन । विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने शिक्षित वर्गहरू (जस्तै: शिक्षक, विद्यार्थी र सरकारी कर्मचारीहरू) मा मोबाइल बैंकिङ तथा वालेटहरू प्रयोग गर्न जान्ने भए तापनि यसको जोखिम र सुरक्षा सावधानीका तरिकाहरूका बारेमा बुझाइ कमजोर रहेको पाइन्छ । शिक्षित व्यक्तिहरू समाजका पथप्रदर्शकसमेत भएका हुनाले उनीहरूको डिजिटल आर्थिक प्रणालीमा सहभागिता, सुरक्षित वित्तीय व्यवहारको अभ्यास, समय र स्रोतको सदुपयोग, जोखिमको पहिचान र न्यूनीकरण, उद्यमशीलता र रोजगारी सिर्जनामा यसको प्रयोग आदिका माध्यमबाट समाज र सिङ्गो राष्ट्र नै लाभान्वित हुन सक्ने देखिन्छ । डिजिटल वित्तीय साक्षरताको स्तर वृद्धि गर्नका लागि निम्न सुभावहरू यहाँ सुझाइएका छन् :

१. डिजिटल वित्तीय साक्षरतालाई विद्यालय तथा विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने ।

२. केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था र सरकारी कार्यालयहरूले अनलाइन सुरक्षा तालिमहरू आयोजना गर्ने ।
३. मिडिया र सामाजिक सञ्जालहरूको प्रयोग गरी जनचेतना अभियान चलाउने ।
४. प्रविधिमा सुधार गरी सरल र कम जोखिम भएका एप्लिकेसनहरू प्रयोग गर्ने/गराउने ।
५. हरेक नागरिकले आफ्नो वित्तीय पासवर्ड, पिन र ओटिपी. कसैसँग नबाँड्ने र सार्वजनिक रूपमा निःशुल्क प्रदान गरिएका इन्टरनेट सुविधा प्रयोग गरी वित्तीय कारोबार नगर्ने ।
६. साइबर सुरक्षा तालिम अनिवार्य बनाउने ।
७. निजी क्षेत्र तथा फिनटेक कम्पनीहरूको भूमिका अभिवृद्धि गर्ने ।
८. युवा तथा डिजिटल क्षेत्रका विज्ञहरूलाई डिजिटल साक्षरता दूतका रूपमा प्रयोग गर्ने ।
९. ठगी र गलत अभ्यास रोक्न कडा नीति निर्माण गरी लागु गर्ने ।

१०. निरन्तर सिकाइको संस्कृति विकास गर्ने ।

उपर्युक्त सुभावहरूको अवलम्बनबाट डिजिटल वित्तीय साक्षरताको स्तर वृद्धि गरी यसले उत्पन्न गर्ने जोखिमहरूको न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।

डिजिटल वित्तीय साक्षरता शिक्षित नागरिकहरूका लागि हालका दिनमा विकल्प नभई आवश्यकताका रूपमा विकसित भएको छ । शिक्षाले मानिसलाई सोच्न र विश्लेषण गर्न सिकाउँछ भने डिजिटल वित्तीय साक्षरताले त्यसलाई प्रविधिसँग जोड्ने काम गर्दछ । शिक्षित नागरिकले सुरक्षित र जिम्मेवार डिजिटल वित्तीय व्यवहार गर्न सकेका खण्डमा नेपालले डिजिटल अर्थतन्त्र र समृद्ध समाज निर्माण गर्न निकै ठूलो योगदान पुर्याउन सक्छ, त्यसैले अबको वित्तीय साक्षरताको कार्यविधि प्रविधिप्रति समर्पित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

वित्तीय साक्षरतासम्बन्धी नीतिगत प्रावधानहरू

नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र लक्षित वर्गसम्म पुर्याउने उद्देश्यका साथ विभिन्न नीतिगत प्रावधानहरू तर्जुमा गरेका छन् । मुख्य रूपमा नेपाल सरकारको पन्ध्रौँ आवधिक योजनाको वित्तीय क्षेत्र विकासअन्तर्गतको वित्तीय समावेशीकरण रणनीति र नेपाल राष्ट्र बैंकको वित्तीय साक्षरता मार्गदर्शन २०७९ र वित्तीय साक्षरता रूपरेखा २०२२ ले यसको नीतिगत खाका कोरेको पाइन्छ । उक्त नीतिहरूले गरेका प्रमुख प्रावधानहरू निम्नानुसार छन् :

क) हरेक बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

- ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो नाफाबाट छुट्याएको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषबाट कम्तीमा ५ प्रतिशत रकम वित्तीय साक्षरता कार्यक्रममा खर्च गर्नुपर्ने ।
- ग) हरेक बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको त्रैमासिक वा वार्षिक योजना प्रथम त्रैमासभित्र नेपाल राष्ट्र बैंकमा पेस गर्नुपर्ने ।
- घ) वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू विशेष गरी महिला, सामाजिक रूपले पिछडिएका समुदाय र सीमित पहुँच भएका क्षेत्रहरूलाई लक्षित गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- ङ) वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सम्पन्न भएपश्चात् त्यसको रिपोर्टिङ गर्नुपर्ने ।
- च) नेपाल राष्ट्र बैंकले डिजिटल वित्तीय साक्षरतालाई प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्था मौद्रिक नीतिमा समेटेको र सरकारको वित्तीय समावेशीकरण रणनीतिअन्तर्गत वित्तीय साक्षरता र पहुँचबारे समन्वय तथा अन्य सम्बन्धित निकायसँग सहकार्य गर्ने ।

निष्कर्ष

सन् २०१५ देखि औपचारिक रूपमा सुरु भएको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमले नेपालमा एक दशक पार गरेको छ । यसले साक्षरताको दर र स्तर दुवै बढाउनामा अद्वितीय योगदान पुऱ्याएको छ, तर हालको अवस्थामा वित्तीय

साक्षरताको आवश्यकताको आयाम परिवर्तन भएको अवस्था छ । अहिले ग्रामीण र पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकलाई वित्तीय समावेशीकरण र पहुँच मात्रै भन्दा पनि सहरी क्षेत्रमा बस्ने र शिक्षित व्यक्तिहरूलाई समेत डिजिटल वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग, यसका जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरूका बारेमा व्यापक ज्ञान तथा सिपको प्रसार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । अबको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम व्यक्तिगत स्तरमा मात्रै नभई राष्ट्रिय स्तरमा सञ्चालन गर्नुपर्ने जरुरी भइसकेको छ । यसले व्यक्तिगत, पारिवारिक र राष्ट्रिय समृद्धिको रूपरेखा कोर्न सक्छ । नेपालमा वित्तीय साक्षरताको स्तर सुधारका लागि विभिन्न प्रयासहरू भइरहेका छन् तर यो पर्याप्त भएको अवस्था छैन । यसका लागि सरकार, निजी क्षेत्र, फिनटेक कम्पनीहरू र नागरिक तहको संयुक्त प्रयास हुनु जरुरी छ किनकि शिक्षित, सचेत र डिजिटल साक्षर नागरिक नै समृद्ध नेपालका आधार हुन् ।

सन्दर्भ सामग्री

वित्तीय साक्षरता आधार सर्वेक्षण, २०२२, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

वित्तीय साक्षरता रूपरेखा, २०२२, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

वित्तीय साक्षरता तालिम पुस्तिका, २०८१, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

अन्य विविध समसामयिक लेख रचनाहरू ।

नेपाली अर्थतन्त्रका दुष्चक्रहरू

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ
पूर्व सदस्य
राष्ट्रिय योजना आयोग

नेपालमा छिटो छिटो राजनैतिक आन्दोलन हुने गरेको छ । भर्खरै मात्र भएको जेनजी पुस्ताको आन्दोलनपछि राजनीति नयाँ मोडमा आइपुगेको छ । जनअपेक्षा, आकाङ्क्षा र आवश्यकता अनुरूप आर्थिक विकास र सार्वजनिक सेवा प्रवाह हुन नसक्दा जन असन्तोष बढ्ने र सरकार विरोधी गतिविधिहरू बढ्ने गरेका छन् । यसले गर्दा छिट्टै सरकार परिवर्तन हुने र राजनीतिक अस्थिरताले निरन्तरता पाइरहेको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाली अर्थतन्त्रलाई गाँजेका दुष्चक्रहरूका बारे चर्चा गर्ने प्रयास यहाँ गरिएको छ । यी दुष्चक्रहरू नतोडिएसम्म नेपाली अर्थतन्त्रमा अपेक्षित र आवश्यक सकारात्मक परिवर्तन हुन कठिन देखिन्छ । राजनीतिक परिवर्तनले मात्र आर्थिक समृद्धि हासिल हुन नसक्ने देखिन्छ ।

गरिबीको दुष्चक्र

विकास अर्थशास्त्रमा गरिबीको दुष्चक्रका बारेमा धेरै चर्चा हुने गर्दछ । गरिब र विकासशील देशहरूमा यो चक्र चलिरहने हुँदा विकासको गति बढ्न सक्दैन भन्ने बुझाइ रहेको छ । अल्पविकसित देशहरूका वासिन्दाहरूको आय न्यून हुन्छ, यसले गर्दा बचत कम हुन्छ । बचत कम भएपछि लगानी कम हुन्छ जसले गर्दा पुँजी निर्माण हुन सक्दैन । फलस्वरूप, रोजगारी सिर्जना र उत्पादकत्व कम हुन्छ जसले गर्दा आमदानी पनि कम हुन्छ । यसरी न्यून आमदानीको स्थितिमा सुधार हुन सक्दैन र सधैं गरिबीकै अवस्थामा रुमल्लिरहनुपर्ने हुन्छ । यस अवस्थालाई गरिबीको दुष्चक्रका रूपमा बुझ्न सकिन्छ । यस्तो दुष्चक्र तोड्न नै वैदेशिक सहयोगको अवधारणा सुरु भएको हो । न्यून आयका कारण कम बचत भई लगानी कम रहेका अवस्थामा वैदेशिक सहयोगले लगानी बढाउन सहयोग पुऱ्याउने र लगानी बढ्दा रोजगारी र उत्पादकत्व बढ्न गई गरिबीको दुष्चक्र तोड्न सकिने अवस्था आउन सक्छ । यसै आधारमा विकसित राष्ट्रहरूले गरिब र कम विकसित देशहरूमा वैदेशिक सहयोग दिन थालेका हुन् । खासगरी द्वितीय विश्वयुद्धपछि वैदेशिक सहयोगको अवधारणा बढेको पाइन्छ ।

राजनीतिक अस्थिरताको दुष्चक्र

यस लेखले नेपाली अर्थतन्त्रमा रहेका अन्य केही दुष्चक्रहरूलाई उजागर गर्न खोजेको छ । पहिलो हो राजनीतिक अस्थिरताको दुष्चक्र । नेपाल जस्ता गरिब देशहरू राजनीतिक अस्थिरताको दुष्चक्रमा पनि परिरहेका हुन्छन् । गरिबीको दुष्चक्र जस्तो वैदेशिक सहयोगले यस्तो दुष्चक्रलाई तोड्न सक्दैन । राजनीतिक अस्थिरताले गर्दा सरकारले सुशासन कायम गर्न र संस्थागत क्षमता विकास गर्न सक्दैन । यसले गर्दा भ्रष्टाचार बढ्ने र सरकारको कार्य सम्पादन कमजोर रहने हुन्छ । फलस्वरूप पुँजीगत खर्च कमजोर रहने, लगानी नबढ्ने र रोजगारी सिर्जना नहुने हुन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह कमजोर हुने र बेरोजगारीको अवस्थाले समाजमा असन्तोष सिर्जना गर्छ र सरकार विरोधी गतिविधि सुरु हुन्छ । सरकार परिवर्तन गरिएमा समस्या समाधान भइहाल्छ कि भन्ने मान्यतामा सरकार लगायत शासकीय व्यवस्था परिवर्तन गरिन्छ जसले थप राजनीतिक अस्थिरता सिर्जना गर्दछ । राजनीतिक अस्थिरतासँगै प्रशासनिक अस्थिरता पनि हुन्छ । नेपालमा २००७ सालदेखि सरकार र शासन व्यवस्थामा निरन्तर परिवर्तन हुँदै आएको छ । २००७ सालदेखि जनताले चुनेको संविधान सभाले संविधान बनाए मात्र जनपक्षीय हुने र राजनीतिक स्थिरता आउने भन्दै आइएको थियो । २०५२ सालमा सुरु भएको माओवादी सशस्त्र युद्धको मुख्य माग नै त्यही थियो । दुई पटकको संविधान सभाको निर्वाचनपश्चात् २०७२ सालमा नयाँ संविधान जारी गरियो । यसले नेपाललाई संघीय गणतान्त्रिक मुलुक बनाएको छ । संविधान कार्यान्वयनमा आएपछि दुई पटक मात्र निर्वाचन भएको छ । दोस्रो कार्यकाल नसकिँदै जनअसन्तोष चुलिएर जेनजी पुस्ताले आन्दोलन गरेको छ जसका कारण ठूलो जनधनको क्षति भएको छ । अहिलेसम्मको आन्दोलन भन्दा धेरै सरकारी र निजी भौतिक संरचनाहरू ध्वस्त भएको अवस्था छ । यसले गर्दा नेपाली अर्थतन्त्रमा पुनः ठूलो धक्का लागेको छ ।

वैदेशिक रोजगारको दुष्चक्र

नेपाली अर्थतन्त्रमा रहेको अर्को दुष्चक्र हो वैदेशिक रोजगार । आन्तरिक रोजगारीको अभावले धेरै नेपालीहरू वैदेशिक

रोजगारीमा गएका छन् । २०५२ सालदेखि २०६२ सालसम्म माओवादीले सञ्चालन गरेको आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वका समयमा गाउँबाट विस्थापित भई सहर र त्यसपछि वैदेशिक रोजगारीमा बाध्यात्मक रूपमा जाने प्रक्रिया सुरु भएको पाइन्छ । तर अहिले कतिपय रहरले नै वैदेशिक रोजगार जाने गरेको पाइन्छ । यसले थप वैदेशिक रोजगारीमा नै जानुपर्ने चक्र सिर्जना गरेको छ । स्वदेशमा रोजगारी नपाएर वा भने जस्तो काम नपाएर ठूलो सङ्ख्यामा युवाहरू रोजगारी र अध्ययनका सिलसिलामा बाहिर गइरहँदा आन्तरिक अर्थतन्त्रमा मागमा कमी भएको छ । मागमा कमी आएपछि उत्पादनको विक्री कम भई अर्थतन्त्रमा लगानी कम भएको छ । लगानी कम हुँदा रोजगारी सिर्जना भनै कम भएको छ । रोजगारी सिर्जना कम भएपछि बचेखुचेका युवाहरू पनि वैदेशिक रोजगारीमा जान बाध्य भएको अवस्था छ । कतिपय अवस्थामा आवश्यक श्रमशक्ति कम भएर पनि लगानी र उत्पादन भएको छैन । खासगरी कृषि र निर्माणमा यस्तो अवस्था देखिएको छ । अर्कातर्फ वैदेशिक रोजगारमा गएकाले पठाएको विप्रेषणले विदेशी मुद्रा उपलब्ध गराएकाले सजिलै विश्वको कुनै पनि कुनाबाट आयात गर्न सकिने भएको छ । जति बढी आयात गर्‍यो त्यति बढी आन्तरिक उत्पादनलाई प्रतिस्थापन गरेको छ । आन्तरिक उत्पादन कमजोर हुँदा रोजगारी सिर्जना भन् कमजोर भएको छ र थप वैदेशिक रोजगारीमा जानुपर्ने बाध्यता भएको छ । यसरी वैदेशिक रोजगारीको दुष्चक्र नेपालमा प्रबल बन्दै गइरहेको छ ।

प्राकृतिक विपद्को दुष्चक्र

नेपाली अर्थतन्त्रको तेस्रो दुष्चक्र हो प्राकृतिक विपद् । नेपालमा पहाडी भूभाग र नदीनालाहरू रहेका छन् जसले गर्दा बाढी र पहिरोको जोखिम उच्च छ । हिउँदभरि बनाइएका सडक, जलविद्युत्‌लागतका भौतिक निर्माणहरू वर्षाको समयमा आउने बाढीपहिरोले ध्वस्त पार्ने गरेको छ । प्राकृतिक विपद्का कारण वर्षेनी ठूलो जनधनको क्षति पुग्ने गरेको छ । यसले गर्दा अर्थतन्त्रलाई निकै ठूलो धक्का लाग्ने गरेको छ । प्राकृतिक विपद्ले सबैभन्दा बढी गरिब घरपरिवारलाई प्रभाव पार्ने गरेको छ । अझ पछिल्लो समय सडक निर्माणले बढी नै प्राथमिकता पाउने गरेको छ । स्थानीय तहदेखि प्रदेश र संघीय सरकारको प्राथमिकतामा पनि सडक निर्माण हुने गरेको छ । त्यस्तै, मतदाताहरूको माग पनि सडक निर्माण हुने गरेको छ । मतदातालाई पनि केही गरे भनेर देखाउन पनि सडक निर्माणले प्राथमिकता पाउने गरेको छ । सडक निर्माण वैज्ञानिक ढङ्गबाट नहुँदा बढी भूक्षय जाने भई बढी प्राकृतिक विपद् सिर्जना भएको छ । ठूलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ ।

भूपरिवेष्टिताले सिर्जित परनिर्भरताको दुष्चक्र

नेपालको चौथो महत्त्वपूर्ण दुष्चक्र हो भूपरिवेष्टिता । नेपाल भूपरिवेष्टित देश भएकाले नेपालले सहजै निर्यात गर्न सक्दैन । साथै, यसका कारण आन्तरिक उत्पादनको लागत बढी छ । यसले गर्दा नेपाली उत्पादनले आयातित वस्तुसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दैन । फलस्वरूप, आन्तरिक उत्पादन बढ्न सक्दैन । आन्तरिक उत्पादन बढ्न नसक्दा रोजगारी सिर्जना कम हुन्छ । रोजगारी उपलब्ध नभएपछि युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा जानुपर्ने हुन्छ । वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणले अझ बढी आयात बढाउँछ । यसले गर्दा वैदेशिक रोजगारको दुष्चक्रलाई पनि सहयोग पुग्ने गरेको छ ।

दुष्चक्र तोड्ने उपाय

गरिबीको दुष्चक्र तोड्नका लागि नेपालले सन् १९५१ देखि वैदेशिक सहयोग लिन थालेको हो । यससँगै योजनाबद्ध विकासको प्रयास पनि गरिरहेको छ । नेपालले द्विपक्षीय र बहुपक्षीय रूपमा वैदेशिक अनुदान र सहूलियतपूर्ण ऋण लिँदै आएको छ । सन् १९५१ का तुलनामा नेपालमा थुप्रै आर्थिक सामाजिक विकास भएको छ । गरिबी घटेको छ । शिक्षा र स्वास्थ्यमा पहुँच पुगेको छ । साक्षरता दर र औसत आयु बढेको छ । साथै, प्रति व्यक्ति आम्दानी पनि बढेको छ । तर, सोही समयमा विकास सुरु गरेका कतिपय दक्षिण पूर्वी एसियाली देशहरूभन्दा नेपाल धेरै पछाडि छ । विकसित देशहरूसँगको नेपालको विकासको अन्तराल अझ धेरै बढेको छ । यसले पनि युवाहरूलाई निराश पारेको छ । प्राप्त वैदेशिक सहयोग सही ढङ्गले सदुपयोग नभएको, यसमा पनि विभिन्न चरणहरूमा भ्रष्टाचार भएका थुप्रै अध्ययनहरूले देखाएका छन् । वैदेशिक सहयोगको ठूलो हिस्सा कुनै न कुनै रूपमा दाताहरूकहाँ नै फिर्ता भएको स्थिति छ तापनि गरिबीको दुष्चक्र एकहदसम्म तोडिएको र तोडिने क्रममा रहेको छ । पछिल्लो समय वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त आयले पनि राष्ट्रिय बचत बढाइरहेको र गरिबी घटाई रहेको स्थिति छ । लगानीका लागि वित्तीय साधन उपलब्ध भइरहेको छ । तर, उपलब्ध वित्तीय साधनको उत्पादनमुखी उपभोग र लगानीमा सदुपयोग हुन नसकेको पाइएको छ । यसले गर्दा वित्तीय साधन उपलब्ध हुँदा पनि आन्तरिक रोजगारी र आय बढाउँदै तीव्र दरमा गरिबी घटाउन नसकिरहेको स्थिति छ । यसो हुनुमा माथि उल्लेख गरिएका अन्य दुष्चक्रहरूको भूमिका पनि रहेको छ । वास्तवमा गरिबीको बाँकी दुष्चक्र तोड्न माथिका अन्य दुष्चक्रहरूलाई तोड्नु जरुरी छ ।

सबैभन्दा गाह्रो राजनीतिक अस्थिरताको दुष्चक्र तोड्नु रहेको छ । वित्तीय साधन र प्रविधि बाहिरबाट पनि आयात गर्न सकिन्छ । तर, राजनीतिक संस्कार र संस्कृति आयात गर्न सकिँदैन । नेपालमा अहिलेसम्म विश्वमा

भएका विभिन्न प्रणालीको प्रयोग गरिसकेको अवस्था छ । जहानिया शासन, दलविहीन राजतन्त्र, संवैधानिक राजतन्त्र, गणतन्त्र र संसदीय संघीयता । अब प्रयोग गर्न बाँकी सीधा निर्वाचित कार्यकारी प्रधानमन्त्री वा राष्ट्रपति मात्र बाँकी रहेको छ । करिब १० देखि १५ वर्षको अवधिमा राजनीतिक र शासकीय प्रणाली परिवर्तन हुने गरेको छ । तर, सबैका अपेक्षाहरू पूरा हुन नसक्दा पटक पटक विद्रोह र आन्दोलन हुने गरेको छ । राजनीतिक अस्थिरताको दुष्पक्ष कहिले र कसरी तोड्न सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा सीधा उत्तर पाइँदैन । जबसम्म जनता र सरोकारवालाहरूले शासकीय व्यवस्था साध्य नभई साधनमात्र हो भन्ने कुरा बुझ्दैन तबसम्म राजनीतिक परिवर्तनबाट मात्र समाधान खोज्ने प्रवृत्तिले निरन्तरता पाउने देखिन्छ । सुशासन, संस्थागत र व्यक्तिगत क्षमताको विकास, पारदर्शिता, जवाफदेहिता र विश्वसनीयता बढाउन सकेमा मात्र सायद राजनीतिक अस्थिरताको दुष्पक्ष तोड्न सकिनेछ । देश विकासको साक्षा अवधारणा र दायित्व, विविधतायुक्त समाज र विचारमा न्यूनतम समझदारी, सहअस्तित्व र सहकार्य गर्ने प्रवृत्तिबाट मात्र यस दुष्पक्षलाई तोड्न सकिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारको दुष्पक्ष तोड्न आन्तरिक अर्थतन्त्रमा लगानी र उत्पादन गरिनुपर्दछ । आन्तरिक उत्पादनको उपभोग गरिनुपर्दछ । हामीकहाँ आयातित वस्तुहरू उपभोग गर्ने बानी छ । आयातित वस्तुहरू उपभोग गर्दा सामाजिक मर्यादा बढ्ने सोच र प्रवृत्ति छ । यसमा परिवर्तन ल्याउनुपर्दछ । अर्कातर्फ श्रमलाई अवहेलना गर्ने संस्कृति रहेको छ तसर्थ स्वदेशभित्र उपलब्ध कतिपय कामहरू नगर्ने बरु त्यस्तै काम विदेशमा गएर सहर्ष गर्ने तयार हुने प्रवृत्ति छ । कृषि र निर्माण क्षेत्रमा वास्तवमा श्रमिकको अभावले छिमेकी देशहरूबाट काम गर्न आउने गरेका छन् । सानोतिनो भए पनि उपलब्ध कामहरू गर्ने र क्षमता बढाउने प्रवृत्ति सिर्जना गर्नुपर्ने देखिन्छ । तुलनात्मक रूपमा कम तलब भए पनि परिवार र समाजमा सँगै बस्न पाइने हुँदा आन्तरिक रोजगारीलाई प्राथमिकतामा राख्नु उपयुक्त हुन्छ । यही रोजगारी गर्दै गएमा नेपालमा नै योगदान हुन गई भविष्यमा वैदेशिक रोजगारीको दुष्पक्ष तोड्न सम्भव हुने थियो । अहिले पनि वैदेशिक रोजगारमा सिकेको ज्ञान र कमाएको पैसा लगानी गरेर उद्यमशीलतातर्फ अग्रसर हुन सकेमा पनि यस प्रकारको दुष्पक्ष विस्तारै तोड्न सकिन्छ ।

जलवायु परिवर्तन र हाम्रो अवैज्ञानिक सडक निर्माणले निम्त्याएको प्राकृतिक विपद्को दुष्पक्ष रोक्न वातावरणमैत्री ढङ्गले विकासका काम गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । पहाडी भेकमा अनावश्यक रूपमा डोजर लगाएर सडक खन्ने काम बन्द गर्नुपर्दछ । खनिएका सडकहरूमा पहिरो रोक्ने उपायहरू गरिनुपर्दछ । जलवायु परिवर्तनले ल्याउन सक्ने प्रभावको अध्ययन विश्लेषण गरेर मानवीय र भौतिक क्षति कम गर्ने

उपायहरू अवलम्बन गरिनुपर्दछ । बाढीपहिरोको जोखिम रहेका बस्तीहरू समयमा नै स्थानान्तरण गरिनुपर्दछ । नेपाल अझ भूकम्पीय क्षेत्रमा पर्दछ । समयसमयमा भूकम्प आएर ठूलो स्तरको जनधनको क्षति गरेको अनुभव छ । भूकम्पले कच्ची घरहरू भत्काएर जनधनको क्षति गर्ने गर्दछ । तसर्थ, भूकम्पले नभत्काउँदै कमजोर घरका संरचनाहरू भत्काएर बलियो बनाउन सकिन्छ, र बनाउनुपर्ने देखिन्छ । यसले अर्थतन्त्रमा निर्माण सामग्रीको माग बढाउने हुन्छ र अर्थतन्त्रले गति लिने हुन्छ । विपद् उन्मुख सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने भइसकेको छ ।

प्रकृतिले दिएको भूपरिवेष्टितालाई बदल्न सकिँदैन । यसले गर्दा बाह्य व्यापार महँगो भएको छ र हाम्रो परनिर्भरता बढेको छ । यसै कारण नेपाली उत्पादनको प्रतिस्पर्धी क्षमता कमजोर रहेको छ । भूपरिवेष्टिताले सिर्जित परनिर्भरताको दुष्पक्ष तोड्न सूचना प्रविधि र पर्यटनलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने खाँचो छ । सूचना प्रविधि सेवा निर्यात गर्न भूपरिवेष्टिताले रोक्न सक्दैन । त्यस्तै, नेपालको प्राकृतिक सुन्दरताका आधारमा बढीभन्दा बढी पर्यटक ल्याउन सकिनेमा आन्तरिक अर्थतन्त्रमा माग सिर्जना गर्न सकिन्छ । पर्यटनमा आधारित भएर कृषि र उद्योग प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । वास्तवमा भूपरिवेष्टिताले सिर्जित परनिर्भरता र वैदेशिक रोजगारको कुचक्र तोड्न आन्तरिक रूपमा आर्थिक राष्ट्रवादलाई प्रश्रय दिनुपर्दछ । पर्यटक आकर्षण गर्न देशभित्र शान्तिसुरक्षा कायम हुनुपर्दछ । सँगै पर्यटकीय पूर्वाधार र सूचना प्रवाहमा कुशलतापूर्वक हुनुपर्ने हुन्छ ।

निष्कर्ष

नेपालमा छिटो छिटो राजनीति र सरकार परिवर्तन भए पनि आर्थिक विकास चाहिँ जनअपेक्षा र आवश्यकताबमोजिम भएको छैन । नेपालमा विगतभन्दा आर्थिक विकास भए पनि यसको गति तुलनात्मक रूपमा कमजोर छ । यसो हुनुमा नेपाली अर्थतन्त्रमा रहेका केही दुष्पक्षहरू जिम्मेवार छन् जसले गर्दा नेपालको विकासको गति बढ्न सकेको छैन । नेपालमा विकास अर्थशास्त्रमा भन्ने गरिएको गरिबीको दुष्पक्ष मात्र होइन राजनीतिक अस्थिरताको दुष्पक्ष, वैदेशिक रोजगारीको दुष्पक्ष, प्राकृतिक विपद्को दुष्पक्ष र भूपरिवेष्टिताले सिर्जित परनिर्भरताको दुष्पक्ष चलिरहेको छ । यी दुष्पक्षहरू सम्बोधन नगरून्जेलसम्म विकासको गति नबढ्ने तर जनअसन्तोष बढ्ने देखिन्छ । यस्ता दुष्पक्ष तोड्न साक्षा अवधारणा, व्यक्तिगत र संस्थागत क्षमताको विकास, सहकार्य, सुशासनसहित प्रभावकारी राज्य व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ । यी दुष्पक्ष तोड्न सकेमा राजनीतिक स्थायित्व पनि हासिल हुन सक्छ ।

नेपाली अर्थतन्त्रका लागि विप्रेषणः वरदान कि नियति ?

डा. अर्जुनकुमार बराल
प्रोफेसर
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

१. विषयप्रवेश

नेपालको अर्थतन्त्र केही वर्षयता आएर भन्डै पूर्णरूपमा विप्रेषणमा आधारित बन्दै गएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक चौथाईभन्दा ठूलो आकारको विप्रेषण (Remittance)ले यो यथार्थतालाई पुष्टि गर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशन गरेको पछिल्लो तथ्याङ्कले आ.व. २०८२/८३ को पहिलो महिना (श्रावण) मा २९.९% ले वृद्धि भई १७ खर्ब ७ अर्ब ४१ करोड पुगेको देखिन्छ । यसरी विप्रेषण आप्रवाहको आकार क्रमशः बढ्दै जानुले अर्थतन्त्रका कतिपय सूचकहरूमा सकारात्मक प्रभाव परे तापनि दीर्घकालीन रूपमा यो त्यति दिगो समाधान भने हुन सक्दैन । अर्थतन्त्र शिथिल हुँदै जाँदा स्वदेशमै रोजगारीका अवसरहरू न्यून भएसँगै कामको खोजीमा अधिकांश युवाहरू विदेशिदै जानाको परिणाम विप्रेषणको आकारमा असर परेको हो । उत्पादनका चारवटा साधनहरूमध्ये सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण साधन श्रम नै बाहिरिँदा मुलुकभित्र उत्पादन र उत्पादकत्वमा नकारात्मक प्रभाव पर्नु स्वाभाविकै हो । संसारको कुनै पनि मुलुक विप्रेषणकै कारण सम्पन्न भएको उदाहरण कतै पाइँदैन । विकासको प्रारम्भिक चरणमा अन्य विकल्पहरू नहुँदा वैदेशिक रोजगारी एउटा अल्पकालीन उपाय हुन सक्दछ, तर यसैलाई दीर्घकालीन समाधानका रूपमा प्रयोग गर्न थालियो भने त्यो दुर्भाग्यपूर्ण हुन सक्दछ ।

नेपालकै उदाहरण यसका लागि पर्याप्त छ । विगतका केही वर्षहरूदेखिको तथ्याङ्क हेर्ने हो भने पनि नेपालको आर्थिक वृद्धिदर छिमेकी मुलुकहरूका तुलनामा अत्यन्त न्यून छ । अर्थतन्त्रका केही सूचकहरूमा विप्रेषण आप्रवाहको सकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ - जस्तै: वैदेशिक मुद्राको सञ्चिति पर्याप्त भएसँगै चालुखाता ७८ अर्ब १४ करोडले र शोधनान्तर स्थिति ८९ अर्ब ३० करोडले बचतमा रहेको देखिन्छ (ने.रा.बैंक) । वाह्य क्षेत्रको अर्को महत्त्वपूर्ण सूचक वैदेशिक व्यापार हो । पछिल्लो तथ्याङ्कले वैदेशिक व्यापारको आकारमा वृद्धि भए तापनि यसको संरचना हेर्ने हो भने आयात र निर्यातका बीचमा ठूलो खाडल देखिन्छ । यसले बढ्दो व्यापारघाटाको खराब अवस्थामा सङ्केत गर्दछ । प्रस्तुत लेखमा विप्रेषणको वर्तमान प्रवृत्तिसँग जोडिएका अर्थतन्त्रका विविध आयामहरूलाई केलाउने कोसिस गरिएको छ । यसले आगामी दिनहरूमा उपयुक्त आर्थिक नीतिहरू अवलम्बन गरी अर्थतन्त्रलाई सही दिशानिर्देश गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

२. विप्रेषण र आर्थिक आयामहरू

विप्रेषण नेपाली अर्थतन्त्रको अभिन्न हिस्सा भइसकेको तथ्यलाई विभिन्न आँकडाहरूले प्रष्ट पारिसकेका छन् । यसै सन्दर्भमा नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षणले प्रस्तुत गरेको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १: विप्रेषण र आयसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कको सारांश

विवरण	नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (I,II,III, IV)			
	२०५२/५३	२०६०/६१	२०६६/६७	२०७९/८०
विप्रेषण प्राप्त गर्ने घरपरिवारहरू (%)	२३.४	३१.९	५५.८	७६.८
विप्रेषणबाट प्राप्त औसत आय (नेरु)	१५,१६०	३४,६९८	८०,४३६	१४५,०९३
विप्रेषणबाट प्राप्त कुल आयको बाँडफाँड				
नेपाल भित्रबाटै (%)	४४.७	२३.५	१९.६	२३.४
भारतबाट (%)	३२.९	२३.२	११.३	२१.३
अन्य मुलुकबाट (%)	२२.४	५३.३	६९.१	४९.४
कुल पारिवारिक आयमा विप्रेषणको सेयर(%)	२६.६	३५.४	३०.९	३३.६६
सम्पूर्ण देशको प्रतिव्यक्ति विप्रेषण आय (रु.)	६२५	२,१००	९,२४५	३६,२७३
विप्रेषणबाट प्राप्त कुल आय (दशलाख रु.)	१२,९५७.८	४६,३६५.५	२५९,०८८.५	१,०४२,५०७.९

स्रोत: नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (२०७९/८०), राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, थापाथली

प्रस्तुत तालिकाले विप्रेषणसँग कसरी नेपाली अर्थतन्त्र निर्भर भइरहेको छ भन्ने तथ्याङ्क उजागर गर्दछ । हालसम्म राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय (विगतको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग) ले चारवटा सर्वेक्षण गरेको छ । पहिलो सर्वेक्षण (२०५२/५३) मा २३.४% घरपरिवारहरूले विप्रेषण प्राप्त गरेको देखिन्छ भने त्यसपछिका सर्वेक्षणहरूमा यो प्रतिशत बढ्दै गएर क्रमशः ३१.९%, ५५.८% हुँदै पछिल्लो सर्वेक्षण (२०७९/८०) मा आइपुग्दा ७६.८% पुगेको देख्न सकिन्छ । विप्रेषणबाट प्राप्त औसत आय पनि पहिलो सर्वेक्षणमा रु. १५,१६० रहेकामा यो आकार दोस्रो सर्वेक्षणमा रु. ३४,६९८ तेस्रो सर्वेक्षणमा रु. ८०,४३६ र चौथो सर्वेक्षणमा आइपुग्दा रु. १,४५,०९२ पुगेको देख्न सकिन्छ । विप्रेषण प्राप्तिको स्रोतलाई पनि तालिकाले प्रस्तुत गरेको छ । जसअनुसार २०५२/५३ मा नेपालभित्रबाटै प्राप्त हुने विप्रेषण ४४.७ % बाट बढ्दै २०७९/८० मा आइपुग्दा यो अड्क घटेर २३.४% मा आइपुगेको छ, भारतबाट प्राप्त हुने विप्रेषण पनि ३२.९% बाट घटेर २१.३ % मा आइपुगेको छ । नेपाल र भारतबाहेकका अन्य मुलुकबाट प्राप्त हुने विप्रेषण २२.४% बाट बढेर ४९.४ % पुगेको देख्न सकिन्छ । यो आँकडाले तेस्रो मुलुक वैदेशिक रोजगारको गन्तव्य बन्दै गएको र सोहीबमोजिम विप्रेषणको आकार पनि ती देशहरूबाटै प्राप्त भइरहेको देखिन्छ । यसका साथसाथै कुल पारिवारिक आयमा विप्रेषणबाट प्राप्त हुने आय पनि पछिल्लो समयमा बढ्दै गएको, प्रतिव्यक्ति विप्रेषण आय पनि बढ्दै गएको र विप्रेषणबाट प्राप्त हुने कूलआय पनि क्रमशः बढिरहेको तथ्याङ्कले हाम्रो अर्थतन्त्र क्रमशः विप्रेषणमा आधारित बन्दै गएको पुष्टि हुन्छ ।

३. विप्रेषण आप्रवाहको प्रवृत्ति

नेपाली अर्थतन्त्रको अभिन्न अङ्गका रूपमा विप्रेषणलाई लिन सकिने तथ्य पुष्टि भइसकेको छ । यसै सन्दर्भमा विगतका वर्षहरूमा विप्रेषण आप्रवाह र सोसँग सम्बन्धित अन्य चरहरूको प्रवृत्तिलाई तल प्रस्तुत गरिएको तालिकामा देखाइएको छ :

यो तालिकाले आ.व. २०७६/७७ देखि २०८१/८२ को फागुन महिनासम्मको विप्रेषण आप्रवाहको प्रवृत्तिलाई प्रस्तुत गरेको छ । २०७६/७७ मा ८ खर्ब ७५ अर्ब रहेकामा त्यसपछिका हरेक वर्षहरूमा बढ्दै गएर २०८०/८१ मा आइपुग्दा १४ खर्ब ४५ अर्ब ३२ करोड पुगेको देखिन्छ ।

तालिका २: विप्रेषण आप्रवाहको प्रवृत्ति (रु. अर्बमा)

विवरण	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
आप्रवाह	८७५.३	९६१.०५	१००७.३१	१२४०.६९	१४४५.३२	१०५१.७७
परिवर्तन (%)	-०.४९	९.८३	४.८१	२३.१७	१६.५	९.४२
जिडिपीसँगको अनुपात	२२.५०	२२.०८	२०.२४	२३.१२	२५.३२	-

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक (२०८१), आर्थिक सर्वेक्षण (२०८१/८२), अर्थ मन्त्रालय

आ.व. २०८१/८२ को फागुनसम्ममा १० खर्ब ५१ अर्ब ७७ करोड रहेकामा नेपाल राष्ट्र बैंकको पछिल्लो तथ्याङ्कले १७ खर्ब ७ अर्ब ४१ करोड पुगिसकेको तथ्य माथि नै उल्लेख भइसकेको छ । प्रतिशत परिवर्तनको दृष्टिकोणबाट हेर्ने हो भने अघिल्लो आर्थिक वर्षका तुलनामा २०७९/८० मा २३.१७% ले बढेको देखिन्छ । हरेक आर्थिक वर्षमा यो बढ्दै गएको देख्न सकिन्छ र राष्ट्र बैंकको सबभन्दा पछिल्लो तथ्याङ्कले त २९.९% ले वृद्धि भएको देखाउँछ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात हेर्ने हो भने २०७६/७७ मा २२.५० रहेकामा आ.व. २०८०/८१ मा आइपुग्दा यो अनुपात २५.३२ पुगेको देखिन्छ, जुन एक चौथाईभन्दा बढी हो । तालिकामा उल्लेख नभए तापनि विप्रेषणको बढ्दो आप्रवाहले हाल आएर यो अनुपात ३०% का हाराहारीमा पुग्न लागेको अनुमान गर्न सकिन्छ । यसबाट पनि नेपाली अर्थतन्त्र विप्रेषणमा आधारित बन्दै गएको प्रमाणित हुन्छ ।

४. विप्रेषण प्राप्त हुने माध्यमहरू र गरिबीको अवस्था

विप्रेषण प्राप्तिका माध्यमहरू र गरिबीको अवस्थाका बारेमा पनि नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षणले तथ्याङ्क उपलब्ध गराएको छ । तलको तालिकामा यस सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ :

तालिका ३: विप्रेषण प्राप्तिको माध्यम र गरिबीको अवस्था

विप्रेषणको स्रोत	विप्रेषण प्राप्तिका माध्यमहरू (प्रतिशतमा)						
	वित्तीय संस्थाहरू	हण्डो	स्वयम्	साथीभाइ	आफन्तहरू	परिचितहरू	अन्य
नेपाल	७५.०	२.०	१४.३	४.५	२.३	१.५	०.५
गरिबीको अवस्था							
गरिब	६४.१	४.९	१७.२	८.६	२.२	२.५	०.६
गरिब नरहेका	७६.९	१.४	१३.८	३.८	२.३	१.३	०.५

स्रोत: नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (२०७९/८०), राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, थापाथली

प्रस्तुत तालिकाले विप्रेषण प्राप्तिको माध्यमलाई उल्लेख गरेको छ । यस अनुसार समग्र नेपालमा विप्रेषण प्राप्त गर्ने परिवारहरूमध्ये ७५%ले वाणिज्य बैंकलगायतका

औपचारिक वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त गरेको देखिन्छ । अन्य स्रोतहरूमध्ये हुन्डीमार्फत २%, आफैले लिएर आउने १४.३%, साथीभाइमार्फत पठाउने ४.५%, आफन्तहरूमार्फत पठाउने २.३%, परिचितहरूमार्फत १.५% र अन्य स्रोतहरू प्रयोग गर्ने ०.५% देखिन्छ । पछिल्लो समयमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको विस्तारसँगै यस्ता संस्थाहरूमार्फत विप्रेषण पठाउने प्रवृत्तिले औपचारिक अर्थतन्त्रको आकारमा योगदान पुगेको मान्न सकिन्छ । विप्रेषण प्राप्तिका माथि उल्लिखित माध्यमहरू प्रयोग गर्ने परिवारहरूलाई गरिवीको अवस्थाका आधारमा पनि व्याख्या गरिएको छ । जसअनुसार गरिब परिवारहरूमध्ये ६४.१% ले मात्र औपचारिक वित्तीय संस्थाहरू प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस्ता परिवारहरूमा हुन्डीमार्फत विप्रेषण प्राप्त गर्ने ४.९% देखिएको छ । आफैले लिएर आउने १७.२%, साथीभाइमार्फत ८.६%, आफन्तहरूबाट २.२%, परिचितहरूबाट २.५% र अन्य स्रोत प्रयोग गर्ने ०.६% रहेको देखिन्छ । यसबाट गरिब परिवारको तुलनात्मक रूपमा औपचारिक वित्तीय संस्थाहरूमा पहुँच कम रहेको देख्न सकिन्छ । गरिब नरहेका (Non-Poor) परिवारहरूमा गरिब परिवारका तुलनामा विप्रेषणका लागि औपचारिक स्रोतहरू प्रयोग गर्ने घरपरिवारहरू बढी देखिन्छन् । यस्ता परिवारहरूमध्ये ७६.९% ले औपचारिक वित्तीय संस्थाहरू प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ, जुन गरिब परिवारका तुलनामा झन्डै १३% ले बढी हो । यसैगरी अन्य स्रोतहरूमा हुन्डी १.४%, स्वयम् १३.८%, साथीभाइ ३.८%, आफन्तमार्फत २.३%, परिचितहरूमार्फत १.३% र अन्य स्रोतहरूमार्फत ०.५% देखिन आउँछ ।

यसै सन्दर्भमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतको आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र (CEDA) ले गरेको विदेशबाट फर्किएका कामदारहरूसँग सम्बन्धित एउटा अध्ययनमा माथि उल्लिखित तथ्याङ्कभन्दा केही फरक तथ्यहरू प्राप्त गरेको छ । सातवटै प्रदेशहरूमा गरिएको नमुना सर्वेक्षणको आँकडालाई तलको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ४: विप्रेषण प्राप्तिका स्रोतहरू

विप्रेषण प्राप्तिको माध्यम	संख्या	प्रतिशत
बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू	७५३	३३.६८
रेमिट कम्पनीहरू	११४४	५१.१६
हुन्डी	११६	५.१९
साथीभाइ तथा आफन्तहरू	१३४	५.९९
स्वयम् (स्वदेश घर फर्कदा)	८९	३.९८
जम्मा	२२३६	१००

स्रोत: आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, (२०८१)

प्रस्तुत तालिकाले विदेशमा काम गरी फर्किएका २२३६ जना कामदारहरू (Returnee Migrant Workers) सँग लिइएको सूचनाका आधारमा विप्रेषण प्राप्तिका स्रोतहरूलाई उल्लेख गरेको गरेको छ जसअनुसार सबैभन्दा बढी (५१.१६%) रेमिट कम्पनीहरूबाट विप्रेषण प्राप्त भएको देखिन्छ, जब कि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त हुने विप्रेषण ३३.६८%, साथीभाइ तथा आफन्तहरूबाट ५.९९%, हुन्डीबाट ५.१९% र आफैले लिएर आउनेहरू ३.९८% रहेको पाइएको छ ।

५. वैदेशिक कामदारहरूको बचतको अवस्था

वैदेशिक रोजगारमा गएका कामदारहरूले विदेशमा काम गर्दा आफूले प्राप्त गर्ने तलबको कति प्रतिशत बचत गर्ने गर्दछन् भन्ने प्रश्नका आधारमा उनीहरूबाट प्राप्त हुने विप्रेषणको आकार निक्योल गर्न सहज हुन्छ । नमुना सर्वेक्षणमा आधारित प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ५: बचतको अवस्था

मासिक बचत (विदेशमा)	संख्या	प्रतिशत
तलबको २५% वा सोभन्दा कम	११२	६.३९
तलबको २५ देखि ५०% को बीचमा	७०	३.९९
करिब ५०% वा सोभन्दा बढी	१७७	१०.०९
करिब ७५%	११५१	६५.६२
सम्पूर्ण तलब (१००%)	२३६	१३.४५
शून्य बचत	८	०.४६
जम्मा	१७५४	१००

स्रोत: आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, (२०८१)

प्रस्तुत तालिकाले वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरूमध्ये ६५.६२% ले मासिक तलबमा ७५% का हाराहारीमा बचत गर्ने सक्ने देखिएको छ । १३.४५% ले सम्पूर्ण मासिक तलब बचत गर्ने गरेको देखिएको छ । सर्वेक्षणमा संलग्न भएकामध्ये १७७ जना (१०.०९%) ले मासिक तलबको ५०% वा सोभन्दा बढी बचत गर्ने गरेको देखिन्छ । ६.३९% ले २५% वा सोभन्दा कम बचत गर्ने गरेको देखिन्छ, जब कि बचत नै गर्न नसक्नेहरू ०.४६% देखिन्छ । यसको अर्थ अधिकांश कामदारहरूले आफ्नो मासिक तलबको केही न केही मात्रामा बचत गरेको देखिन्छ । यो बचत नै विप्रेषणका रूपमा स्वदेश भित्रिन्छ र मुलुकको अर्थतन्त्र चलायमान गराउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नहुने हुन्छ ।

६. विप्रेषण पठाउने समय/आवृत्ति

वैदेशिक रोजगारमा गएका कामदारहरूले कति कति समयमा आफूले गरेको बचत विप्रेषणका रूपमा स्वदेश पठाउँछन् भन्ने सम्बन्धमा पनि सातवटै प्रदेशको प्रतिनिधित्व हुने

गरी १५१० जना कामदारहरूसँग लिइएको सूचनालाई तल दिइएको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ६: विप्रेषण पठाउने समय

विप्रेषण पठाउने आवृत्ति	संख्या	प्रतिशत
महिनामा एकपल्ट	४२६	२८.२१
प्रत्येक २ महिनामा एकपल्ट	५४४	३६.०३
प्रत्येक ३ महिनामा एकपल्ट	४६५	३०.७९
प्रत्येक ६ महिनामा एकपल्ट	५१	३.३८
वर्षमा एकपल्ट	१०	०.६६
स्वदेश फर्कँदा	१४	०.९३
जम्मा	१५१०	१००

स्रोत: आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, (२०८१)

प्रस्तुत तालिकामा उल्लिखित तथ्याङ्कअनुसार प्रत्येक २ महिनामा विप्रेषण पठाउने कामदारहरू सबैभन्दा बढी ३६.०३% रहेको देखिन्छ भने प्रत्येक ३ महिनामा पठाउनेहरू ३०.७९% र प्रत्येक महिना विप्रेषण पठाउने २८.२१% रहेको देख्न सकिन्छ । जब कि वर्षमा एकचोटि मात्र पठाउने ०.६६% र स्वदेश फर्कँदा आफैँले लिएर आउने ०.९३% अर्थात् १५१० मध्ये १४ जना रहेको पाइएको छ । यसरी हेर्दा नेपालका घरपरिवारहरूको घरखर्चलगायत अन्य आवश्यकता यसबाट परिपूर्ति भइरहेको देखिन्छ ।

७. विप्रेषणबाट प्राप्त रकमको उपयोग

वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिहरूले पठाएको रकम घरपरिवारमा के कसरी खर्च भएको छ भन्ने सम्बन्धमा पनि उक्त अध्ययनको नमुना सर्वेक्षणमा सातै प्रदेशका कुल १७५५ परिवार वा व्यक्तिसँग प्रश्न गरेर सूचना सङ्कलन गरिएको छ । यस विषयसँग सम्बन्धित उक्त अध्ययनको नतिजा तल दिइएको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ७: विप्रेषणबाट प्राप्त रकमको उपयोग/खर्च

विवरण	हो	प्रतिशत	होइन	प्रतिशत	कुल
परिवारको खाना तथा लत्ता कपडा	१७०७	९७.२६	४८	२.७४	१७५५
पुरानो घरको मर्मत तथा रंगरोगन	३६८	२०.९७	१३८७	७९.०३	१७५५
विद्यालय वा क्याम्पसको शुल्क	११४६	६५.३०	६०९	३४.७०	१७५५
स्वास्थ्यसेवामा गरिएको खर्च	५३९	३०.७१	१२१६	६९.२९	१७५५
ऋणको सावाँ तथा ब्याज तिर्न	१०५१	५९.८९	७०४	४०.११	१७५५
आफ्नै गाउँमा जमिन खरिद गर्न	२७७	१५.७८	१४७८	८४.२२	१७५५
आफ्नै गाउँमा नयाँ घर निर्माण गर्न	४६५	२६.५०	१२९०	७३.५०	१७५५
जिल्ला सदरमुकाममा जमिन वा घर खरिद	५६	३.१९	१६९९	९६.८१	१७५५
परम्परागत रीतिरिवाज तथा चाडपर्व खर्च	९२७	५२.८२	८२८	४७.१८	१७५५
नयाँ व्यवसाय वा उद्योग सुरु गर्न	४८	२.७४	१७०७	९७.२६	१७५५
बचत	६४८	३६.९२	११०७	६३.०८	१७५५

स्रोत: आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, (२०८१)

प्रस्तुत तालिकामा विप्रेषणबाट प्राप्त रकम घरपरिवारले के कसरी खर्च गरिरहेका छन् भन्ने तथ्यलाई प्रस्ट पार्न खोजिएको छ । खर्च वा उपयोग हुन सक्ने सम्भावित विभिन्न शीर्षकहरूलाई ११ वटा शीर्षकहरूमा बाँडिएको छ । नमुना सर्वेक्षणमा छनोट भएका १७५५ घरपरिवार वा व्यक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी १७०७ (९७.२६%) जनाले उक्त रकम परिवारको खाना तथा लत्ताकपडामा प्रयोग भइरहेको बताएका छन् । यसैगरी शिक्षा (विद्यालय/क्याम्पसको शुल्क) का लागि खर्च हुने भनेर ६५.३०% ले बताएका छन् । ऋणको सावाँ तथा ब्याज तिर्नका लागि प्रयोग हुने भनेर ५९.८९% ले उल्लेख गरेका छन् । सबैभन्दा न्यूनतम नयाँ व्यवसाय वा उद्योग सुरु गर्ने भनेर जम्मा ४८ जना (२.७४%) ले बताएका छन् । यसका अतिरिक्त परम्परागत रीतिरिवाज र चाडपर्वहरूका लागि खर्च हुने भनेर ५२.८२% ले उल्लेख गरेका छन् । यसरी हेर्दा विप्रेषण हाम्रो परिवारको गर्जो टार्न र शिक्षादीक्षालगायतका विभिन्न शीर्षकमा खर्च भइरहेको देख्न सकिन्छ । यसबाट निरपेक्ष गरिवी न्यूनीकरण गर्न, शिक्षाको स्तर उकास्न, जीवनस्तरलाई बढाउन र मानव विकास सूचकाङ्कलाई उकास्न समेत विप्रेषण प्रयोग भइरहेको मान्न सकिन्छ ।

८. निष्कर्ष

प्रस्तुत लेखमा मूलतः विप्रेषणसँग जोडिएका नेपाली अर्थतन्त्रका विविध आयामहरूलाई द्वितीयक स्रोतहरूका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस विषयलाई बृहत् आर्थिक प्रभाव (Macroeconomic Impact) र सूक्ष्म आर्थिक प्रभाव (Microeconomic Impact) दुवै कोणबाट अध्ययन-अनुसन्धान गर्नु आवश्यक भइसकेको छ । अझ यसलाई सामाजिक-आर्थिक दृष्टिकोण (Socioeconomic Perspective) बाट समेत गहन अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ । विप्रेषणका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै पक्षबाट अनुसन्धान गर्नुपर्दछ । यस लेखमा बृहत् र सूक्ष्म

आर्थिक प्रभावको चित्रण गर्ने कोसिस गरिएको छ । जे भए पनि विप्रेषणका कारणले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ३०% योगदान दिनु, अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाइराख्नु र भन्डै ७७% घरपरिवारको गर्जो टार्ने माध्यम हुनुले यसको अपरिहार्यतालाई सम्बोधन गर्दछ । यस अर्थमा यो नेपाली अर्थतन्त्रको लागि वरदान सावित भइरहेको छ । तर यसको अर्को दुखद पाटो पनि छ । वैदेशिक रोजगारीका नाममा मुलुक नै युवाविहीन हुने खतरा पनि उत्तिकै छ । पहाडका गाउँहरू रित्तै गएका छन् । आफ्नै देशमा रोजगारीका अवसरहरू पर्याप्त नहुँदा विदेसिनुपर्ने बाध्यताहरू छन् । अर्ध-दक्ष र अदक्ष कामदारका रूपमा खाडीलगायतका मुलुकहरूमा प्रचण्ड गर्मीमा पसिना चुहाउनुपर्ने र प्रत्येक दिन जसो अल्पायुमै परदेशमा ज्यान गुमाएका कामदारको शव त्रिभुवन विमानस्थलमा आउने विडम्बनापूर्ण अवस्था पनि छ । यस्तो दुःखद अवस्थाबाट मुलुक र घरपरिवार चल्नुपर्ने हाम्रो नियति पनि हो । यसकारण विप्रेषणको सही सदुपयोग गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह गर्न सकेमा नयाँ रोजगारका अवसरहरू मुलुकभित्रै सिर्जना

भई समृद्धि प्राप्त गर्न सकिने अवसरहरू पनि छन् । वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएकाहरूसँग श्रम, सिप र पुँजी हुने हुँदा यसको उपयोगले मुलुकको कायापलट गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू पनि छन् । राजनीतिक अस्थिरताले गाँजेको मुलुकमा अब बन्ने सरकारले राजनीतिक स्थिरतासँगै विप्रेषणलाई मुलुकमा नयाँ आर्थिक क्रान्ति गर्न सकिने औजारका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

आर्थिक विकास तथा प्रशासन अनुसन्धान केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय (२०८१), Economic Whereabouts of Returnee Migrant Workers, कीर्तिपुर, काठमाडौँ ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय (२०८०) नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण चौथो (२०७९/८०), थापाथली

नेपाल राष्ट्र बैंक, विभिन्न आर्थिक बुलेटिनहरू

अर्थ मन्त्रालय (२०८२), आर्थिक सर्वेक्षण (२०८१/८२)

फाइनान्सियल एक्सन टाक्स फोर्स (FATF), ग्रे लिस्ट (Gray List) र नेपाल

सुरज श्रेष्ठ
सहायक प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

पृष्ठभूमि

एफ.ए.टी.एफ.को स्थापना सन् १९८९ मा G-7 राष्ट्रहरू र युरोपियन आयोगको पहलमा भएको थियो । यसको मुख्यालय फ्रान्सको पेरिस सहरमा रहेको छ । यसको आधिकारिक भाषा अङ्ग्रेजी र फ्रान्सेली हो । G-20 राष्ट्रहरू र दुई क्षेत्रीय सङ्गठनहरू (युरोपेली आयोग र खाडी सहयोग परिषद्) सहित यस संस्थामा ४० सदस्य राष्ट्रहरू रहेका छन् । यो एक अन्तरसरकारी संस्था हो । यसको मुख्य उद्देश्य धन/सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money laundering) नियन्त्रण गर्नु थियो । सन् २००१ मा जनादेशलाई आतङ्कवादी वित्तीयकरण/वित्तपोषण (Terrorism Financing) र प्रसार वित्तीयकरण (Proliferation financing) समावेश गर्न कार्यक्षेत्रलाई विस्तार गरिएको थियो । यसको समग्रमा उद्देश्य भनेको सम्पत्ति शुद्धीकरण, आतङ्कवादी वित्तपोषण र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रणालीको एकतामा हुने अन्य सम्बन्धित खतराहरू विरुद्ध लड्नका लागि कानुनी, नियामक र परिचालन उपायहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई प्रवर्द्धन गर्नु हो । एफ.ए.टी.एफ. एउटा 'नीति बनाउने निकाय' हो जसले यी क्षेत्रहरूमा राष्ट्रिय कानून र नियामक सुधारहरू ल्याउन आवश्यक राजनीतिक इच्छाशक्ति उत्पन्न गर्न काम गर्दछ । यसले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूको 'सहकर्मी समीक्षा' (आपसी मूल्याङ्कन) मार्फत आफ्ना सिफारिसहरू कार्यान्वयनमा प्रगतिको अनुमान गर्दछ । सन् २००० देखि एफ.ए.टी.एफ.ले कालोसूची (औपचारिक रूपमा 'Call for action' 'कल फर एक्सन' भनिन्छ) र खैरो सूची (औपचारिक रूपमा 'Other monitored jurisdictions अन्य अनुगमन गरिएको क्षेत्राधिकार' भनिन्छ) सुरु गरेको छ । कालोसूचीले वित्तीय संस्थाहरूलाई यस सूचीमा सूचीकृतबाट स्रोत र सेवाहरू स्थानान्तरण गराउन बाध्य बनाएको छ । यसको परिणामस्वरूप सूचीबद्ध देशहरूमा आन्तरिक आर्थिक र राजनीतिक नेतृत्वलाई एफ.ए.टी.एफ. अनुरूप नियमहरू लागू गर्न आफ्ना सरकारहरूलाई दबाव दिन प्रेरित गरेको छ । यसले मुख्यतया वित्तीय अपराधहरू नियन्त्रण गर्नका साथै वित्तीय अनुशासन कायम गर्दै स्वस्थ आर्थिक कारोबार गर्नका लागि प्रोत्साहन गर्नका साथै तपसिलका कार्यहरू गर्दछ :

१. धन/सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering)
२. आतङ्कवादी वित्तीयकरण/वित्तपोषण (Terrorism Financing)
३. प्रसार वित्तीयकरण/वित्तपोषण (Proliferation Financing)

यसले आपराधिक वित्तीय कारोबार रोक्नका लागि प्रभावकारी कार्य गरे नगरेको तथा वित्तीय आपराधिक कारोबार रोक्नका लागि कानूनको पाटोको जानकारी लिने साथै प्रभावकारी कार्यान्वयन भए नभएको भनी निगरानी गर्ने कार्य गर्ने र कुनै पनि प्रकारको जोखिम देखिएमा ग्रे लिस्टमा राखेर सुधार गर्न Jurisdiction under increased monitoring भनेर लिस्ट गर्ने कार्य गर्दथ्यो । यसले ४० वटा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड (Recommendations) तयार पारेको छ जसलाई प्रत्येक राष्ट्रले लागू गर्नुपर्दछ । यसले विभिन्न राष्ट्रहरूको निगरानी तथा मूल्याङ्कन गर्दछ । यसले Gray List र Black List गरी दुईवटा सूची बनाएको छ । यदि कुनै पनि देशको वित्तीय प्रणाली कमजोर देखियो भने तथा कुनै देशले अवैध वित्तीय क्रियाकलाप रोक्ने प्रयत्नमा पर्याप्त सुधार नगरेमा सो राष्ट्रलाई Gray List वा Black List मा राख्दछ । FATF ले हरेक वर्ष ३ पटक यस सूचीलाई अद्यावधिक गरिरहेको हुन्छ ।

खैरो सूची/ग्रे लिस्ट (Gray List)

ग्रे लिस्टमा पर्नु भनेको कुनै पनि राष्ट्र वा संस्थाले वित्तीय पारदर्शिता (Financial transparency) र आतङ्कवाद वित्तपोषण (Terrorism financing) तथा अवैध धन शुद्धीकरण (Money laundering) रोकथामसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड पूरा नगर्दा एउटा विशेष निगरानीमा राखिनु वा पर्नु हो । FATF ले तयार गरेको सूचीमध्येको एक त्यस्तो सूची हो जसमा ती देशहरू पर्दछन् जसले FATF को निर्देशनको पूर्ण रूपमा पालना नगरेका तर सुधारका लागि प्रतिबद्धता जनाएका हुन्छन् । यदि कुनै देश ग्रे लिस्टमा पर्‍यो भने उसले AML/CFT सुधार गर्न FATF को निर्देशन अनिवार्य पालना गर्नुपर्छ । यदि समयमा सुधार गरिएन भने देश Black List मा जान सक्दछ ।

ब्ल्याक लिस्ट (Black List)

यस सूचीमा FATF का नियम तथा निर्देशनहरू पलना नगर्ने राष्ट्रहरू पर्दछन् । यस सूचीमा परेका देशहरूसँग अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू (IMF, World Bank, ADB) ले कार्य गर्दैनन् साथै युरोप, अमेरिका वा अन्य विकसित राष्ट्रहरूले वित्तीय कारोबारमा प्रतिबन्ध लगाउँछन् । यस लिस्टमा पर्दा समग्र देशको अर्थतन्त्र नै खतरामा पर्दछ जसले घोषित तथा अघोषित रूपमा व्यापारिक नाकाबन्दी लाग्न सक्छ । हाल FATF ले North Korea, Iran / Myanmar लाई ब्ल्याक लिस्टमा राखेको छ ।

नेपाल र ग्रे लिस्ट

नेपाल प्रत्यक्ष रूपमा FATF को सदस्य होइन । FATF को क्षेत्रीय सङ्गठनका रूपमा सन् १९९७ मा Asia Pacific group on money laundering (APG) को स्थापना भयो र यसको कार्यालय अस्ट्रेलियामा रहेको छ । नेपाल Asia Pacific group on money laundering (APG) को सदस्य सन् २००२ मा भएको थियो । नेपाल सन् २००८ देखि २०१४ सम्म पहिलो पटक ग्रे लिस्टमा परेको थियो । नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई नियन्त्रण गर्न तथा शङ्कास्पद कारोबारलाई नियमन गर्नका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २००८ अप्रिल २१ मा वित्तीय जानकारी एकाइ (Financial Information Unit-FIU) सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा ९ अन्तर्गत रहेर स्थापना गरिएको र प्रभावकारी रूपमा निगरानी तथा नियमन गर्ने कार्यको थालनी भएको थियो । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको एकीकृत निर्देशिका नं.१९ मा 'क' 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्था र निर्देशिका नं. १८ मा 'घ' वर्गका वित्तीय संस्थाहरूले निर्देशिकामा व्यवस्था भएअनुरूपको वित्तीय कारोबारहरूको रक्ष मा रिपोर्टिङ गर्नुपर्छ र सो कारोबारका बारेमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको गन्ध/शङ्का लागेमा सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गरेर कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारी (Law Enforcement Authority LEA) समक्ष सम्प्रेषण गर्दछ र सोही अनुरूपको कार्य हाल नेपालमा पनि भइरहेको छ । नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कन सन् २००५, २०१० मा भयो । सन् २०१५ मा हुने भनिए तापनि विविध कारणले हुन सकेन र तेस्रो पटक सन् २०२३ मा सम्पन्न भयो । सन् २००५ मा मूल्याङ्कन गर्दा कमजोर भएको हुनाले ऐन/कानून बनाइयो । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा मुद्दा दायर गर्ने, अनुसन्धान गर्ने राजस्व अनुसन्धान विभागको स्थापना गरियो र यसले प्रभावकारी कार्य गर्न असमर्थ रहेको भन्ने निष्कर्षका साथ वि.स. २०६८।०३।३१ गते ऐनमा संशोधन गरेर सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको स्थापना भएको थियो ।

Asia Pacific group on money laundering (APG) ले नेपाललाई July 2023 भित्र सुधार गर्न निर्देशन दिएकामा सुधार गर्न नसकेमा पुनः Oct 2024 भित्र सुधार गर्न निर्देशन दिएको थियो तर नेपालले पर्याप्त मात्रामा सुधार गर्न नसकेपछि FATF ले ग्रे लिस्टमा राखेको थियो । Gray List मा हाल नेपालसहित २५ राष्ट्रहरू रहेका छन् । २१ फेब्रुअरी २०२५ मा फिलिपिन्सलाई हटाएर नेपाल र लाओसलाई ग्रे लिस्टमा समावेश गरिएको थियो । २४ फेब्रुअरी २०२३ देखि सदस्य राष्ट्र रुस निलम्बनमा रहेको छ । हाल नेपालले ४० वटा सुभावहरूमध्ये २१ वटा मात्र सुभावहरू आंशिक रूपमा मात्र पूरा गरेको अवस्था रहेको छ । नेपाल सरकारले तोकिएको समयमा नै ग्रे लिस्टबाट हट्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नुभएको छ ।

नेपाल पहिलो पटक ग्रे लिस्टबाट हट्न सफल हुनाका कारणहरू यसप्रकार छन्:

१. नेपालले विभिन्न वित्तीय कानूनहरूको तर्जुमा, विकास तथा संशोधन गरेर,
२. Department of money laundering investigation / Financial information unit (FIU) को स्थापना गरेर,
३. शङ्कास्पद वित्तीय कारोबारहरूको सूक्ष्म निगरानी तथा नियमन गरेर,
४. नेपालले वित्तीय कारोबारसँग सम्बन्धित ऐन कानूनहरूको प्रभावकारी पालनाको प्रतिबद्धता गरेर ।

नेपाल पुनः ग्रे लिस्टमा पर्नाका कारणहरू यसप्रकार छन् :

१. सम्पत्ति शुद्धीकरण रोक्ने ऐन तथा कानूनहरू कमजोर कार्यान्वयन हुनु,
२. वित्तीय अपराधको अनुसन्धान कमजोर हुनु,
३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आर्थिक कारोबारमा यथेष्ट निगरानी तथा नियमन नहुनु,
४. सहकारी संस्था, रियल स्टेट र सुन व्यापार जस्ता उच्च जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा कमजोर नियमन,
५. समयानुकूल ऐन, नियम तथा कानूनहरू अद्यावधिक नहुनु,
६. तर्जुमा गरिएका ऐन, नियम तथा कानूनहरू सरल तथा स्पष्ट नहुनु,
७. क्यासिनो, हुन्डी जस्ता कारोबारमा नियमन नहुनु
८. कानूनमा कमजोरी अथवा छिद्र हुनु,
९. कानून कार्यान्वयन गर्ने सरकारी निकायबीच प्रभावकारी समन्वय नहुनु,
१०. राजनीतिक अस्थिरता तथा प्रत्यक्ष रूपमा कानून कार्यान्वयनमा हस्तक्षेप हुनु,

११. राजनीतिक रूपमा प्रतिवद्धताको कमी हुनु, आदि ।

ग्रे लिस्टका असरहरू

१. **अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ कारोबारमा प्रभाव:** नेपालका बैंकहरूले विदेशीसँग कारोबार गर्दा Risk Premium बढ्छ जसले गर्दा नेपालको बैंकहरूले SWIFT कारोबार, विदेशी विनिमय कारोबार र अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणालीहरू प्रयोग गर्न कठिन हुन सक्छ ।
२. **बैंकिङ कारोबारमा ढिलाइ:** अन्तर्राष्ट्रिय बैंकिङ कारोबार गर्दा विदेशी बैंकहरूबाट शङ्कास्पद रूपमा व्यवहार गर्दै थप जानकारी तथा कागजपत्रहरू माग गरेर कारोबारमा ढिलाइ गर्ने सम्भावना हुन्छ । उदाहरणका लागि विदेशबाट रेमिट्यान्स गर्दा भुक्तानीमा थप प्रक्रिया लाग्ने तथा कागजात पेस गर्नुपर्ने हुन सक्छ ।
३. **बैंकहरूको प्रतिष्ठामा प्रभाव :** विदेशी लगानीकर्ता र बैंकहरूले नेपाललाई बैंकहरू उच्च जोखिममा भएको देशका रूपमा हेर्न सक्छन् । साथै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा Credit Facility प्राप्त गर्न कठिन हुन सक्छ । वित्तीय प्रणालीप्रति अन्तर्राष्ट्रिय विश्वसनीयता कम हुन सक्छ ।
४. **वैदेशिक लगानीमा कमी :** २०८२ असार मसान्तसम्म मुलुकको वैदेशिक सम्पत्ति रु. २९.२९ अर्ब ६९ करोड र दायित्व २१.४६ अर्ब ४३ करोड रहेको छ । फलस्वरूप खुद वैदेशिक सम्पत्ति र दायित्वको स्थिति रु. ७८३ अर्ब २६ करोडले बचतमा छ । यस्तो अवस्थामा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीमा कमी आउन सक्छ । साथै विदेशी कम्पनीहरू, बैंकहरू र लगानीकर्ताहरू नेपालमा नयाँ लगानी भित्र्याउन डराउँछन् किनकि एफ.ए.टी.एफ.को ग्रे लिस्टमा रहेको देश उच्च जोखिमयुक्त मानिन्छ जसले गर्दा छिमेकी राष्ट्र भारत, चीन लगायत अन्य युरोपेली तथा विकसित राष्ट्रबाट आउने लगानी घट्न सक्छ ।
५. **नयाँ परियोजनाहरूमा कमी हुन सक्छ :** बैंकिङ प्रणाली कमजोर र वित्तीय अपराधहरू उच्च भएको देश भनेर नेपालमा ऊर्जा, भौतिक संरचना तथा पूर्वाधार र औद्योगिक क्षेत्रमा आउने लगानी प्रभावित भई कम हुन सक्छ ।
६. **अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवसायमा प्रतिकूल प्रभाव :** आ.व. २०८१/०८२ मा कुल वस्तु निर्यात ८१.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २७७ अर्ब ३ करोड पुगेको थियो । अघिल्लो वर्ष यस्तो निर्यातमा ३ प्रतिशतले कमी आएको थियो । आ.व. २०८१/०८२ मा कुल वस्तु आयात १३.३ प्रतिशतले वृद्धि भई १८०४ अर्ब

१२ करोड पुगेको थियो । अघिल्लो वर्ष यस्तो आयातमा १.२ प्रतिशतले कमी आएको थियो । छिमेकी मुलुक तथा अन्य तेस्रो मुलुकसँग हुने आयात/निर्यात कारोबार कठिन र थप जोखिम शुल्कले महँगो हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ ।

७. **अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थासँग प्रतिकूल प्रभाव:** अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्था तथा विदेशी बैंकहरूले नेपालका व्यवसायीहरूसँग आर्थिक कारोबार गर्न उच्च जोखिमयुक्त मान्न सक्दछन् ।
 ८. **रेमिट्यान्स भुक्तानीमा कठिनाइ:** आ.व. २०८१/०८२ मा विप्रेषण आप्रवाह १९.२ प्रतिशतले वृद्धि भई १७२३ अर्ब २७ करोड पुगेको थियो । GDP को करिब २५ देखि २८ प्रतिशतसम्म योगदान रहेको रेमिट्यान्स भुक्तानीका लागि थप जानकारी तथा कागजपत्रको व्यवस्थाले औपचारिक माध्यमबाट भित्रिने रेमिट्यान्सको मात्रामा कमी आई GDP मा प्रतिकूल असर पर्न सक्छ ।
 ९. **वित्तीय सहायतामा कमी :** अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरू IMF, IFAD, World Bank तथा ADB जस्ता संस्थाहरूले आर्थिक सहायता, अनुदान, सहूलियत कर्जा तथा अन्य प्रकारका कर्जा प्रदान गर्नमा कठिनाइ हुन सक्छ ।
 १०. **पर्यटन क्षेत्रमा प्रभाव :** ग्रे लिस्ट भएको देशमा पर्यटकहरू कम मात्रामा आउन सक्ने तथा अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणाली (VISA, Mastercard, SWIFT) मा समस्या आई GDP मा प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्छ ।
 ११. **विदेशी कम्पनीले उच्च जोखिममा राख्न सक्ने :** यस प्रकारको देशलाई कतिपय विकसित राष्ट्रका एयरलाइन्स र ट्राभल्स कम्पनीहरूले उच्च जाखिमयुक्त क्षेत्र मानेर हवाई उडान पनि रोक्का गर्न सक्छन् ।
- नेपाललाई ग्रे लिस्टबाट हटाउन अबको बाटो यस्तो हुनुपर्छ :**
१. वित्तीय ऐन नियमहरूको कडाइका साथ कार्यान्वयन तथा नियमन गर्नुपर्छ ।
 २. वित्तीय अपराधको अनुसन्धान कार्यलाई चुस्त दुरुस्त रूपमा अघि बढाउनुपर्छ ।
 ३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको आर्थिक कारोबारमा यथेष्ट निगरानी तथा नियमनको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
 ४. सहकारी संस्था, रियल स्टेट र सुन व्यापार जस्ता उच्च जोखिम भएका क्षेत्रहरूमा कडाइका साथ नियमनको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
 ५. समयानुकूल ऐन, नियम तथा कानूनहरू अद्यावधिक गर्दै लैजाने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा मिलाउनुपर्छ ।

६. तर्जुमा गरिएका ऐन, नियम तथा कानूनहरू सरल तथा स्पष्ट रूपमा बुझिने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
७. देशमा व्याप्त रहेको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई निष्पक्ष रूपमा अनुसन्धान कार्य गर्न दिने कुरामा गम्भीर हुनुपर्दछ र त्यसलाई स्वतन्त्र ढङ्गबाट अनुसन्धान गर्न दिनु आवश्यक छ ।
८. अवैध वित्तीय कारोबार गर्ने व्यक्तिलाई कानुनी दायरामा ल्याई कडा कारवाही गर्नुपर्छ ।
९. एफ.ए.टी.एफ ले तोकेका सम्पूर्ण ४० वटा सुधारका सुझावहरू कडाइका साथ पालना गर्नुपर्छ ।
१०. विस्तृत ग्राहक पहिचान गर्नु आवश्यक छ ।
११. सबै नियमनकारी क्षेत्र, जस्तै नेपाल विमा प्राधिकरण, नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण तथा नेपाल राष्ट्र बैंक लगायत सम्पूर्ण सरकारका सम्बन्धित निकायहरूले कडाइका साथ नियमन गर्नु जरुरी छ ।
१२. राजनीतिक रूपमा प्रतिबद्धता कार्यान्वयन अनिवार्य छ ।

उपसंहार

आजको व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक जगत्मा स्वस्थ वित्तीय कारोबार गर्दै अघि बढ्नु एक चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस्तो अवस्थामा कम्प्लायन्सको पूर्ण रूपमा पालना गर्दै सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलगायत सम्बन्धित सरोकारवाला सरकारी निकायहरूबीच सुमधुर सम्बन्ध विस्तार गर्दै अघि बढ्नु जरुरी हुन्छ जसले गर्दा सम्पूर्ण वित्तीय प्रणालीमा सुधार ल्याई स्वस्थ वित्तीय कारोबार सञ्चालन गर्ने कार्यमा टेवा पुग्दछ । अब नेपालले ग्रे लिस्टबाट हट्नका लागि FATF ले सुझाएका ४० वटा सुधारका कदमहरू पूर्ण रूपमा पूरा गरेमा मात्र सूचीबाट हट्न सक्छ । यदि नेपालले २ वर्षभित्र सुधार गर्न सकेन भने वा समयमा नै वित्तीय ऐन तथा कानूनलाई अद्यावधिक गर्दै प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नसकेमा Black List मा पनि पर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ जसले भविष्यमा नेपालमा ठूलो

आर्थिक सङ्कट ल्याउन सक्छ । यसले नेपालमा आर्थिक प्रतिबन्ध लाग्ने, विदेशी देशसँगको व्यापार व्यवसाय बन्द हुने तथा रोजगारी बन्द हुने लगायत राजस्वमा कमी आई समग्र अर्थतन्त्र नै धराशायी बन्न सक्छ । नेपाल दोस्रो पटक २१ फेब्रुअरी २०२५ मा ग्रे लिस्टमा परेको थियो । यो पक्कै पनि राम्रो पक्ष होइन । यसलाई एउटा सुनौलो अवसरका रूपमा लिई वित्तीय प्रणालीमा व्यापक सुधार ल्याई एफ.ए.टी.एफ. ले दिएका ४० वटा सुझाव पालना गरेर ग्रे लिस्टबाट नेपाललाई हटाउन सकिन्छ ।

हाल नेपालमा रहेका सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४, विदेशी विनिमय (नियमित) गर्ने ऐन, २०१९ (संशोधन सहित), बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३, सङ्गठित अपराध निवारण ऐन, २०७० र विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५ लाई कडाइका साथ कार्यान्वयन गर्ने, आवश्यकता अनुरूप अद्यावधिक गर्दै लैजाने, सम्पूर्ण नियामक निकायहरू तथा नेपाल सरकारका सरोकार राख्ने निकायहरूले एकआपसमा प्रभावकारी समन्वय गर्दै कार्य सम्पादन गर्ने, सम्पूर्ण सरकार सञ्चालन गर्ने तथा प्रतिपक्षमा रहनेले राजनीतिक रूपमा प्रतिबद्धता जाहेर गरेर अधि बढ्नाका साथै सम्पत्ति शुद्धीकरणका सम्बन्धमा राज्यका कुनै पनि अङ्गले हस्तक्षेप नगरीकन स्वस्थ अनुसन्धान तथा वित्तीय कारोबारहरू गर्न प्रोत्साहन गर्न सकेमा नेपाल ग्रे लिस्टबाट सहज रूपमा हट्दै विश्व मानचित्रमा एक विकसित मुलुकका रूपमा उभिएर नेपालको राष्ट्रिय भण्डा सगरमाथा भैं अटल रूपमा फहराउन समय नलाग्ला भन्दा खासै अत्युक्ति नहोला ।

सन्दर्भ सामग्री

wikipedia.org

fatf-gafi.org

नेपाल राष्ट्र बैंक: आर्थिक वर्ष २०८१/०८२ को वार्षिक तथ्याङ्क (२०८२ असार)

बैंकिङ क्षेत्रको निष्क्रिय कर्जा असुली सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

मनोज कुमार दुग्गाना
सहायक प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

विषयप्रवेश

बैंकले ग्राहकको उद्देश्य, आवश्यकता र व्यावसायिक योजना हेरी सरकारी नीति, केन्द्रीय बैंकको निर्देशन तथा बैंकको नीतिका आधारमा कर्जा प्रवाह गर्दछन् । कर्जा सम्झौताबमोजिम नियमित रूपमा कर्जाको किस्ता, ब्याज र अन्य शुल्कहरू समयमै भुक्तानी भएमा बैंकको आम्दानीमा वृद्धि भई थप लगानी गर्नसक्ने सामर्थ्य बढ्छ, र बैंकको वित्तीय सबलता कायम गर्न समेत टेवा पुग्दछ । कर्जा सम्झौताको सर्तबमोजिम नियमित रूपमा कर्जाको किस्ता र ब्याज भुक्तानी नभई भाखा नाघेका कर्जालाई निष्क्रिय कर्जामा गणना गरिन्छ । यस्ता कर्जाहरूमा नियामक निकायले तोके बमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था गर्नुपर्दछ । बैंकले विशेष प्राथमिकता दिई निष्क्रिय कर्जाको परिमाण घटाउनका लागि निरन्तर रूपमा आफ्नो नीतिअनुरूप कर्जा असुली कार्यलाई अगाडि बढाइरहेका हुन्छन् । नियामक निकायले समेत बैंकको निष्क्रिय कर्जाको अनुपातमा भएको परिवर्तनलाई नजिकबाट नियाल्दै आवश्यक निर्देशन र सुझावहरू दिन्छ । कर्जालाई किस्ता र ब्याज भुक्तानीको नियमितता, नवीकरण तथा व्यवसायको सञ्चालन स्थितिका आधारमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । नेपालमा निष्क्रिय कर्जालाई कमसल, शंकास्पद र खराब कर्जा भनी वर्गीकरण गर्ने गरिएको छ ।

विशेष परिस्थितिमा बाहेक सामान्यतया कर्जा अनियमित भएमा प्रारम्भिक रूपमा ग्राहकलाई टेलिफोनमार्फत सम्पर्क गर्ने, स्थलगत निरीक्षण गरी कर्जा ग्राहकलाई भेटेरै ताकेता गर्ने र भुक्तानी मागपत्र जारी गरी कर्जा नियमित वा चुक्ता गर्ने प्रयास गरिन्छ । यति हुँदा पनि कर्जा नियमित वा चुक्ता हुन नसकेमा प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी धितो लिलाम बिक्रीमार्फत कर्जा असुल गर्ने र ऋणीलाई कालोसूचीमा राख्नेसम्मको प्रक्रिया अपनाइन्छ । कर्जा असुलीका आधारमा नै बैंकको वित्तीय सबलताको मापन र समग्र बैंकको मूल्याङ्कन हुने हुँदा कर्जा बक्यौतालाई नकारात्मक रूपमा लिने गरिन्छ ।

निष्क्रिय कर्जाको अर्थ र परिभाषा

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ मा “कर्जा भन्नाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था वा अन्य व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई निश्चित अवधिभित्र सावाँ, ब्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरिएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति, कर्जाको ब्याज वा अन्य दस्तुर, पुनर्कर्जा, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताका लागि जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्झनुपर्दछ, र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेतलाई जनाउँदछ” भनी परिभाषित गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ ले “ऋण भन्नाले चल अचल सम्पत्ति धितो बन्धक वा अन्य आवश्यक सुरक्षण र जमानत लिई वा नलिई बैंक वा वित्तीय संस्थाले ऋणीलाई दिएको कर्जाको सावाँ तथा ब्याज सम्झनुपर्दछ, र सो शब्दले वासलात बाहिरको कारोबारबाट लिन बाँकी रकम वा सो बापत लाग्ने कमिसन शुल्क तथा ब्याज समेतलाई जनाउनेछ” भनी उल्लेख गरेको छ ।

उपर्युक्त परिभाषाका आधारमा यो भन्न सकिन्छ कि कर्जा एक कानुनी सम्झौता हो, जसमा ऋणीले पैसा वा पैसा जस्तै मूल्य प्राप्त गर्दछ र ऋणदातालाई ब्याज र लाने अन्य दस्तुर सहित फिर्ता गर्ने प्रतिबद्धता गर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व ऋणीको वित्तीय सक्षमता, तरलता सामर्थ्य, योग्यता, कारोबारको इतिहास आदिको मूल्याङ्कन गरी सोका आधारमा धितो लिई वा नलिई कर्जा उपलब्ध गराउने गर्छन् । कर्जा लगानीका क्रममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लगानीलाई जोखिमरहित र प्रतिफलयुक्त बनाउन कर्जा लगानीका मान्य सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गर्दै प्रचलित कानून र संस्थागत रणनीतिबमोजिम लगानी गर्ने गरेको पाइन्छ ।

असल तथा सूक्ष्म निगरानीबाहेक अन्य वर्गमा रहेका भाखा नाघेका कर्जा तथा सुविधालाई निष्क्रिय कर्जा भनिन्छ । यसले नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा निष्क्रिय कर्जा भनी तोकेको वर्गमा परेका कर्जा तथा सुविधाहरूलाई समेत

जनाउँदछ । निष्क्रिय कर्जा (Non performing assets) भन्नाले कि त आम्दानी गर्न छोडेको कि त अपेक्षित आम्दानी गर्न नसकेको सम्पत्ति भन्ने बुझिन्छ । कर्जा निष्क्रिय हुनु भनेको बैंक तथा वित्तीय संस्थाका लागि सम्पत्ति निष्क्रिय हुनु हो । निष्क्रिय कर्जाका हकमा नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा तोकेबमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्ने हुन्छ ।

कर्जा निष्क्रिय हुनाका कारण

कर्जा सम्भौतावमोजिम ऋणीहरूले कर्जाको सावाँ तथा ब्याज समयमै भुक्तान नगरेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विविध समस्याहरू भोग्नुपर्दछ । कोभिड-१९ को विश्वव्यापी प्रभावपश्चात् समग्र अर्थव्यवस्थामा देखापरेको सुस्तता, दबाव समूह वा संघर्ष समितिका नाममा हुने अवाञ्छित गतिविधि, कालोसूचीमा पर्ने व्यवसायीहरूको बढ्दो संख्या, कर्जाको उद्देश्य विपरीत प्रयोग नरोकिनु, कर्जा प्रवाह पश्चात् आवधिक रूपमा गर्नुपर्ने अनुगमन, सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनको फितलो अभ्यास, कमसल धितो, अस्वाभाविक मूल्याङ्कन र कृत्रिम सौन्दर्यीकरण गरिएका वित्तीय विवरणका आधारमा कर्जा प्रवाह हुनु, ऋणीको नैतिक मूल्य, सोच र दृष्टिकोणमा ह्रास हुँदै जानु, अधिक तरलता र आक्रामक कर्जा विस्तार, सहकारी क्षेत्रमा देखिएको संकटको बढ्दो प्रभाव, अनुत्पादक क्षेत्रमा कर्जा लगानी बढ्नु, घरजग्गा कारोबारमा लामो समयदेखि सुस्तता हुनु, न्यून पुँजीगत बजेट समेत पूर्णरूपमा खर्च हुन नसक्नु जस्ता कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट उपभोग गरेको कर्जा नतिर्ने ऋणीहरूको संख्या बढ्दै जाँदा निष्क्रिय कर्जाको परिमाण निरन्तर बढ्दै गएको अवस्था छ ।

कर्जा असुलीको अर्थ

बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र सर्वसाधारणको विश्वासमा सञ्चालित व्यवसाय हो । सर्वसाधारणसँग रहेको ठूलो रकम निक्षेपका रूपमा संकलन गर्ने र संकलित निक्षेपलाई प्रचलित कानून र नीतिको अधीनमा रही परिचालन गर्ने हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासको अनुसरण गर्दै सुशासनको सुनिश्चितता गराउन सकेमा मात्र बैंकिङ प्रणालीलाई सबल बनाउन सकिन्छ । कर्जा असुली कार्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सम्पत्तिको गुणस्तर कायम गर्ने प्रक्रियासँग सम्बन्धित हुनेहुँदा यसले प्रत्यक्ष/परोक्ष रूपमा सर्वसाधारणको निक्षेपको सुरक्षा गर्ने जिम्मेवारी समेत वहन गर्दछ । कर्जा असुली भन्नाले बैंकले ग्राहकलाई प्रदान गरेको कर्जा वा सुविधा बापत निज ग्राहकबाट असुल उपर गर्नुपर्ने बाँकी सावाँ ब्याज, शुल्क वा अन्य कुनै रकम वा कमिसन समेतको असुली, पुनर्संरचना तथा पुनर्तालिकीकरण वा बैंकले गरेको असुली वा कर्जा पुनर्स्थापनासम्बन्धी निर्णय भन्ने बुझिन्छ । कर्जा असुली चरणबद्ध रूपमा सम्पादन हुने कार्य हो । त्यसैले कर्जा असुलीको प्रक्रिया सुरु हुनुपूर्व

सो सम्बन्धमा ऋणीलाई ताकेता गर्ने लगायतका कर्जा प्रशासनको सम्बन्धित कार्य पूरा गरिएको हुनुपर्छ ।

निष्क्रिय कर्जा असुली सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

१. कानुनी व्यवस्था

१.१ सवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधान २०७२ मा बैंकिङ क्षेत्रको सम्पत्तिको गुणस्तर सम्बन्धमा प्रत्यक्ष व्यवस्था छैन । तर संविधानले आर्थिक नीति, बैंकिङ प्रणाली र सम्पत्तिको अधिकार सम्बन्धी केही आधारभूत व्यवस्था गरेको छ जसले अप्रत्यक्ष रूपमा बैंकिङ प्रणालीको नियमन, सम्पत्तिमाथिको अधिकार र आर्थिक अनुशासनको आधार तय गर्दछ । राज्यले सुस्थिर आर्थिक विकासका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमनको दायित्व लिने र केन्द्रीय मौद्रिक अधिकारीका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ क्षेत्रको नियमन र सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्ने अधिकार राख्दछ । संविधानले कानून बमोजिम बाहेक कसैको सम्पत्ति राज्यले समेत कब्जा गर्न नसक्ने गरी सम्पत्तिको अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

१.२ बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३

ऐनको परिच्छेद-८ को दफा ५७ कर्जा असुलीसम्बन्धी व्यवस्थामा ऋणीले कर्जा लेनदेनसम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लेखित सर्त कबुलियतको पालना नगरेमा वा लिखत वा करारको भाखाभित्र कर्जा र सोमा लागेको ब्याज वा हर्जाना चुक्ता नगरेमा वा दफा ५६ बमोजिम अनुगमन गर्दा ऋणीले जुन प्रयोजनका लागि कर्जा लिएको हो सो प्रयोजनमा नलगाई दुरुपयोग गरेको देखिएमा कर्जा लेनदेनसम्बन्धी लिखत वा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखिदिएको धितो राखेको सुरक्षणलाई लिलाम बिक्री गरी वा अन्य कुनै व्यवस्था गरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो सावाँ ब्याज असुल उपर गर्न सकिने व्यवस्था छ । त्यस्तै कर्जा लेनदेनसम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लिखित भाखाभित्र कर्जा र सोमा लाग्ने ब्याज तथा हर्जाना चुक्ता नगरेमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले त्यस्तो ऋणीलाई प्रचलित कानूनबमोजिम कालोसूचीमा राख्न कर्जा सूचना केन्द्रमा लेखी पठाउनुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखिदिएको वा धितो राखेको सुरक्षण कुनै किसिमले कसैलाई हक छोडिदिएमा वा अन्य कुनै कारण सुरक्षणको मोल घट्न गएमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले निश्चित म्याद दिई त्यस्तो ऋणीलाई थप धितो सुरक्षण राख्न लगाउन सक्नेछ र ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकेको म्यादभित्र थप धितो सुरक्षण राख्नुपर्नेछ । ऋणीले थप धितो नराखेमा वा राखेको धितो सुरक्षणबाट सावाँ ब्याज असुल उपर हुन नसकेमा बैंक तथा

वित्तीय संस्थाले ऋणीको स्वामित्वमा रहेको वा ऋणीको हक लाग्ने अन्य चलअचल सम्पत्तिबाट प्रचलित कानुनबमोजिम आफ्नो सावाँ ब्याज असुल उपर गर्न सक्नेछ ।

निष्क्रिय कर्जा असुलीका लागि धितो सुरक्षणमा रहेको चलअचल सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्दा कसैले नसकारेमा त्यस्तो सम्पत्ति बैंक वा वित्तीय संस्थाले तोकिए बमोजिम आफ्नो स्वामित्वमा लिन सक्नेछ । यसरी बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो स्वामित्वमा लिएको सम्पत्ति आफ्नो नाउँमा रजिस्ट्रेसन वा दाखिला खारेज गरिदिनका लागि सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनुपर्नेछ । त्यसैगरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रचलित कानुनबमोजिम अपलेखन गरेको कर्जाको असुली कारवाही रोकन नपाउने व्यवस्था रहेको छ ।

प्रचलित कानुनबमोजिम कर्जा असुलीको कारवाही चलाउँदा समेत त्यस्तो कर्जा असुल उपर हुन नसकेमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले ऋणीको विदेशस्थित अन्य कुनै सम्पत्तिबाट समेत त्यस्तो कर्जा असुल उपर गर्न सकिने रहेछ भने सोको प्रयोजनका लागि सम्पत्ति रोक्का राख्ने लगायतका कर्जा असुल उपर गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही चलाउन सक्नेछ । त्यसैगरी ऋणीको राहदानी रोक्का तथा जफत गर्न र राज्यले प्रदान गर्ने कुनै सुविधाबाट सम्बन्धित ऋणीलाई वञ्चित गराउन आवश्यक व्यवस्थाका लागि राष्ट्र बैंक समक्ष अनुरोध गर्न सकिने व्यवस्थासमेत ऐनले गरेको छ ।

ऐनले धितो सुरक्षण नलिईकन प्रवाह भएका विशेष प्रकृतिका कर्जाहरू निष्क्रिय कर्जामा रूपान्तरण भएमा कसरी असुल गर्ने ? भन्नेबारे स्पष्ट व्यवस्था गरेको पाइँदैन । यसले कर्जा लगानीमा धितो सुरक्षणलाई अनिवार्य बनाएको जस्तो देखिन्छ ।

१.३ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुलीसम्बन्धी मुद्दाहरू छिटो छरितो ढङ्गबाट कारवाही र किनारा गरी ऋणीबाट लिनुपर्ने ऋणको सावाँ तथा ब्याज रकम असुल उपर गर्ने व्यवस्था गर्न यो ऐनमा मुख्यतः ऐनको क्षेत्राधिकार, ऋण असुली न्यायाधिकरण र ऋण असुली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको स्थापना, गठन, क्षेत्राधिकार र कार्यविधि, ऋण असुली विधि लगायतका व्यवस्थाहरू रहेका छन् । प्रचलित कानुनबमोजिम स्थापित बैंक तथा वित्तीय संस्था र नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा तोकेका अन्य वित्तीय संस्थाहरूको ऋण असुलीसम्बन्धी मुद्दामा समेत यो ऐन लागु हुने व्यवस्था छ तर पाँच लाख रुपैयाँभन्दा कम सावाँ रकम भएका ऋण असुल गर्दा यो ऐनको व्यवस्था आकर्षित हुँदैन ।

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यकता अनुसार ऋण असुली न्यायाधिकरण र ऋण असुली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था

छ । असुलउपर गर्नुपर्ने ऋणका सम्बन्धमा ऋणीसँग यथेष्ट छलफल तथा क्रियाकलाप गरेको र ऋण असुलीसम्बन्धी पर्याप्त कारवाही हुँदा पनि असुली हुन नसकेका अवस्थामा मात्र न्यायाधिकरणमा उजुरी निवेदन दिन सकिनेछ । उजुरी दिने म्याद भाखा नाघेको कर्जाका हकमा सो मितिबाट ४ वर्षमात्र हुनेछ । ऋण असुली अधिकृतले न्यायाधिकरणको आदेश प्राप्त भएपछि तोकिएको म्यादभित्र ऋणीबाट ऋण रकम असुल गरी सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई दिलाई दिनु पर्नेछ । सोका लागि प्रचलित कानुनका अधीनमा रही ऋणी/जमानत दिने व्यक्तिको धितो राखिएको वा नराखिएको अन्य चल वा अचल सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम बिक्री गर्ने र कुनै व्यक्ति विशेष ऋणी वा जमानत दिने व्यक्ति भएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पक्राउ गरी प्रचलित कानुनबमोजिम थुनामा राख्ने विधिसमेत अपनाउन सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

१.४ बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली नियमावली, २०५९

यस नियमावलीमा ऋण असुलीका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋण असुली न्यायाधिकरणमा दिने उजुरी निवेदनमा खुलाउन पर्ने कुराहरू, म्याद तामेली र प्रमाण बुझ्ने विषय, न्यायाधिकरणको निर्णय सम्बन्धी व्यवस्था, पुनरावेदन सम्बन्धि व्यवस्था, ऋण असुली अधिकृतको काम, कर्तव्य र अधिकार, ऋण असुली र लिलाम बिक्रीको कार्यविधि जस्ता व्यवस्थाहरू मुख्य रूपमा समेटिएका छन् ।

नियमावलीको परिच्छेद-६ नियम २७ को ऋण असुलीसम्बन्धी व्यवस्थामा ऋण असुली अधिकृतले न्यायाधिकरणको आदेश प्राप्त भएपछि ऋणी वा जमानत दिने व्यक्तिले धितोमा राखेको चल अचल सम्पत्तिले ऋणको सावाँ ब्याज रकम खाम्न नसक्ने भई ऋणीको वा जमानत दिने व्यक्तिको अन्य चल अचल सम्पत्ति समेतबाट असुलउपर गर्नुपर्ने भएमा त्यस्तो चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्न सम्बन्धित कार्यालयमा तत्कालै लेखिपठाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । आदेशमा तोकिएको म्यादका अधीनमा रही ऋण असुली अधिकृतले ऋणीलाई बढीमा सात दिनको म्याद दिई निजले बैंक वा वित्तीय संस्थालाई बुझाउनुपर्ने ऋणको सम्पूर्ण सावाँ ब्याज रकम बुझाउन ल्याउन आदेश दिने, म्यादभित्र ऋणको सावाँ ब्याज रकम बुझाउन नल्याएमा ऋणीले धितो राखेको वा नराखेको चल अचल सम्पत्ति कब्जा गर्ने, धितो राखेको वा नराखेको सम्पत्तिले ऋणको सावाँ ब्याज रकम खाम्न नसक्ने भई कसैले जमानत दिएमा त्यस्तो जमानत दिने व्यक्तिको चल अचल सम्पत्ति कब्जा गर्ने र कब्जामा लिइएको चल अचल सम्पत्ति लिलाम बिक्री गरी ऋण असुल उपर गरिदिनुपर्ने कर्तव्य ऋण असुली अधिकृतको हुने व्यवस्था रहेको छ ।

ऋणीले धितो राखेको वा जमानत दिने व्यक्तिले जमाना दिएको वा नदिएको समेत सम्पत्ति निजले भोग चलन गरिरहेका अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्तिको भोग चलन निजबाट छुटाउनुपर्ने भए कम्तीमा दुईजना स्थानीय व्यक्ति र सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाको प्रतिनिधिका रोहबरमा त्यस्तो सम्पत्ति रहेको स्थानमा प्रवेश गरी ऋण असुली अधिकृतले आफ्नो कब्जामा लिनुपर्नेछ र त्यस्तो सम्पत्तिको लगत खडा गरी सोही व्यहोराको मुचुल्का उठाउनु पर्दछ भनी परिच्छेद-६ नियम २८ मा ऋण असुलीसम्बन्धी कार्यविधि तोकिएको छ ।

नियमावलीमा लिलाम बिक्रीको कार्यविधिअन्तर्गत कब्जामा लिइएको चल अचल सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्नुपूर्व स्थानीय प्रशासन, जिल्ला मालपोत कार्यालय र स्थानीय निकायका प्रतिनिधिहरूको रोहबरमा ऋण असुली अधिकृतले प्रचलित बजार मूल्यलाई ध्यानमा राखी आवश्यकतानुसार सम्बन्धित विशेषज्ञ समेतको राय लिई त्यस्तो सम्पत्तिको मूल्य कायम गर्नुपर्नेछ । कब्जामा लिइएको अचल सम्पत्तिका हकमा पैंतिस दिन र चल सम्पत्तिका हकमा पन्ध्र दिनको म्याद दिई राष्ट्रिय स्तरको दैनिक पत्रिकामा लिलाम बिक्री प्रयोजनार्थ सिलबन्दी बोलपत्र आह्वान वा डाँक बढाबढको सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ र त्यस्तो सूचनाका आधारमा परेको सिलबन्दी बोलपत्र स्थानीय प्रशासनको प्रतिनिधी र बोलपत्रदाता वा निजको प्रतिनिधिका रोहबरमा खोली मूल्याङ्कन गरी सबैभन्दा बढी मूल्य प्रस्ताव गर्ने बोलपत्रदातालाई सो सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्नुपर्दछ । डाँक बढाबढका माध्यमबाट लिलाम बिक्री गर्दा स्थानीय प्रशासनका प्रतिनिधि र कम्तीमा दुईजना स्थानीय व्यक्तिहरूको रोहबरमा गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

चल अचल सम्पत्तिको लिलाम बिक्री गर्दा नियमानुसार कायम भएको मूल्यभन्दा घटी मूल्य पर्न आएमा अर्को पटक अचल सम्पत्तिका हकमा पन्ध्र दिन र चल सम्पत्तिका हकमा सात दिनको म्याद दिई राष्ट्रिय स्तरको दैनिक पत्रिकामा लिलाम बिक्रीको सूचना प्रकाशन गर्नुपर्दछ । दोस्रो पटक लिलाम बिक्री गर्दा समेत कायम भएको मूल्यभन्दा घटी मूल्य पर्न आएमा अचल सम्पत्तिका हकमा दश दिन र चल सम्पत्तिका हकमा पाँच दिनको म्याद दिई पुनः लिलाम बिक्रीको सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो सम्पत्ति लिलाम बढाबढ गर्नुपर्नेछ । यसरी तेस्रो पटक लिलाम बिक्री गर्दा पनि कायम भएको मूल्यभन्दा कम मूल्य पर्न आएमा त्यस्तो सम्पत्ति बैंक वा वित्तीय संस्था आफैंले निर्धारित मूल्यमा सकार गरी ऋण चुक्ता भएको मानी हिसाब मिलान गर्नु पर्नेछ । ऋण असुली अधिकृतले यसरी लिलाम बिक्री गर्ने सिलसिलामा लागेको सम्पूर्ण खर्च कट्टा गरी बाँकी रहन आएको रकमबाट सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थालाई दिलाई दिनुपर्नेछ । बैंक वा वित्तीय संस्थाले पाउनुपर्ने

रकम कटाई बाँकी रहन आएको रकम सम्बन्धित ऋणी वा जमानतकर्तालाई नै फिर्ता दिनुपर्ने प्रावधान रहेको छ । ऋण असुलीको कारवाही अगाडि बढाउने क्रममा अपनाउने विधिमा एकरूपता कायम गर्न, न्यायिक प्रक्रियामा पारदर्शिता कायम गर्न र धितो लिलामीमा हुनसक्ने छलछद्मलाई रोकी बैंक र ऋणी दुवै पक्षको हितको रक्षा गर्न ऋण असुली नियमावलीको व्यवस्थाले सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

१.५ बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४

यस ऐनले निष्क्रिय कर्जा असुलीबारे प्रत्यक्ष रूपमा कुनै व्यवस्था गरेको छैन । अनधिकृत रूपमा कर्जा लिन वा दिन नहुने (दफा ७), कर्जाको दुरुपयोग गर्न नहुने (दफा ८) र गैरबैंकिङ सम्पत्ति लगायत बैंक वा वित्तीय संस्थाको अन्य सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्दा वा अन्य कुनै कारोबार गर्दा कुनै आर्थिक अनियमिता गर्न नहुने (दफा ९(३)) लाई सम्पत्ति (कर्जा) को गुणस्तर कायम गर्ने सम्बन्धमा ऐनले गरेको मूलभूत व्यवस्थाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

१.६ मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४

ऐनको परिच्छेद ३, दफा (२५) १ मा कानूनबमोजिम सार्वजनिक हितका लागि बाहेक राज्यले कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरू कुनै प्रकारले अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन । तर गैरकानुनी रूपले आर्जन गरेको सम्पत्तिका हकमा यो व्यवस्था लागु हुने छैन । साथै कानूनबमोजिम बाहेक कसैको सम्पत्ति लिलाम वा जफत गरिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसले कर्जा असुलीका नाममा कानूनको छिद्र प्रयोग गरी हुनसक्ने धितो लिलामको जालसाजीलाई रोक्न सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ ।

२. नीतिगत व्यवस्था

२.१ नेपाल राष्ट्र बैंक, एकीकृत निर्देशन २०८१ मा उल्लिखित व्यवस्था

२.१.२ कर्जा असुलीसम्बन्धी कारवाही सम्बन्धमा बक्यौता कर्जा सावाँ ब्याज असुलीका लागि प्रशासनिक कारवाही अन्तर्गत ऋणी तथा जमानत कर्तालाई ताकेता, टेलिफोन सम्पर्क, भेटघाट तथा भुक्तानी माग पत्र जारी गरिसकेपश्चात् पनि बक्यौता सावाँ ब्याज असुली नभएमा कर्जा असुलीका लागि नियमानुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी ऋणी तथा जमानत कर्तालाई कर्जा तिर्न आउन आह्वान गर्नुपर्दछ । यसरी सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्दा प्रचलित नीतिअनुसार एक वर्ष भन्दा बढी अवधिका लागि प्रवाह भएको कर्जा असुलीका लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशन तथा धितो लिलामीको कारवाही सुरु गर्नुअघि कर्जाले भाखा नाघेको कम्तीमा ६ महिना व्यतीत भई शंकास्पद वर्गमा वर्गीकरण भएको हुनुपर्नेछ ।

ऋणीबाट लेना रकम असुल उपर गर्दा सर्वप्रथम असुल उपर गर्नुपर्ने ब्याज रकम सम्पूर्ण रूपमा असुल उपर गर्नुपर्ने छ र बाँकी रकम सावाँमा आवश्यक हिसाब मिलान गर्नु पर्नेछ । किस्ताबन्दीमा चुक्ता गर्ने गरी प्रवाह भएको कर्जाका हकमा बक्यौता किस्ताका आधारमा सबैभन्दा पुरानो किस्ता असुल उपर गर्नका लागि बाधा पर्ने छैन । यद्यपि पुनर्संरचना र पुनर्तालिकीकरण गरिएका र धितो बिक्री गरी असुल गर्नुपर्ने प्रकृत्यामा रहेका खराब कर्जाहरूका सन्दर्भमा उपर्युक्त व्यवस्था लागु गर्न अनिवार्य हुने छैन ।

२.१.३ कालोसूचीमा समावेश गर्ने प्रक्रिया

दश लाख रूपैयाँ वा सोभन्दा बढीको कर्जा रकम बक्यौता रहेका कर्जावालालाई कालोसूची सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत कालोसूचीमा राख्न सिफारिस गर्नु पर्नेछ । यस व्यवस्था अनुसार जतिसुकै परिमाणको कर्जा, सापट तथा सुविधा रकम लिई नतिर्ने ऋणीहरूलाई कालोसूचीमा राख्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त सम्बन्धित संस्थाले कर्जा सूचना केन्द्रलाई सिफारिस गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन । कालोसूचीमा समावेश गर्न सम्बन्धित बैंकबाट सिफारिस प्राप्त भएपछि सो नामावलीलाई कर्जा सूचना केन्द्रले नामनामेसी (खाता खोल्दा लिएको पहिचान खुल्ने आधिकारिक कागजात) यकिन गरी पाँच दिनभित्र कालोसूचीमा राख्नुपर्नेछ र कालोसूचीबाट नाम हटाउने सम्बन्धी कारवाही प्रचलित नीतिगत तथा प्रक्रियागत व्यवस्थाबमोजिम नै हुनेछ ।

३. मौद्रिक नीतिको व्यवस्था

कर्जा असुलीका सम्बन्धमा मौद्रिक नीतिले प्रत्यक्ष रूपमा नभई विभिन्न मौद्रिक उपकरणका माध्यमबाट प्रभावित गर्ने कोसिस गर्दछ ।

आ.व.२०८२/८३ को मौद्रिक नीतिले विद्यमान कर्जाको वर्गीकरण तथा नोक्सानी व्यवस्था अध्ययन गरी आवश्यकतानुसार पुनरावलोकन गरिने, बैंकहरूको सम्पत्तिको गुणस्तरमा सुधार गर्न सम्पत्ति गुणस्तरको मूल्याङ्कन (Asset Quality Review) गरिने, गैरबैंकिङ सम्पत्ति सकार गरेको दुई वर्षसम्म उक्त सम्पत्तिबापत सिर्जना भएको रेगुलेटरी रिजर्भको रकमलाई पूरक पुँजीमा गणना गर्न सकिने, कर्जा नियमित गर्दा तथा असुली लगायतका कार्य गर्दा देखिएका अवाञ्छित गतिविधिबाट सिर्जित जोखिम निरूपणका लागि नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायसँग आवश्यक समन्वय गरिने, नेपाल सरकारबाट स्वीकृतिप्राप्त निकायमा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका जग्गा विकास तथा भवन निर्माणसँग सम्बन्धित फर्म/कम्पनीलाई प्रवाहित कर्जाका लागि पुनर्संरचना र पुनर्तालिकीकरण गर्नका लागि आवश्यक सहजीकरण गरिने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय कर्जा तथा गैरबैंकिङ सम्पत्ति व्यवस्थापनमा ध्यान दिन आवश्यक रहेकाले सो

कार्यमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी स्थापनाका लागि प्राथमिकता दिई आवश्यक ऐन र नियमको मस्यौदा तर्जुमा गरी नेपाल सरकार समक्ष पेस गरिने भनी नीतिगत व्यवस्था गरेको छ ।

२.१.१ गैरबैंकिङ सम्पत्ति सकार, नोक्सानी व्यवस्था र लिलाम बिक्री सम्बन्धमा

इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कुनै कर्जा असुली नभएमा सुरक्षणमा रहेको धितो बेचबिखन गरी बाँकी सावाँ र ब्याज उठाउन सक्नेछ । धितो लिलामी गर्दा लिलाम बिक्री नभएमा आफैले सकार गर्नु पर्नेछ । सकार गर्दा धितोको प्रचलित बजार मूल्य वा धितो सकार गर्न अधिल्लो दिनसम्मको सम्पूर्ण लेना रकममध्ये जुन कम हुन्छ सोही मूल्यमा मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ । धितोको बजार मूल्य कर्जाको लेना रकमभन्दा कम भएमा कम भएजति रकम सोही आर्थिक वर्षमा नाफा/नोक्सान हिसाबमा खर्च लेख्नु पर्नेछ । तर, यसरी मूल्याङ्कन गर्दा त्यस्तो गैरबैंकिङ सम्पत्तिबापतको रकम सम्पूर्ण रूपमा हिसाब मिलान नभएसम्म लेना रकममध्येको ब्याज रकमलाई नाफा/नोक्सान हिसाबमा आम्दानी जनाउन पाइने छैन र त्यस्तो रकमलाई गैरबैंकिङ सम्पत्तिबापतको नोक्सानी व्यवस्थामा सार्नु पर्नेछ ।

गैरबैंकिङ सम्पत्तिका रूपमा सकार गरेको धितो सुरक्षणमा सकार गरेकै मितिदेखि शत प्रतिशत नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नु पर्नेछ । यस्तो सम्पत्तिलाई यथासम्भव छिटो बिक्री गर्नु पर्नेछ । इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको आफ्नै प्रयोजनलाई आवश्यक भएमा सोको उपयोगका लागि सञ्चालक समितिबाट स्वीकृत गराई नेपाल राष्ट्र बैंकलाई समेत जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । धितो सुरक्षण/गैर बैंकिङ सम्पत्ति लिलाम सम्बन्धमा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले पारदर्शी र स्पष्ट व्यवस्था गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हित संरक्षण हुने गरी बिक्री गर्नु पर्नेछ । यसरी गैरबैंकिङ सम्पत्ति सकार गरी लिँदा लिलाम हुन नसकेको सुरक्षणबापत राखिएको सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई नै लिनु पर्नेछ, आंशिक रूपमा मात्र लिन पाइने छैन ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गैरबैंकिङ सम्पत्तिका रूपमा सकार गरेको सम्पत्ति साविक धितो सुरक्षण धनीलाई फिर्ता गर्दा गैरबैंकिङ सम्पत्ति लेखाङ्कन गर्दाको मूल्य वा फिर्ता गर्दाको समयमा रहेको बक्यौता रकम (सावाँ र ब्याजको जोड) मध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकममा नघट्ने गरी आपसी वार्ता (Negotiation) द्वारा सम्बन्धित सुरक्षण धनीलाई नै फिर्ता गर्न सकिने निर्देशनात्मक व्यवस्था रहेको छ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को दफा १२ (च) मा बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संघसंस्थाले कर्जा सुरक्षणबापत धितो लिएको जग्गा लिलाम बिक्री गर्दा कसैले लिलाम सकार नगरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संघसंस्था आफैले सकार गर्दा हदबन्दीभन्दा बढी हुने भएमा

त्यस्तो जग्गा सकार गरेको मितिले तीन वर्षभित्र बेचबिखन गरिसक्नुपर्ने र सो अवधिभित्र बेचबिखन नगरेमा त्यस्तो जग्गा बेचबिखन गर्नका लागि नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने संशोधित व्यवस्था रहेको छ। (नेपाल राजपत्र भाग २ खण्ड ७४ अतिरिक्ताङ्क १४, २०८१/०३/१४, पृष्ठ नं. ४)

४. संरचनागत व्यवस्था

बैंकिङ क्षेत्र समग्र अर्थतन्त्रको संवेदनशील क्षेत्रका रूपमा रहेको हुनाले विभिन्न निकायको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षण र नियमनमा सञ्चालन भएको हुन्छ। संस्थागत सुशासन कायम गर्ने, आवश्यक नीतिगत र निर्देशनात्मक व्यवस्था गर्ने तथा आवश्यकतानुसार वित्तीय तथा गैरवित्तीय सहायता प्रदान गर्ने गरी प्रचलनमा रहेका संस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंक, ऋण असुली न्यायाधिकरण, ऋण असुली पुनरावेदन न्यायाधिकरण, कर्जा सूचना केन्द्र र प्रस्तावित सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी नै निष्क्रिय कर्जा असुलीका सम्बन्धमा संरचनागत व्यवस्था हुन्।

निष्कर्ष र सुझाव

कर्जा वर्गीकरण, कर्जा नोक्सानी व्यवस्था र कर्जा असुलीका प्रक्रियागत चरणहरूमा सम्पादन गर्नुपर्ने क्रियाहरूलाई कानुनी व्यवस्थाहरूमा एकरूपता कायम गरेको देखिन्छ। कर्जा असुली र धितो लिलामसँग सम्बन्धित विवादको सुरु कारवाही किनारा गर्ने गरी ऋण असुली न्यायाधिकरण र ऋण असुली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको व्यवस्थाले सम्भाव्य विवादको शीघ्र न्यायिक निरूपणलाई जोड दिएको मान्न सकिन्छ। केन्द्रीय बैंकको निर्देशनात्मक व्यवस्था र मौद्रिक नीतिका प्रावधानहरूले निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनमा गुणात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्जा असुलीसम्बन्धी आआफ्नै कार्यविधिका व्यवस्थाहरूमा सारभूत रूपमा एकरूपता रहेको देखिन्छ। तथापि, कर्जा असुलीसँग सम्बन्धित कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूमा समयानुकूल हुनेगरी धितो सुरक्षणको मूल्याङ्कन, धितो लिलामी र गैरबैंकिङ सम्पत्ति व्यवस्थापनको प्रक्रियालाई अझ सरल र विश्वसनीय बनाउन आवश्यक रहेको छ।

ऋणीहरूलाई कर्जाको सावाँ तथा व्याज समयमा नै भुक्तानी गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नु नै निष्क्रिय कर्जा असुली र न्यूनीकरणको उत्तम उपाय हो। निष्क्रिय कर्जालाई बढ्दैन नदिन र वाञ्छित सीमाभित्र राख्न नेपाल सरकार, नियामकीय निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था र ऋणी स्वयंको भूमिका अहम् रहन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा नीतिलाई समयानुकूल बनाउन र जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा पालना गर्नुपर्छ। कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व ऋणीको सर्वपक्षीय मूल्याङ्कन गर्ने प्रक्रियामा एकरूपता हुनेगरी नीतिगत व्यवस्थालाई कसिलो बनाउनु आवश्यक छ। कर्जा सदुपयोगिताको निरन्तर अवलोकन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन पद्धतिको व्यवस्थालाई कडाइका

साथ पालनामा जोड दिनुपर्छ। कर्जाको परिमाणमा भन्दा गुणात्मकतामा ध्यान दिँदै कर्जा विस्तारमा उच्च व्यवस्थापनको अस्वाभाविक दबाव र अनुपालनाप्रति तलका कर्मचारीहरूको उदासीनतालाई सन्तुलित र नियन्त्रित गर्न कानुनमा नै आवश्यक व्यवस्था गरिनुपर्दछ। ऋणीहरूका लागि कर्जा साक्षरता कार्यक्रम तयार गरी कर्जा लगानी अगाडि र पछाडि ऋणीको अनिवार्य सहभागितालाई कर्जा मूल्याङ्कन प्रक्रियासँग जोड्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ। कर्जा सूचना केन्द्र र उसको भूमिकालाई प्रविधिमा आएको परिवर्तनसँग उपयुक्त हुनेगरी आवश्यक व्यवस्थाहरू थप गर्नुपर्दछ। प्रचलित कानुनी प्रावधान र व्यावहारिक प्रयोगबीचको अन्तरलाई हटाई धितो मूल्याङ्कनदेखि गैरबैंकिङ सम्पत्तिको रूपमा सकार गर्ने चरणसम्मका सबै कार्यहरूमा ऋणीको शंकालाई हटाउन पारदर्शी प्रणालीको विकासमा जोड दिनुपर्दछ। कर्जा निष्क्रिय गरेका, दुरुपयोग गरेका र कालोसूचीमा परेका ऋणीहरूले अन्य वित्तीय स्रोतमा पहुँच स्थापित गर्न नसक्नु भन्नाका लागि र कर्जा नियमित गर्न दबाव सिर्जना गर्न समेत बैंक तथा वित्तीय संस्था, कर्जा सूचना केन्द्र र सरकारका सम्बद्ध निकायहरूका बीचमा सूचना र जानकारी आदान-प्रदान गर्न उपयुक्त सूचना प्रणालीको विकास र प्रभावकारी प्रयोगमा जोड दिनुपर्दछ। कर्जा प्रशासन, कर्जा असुली र धितो लिलामी सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको न्यायिक निर्णय र प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको पालनामा जोड दिनुपर्दछ। अन्त्यमा, एकातर्फ खराब कर्जा बढ्दै गइरहेको र अर्कातर्फ गैरबैंकिङ सम्पत्तिको उचित व्यवस्थापन हुन नसकिरहेको वर्तमान स्थितिमा अधिकार सम्पन्न सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी स्थापना गर्ने नीतिगत घोषणाको कार्यान्वयन यथाशीघ्र गर्नुपर्दछ।

सन्दर्भ सामग्री

- Bhattarai, Seema (2020) An Analysis of the Perceptions of Regulatory Authorities about the Causes of Non-Performing Loans, *Journal of Business and Social Sciences Research*, Vol V, Page No. 2, Dec 2020.
- Dhakal, Krishna, Khanal, Kiran, Devkota, Niranjana, Paudel, Udayaraj (2023) Bankers' Perspective on Challenges of Bad Debt Recovery, *Journal of Business and Social Sciences Research*, Vol VIII, Page No. 51, June 2023.
- Jha, Pawan Kumar, Ph.d (2022), Factors Affecting Non-Performing Loans of Nepalese Commercial Banks, *SEBON Journal – IX*, Page No. 16, June 2022.
- Timilsina, Dr. Satyendra, Non-performing loans in Nepalese Banking Sector, page No. 186, *UPAHAR*, Kathmandu, Rastriya Banijya Bank, (2080).

Shant Bahadur Shah, Non Performing Assets Management in BFIs, वित्तीय दिग्दर्शन, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, (२०७९) पृष्ठ नं. २२२ ।

तिमिलिसना, पुरुषोत्तम, नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा कर्जा असुलीका विभिन्न आयाम तथा विश्लेषण, पेज नं. ३९, वित्तीय दिग्दर्शन, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन (२०७९) ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३, नेपाल कानून आयोग ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा असुली विनियमावली, २०५९ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा असुली ऐन, २०५८, नेपाल कानून आयोग ।

मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४, नेपाल कानून आयोग ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, मौद्रिक नीति, आ.व. २०८२/०८३ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट “क”, “ख” र “ग” वर्गका इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०८१ ।

नेपाल बैंक लिमिटेड, निष्क्रिय कर्जा असुली कार्यविधि, २०८० ।

नेपालको संविधान, २०७२, नेपाल कानून आयोग ।

भारतीय बैंकहरूले नेपाली निजी क्षेत्रमा लगानी गर्न पाउने भारतीय रिजर्व बैंकको नीति : अब नेपाल राष्ट्र बैंकले के गर्ने ?

अरुण कुमार सुवेदी
विश्लेषक

उदारवादी अर्थप्रणालीको विश्वव्यापी लहरसँगै नेपालले पनि आफ्नो बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रलाई उदारीकरण गर्‍यो । बैंकिङ मात्र नभएर सेवा, उत्पादन र पूर्वाधार क्षेत्र पनि वि.सं. २०४८ देखि उदारीकरण गरियो । तर नेपाली राजनीतिमा निरन्तर रहेको सैद्धान्तिक रुढपन र समाजवादको युटोपियाले त्यो उदारीकरणलाई दोस्रो अध्यायमा प्रवेश गर्ने दिएन उल्टो २०४८-५१ र त्यसपछि थोरबहुत भएका उदारीकरणलाई पनि नियमावली, कानून र कार्यविधि र निर्देशकबाट बाधित गर्दै गइयो, परिणामस्वरूप नेपाल २०६३ पश्चात् अर्धनियन्त्रित र त्यसपछि २०७२ पश्चात् नियन्त्रित अर्थप्रणालीतर्फ अग्रसर भयो । आज अर्थतन्त्रमा जुन सकस निर्माण भइरहेको त्यसैको परिणाम हो । यसरी नीति र विधिको इन्जिनियरिङमा राजनीतिक दलहरूको सैद्धान्तिक भावभूमि र कार्यनीतिहरूको नै केन्द्रीय भूमिका रहन्छ ।

यस सहस्राब्दीको सुरुवातदेखि आवश्यक रहेको उदारीकरणमध्ये सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण थियो बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको अन्तर्राष्ट्रिय उदारीकरण, जसमा भारतीय पुँजीबजार र वित्त बजारको प्रयोग एक महत्त्वपूर्ण विषय थियो । नेपाली मुद्रा भारतीय मुद्रासँग स्थिर विनिमयमा रहेको एवम् नेपालको सबैभन्दा ठूलो व्यापारिक साझेदार पनि भएकाले भारतीय पुँजीबजार एवम् वित्त बजारमाथिको पहुँचमा नेपालको पनि हक थियो । तर यसप्रति हाम्रो चासो किञ्चित् थिएन । यस पङ्क्तिकारको लामो समयदेखिको अडान र सुझाव थियो नेपालले भारतसँग उसको पुँजीबजार एवम् बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्र नेपालका लागि खोल्न दिनुपर्छ र नेपालले सोको माग गर्नुपर्छ । नेपालमा यो कुरा अगाडि नबढिरहेको बेला अक्टोबर १ २०२५ को रिजर्व बैंक अफ इण्डियाले आफ्नो मौद्रिक नीतिमार्फत नेपालमा पनि निजी क्षेत्रलाई भारतीय बैंकहरूले लगानी गर्न पाउने प्रावधान खुलाएको छ । यो अप्रत्याशित भई लागेको भारतीय नीतिगत सुधार र उपग्रन्त नेपालले लिनुपर्ने बाटोउपर यो लेख केन्द्रित छ ।

नेपालको आर्थिक भूगोल भारतसित प्रत्यक्ष जोडिएको छ र नेपालको मुद्रा भारतीय मुद्रासँग स्थिर विनिमय दर प्रणालीमा (peg) छ । त्यसले गर्दा नेपालले लाभ लिनका

लागि विशेष नीतिहरू बनाउनुपर्ने हुन्छ । पहिले नै भारतसँग कसरी समन्वय गर्दै जाने र आफ्नो राष्ट्रलाई फाइदा लिन भन्ने कुरा भएन । हामीले भारतको पुँजी बजार र वित्तीय बजार (financial market) प्रयोग गरेका थिएनौं । यो निकै विचित्रको अवस्था थियो । अझ त्यसमाथि, भारतीय मुद्राको ५०० र २००० का नोटहरू प्रतिबन्धित थिए । यसो नगर्नुको कुनै विशिष्ट कारण नभई हाम्रो नीतिनिर्माण तहमा रहेको अकर्मण्यता मात्र थियो ।

अब प्रश्न उठ्छ- भारतले अहिले यो कदम लगभग अप्रत्याशित रूपमा किन चाल्यो ?

एउटा कारण अमेरिकी डलर र भारतीय रुपियाँका बीच चलिरहेको द्वन्द्व र भारत-अमेरिकाबीचको आर्थिक सम्बन्ध नै मुख्य रहेका देखिन्छन् । त्यसको असरले यो रणनीतिक निर्णय लिन भारतलाई प्रेरित गरेको छ । अर्को, विश्वमै अहिले केवल राजनीतिक पुनर्संरचना मात्र नभई आर्थिक पुनर्संरचना पनि सुरु भएको छ र लगानी एवम् भौतिक विषयहरू रणनीतिक माध्यम पनि बन्ने नै भए ।

९० को दशकपछि चीन द्रुत गतिमा आर्थिक रूपमा अगाडि बढ्यो, त्यसरी नै अहिले भारतको आर्थिक वृद्धि दर पनि तीव्र रूपमा बढिरहेको छ । भारत अहिले विश्वको पाँचौं ठूलो अर्थतन्त्र बनिसकेको छ र २०२७- २८ सम्ममा तेस्रो ठूलो अर्थतन्त्र बन्दै छ ।

यस अवस्थामा विश्वमै चलिरहेको मुद्राको राजनीतिमा भारतीय मुद्रा, रूसी मुद्रा र अन्य मुद्राहरूको पनि अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकृति (acceptance) पाउनुपर्ने आवश्यकता बढेको छ अरू परिवर्त्य मुद्राहरू सरह नै विश्व बजारमा यी मुद्राहरू पनि पुग्नुपर्ने छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय धारणा बढ्दो छ ।

उदाहरणका लागि चीनियाँ मुद्रा आरएमबी (RMB) अझै पूर्ण रूपले परिवर्त्य (convertible) नभए पनि यसको अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकृति बढिरहेको छ भन्ने तथ्यलाई लिन सकिन्छ । विगतमा मध्यपूर्वमा भारतीय मुद्रा सजिलै कारोबारमा प्रयोग हुन्थ्यो तर पछि त्यसको स्वीकृति घट्यो । अहिले फेरि भारतले यसको अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकृति बढाउने प्रयास सुरु गरेको छ ।

त्यसैले, यस नीतिको उद्देश्य भारतीय मुद्रालाई परिवर्त्यता (convertibility) तिर लैजानु; पूर्ण रूपले परिवर्त्य नभए पनि यसको अन्तर्राष्ट्रिय स्वीकृति बढाउनु र नेपाल, भुटान, श्रीलंका जस्ता मुलुकमा लगानी र लेनदेन (transaction) सहज बनाउन सकिएपछि भारतले चीनसँग पनि प्रतिस्पर्धात्मक हैसियत बनाउन सक्छ, भन्ने देखिन्छ। भारतले इरान र मध्यपूर्वमा यो परिवर्त्यता सुरु गरिसकेको छ, अब अफ्रिकी मुलुकहरूमा पनि विस्तारको पहल गर्ने सम्भावना छ।

अहिले अमेरिकासित चलिराखेको आयातकर दरको युद्ध (tariff war) बीच अमेरिकाको ३३- ३४ करोडको बजारलाई प्रतिस्थापन गर्नलाई भारतले बजार व्यवस्थापनको पहललाई तीव्रतर रूपमा अगाडि बढाएको छ जसलाई यसले सहजीकरण गर्छ। भारतीय दृष्टिकोणबाट हेर्दा देशको अर्थतन्त्रको आकार बढ्दै र सफल हुँदै जाँदा पैसाको काम नै अरू कमाउने भन्ने अर्थतन्त्रको आधारभूत सिद्धान्त/मान्यताअनुसार देशभित्रको मात्र अवसरहरूले पुग्दैन, यसर्थ बाहिर फैलिन थाल्छ। चीनले अरू देशमा लगानी सुरु गरे जसरी नै भारतीय लगानी पनि स्वाभाविक रूपमा फैलने क्रम सुरु भएको छ।

ऋण बाहिर जानु भनेको फिर्ताको प्रत्याभूतिसहित ठूलो लगानी बाहिर जाने हो। त्यसकारण भारतीय दृष्टिकोणबाट हेर्दा पनि बढ्दो अर्थतन्त्रलाई अभि फेलाउनका लागि विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धामा आफ्नो मुद्रालाई विश्वव्यापी स्वीकार्य बनाउन चालेको एउटा कदम हो भन्ने देखिन्छ। एक किसिमले भन्नुपर्दा अहिले मुद्रा युद्ध भइरहेका अवस्थामा आफ्नो तयारीको उद्घोषण पनि गरेको हो भन्ने देखिन्छ। अब नेपालका तर्फबाट हेर्ने, यसले कसरी फाइदा गर्छ ? भारतले यो नगरे पनि, भारतीय मुद्रा नेपालमा परिवर्त्य मुद्रा थियो। अरू ठाउँमा अर्ध-परिवर्त्यता (semi-convertibility) नभए पनि नेपालमा त पूरै हामीले चलाउन सक्थ्यौं। अब फेरि हाम्रो विनिमयलाई भारतीय मुद्राकै विनिमय सुविधा पनि प्राप्त थियो तर त्यसका बाबजुद पनि हाम्रो निर्यात परिमाण खासै नभएकाले भारु मौज्जात खासै थिएन। त्यसकारण जुन भारतीय मुद्रा भुक्तानी गर्दाखेरि भारतीय मुद्रा रिजर्भ नभएर डलरमै भुक्तानी गर्नुपर्थ्यो तर अब भारतीय बैंकले यहाँको निजी क्षेत्रलाई ऋण दिँदा भारतीय मुद्रा आपूर्ति हुने भयो, एक किसिमले करेन्सी स्वाप (swap) जस्तो भयो जसले हाम्रो भारुको भुक्तानी बढाउन र परिवर्त्य विदेशी मुद्राको सञ्चिति दह्रो बनाउन सहयोग मिल्ने छ।

अर्को सहजता के हो भने हाम्रो ठूला- ठूला प्रोजेक्टमा नेपाली बैंकिङ क्षेत्रको क्षमता सीमित छ। जस्तै, काठमाडौँमा मेट्रो ट्रान्सपोर्ट प्रणाली विकास गर्नुपर्ने भन्ने कुनै पनि त्यस्तो प्रोजेक्टमा दशौँ खर्ब रूपैयाँ लाग्छ। यसर्थ नेपाली बैंकहरूको क्षमताले पुग्दैन र बाहिरबाट लिएर आउँदा

हेजिडका कारण महँगो पर्न जाने हुँदा अब हामीले भारतीय बैंकिङ सेक्टरबाट ल्याउन सक्छौं।

भारतले चालेको नयाँ कदमलाई नेपालले स्वीकार गर्न कानूनमा धेरै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। अहिले स्थिति के छ भने भारतले त खोलेको छ तर हामीले अबै भारतीय बैंकबाट ऋण लिनका लागि उचित नीति बनाएका छैनौं। बाहिरबाट ऋण लिन पाउने भन्ने हाम्रो कानुनी प्रावधान त छ, तर यसका लागि धेरै नीति बाधक छन्। अहिलेसम्म अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट ऋण लिँदा धितो राख्नुपर्ने खण्डमा नेपाली बैंकलाई एजेन्सी बैंक नियुक्त गर्नुपर्छ जसले गर्दा कर्जा महँगो पर्न जान्छ। अब यदि भारतीय बैंकहरूले नेपालको निजी क्षेत्रलाई प्रत्यक्ष लगानी गर्छन् भने उनीहरूले नेपालकै अड्डामा धितोबन्धकका लागि कानुनी बाधा एवम् अड्चनहरू समाधान गर्नेपर्छ। भारतीय बैंकहरूले जुन किसिमको ऋण लगानी गर्न खोजिरहेका छन् त्यो नेपाली बैंकहरूको क्षमताभन्दा बाहिरका परियोजनाहरूकै लागि हो।

नेपालले यसका लागि पहल गर्नुपर्थ्यो तर अहिले भारतले पहल गरेको छ। यो नेपालका लागि सुनौलो अवसर हो। नेपालले यसलाई स्वागत गर्नुपर्छ, कानुनी व्यवधानहरूको अध्ययन गरेर समाधान गर्नुपर्छ तर नेपालका पक्षबाट हेर्दा यति मात्र पर्याप्त छैन, अरू अगाडि बढ्नु आजको युगसाक्षेप विषय हो।

भारतमा आर्थिक उदारीकरण (liberalization) को सुरुवात १९९२ तिर, प्रधानमन्त्री नरसिंह राव र तत्कालीन अर्थमन्त्री मनमोहन सिंहको कार्यकालमा विदेशी लगानी (foreign investment) र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थागत लगानीकर्ताहरू (foreign institutional investors – FII) लाई स्वागत गरिएको थियो। यसलाई भारतको अर्थतन्त्रको उदारीकरणको पहिलो अध्यायका रूपमा धेरै विज्ञहरूले व्याख्या गर्ने गरेका छन्। नेपालले भने आजसम्म त्यस्तो कदम चालेको देखिँदैन तर भारतले आफ्नो हात अगाडि बढाइसकेको छ भन्ने देखिन्छ।

यसलाई संस्थागत ऋण (institutional borrowing) र वित्तीय संरचनासँग जोड्दा यसको महत्त्व अब गहिरो हुन्छ। उदारीकरणले नेपालको आर्थिक संरचनामा आमूल परिवर्तन ल्याउन सक्ने सम्भावना रहेको छ। नेपालले उदारीकरणबारे धेरै चर्चा गरे पनि सेकेन्डरी बजारमा (secondary market) वास्तविक उदारीकरण आजसम्म भएको छैन। अबैसम्म एफ.आई.आई. (FII) लाई प्रवेशको अनुमति दिइएको छैन। यद्यपि यदि विश्वव्यापी स्तरमा एफ.आई.आई. लाई नखोले पनि भारतका संस्थागत लगानीकर्ताहरू (institutional investors) लाई मात्र अवसर दिइयो भने पनि नेपालको सेकेन्डरी बजारमा ठूलो गतिशीलता आउन सक्थ्यो। भारतीय संस्थागत लगानीकर्ताले नेपालको सेयर बजारमा

लगानी गर्न पाए भने उनीहरूले आवश्यक पुँजी मार्जिन लेन्डिङमार्फत पनि सहजै ल्याउन सक्ने अवस्था बन्नेछ ।

यसरी अवसर सिर्जना भएमा नेपालको सेकेन्डरी बजार मात्र होइन, त्यससँग सम्बन्धित नयाँ उत्पादन र सेयर प्रवाहका लागि पनि नयाँ बाटो खुल्नेछ । नेपालले कानुनी तथा नीतिगत अवरोधहरू हटाएर यसलाई स्वागत गर्ने हो भने भारतीय वित्तीय संस्थागत लगानीकर्ताहरूले नेपालको सेकेन्डरी बजारमा लगानी गर्न सक्नेछन् । यस्तो बाटो खुलेपछि लगानीको मात्रा अत्यधिक वृद्धि हुनेछ र बजारको विस्तार उल्लेख्य रूपमा हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । साथै उत्पादनको विविधीकरण (product diversification) सम्भव हुनेछ । वास्तवमा भारतले आफ्ना स्टक एक्सचेन्ज (stock exchanges) खुला गरिसकेका अवस्थामा दुवै देशका बजारलाई जोड्ने प्रयास आवश्यक छ । नेपालले पनि भारतीय बजारमा आफ्ना कम्पनीहरूको प्रवेश सुनिश्चित गरेमा, नेपाली कम्पनीहरूले भारतीय बजारमा लगानी गरेर भारतीय वा आफ्नै बैंकमार्फत कर्जा उठाउन सक्ने अवस्था निर्माण हुनेछ ।

यही सन्दर्भलाई विस्तार गर्दै अमेरिका बनाम भारत (US versus India) मुद्रा र व्यापार युद्धको प्रसङ्ग जोड्न सकिन्छ, जुन अहिले विश्वव्यापी रूपमा चर्चाको विषय बनेको छ । विशेषतः डोनाल्ड ट्रम्प राष्ट्रपति बनेपछि अमेरिकाले चालेका केही कदमहरू, जस्तै क्रिप्टोकरेन्सी (cryptocurrency) लाई वैधता दिनु र त्यसलाई कानुनी भुक्तानी माध्यमका रूपमा अघि बढाउनु । अहिले यी दुवै निकै चासोका विषय बनेका छन् । क्रिप्टोको मूल्य तीव्र गतिमा बढिरहेको छ र त्यसका तुलनामा अमेरिकी डलर कमजोर भइरहेको देखिन्छ । यसले प्रश्न उठाउँछ- भारतले चालिरहेको कदम र अमेरिकाले क्रिप्टोलाई वैधानिक स्थान दिँदै अघि बढाएको प्रक्रियाबीचको सम्बन्ध के हो ? यसको प्रभाव वा प्रभावकारिता कसरी देखिन्छ ? अहिले औपचारिक रूपमा यसको स्पष्ट उत्तर आउन बाँकी छ, तर अमेरिकी नीतिहरूलाई नियाल्दा देखिन्छ कि संयुक्त राज्य अमेरिकाले केही डिजिटल टोकनहरूलाई रणनीतिक डिजिटल सम्पत्तिका रूपमा मान्यता दिएको छ । यसबाट ती सम्पत्तिहरूको मूल्य डलरका सापेक्षमा बढिरहेको छ ।

उदाहरणका लागि बिट्कोइन (Bitcoin) को मूल्यलाई तुलना गर्न सकिन्छ । यसरी हेर्दा डलर क्रिप्टोका तुलनामा कमजोर भएको स्पष्ट हुन्छ । इथेरियम (Ethereum) जस्ता अन्य टोकनहरू पनि यस्तै गतिमा अघि बढिरहेका छन् । यी सम्पत्तिहरूको ठूलो भण्डारण अहिले अमेरिकसँग रहेको छ । त्यसैले अमेरिकाले आफ्नो सार्वजनिक ऋण तिर्नका लागि डलरलाई कमजोर पाउँदा यी रणनीतिक डिजिटल सम्पत्तिहरूलाई मजबुत बनाउन खोजेको विश्लेषण विभिन्न ठाउँमा प्रस्तुत गरिएको छ । मौद्रिक अर्थशास्त्रका विज्ञहरूले पनि यही धारणा अगाडि सारेका छन् ।

यसको प्रत्यक्ष परिणामस्वरूप डलरका सापेक्षमा अन्य मुद्राहरू कमजोर हुँदै छन् र डलर स्वयम् क्रिप्टोका सापेक्षमा कमजोर बन्दै छ । भारतले पनि यसलाई ध्यानमा राख्दै निश्चित तहमा क्रिप्टो एक्सचेन्जहरूलाई वैधानिकता दिएको छ । त्यो अवस्थामा डलर बाहिर रहेर पनि आफ्नो अर्थतन्त्रलाई सुदृढ बनाउनुपर्ने मान्यतामा भारत गएको देखिन्छ । डलर बाहिर रहेर पनि आफ्नै पैसालाई शक्ति दिनुपर्ने पहल अहिले भारतले सुरु गरेको देखिन्छ ।

भारतले हालै गरेको घोषणा नेपालका लागि अर्को पक्षबाट पनि महत्वपूर्ण छ । यसले ग्रीन बन्ड्स (green bonds) र टोकनाइजेसन (tokenization) का लागि नेपालमा कस्तो वातावरण सिर्जना गर्छ, कस्तो बाटो खोल्छ र कस्तो अवसर प्राप्त गर्छ भन्ने प्रश्न उठ्छ । नेपालले अभैसम्म अन्तर्राष्ट्रिय बन्ड बजार वा टोकनमा प्रवेश गर्न आवश्यक कानुनी सुधार गरेको छैन तर भारतले सुधार गरिसकेका अवस्थामा अब नेपालले पनि पहल गर्नुपर्ने हुन्छ । कम्तीमा भारतीय पुँजी बजारमा नेपालका बन्ड र टोकनहरू बिक्री गर्ने अवसर सुनिश्चित गर्न सकियो भने त्यसमार्फत भारतकै बजारबाट गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाहरू वा एफ.आई.आई. (FII) बाहेकका अन्य वित्तीय संरचनाबाट र रिटेलबाट पनि नेपाली कम्पनीहरूले पुँजी सङ्कलन गर्न सक्नेछन् ।

भारतमा त निजी क्षेत्रले ग्रीन बन्ड मात्र होइन, पूर्वाधार बन्डहरू (infrastructure bonds) जारी गरेर विभिन्न परियोजनाहरू अगाडि बढाइरहेका छन् ।

ठूला समूहले पनि यस्ता बन्डमार्फत काम गरिरहेका छन् । नेपालमा पनि ग्रीन बन्डबारे चर्चा भए तापनि त्यसलाई निजी क्षेत्रमैत्री ढङ्गले अघि बढाइएको छैन र यसका लागि आवश्यक नीतिहरू बनेका छैनन् । यदि आवश्यक नीतिहरू र कानुनी प्रावधानहरू तयार पारियो भने भारतसँग समन्वय गरेर वास्तविक सम्पत्तिहरू (Real world assets) का आधारमा कम्पनीहरूको मूल्याङ्कन गरी टोकनहरू बजारमा ल्याउन सकिन्छ । यसरी टोकनाइजेसनमार्फत नयाँ सम्पत्तिहरूलाई बजारमा प्रवाह गर्न सकिन्छ अथवा बन्डहरूलाई टोकनका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । यस प्रक्रियामा भारतले गर्ने सुधारहरूसँग तालमेल मिलाएर नेपाल पनि अघि बढ्न सक्छ ।

यद्यपि भारतमा समेत टोकनको पूर्ण उदारीकरण भइसकेको छैन । केही आंशिक अभ्यास मात्र गरिरहेको छ । त्यसैले तत्कालै भारतको बजारमा नेपाल प्रवेश गर्न सक्छ कि सक्दैन भन्ने प्रश्न खुल्दै छ । अहिले भारतले त्यस प्रकारको बाटो खोलेको छैन तर भविष्यमा खोल्ने सम्भावना रहन्छ । अन्ततः यस्ता कदमहरूका क्रममा बजारमा उत्पन्न हुन सक्ने नकारात्मक भाष्यबारे पनि विचार गर्नुपर्छ । उनीहरू भन्छन् भारतीय बैंकहरूले नेपाली व्यवसायीलाई ऋण दिएर भारतसँग निर्भरता बढाउन खोजेको हो । यस किसिमको

भाष्यले नकारात्मक सोचलाई बल दिन सक्छ, तर हामीले बुझ्नुपर्छ कि विगतमा पनि समाजवाद वा राष्ट्रवादकै नाममा हाम्रो अर्थतन्त्र र वैदेशिक सम्बन्धलाई हानी पुगोस् भन्ने सोचले अनेकौं निर्णयहरूलाई प्रभावित गरेको थियो । यसलाई त्यही प्रवृत्तिको नयाँ रूप बुझ्नुपर्छ ।

यस्ता अवस्थामा समाधान भनेको अन्तर्राष्ट्रियकरणलाई खुला दृष्टिले हेर्नु हो । हामीले अमेरिकी डलरमा अचर परिवर्त्य मुद्रा बनाएर जहाँकहींको अन्तर्राष्ट्रिय बजारबाट पुँजी सङ्कलन गर्न सक्ने नीतिगत आधार बनाउनुपर्थ्यो । त्यस्तो व्यवस्था भयो भने आवश्यक वित्तीय साधन पाउनु कुनै कठिन कुरा हुने थिएन । करेन्सी पेग भारतसँग अनि कर्जा लिने काम अरूसँग ! यो मुख्य काम हामीले किन गर्ने ? अहिले भारतमार्फत कम्तीमा एउटा बाटो खुलिसकेको छ, आजको संसारमा पूर्ण सार्वभौमिकता (absolute sovereignty) भन्ने कुरा अस्तित्वमै हुँदैन । आर्थिक सार्वभौमिकता (economic sovereignty) र प्राविधिक सार्वभौमिकता (technological sovereignty) बिना राजनीतिक सार्वभौमिकता खोजिन्छ भने त्यसलाई मुख्यताबाहेक अरु केही भन्न सकिँदैन ।

पहिले आर्थिक र प्राविधिक सार्वभौमिकता निर्माण गर्नुपर्छ अनि स्वतः राजनीतिक सार्वभौमिकता दर्बिलो हुनेछ ।

भारतले चालेको यस किसिमको पहलले निजी क्षेत्रलाई ठूलो सहयोग पुऱ्याउँछ । यसले राष्ट्र पुनर्निर्माणमा पनि ठूलो योगदान दिन सक्छ । वित्तीय स्रोतका दृष्टिले यसले निजी क्षेत्रलाई ठूलो सहयोग गर्नेछ, तर नेपालमा निजी क्षेत्रले विगतदेखि भोग्दै आएका चारवटा प्रमुख समस्या आज पनि कायम छन् ।

कानुनी ढिलासुस्ती र कानुनी विरोधाभास, हरेक सरकारी सेवामा व्याप्त भ्रष्टाचार, ठूला परियोजनाका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा नहुनु र सुरक्षासम्बन्धी समस्या । यी उल्लिखित समस्याहरू समाधानको प्रत्याभूति सरकारले र नेपालका सुरक्षा संयन्त्रहरूले नै गर्नुपर्छ ।

यसका अतिरिक्त नेपालमा सीमित मात्रामा उपलब्ध वित्तीय स्रोतलाई यसरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमार्फत विस्तार गर्ने हो भने निजी क्षेत्रको आत्मविश्वाससँगै राष्ट्रको द्रुत आर्थिक विकास संभव छ ।

सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनः अर्थतन्त्रमा चुनौती र अवसर

डा. कृष्णहरि बुढाथोकी
प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

सार

नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा सार्वजनिक ऋण (Public Debt) आर्थिक विकास र बजेट सन्तुलनको मुख्य साधनका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ । सरकारले आन्तरिक वा वैदेशिक स्रोतबाट विकास, पूर्वाधार, सामाजिक सेवा र आकस्मिक खर्चका लागि उठाउने ऋण नै सार्वजनिक ऋण हो । यसले आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सृजना र सार्वजनिक सेवाको विस्तारमा सहयोग पुर्याउँछ । सार्वजनिक ऋणले पूर्वाधार विकास, बजेट घाटा पूर्ति, रोजगारी सृजना र सार्वजनिक बचत परिचालनमा सकारात्मक योगदान पुर्याउँदछ । जलविद्युत्, सडक, स्वास्थ्य, शिक्षा र पुनर्निर्माणजस्ता क्षेत्रमा यसको प्रभाव उल्लेखनीय देखिन्छ । सार्वजनिक ऋणमार्फत उत्पादक क्षेत्रमा लगानी हुँदा उत्पादनशीलता र राष्ट्रिय आय वृद्धि सम्भव हुन्छ । नेपालमा ऋणको ठूलो हिस्सा चालू खर्चमा खर्च भइरहेकाले दीर्घकालीन विकासमा खासै प्रभाव पार्न सकिरहेको छैन । आन्तरिक ऋणको ठूलो भाग वित्तीय व्यवस्थापन र ब्याज भुक्तानीमा खर्च भइरहेको छ । सार्वजनिक ऋणको गुणात्मक प्रयोगमा कमी र पुँजीगत खर्चको न्यूनता, परियोजना कार्यान्वयनमा ढिलाइ तथा नयाँ ऋण उठाएर पुरानो ऋण तिर्नुपर्ने अवस्था दीर्घकालीन आर्थिक जोखिमको सङ्केत हो । सार्वजनिक ऋणको विवेकपूर्ण प्रयोगले आर्थिक विस्तार सम्भव हुन्छ भने यसको असन्तुलित प्रयोगले मुद्रास्फीति, विदेशी निर्भरता र आर्थिक अस्थिरता निम्त्याउन सक्छ । तसर्थ, नेपालको सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनमा उत्तरदायित्व, पारदर्शिता र दिगोपन अनिवार्य छ । ऋणलाई उत्पादक क्षेत्रमा लगानी गर्दै परियोजनाको आर्थिक प्रतिफल सुनिश्चित गर्न र राजस्व वृद्धिसँग सन्तुलन कायम राख्न आवश्यक छ । यदि ऋणलाई विवेकपूर्ण रूपमा प्रयोग गर्न सकियो भने यसले आर्थिक सबलीकरण, रोजगारी वृद्धि र समृद्ध राष्ट्र निर्माणको ठोस आधार प्रदान गर्नेछ । तर गलत प्रयोगले आर्थिक सङ्कट र ऋण-निर्भरता बढाउने खतरा पनि रहन्छ । त्यसैले, नेपालका लागि उत्तरदायी ऋण नीति र दीर्घकालीन वित्तीय अनुशासन नै दिगो विकासको आधारस्तम्भ हुन् ।

परिचय

सार्वजनिक ऋण भनेको सरकारले आन्तरिक वा विदेशी स्रोतबाट उठाएको ऋण हो । सार्वजनिक ऋणले सरकारलाई विकास कार्यक्रम, सामाजिक सेवा, पूर्वाधार निर्माण र आकस्मिक खर्च पूर्ति गर्न सहयोग पुर्याउँछ । सार्वजनिक ऋणको मुख्य उद्देश्य सरकारी कोष अभाव पूर्ति र आर्थिक विकास हो । सरकारले यसलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक, ऊर्जा र अन्य दीर्घकालीन विकास परियोजनामा लगानी गर्छ । सार्वजनिक ऋणको सही व्यवस्थापनले देशको आर्थिक वृद्धि र जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ ।

वरिष्ठ अर्थशास्त्री किन्सले आर्थिक मन्दीको समयमा सार्वजनिक ऋणको प्रयोगले सरकारलाई आर्थिक गतिविधि बढाउन र रोजगार सृजना गर्न सक्ने बताएका छन् । उनले सार्वजनिक ऋणलाई दीर्घकालीन विकास र आर्थिक

स्थायित्वको उपकरणका रूपमा हेरेका छन् । मिल्टन फ्राइडम्यानले सार्वजनिक ऋण र सरकारको खर्चमा सन्तुलन आवश्यक भएको बताउँदै दिगो वित्तीय नीति र ब्याजदर नियन्त्रणको महत्त्वमा जोड दिएका छन् । उनले अत्यधिक ऋणले मुद्रास्फीति र आर्थिक अस्थिरता निम्त्याउन सक्ने चेतावनीसमेत दिएका छन् । यसैगरी Robert Barro का अनुसार जनताले सरकारको ऋण वृद्धि भएमा भविष्यमा कर बढ्ने अपेक्षा राख्छन् र त्यसले निजी खर्चमा कमी ल्याउन सक्छ भनेर व्याख्या गरेका छन् । यसले सार्वजनिक ऋण र दीर्घकालीन आर्थिक व्यवहारबीचको सम्बन्ध बुझ्न सहयोग गर्छ ।

सरकारले उत्तरदायी ऋणनीति, पारदर्शिता र दीर्घकालीन योजना अपनाएर सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन गर्न जरुरी हुन्छ । सार्वजनिक ऋण बजेट घाटा व्यवस्थापन गर्ने त्यस्तो विधि हो जसले यथासम्भव कम खर्च, कम जोखिम तथा दिगोपनलाई ध्यानमा राखी आन्तरिक तथा वैदेशिक

स्रोतबाट ऋण व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्छ। सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन २०७९ ले सार्वजनिक ऋणलाई आन्तरिक र वैदेशिक ऋण तथा उक्त ऋण व्यवस्थापन गर्न लाग्ने वित्तीय दायित्वसमेतलाई परिभाषित गरेको छ।

वैदेशिक ऋण (External Debt / Foreign Loan) र आन्तरिक ऋण

वैदेशिक ऋण (External Debt र Foreign Loan) भन्नाले कुनै राष्ट्रले आफ्नो विकास, पूर्वाधार, बजेट सन्तुलन वा अन्य आवश्यकताका लागि विदेशी सरकार, अन्तर्राष्ट्रिय निकाय वा दातृ संस्थाबाट लिएको ऋणलाई जनाउँछ। नेपालजस्ता विकासोन्मुख देशहरूले आन्तरिक स्रोतले मात्र पर्याप्त विकास खर्च धान्न नसक्ने भएकाले यस्ता देशका लागि विदेशी ऋण महत्वपूर्ण स्रोत बनेको हुन्छ। पूर्वाधार विकासका रूपमा रहेका सडक, ऊर्जा, विमानस्थल, स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा लगानी, आर्थिक वृद्धि प्रवर्द्धन जस्तो उत्पादन र रोजगारी सिर्जनामा योगदान, बजेटिय सहयोग जस्तो सरकारी राजस्व अपुग हुँदा पूर्ति गर्न मद्दत गर्न वैदेशिक ऋणको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ।

आन्तरिक ऋण भन्नाले सरकारले आफ्नो खर्च धान्न, बजेट घाटा पूर्ति गर्न वा विशेष विकास आयोजना सञ्चालन गर्न देशभित्रका नागरिक, बैंक तथा वित्तीय संस्था, गैर बैंकिङ क्षेत्र वा अन्य आन्तरिक स्रोतबाट लिने ऋण भन्ने बुझिन्छ। यसमा विदेशी निकायको संलग्नता हुँदैन, त्यसैले यसलाई घरेलु वित्तीय बजारको परिचालन पनि भनिन्छ। बजेट घाटा पूर्ति विशेषतः सरकारले आयभन्दा बढी खर्च गर्नुपर्ने अवस्थालाई आन्तरिक ऋणबाट सम्बोधन गर्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत सरकारी ऋणपत्र (Treasury Bills, Development Bonds, Citizen Saving Bonds) जारी गरेर प्राप्त गर्ने गरिन्छ। आन्तरिक ऋणले पूर्वाधार तथा विकास आयोजना निर्माण गर्न, ठूलो लगानी आवश्यक पर्ने राष्ट्रिय परियोजनामा सहयोग गर्न, वित्तीय बजार सक्रिय बनाउने कार्य जस्तो ऋणपत्र बिक्री-खरिदले पुँजी बजारलाई चलायमान बनाउन, सार्वजनिक बचत सङ्कलन प्रोत्साहन गराउन र नागरिकले सुरक्षित रूपमा बचत लगानी गर्न पाउने अवसर सृजना गरिदिन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

सार्वजनिक ऋणको ऐतिहासिक विकासक्रम र वर्तमान अवस्था

२०औँ शताब्दीको मध्यसम्म फिर्ता गर्ने क्षमता भएकालाई मात्र ऋण दिइन्थ्यो। सन् १९७० को दशकसम्म राष्ट्रिय ऋण पूर्ण रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न प्रयोग गरिन्थ्यो। नेपालमा पहिलो पटक २००८ सालदेखि बजेट निर्माण गर्न थालिएको भए तापनि २०१८/१९ सालको बजेटमा पहिलो पटक सार्वजनिक ऋणको प्रयोग गरिएको थियो। नेपालले पहिलो वैदेशिक ऋण सन् १९६३ मा सोभियत सङ्घ र बेलायतबाट

लिएको थियो। ऋणको उद्देश्य मुलुकमा आर्थिक वृद्धि, गरिबीको अन्त्य र नागरिक सेवा विस्तार गर्नु थियो। हाल नेपालमा वैदेशिक ऋणबिना सरकारी बजेट पूर्ण नहुने अवस्था छ। योजनाबद्ध आर्थिक विकास र देश बनाउने उद्देश्यले वैदेशिक ऋणको भार धेरै बढेको छ।

नेपालमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा सबभन्दा कम ५ दशमलव ७० प्रतिशत सार्वजनिक ऋण आव २०३१/३२ मा थियो भने सबभन्दा बढी आव २०४७/४८ मा ६६ दशमलव ८० प्रतिशत सार्वजनिक ऋण थियो। आर्थिक सर्वेक्षणअनुसार २०८१ असारसम्म सरकारले तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋण २४ खर्ब ३८ अर्ब ४८ करोड रूपैयाँ थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा २ खर्ब ३१ अर्ब ८ करोड रूपैयाँ सार्वजनिक ऋण थपिएर कुल सार्वजनिक ऋण २६ खर्ब ६९ अर्ब रूपैयाँ पुगेको छ। सरकारले आगामी आव २०८१/८२ मा दुई खर्ब ३३ अर्ब ६६ करोड बाह्य र तीन खर्ब ६२ करोड रूपैयाँ आन्तरिक गरी कुल पाँच खर्ब ९५ अर्ब ६६ करोड सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने लक्ष्य लिएको छ। आगामी आवमा थपिएको ऋणसँगै नेपाल सरकारले तिर्न बाँकी आन्तरिक ऋण १३ खर्ब ७६ अर्ब ५१ करोड र बाह्य ऋण १६ खर्ब ३३ अर्ब ८८ करोड गरी कुल सार्वजनिक ऋण ३० खर्ब १० अर्ब पुग्ने अनुमान गरिएको छ।

नेपाल सन् २०२६ मा अति कम विकसित राष्ट्रबाट माथि उठेपछि सहूलियतपूर्ण ऋणबाट वञ्चित हुन्छ। त्यसैले ऋणको जालोमा एक्कासि नपर्न क्रमिक रूपमा सतर्कतापूर्वक व्यावसायिक ऋणतिर जाने तयारी गर्नुपर्छ। देशको आर्थिक स्थिति, ऋण भुक्तानी क्षमता र ऋणको प्रकारका हिसाबले व्याजदर तय गर्ने गर्छन्। पछिल्लो तीन वर्षमा नेपालको प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय आय एक हजार एक सय ३५ भन्दा माथि भइसकेपछि विश्व बैंकको मापदण्डअनुसार नेपालले लिएको ऋणमा लाग्ने व्याजदर बढ्न पुगेको हो। विश्व बैंकबाट लिएको ऋणको व्याजदर ०.७५ प्रतिशत रहेकामा अब दोब्बर अर्थात् १.५ प्रतिशत भएको छ।

सार्वजनिक ऋणको सकारात्मक भूमिका

नेपालले विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आईएमएफ) लगायत बहुपक्षीय र चीन, जापान, भारतलगायतका मुलुकसँग द्विपक्षीय ऋण लिँदै आएको छ। विशेषगरी विश्व बैंकले इन्टरनेसनल बैंक फर रिक्न्स्ट्रक्स एन्ड डेभलपमेन्ट (आईवीआरडी) र इन्टरनेसनल डेभलपमेन्ट एसोसिएसन (आईडीए) मार्फत ऋण प्रवाह गर्दै आएको छ जसमध्ये उक्त बैंकले आईआरडीमार्फत मध्यम आय भएका ऋण फिर्ता गर्न सक्ने गरिब मुलुकहरूलाई ऋण प्रवाह गर्ने गर्छ। यसका साथै आईडीएले अति गरिब र कमजोर आय भएका मुलुकलाई सहूलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराउने गर्छ।

- सार्वजनिक ऋणले पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुग्छ । सार्वजनिक ऋणले सरकारलाई ठूलो लागत लाने पूर्वाधार परियोजनाहरू बनाउन आवश्यक स्रोत उपलब्ध गराउँछ । सडक, जलविद्युत्, विमानस्थल, शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रका आयोजना तत्काल राजस्वबाट सम्भव नहुने भएकाले ऋणमार्फत ती आयोजना सम्पन्न हुन्छन् । नेपालमा माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत्, मध्यपहाडी लोकमार्ग, स्वास्थ्य संस्थान विस्तारजस्ता योजनामा ऋणको महत्त्वपूर्ण भूमिका छ ।
- सार्वजनिक ऋणले बजेट घाटा पूर्तिमा सहयोग पुऱ्याउँछ । सरकारी खर्च प्रायः राजस्वभन्दा बढी हुने भएकाले बजेट घाटा पूर्ति गर्न ऋण महत्त्वपूर्ण साधन हो । आन्तरिक ऋण (सरकारी बण्डपत्र, ट्रेजरी बिल) वा वैदेशिक ऋणमार्फत सङ्कलित रकमले बजेटलाई सन्तुलित राख्छ । यसले सरकारी योजना र सेवा प्रवाहलाई अवरुद्ध हुन दिँदैन ।
- सार्वजनिक ऋणले आर्थिक वृद्धि र रोजगारी सिर्जना गर्न मद्दत गर्दछ । सार्वजनिक ऋणलाई उत्पादक क्षेत्रमा लगानी गर्दा उत्पादन, औद्योगिकीकरण र सेवाक्षेत्र विस्तार हुन्छ । यसले रोजगारी सिर्जना, आय वृद्धि र समग्र आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउँछ । उदाहरणका लागि जलविद्युत् परियोजनामा ऋण लगानी हुँदा विद्युत् आपूर्ति मात्र होइन, रोजगारी र उद्योग विस्तारमा पनि प्रत्यक्ष प्रभाव पर्छ ।
- सार्वजनिक ऋणले सार्वजनिक बचतको परिचालन गर्न टेवा दिन्छ । आन्तरिक ऋणमार्फत नागरिक तथा संस्थागत निकायहरूको बचत सङ्कलन गर्न सकिन्छ । नागरिक बचतपत्र, विकास ऋणपत्र, पेन्सन फन्डजस्ता साधनहरूले निष्क्रिय पुँजीलाई चलायमान बनाउँछन् । यसले वित्तीय बजार सक्रिय हुन्छ र आम नागरिकलाई सुरक्षित लगानीको अवसर पनि प्रदान गर्दछ ।
- सार्वजनिक ऋणले आपत्कालीन अवस्थाको समाधान गर्दछ । भूकम्प, बाढी-पहिरो, महामारीजस्ता आकस्मिक आपत्कालीन अवस्थामा तत्काल ठूलो स्रोत आवश्यक हुन्छ । सार्वजनिक ऋण यस्तो अवस्थामा प्रभावकारी साधन हुन्छ । उदाहरणका लागि २०७२ सालको भूकम्पपश्चात् पुनर्निर्माणका लागि नेपालले ठूलो मात्रामा वैदेशिक ऋण उपयोग गर्‍यो ।
- सामाजिक विकास र मानव पुँजीमा गरिने लगानीमा सार्वजनिक ऋणको अहम् भूमिका हुन्छ । सार्वजनिक ऋणबाट जुटाइएको रकम स्वास्थ्य, शिक्षा, सरसफाइ, सामाजिक सुरक्षा, ग्रामीण विकासमा प्रयोग हुँदा

मानव विकास सूचकाङ्क (HDI) मा सुधार हुन्छ । यसले दीर्घकालीन रूपमा सीपयुक्त श्रमशक्ति, सशक्त मानव संसाधन र समृद्ध समाज निर्माणमा योगदान दिन्छ ।

- सार्वजनिक ऋणले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सुदृढ हुन्छ । वैदेशिक ऋणले नेपालजस्ता मुलुकलाई अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकाय र राष्ट्रहरूसँग आर्थिक तथा कूटनीतिक सम्बन्ध मजबुत बनाउन मद्दत गर्छ । ऋणमार्फत प्राविधिक सहयोग, सीप र प्रविधि हस्तान्तरण हुने भएकाले दीर्घकालीन अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्यको वातावरण पनि बनाउँछ ।
- नेपालजस्तो अल्पविकसित मुलुकमा विकासको आवश्यकता तथा साधनस्रोतको परिपूर्तिको अवस्थाबीच ठूलो खाडल रहेका कारण घाटा बजेट बनाउनु सरकारको बाध्यता रहेको हुन्छ । सार्वजनिक खर्च सार्वजनिक राजस्वभन्दा ठूलो रहेको बजेटलाई घाटा बजेट भनिन्छ । यस्ता सार्वजनिक खर्च तथा सार्वजनिक राजस्वबीचको अन्तर कम गर्न सार्वजनिक ऋण तथा वैदेशिक सहायताको प्रयोग गरिन्छ । तसर्थ, सार्वजनिक ऋण बजेट घाटा पूर्ति गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण उपकरण हो ।
- सार्वजनिक खर्च यदि स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात र सञ्चार क्षेत्रमा गरियो भने अर्थतन्त्रमा सकारात्मक असर पर्छ । एक अध्ययनका अनुसार सार्वजनिक खर्चमा १ प्रतिशतको वृद्धि गर्दा जीडीपी मा ०.४७ प्रतिशतको वृद्धिको सम्भावना हुन्छ । भौतिक पूर्वाधार, स्वास्थ्य, शिक्षा, लगानीमा सार्वजनिक ऋणको अहम् भूमिका रहेको छ ।

सार्वजनिक ऋणका चुनौतीहरू

- खर्चको गुणात्मकता, ऋण वृद्धिको गति, राजस्व सङ्कलन गर्ने सरकारी क्षमता र जोखिम व्यवस्थापन गर्ने कलामा नै मुलुकको अर्थतन्त्रको भविष्य निर्भर हुन्छ । नेपालमा अर्थतन्त्रको आकार सानो भएकाले पनि ऋणको भार वहन गर्न कठिन भएको छ, किनकि हाम्रो वित्तीय स्पेस सानो भएकाले अर्थतन्त्रको बाह्य र आन्तरिक झट्का सहन सकिएको छैन । भएभएको ऋण सावाँ र ब्याज तिर्न खर्च गरेपछि अवसर लागत (अपरचुनिटी कस्ट) बढेर उपभोग, लगानी र आर्थिक वृद्धिमा छुट्याइएका कार्यक्रम अलपत्र पर्ने गरेका छन् ।
- आयोजना/परियोजनाको लाभबाट आय आर्जन गरी ऋणको सावाँ-ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्नेमा आयोजना नै सम्पन्न गर्न नसकिँदा राज्यले अन्यत्र ऋण खोजी

पुरानो ऋण सावाँ-ब्याजसहित चुक्ता गर्नुपरेको अवस्था अत्यन्त चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

- महालेखा परीक्षकको तथ्याङ्कबमोजिम चालू प्रकृतिका कार्यमा ऋणको उपयोग गरिएको तथा ऋण तिर्न ऋणकै प्रयोग भएको गम्भीर अवस्था देखिएको छ । आव २०८०/८१ मा सञ्चित कोषमा आएको दुई खर्ब ३४ अर्ब ४२ करोड १४ लाख आन्तरिक ऋणमध्ये चालू खर्चमा ८६ अर्ब ९८ करोड ९२ लाख, पुँजीगत खर्चमा ९३ अर्ब १५ करोड ४० लाख र वित्तीय व्यवस्थामा ११ अर्ब ८९ करोड ४० लाख खर्च भएको महालेखाको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै, ११ अर्ब ८९ करोड ४० लाख आन्तरिक ऋण वित्तीय व्यवस्थामा उपयोग भएको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ।
- ऋण पुँजीगत खर्चमा न्यून खर्च हुनु चुनौतीपूर्ण हुन्छ । आव २०८०/८१ मा सञ्चित कोषमा एक खर्ब १३ अर्ब २७ करोड १४ लाख वैदेशिक ऋण दाखिला भएकामा त्यसबाट चालूतर्फ १८ अर्ब ४१ करोड ७७ लाख, पुँजीगततर्फ ७२ अर्ब २३ करोड ७२ लाख र २८ अर्ब ४० करोड ३२ लाख वैदेशिक ऋण वित्तीय व्यवस्थामा उपयोग भएको देखिन्छ ।
- सावाँ-ब्याज भुक्तानीका लागि धेरै खर्च हुनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणको सावाँ-ब्याज भुक्तानीका लागि २ खर्ब २३ अर्ब २७ करोड ९५ लाख खर्च भएको छ । यसले राज्यलाई दीर्घकालसम्म ऋणीका रूपमा रहन बाध्य बनाउने महालेखाले औल्याएको छ ।
- कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा ऋण बढ्दै जानु, भुक्तानीको दायित्व आकासिनुले नेपालको अर्थतन्त्रमा चुनौती थपेको छ ।
- नेपालको परनिर्भरता बढ्दै जानु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा गत वर्षभन्दा ४.६ प्रतिशत बढी राखेर बनाइएको १९ खर्ब ६४ अर्ब २१ करोडको बजेटमा ६०.१ प्रतिशत चालू खर्च, २१ प्रतिशत पुँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थापनमा १९ प्रतिशत छ । यसको कार्यान्वयनका लागि वैदेशिक ऋण २ खर्ब ३३ अर्ब (११.८७ प्रतिशत) आन्तरिक ऋण ३ खर्ब ६२ अर्ब (१८.४४ प्रतिशत) र वैदेशिक अनुदान ५३ अर्ब (२.७० प्रतिशत) अनुमान गरिएको छ । हाम्रो अर्थतन्त्रले छुट्याइएको स्रोतबाहेक अहिले पनि भन्डै ५ खर्ब ९५ अर्ब ६६ करोडको वित्तीय घाटा बोकिरहेको छ ।
- ऋणको भारले अर्थतन्त्रमा वित्तीय दबाव बढाई भविष्यमा हुन सक्ने सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक सङ्कटलाई इङ्गित गरेको छ, किनकि यसले

सम्भावित लगानीकर्ताको विश्वास डगमगाउने, ऋणको लागत बढाउने र नेपालको दीर्घकालीन दिगो आर्थिक विकासको सपनालाई कमजोर तुल्याउने खतरा बढाएको छ ।

- राजस्व अनुपातमा ऋणको लागत निरन्तर वृद्धि हुँदै गएको मुलुक ऋणको पासोमा पर्छ । त्यसैले नयाँ दायित्व पूर्ति गर्न पनि थप सापटीको आवश्यकता पर्छ । आफ्नो सामर्थ्यभन्दा बढी आकासिँदै गएको ऋण नियन्त्रण गर्न नसके यसले सम्भावित वित्तीय सङ्कटको दुष्ट चक्र (Vicious Cycle) निर्माण गरी असफल राष्ट्रहरूको अर्थतन्त्रजस्तै अस्थिर बनाइदिने डर छ ।
- नेपाली मुद्राको विनिमय दरका तुलनामा अमेरिकी डलरको मूल्य आकासिँदा सार्वजनिक ऋणमा अतिरिक्त भार थपिँदै जाने गरेको छ । २०८१ असारदेखि करिब १ वर्षमा नेपाली मुद्रा कमजोर भएकै कारण तिर्न बाँकी सार्वजनिक ऋणमा थप ६६ अर्ब ९३ करोड अतिरिक्त भार थपिएको देखिन्छ । बढ्दो ऋण चुक्ता दायित्वसँगै पुँजीगत खर्चको स्तर र वित्तीय व्यवस्थाका लागि विनियोजित बजेटबीचको अन्तर फराकिलो हुँदै जाँदा भविष्यमा सरकारको लगानी गर्न सक्ने सामर्थ्यमा सङ्कुचन ल्याउने जोखिम हुन्छ । यसले वित्तीय असन्तुलनको खतरा पनि उत्तिकै ल्याउन सक्ने सम्भावना हुन्छ ।

सार्वजनिक ऋणका चुनौती सम्बोधनका उपायहरू

नेपालको सार्वजनिक ऋणको विगत १ दशकको प्रवृत्ति अध्ययन गर्दा कुल जीडीपीका तुलनामा सार्वजनिक ऋण निरन्तर बढ्दै गएको देखिन्छ । आव २०७१/७२ मा सार्वजनिक ऋणको मुख्य स्रोत वैदेशिक ऋण रहेकामा आव २०७८/७९ देखि वैदेशिक र आन्तरिक ऋणको अंश लगभग उस्तै हुँदै गएको देखिन्छ । वैदेशिक ऋण घट्दै गएको तर आन्तरिक ऋण बढ्दै गएको अवस्थामा निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जामा समस्या आउने तथा 'क्राउड आउट इफेक्ट' ल्याउने सम्भावना रहन्छ । चालू आवमा समेत लक्ष्यको अनुपातमा आन्तरिक ऋण प्राप्ति ९५ दशमलव ४५ प्रतिशत रहेकामा वैदेशिक ऋण प्राप्ति जम्मा ४५ दशमलव ७२ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसलाई उपयुक्त ढङ्गले व्यवस्थापन गर्न जरुरी छ ।

सार्वजनिक ऋणको दिगोपनमा ध्यान दिनु जरुरी छ । देशले लिएको सार्वजनिक ऋणको दायित्व (सावाँ, ब्याज) ऋणमुक्ति, दायित्व सञ्चित तथा ठूलो र विघटनकारी आर्थिक समायोजनविना भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमता नै सार्वजनिक ऋणको दिगोपन हो । आव २०३१/३२ मा ५ दशमलव ७ प्रतिशतमात्र रहेको सार्वजनिक ऋण आव २०८१/८२ जेष्ठ मसान्तसम्म आइपुग्दा ४३ दशमलव ४७ प्रतिशत पुगेको

छ। यसले सार्वजनिक ऋण निरन्तर रूपमा बढ्दै गएको अवस्थालाई देखाउँछ। मध्यमस्तरको सार्वजनिक ऋणले आर्थिक गतिविधि बढाई आर्थिक विकासमा मदत गर्छ भन्ने उच्च स्तरको सार्वजनिक ऋणले सार्वजनिक ऋणको दिगोपनमा प्रश्न खडा गर्छ। यसर्थ दिगोपनमा विशेष भूमिका खेल्न सार्वजनिक ऋणलाई परियोजना केन्द्रित एवम् प्रतिफलयुक्त बनाउन जरुरी छ।

- सार्वजनिक ऋण परिचालन र व्यवस्थापनका लागि अल्पकालीन, मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन रणनीति बनाउने तथा उक्त नीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने।
- प्रदेश तथा स्थानीय सरकारको सार्वजनिक ऋण परिचालन र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत कानुनी प्रावधान निर्माण गर्ने।
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालयको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रमा सार्वजनिक ऋण परिचालन गर्ने। राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र तथा उत्पादनशील क्षेत्रको पहिचान गरी सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने।
- वैदेशिक ऋणसँगै विभिन्न सर्तहरू, मागहरू तथा भ्रष्टाचारसमेत भित्रिने भएकाले वैदेशिक ऋणको प्रभावकारिताबारे पर्याप्त अध्ययन तथा विश्लेषणपश्चात् मात्र वैदेशिक ऋण लिने गर्नुपर्छ।
- आर्थिक कूटनीतिलाई प्रभावकारी बनाई सहूलियतपूर्ण द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय वैदेशिक ऋण प्राप्तितर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ। वैदेशिक ऋणको जालबाट बच्न नतिजामुखी लगानी बढाउनु आवश्यक छ।
- आन्तरिक ऋण बढ्दै गएका अवस्थामा निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जामा समस्या आउने तथा 'क्राउड आउट इफेक्ट' ल्याउने सम्भावनातर्फ पनि ध्यान दिनु जरुरी छ। सार्वजनिक ऋण प्रयोग भएका आयोजनाहरूको कार्यक्षमतामा व्यापक सुधार ल्याउन आवश्यक छ।
- आन्तरिक ऋण तथा वैदेशिक ऋणको सदुपयोग गरी आर्थिक समृद्धि प्राप्त गर्न सही अनुपात, ब्याज जोखिम, विनिमयदर जोखिम, दिगोपन तथा दबाव परीक्षण सम्बन्धमा पर्याप्त अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नु आवश्यक हुन्छ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक ऋण आर्थिक विकास तथा समृद्धि प्राप्त गर्न नभई नहुने साधन हो। सदुपयोग गर्न सके वरदान नभए अभिशाप हुने जोखिम उत्तिकै रहने भएकाले पर्याप्त अध्ययनपश्चात् प्राथमिकता प्राप्त तथा उत्पादनशील क्षेत्रमा मात्र सार्वजनिक ऋणको प्रयोग गर्नुपर्छ। साथै,

समयसँगै सार्वजनिक ऋणको माग बढ्दै जाने भएकाले देशको ऋण वहन गर्ने क्षमतामा सुधार ल्याउन आन्तरिक अर्थतन्त्रको सबलीकरण तथा निर्यात क्षमतामा निकै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ। सन् २०२५ मध्य मार्चसम्म सार्वजनिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ४६.९९ प्रतिशत पुगिसक्यो। सन् २०२७ सम्म ५० प्रतिशत पुग्न सक्ने अनुमान ट्रेडिङ इकोनोमिक्सको छ।

स्रोतको आवश्यकता बढ्दै जानु र सार्वजनिक ऋण थोरै समयभित्र नै ४२-४५ प्रतिशतका हाराहारीमा पुग्नुले अब बढ्दै गएको ऋण भुक्तानीका लागि मुलुक सक्षम हुन सक्ने दिन सकिएजस्तै छ। त्यसैले अरू मुलुकमा वैदेशिक ऋण-जीडीपीका अनुपातमा हाम्रो ऋणभन्दा बढी रहेको उदाहरण दिएर हामीसँग अब 'फिस्कल स्पेस' बाँकी छ भन्नु अर्थतन्त्रमा ठूलो जोखिम निम्त्याउनु हो। किनभने हामीले आर्थिक वृद्धि र यसको स्थायित्वका लागि आवश्यक रणनीतिक वित्तीय अनुशासन कायम गर्न दूरगामी नीति तर्जुमा गर्न सकेका छैनौं। गरिने खर्च, लिइने ऋण र उपयुक्त कर नीतिमा विश्वव्यापी रूपमा सफलतापूर्वक लागू भएका परियोजनाको अध्ययन र कार्यान्वयन गर्ने तौरतरिका पनि अङ्गीकार गर्नु जरुरी छ।

पछिल्लो समय सार्वजनिक ऋणको मात्रा बढ्दै गएको, आन्तरिक ऋणको ब्याज तथा सावाँ भुक्तानी बढ्दै गएको, वैदेशिक ऋण प्राप्तमा कमी हुँदै गएको, विनिमयदर जोखिम बढ्दै गएको, विप्रेषण प्रवाह अनियमित रहेको, निर्यातमा दिगोपन नरहेको, आयोजनाहरूको प्रगति निकै सुस्त रहेको तथा सार्वजनिक ऋणको उपयोग कम प्रतिफल प्राप्त हुने तथा चालू खर्चका लागि समेत हुने भएकाले सार्वजनिक ऋणको दिगोपनमा हाल कुनै जोखिम नरहे तापनि भविष्यमा जोखिम बढ्दै जाने देखिन्छ। यसलाई समयमा नै मध्यनजर गरी सार्वजनिक ऋणको सही व्यवस्थापन गर्न जरुरी छ।

सन्दर्भ सामग्री

- Barro, R. J. (1974). *Are Government Bonds Net Wealth?* Journal of Political Economy, 82(6), 1095–1117.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan.
- Ministry of Finance. (2024). *Economic Survey 2071/72*. Government of Nepal.
- Ministry of Finance. (2024). *Economic Survey 2081/82*. Government of Nepal.
- Public Debt Management Act, 2079 (2022). Government of Nepal.
- World Bank. (2023). *Nepal Development Update*.

सुशासन र समृद्धिको आधार: सम्पूर्ण आर्थिक कारोबार तथा सबै किसिमका शुल्क तथा करहरूको भुक्तानी बैकिङ प्रणालीमार्फत !

अश्विन कुमार पुडासैनी
बरिष्ठ प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

परिचय

प्रस्तुत आलेखमा सुशासन र समृद्धिको आधारका रूपमा दुईवटा अवधारणा प्रस्ताव गरिएको छ । पहिलो हो, सबै नेपालीहरूलाई बैंक खातामार्फत जोड्ने महाअभियान सहित “सम्पूर्ण आर्थिक कारोबार बैकिङ प्रणालीमार्फत” गर्ने प्रस्ताव र दोस्रो हो, आयकर, भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा मूल्य अभिवृद्धि करको भुक्तानीका साथै “सबै किसिमका व्यापारिक कारोबारहरूमा न्यूनतम करको व्यवस्थासहित राज्यकोषमा जम्मा हुने सबै किसिमका आम्दानी, शुल्क, दस्तुर, जरिवाना तथा करहरूको भुक्तानी बैकिङ प्रणालीमार्फत” गर्ने प्रस्तावका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

पहिलो बैंक टप्पे औँ वर्षमा

नेपालको पहिलो बैंक नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना विक्रम संवत् १९९४ साल कार्तिक ३० गते सोमवार लक्ष्मीपूजाको दिन भएको थियो । पहिलो बैंकले अहिले २३१ शाखाहरूमार्फत ७१ जिल्लाबाट बैकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । २०८२ साल कार्तिक ३० गते आइतवार बैंकले ८९ औँ वार्षिकोत्सव मनाउँदै गर्दा अहिले नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या १०७ पुगेको छ जसमा वाणिज्य बैंक २०, विकास बैंक १७, वित्त कम्पनी १७, लघुवित्त वित्तीय संस्था ५२ र पूर्वाधार विकास बैंक १ रहेका छन् ।

७५३ वटै पालिकामा बैंक शाखा सञ्चालनमा

२०८२ भदौ मसान्तसम्ममा यी बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखाहरूको सङ्ख्या ११,५१२ पुगेको छ । तीमध्ये वाणिज्य बैंकहरूको शाखा ५१०१, विकास बैंकहरूका ११३४, वित्त कम्पनीहरूका २९१ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका ४९८६ शाखाहरू सञ्चालनमा छन् ।

अहिले नेपालका ७ वटै प्रदेशमा सबै किसिमका वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना शाखाहरूमार्फत बैकिङ तथा वित्तीय सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् भने ७७ जिल्ला र ७५३ वटै पालिकाहरूमा ‘क’ वर्गको वाणिज्य बैंकको शाखा पुगिसकेको

छ । ७५३ वटै पालिकाबाट ‘क’ वर्गका वाणिज्य बैंकले बैकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् ।

जनसङ्ख्याको दोब्बर बैंक खाता

भन्डै तीन करोडको जनसङ्ख्या भएको हाम्रो मुलुकमा बीसवटा वाणिज्य बैंकहरूले ७५३ वटै पालिकामा शाखा खोलेर बैकिङ तथा वित्तीय सेवा दिइरहेका छन् । जनसङ्ख्याको भन्डै दोब्बरको सङ्ख्यामा बैंक खाताहरू खुलेका छन् । बैंकहरूमा मात्रै करिब ६ करोड ४ लाख बैंकखाताहरू खुलेका छन् । ‘क’ वर्गका वाणिज्य बैंकहरूमा मात्रै ५ करोडको हाराहारीमा बैंक खाता खुलेका छन् ।

२०८२ भदौ मसान्तसम्ममा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीहरूमा गरी निक्षेप खाताहरूको सङ्ख्या ६ करोड, ४ लाख, ५३ हजार ५९३ रहेको छ जसमध्ये वाणिज्य बैंकहरूमा मात्रै ४ करोड, ८६ लाख, ८ हजार १८१ बैंकखाता रहेका छन् । विकास बैंकहरूमा ७१ लाख, ९५ हजार, ७६५ र वित्त कम्पनीहरूमा ९ लाख २२ हजार, ६८२ खाता रहेका छन् । यसबाहेक कर्जा खाताहरूको सङ्ख्या १९ लाख, ९३ हजार २३४ रहेको छ । जसमध्ये वाणिज्य बैंकहरूको मात्रै कर्जा खाता १६ लाख ६२ हजार, ३४२ रहेका छन् भने विकास बैंकहरूका २ लाख, ६७ हजार, ३०३ कर्जाखाताहरू र वित्त कम्पनीहरूको ६३ हजार, ५८९ कर्जाखाता रहेका छन् ।

मोबाइल बैकिङ, कार्ड तथा डिजिटल कारोबारमा वृद्धि

त्यसैगरी गएको भदौ मसान्तसम्ममा डेबिटकार्डका प्रयोगकर्ताहरूले १ करोड ८ लाख (कारोबार सङ्ख्या) कारोबार गरेका छन् भने मोबाइल बैकिङअन्तर्गत ६ करोड २५ लाख कारोबार गरेका छन् । क्युआर कोड भुक्तानीअन्तर्गत ४ करोड १० लाखवटा कारोबारमार्फत रु. १ खर्ब १ अर्ब २३ करोड कारोबार भएको विवरण वित्तीय सबलता सूचक जानकारी नेपाल राष्ट्र बैंकको वेब साइट <http://emap.nrb.org.np> मा उपलब्ध छ ।

सुशासनको आधार सबै नेपालीको बैंक खाता र सम्पूर्ण आर्थिक कारोबार बैंकिङमार्फत

यो माथिको तथ्याङ्कसहितको पृष्ठभूमिले यो आलेखमा सुशासन, समृद्धि र सामाजिक आर्थिक न्यायसहितको समाज रूपान्तरण अभियानका लागि सबै नेपालीको बैंक खातासहित सबै किसिमका आर्थिक कारोबारको भुक्तानी बैंकिङ प्रणालीमार्फत मात्रै गरौं भन्ने कुराका लागि हो । यो आलेखमा चर्चा गर्न खोजिएको विषय नै सबै नेपालीको बैंक खाता चाँडोभन्दा चाँडो सम्भव गरौं भन्ने नै हो । ७५३ वटै पालिकामा पुगेका 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकका शाखाहरूमार्फत सबै नेपालीलाई बैंकिङ प्रणालीमार्फत जोडौं भन्ने नै हो ।

अझै पनि अनुमानित चालिस प्रतिशत जनसङ्ख्या नै वित्तीय पहुँचमा छैनन् । अर्थात् सबै नेपालीले बैंक खाता खोलेका छैनन् । सबै नेपाली बैंकिङ प्रणालीमा जोडिएका छैनन् । वित्तीय समावेशीकरणको सवालमा नेपालमा अरबौं रूपैयाँ खर्च भएको छ । तैपनि वित्तीय समावेशीकरण भएको छैन । कसरी सम्भव गर्न सकिन्छ वित्तीय समावेशीकरण ? पहिलो कडी नै सबै नेपालीको बैंक खाता अभियान नै हो । यसका अतिरिक्त गर्नुपर्ने केही कामहरूका बारेमा यस आलेखमा चर्चा गरिएको छ ।

छ महिनामा सम्भव छ सबै नेपालीको बैंक खाता

छ महिनामा सम्भव हुने काम छ, वर्षमा पनि भएन । २०७६ साल वैशाख १ गते नै प्रधानमन्त्रीले नेपालका सबै वाणिज्य बैंक, बैंकर्स सङ्घ र नेपाल राष्ट्र बैंकका पदाधिकारीहरूसमेतको उपस्थितिमा घोषणा गरेका हुन् “खोलौं सबैको बैंकखाता अभियान” । तर छ महिनामा पूरा गर्न सकिने काम छ, वर्षमा पनि पूरा भएन । त्यस बेला पपुलर कार्यक्रमका रूपमा मात्रै घोषणा गरिएकाले यस्ता कार्यहरूले पूर्णता नपाएको हो । कार्यक्रम सार्थक नभएका सन्दर्भमा समेत कतै चासो र चिन्तासमेत देखिएन । यसमा सामान्य कुरा अनुगमन गर्ने सानो संयन्त्र बनाएको भए यस कामले छ महिनाभित्रै पूर्णता पाउने थियो । सबै नेपालीलाई बैंक खाताको सुनिश्चितता गर्न सकिने थियो ।

सम्भव छ । छ महिनाभित्रमा सबै नेपालीलाई बैंक खातामार्फत जोड्न सकिन्छ । सरल उपाय छ । अहिले ७५३ वटै पालिकामा 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकहरूमध्ये कम्तीमा कुनै एउटा वाणिज्य बैंकको एक शाखा कार्यालय छ । बैंकहरूले आफ्ना शाखा कार्यालयहरूबाट पालिका स्तरमै सबै किसिमको बैंकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेका छन् । अब कुनै एक पालिकामा एक बैंक शाखा छ, भने त्यस पालिकामा भएका सम्पूर्ण नागरिकहरूको नागरिकताको प्रमाणपत्र, अहिले त राष्ट्रिय परिचयपत्रसहित खाता खोल्ने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यो अभियान कम्तीमा तीन महिना र बढीमा

छ महिनाभित्रमा पूरा गर्न सकिन्छ । पालिकामा भएका बैंकहरूको शाखाहरूको सक्रियता र स्थानीय पालिकाका वडामा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको समन्वयमा यो काम सजिलै गर्न सकिन्छ । प्रत्येक वडाका जनप्रतिनिधिहरूले आफ्नो वडाका सम्पूर्ण नागरिकहरूको बैंकखाता अभियानमा सजिलोसँग सहयोग र समन्वय गर्न सक्नेछन् । साथ साथै बच्चा जन्मनेबित्तिकै पनि बच्चाको जन्मदर्ताको प्रमाणपत्रसहित अविभावकको संरक्षकत्वमा नवजात शिशुको पनि बैंक खाता खोल्ने अभियान अगाडि बढाउन सकिन्छ । पहिलो चरणमा सबै नेपाली नागरिकहरूको बैंक खाता सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

त्यस्तै कतिपय पालिकाहरूमा धेरैवटा वाणिज्य बैंकहरूका एकभन्दा बढी शाखाहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । त्यस्ता स्थानहरूमा स्थानीय वडाका जनप्रतिनिधिहरूकै समन्वय र सहकार्यमा त्यो वडामा रहेका नागरिकहरू सबैलाई समावेश गर्ने गरी सबै वाणिज्य बैंकहरूका शाखाहरूलाई विशेष जिम्मेवारी तोकेर वडा तथा टोल र घरघरमा पुगेरै बैंक खाता खोल्ने सुविधा उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।

सबै नेपालीको बैंक खाता सँगसँगै वित्तीय साक्षरता महाअभियान

बैंक खाता सँगसँगै वित्तीय साक्षरता तथा वित्तीय समावेशिता अभियान पनि लैजान सकिन्छ । स्थानीय पालिकाहरू त्यस्तो कार्यक्रममा सहयोग, समन्वय तथा अगुवाइ गर्न पनि तत्पर भएको पाइन्छ । तर प्राविधिक रूपमा त्यस्तो कार्यक्रमहरू कसरी सञ्चालन गर्ने भन्ने कुराको सहयोग समन्वय र अग्रसरता भने स्थानीय स्तरमा रहेका बैंक शाखाहरूमार्फत नै गर्नुपर्दछ । सबै वाणिज्य बैंकहरूका प्रत्येक प्रदेशमा प्रदेश कार्यालयहरू छन् । ती कार्यालयमार्फत बैंकको सामाजिक उत्तरदायित्व, वित्तीय समावेशीकरण र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । निश्चित बजेटको समेत व्यवस्था हुने गरेको छ । तर ती कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिताका लागि भने स्थानीय स्तरमा शाखा सञ्चालनमा रहेका वाणिज्य बैंकका शाखाहरूको आपसी समन्वय तथा स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूमार्फत नै सबै नेपालीको बैंक खाता अभियान सफल गर्न सकिन्छ । साथै सबै नेपालीलाई वित्तीय साक्षरता महाअभियान कार्यक्रम पनि सँगसँगै सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

अहिले बजारमा वित्तीय साक्षरताका थुप्रै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्थाहरू र समूहहरू क्रियाशील छन् । तर गर्नुपर्ने आधारभूत काम भनेको सबै वाणिज्य बैंकहरूका शाखाहरूमार्फत सेयरमा लगानीका अवसरहरू । लगानीका बारेमा जानकारीसहितको वित्तीय साक्षरता हो भन्ने कुराको पनि जनवकालत तथा पैरवी गरिरहनुपर्दछ ।

सार्वजनिक सेवा प्रदायकहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरूको शुल्क भुक्तानी पनि बैकमार्फत मात्रै गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक सेवा प्रदायकहरूले प्रदान गर्ने सेवाशुल्कहरू क्रमशः बैक खातामार्फत हुन थालेको छ । वित्तीय साक्षरताअन्तर्गत सेयर कारोबार, सेयरमा लगानी तथा बीमा सेवा तथा सुविधाहरूका बारेमा समेत जानकारीसहितको अभ्यास गराउन सकिन्छ ।

नागरिकहरूलाई बचत संस्कृतिका साथसाथै वित्तीय साक्षरताका अभियानअन्तर्गत सेयरहरूमा लगानी तथा सोयर कारोबारसमेत बैक शाखाहरूमार्फत नै गर्न सकिन्छ । सबै नेपाली नागरिकहरूलाई कुनै पनि कम्पनीको सेयरमा लगानी गर्ने अवसर प्रदान गर्न अहिलेका बीस वटै वाणिज्य बैकहरूलाई सेयरकारोबारको ब्रोकर लाइसेन्सको अनिवार्य व्यवस्थासहित सबै बैकहरूले आफ्ना सम्पूर्ण शाखाहरूमार्फत अर्थात् ७५३ वटै पालिकामा रहेका 'क' वर्गका वाणिज्य बैकहरूका शाखाहरूमार्फत सर्वसाधारण नेपाली नागरिकहरूलाई सेयर खरिद बिक्री गर्ने सुविधा उपलब्ध गराउन सकिन्छ । कतिपय वाणिज्य बैकहरूले सिआस्वामार्फत यो सेवा प्रदान पनि गरिरहेका छन् । त्यस्तै विभिन्न किसिमका बीमा योजनाहरूको कार्यान्वयन तथा प्रिमियम भुक्तानीसमेत बैक शाखाहरूमार्फत नै गर्न सकिन्छ ।

सहरी क्षेत्रमा खानेपानी, बिजुली, टेलिफोन, इन्टरनेट जस्ता सेवाहरूको सेवा शुल्क बैक खातामार्फत उपलब्ध हुन थालेको छ । अब सबै किसिमका शुल्कहरूको भुक्तानीसमेत बैक खातामार्फत मात्रै हुने प्रवन्ध गर्नुपर्दछ । सम्भव हुन्छ । यदि दश हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा माथिका सबै आर्थिक कारोबार बैक खातामार्फत मात्रै हुने प्रवन्ध गर्न सकेका खण्डमा मात्रै पनि वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि हुनेछ । त्यसैले बैक खाता सँगसँगै वित्तीय साक्षरता महाअभियान पनि सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

नयाँ बचत संस्कृतिको अभ्यास १६-६१ को अवधारणा

यहाँ एउटा नयाँ बचत संस्कृतिको अभ्यास पनि गर्न सकिन्छ । जस्तो कि सबै नेपाली नागरिकहरूले आफूले नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेपश्चात् अर्थात् १६ वर्षदेखि ६१ वर्षसम्म आफ्नो आम्दानीको निश्चित रकम प्रत्येक आम्दानीबाट बचत गर्ने । यो नयाँ बचत संस्कृतिअन्तर्गत १६ वर्षमाथिका आय आर्जन गर्ने आम्दानीबाट निश्चित प्रतिशत अर्थात् तीन वा पाँच प्रतिशत रकम अनिवार्य बचत गर्ने र ६१ वर्ष पूरा भएपछि मात्रै त्यस बचतको पैसा खर्च गर्ने नयाँ संस्कृति । यस किसिमको अभ्यासका लागि वाणिज्य बैकहरूले विभिन्न बचत योजनामार्फत सञ्चालन गर्न सक्दछन् जसका कारण बैकहरूमा तरलाको अभाव हुँदैन । आर्थिक क्रियाकलाप औपचारिक प्रणालीबाट मात्रै हुने र नागरिकहरूले आफ्नो वित्तीय सुरक्षा आफैँले गर्ने अभियान नै सञ्चालन गर्न

सकिन्छ । भविष्यमा राज्यले प्रदान गर्ने सामाजिक सुरक्षा भत्तामा पनि कुनै पनि नागरिक आश्रित हुनुनपर्ने खालको नयाँ बचत संस्कृतिको अभ्यास गर्न सकिन्छ । त्यसका लागि पनि पहिलो अनिवार्य काम हुन्छ सबै नेपालीको बैक खाता र बचत संस्कृतिको अभ्यास ।

सबै नागरिकहरूको स्वास्थ्य बीमाको रकम भुक्तानी मात्रै होइन शैक्षिक उन्नयनका लागि पनि यस बचत योजनाबाट लाभ लिन सकिन्छ । अर्थात् बचत नै खर्चको सुरक्षा र आधार हो । सबै ज्येष्ठ नागरिकहरूको सुरक्षित बुढ्यौलीको अवधारणालाई समेत प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । यो बचत रकमबाट सबै किसिमका बीमाको प्रिमियम तथा बीमा भुक्तानी बैकिङ प्रणालीमार्फत मात्रै गर्न सकिन्छ । सरकारले यस अवधारणामार्फत सबै १६ वर्षमुनि र ६१ वर्षमाथिका सबै नागरिकहरूका लागि निःशुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने गरी स्वास्थ्य बीमा योजना लागु गर्न सक्दछ । जसका कारण भविष्यमा सामाजिक सुरक्षाको राज्यकोषको खर्चको व्यावस्थापन पनि यस्तै योजनामार्फत पूरा हुन सक्दछ । सबै किसिमको आर्थिक सुरक्षा गर्नका लागि प्रत्येक नागरिकलाई बचतमा आधारित आर्थिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न सकिन्छ ।

अनिवार्य बचतसँगसँगै बीमा संस्कृतिको विकास

नेपालमा बीमाको विकास भएको पनि सत्तरी वर्ष नाघिसकेको छ । तर पनि बीमाका बारेमा नेपाली उद्यमी व्यावसायीहरू मात्रै होइन सबै नागरिक र किसानमा सचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ । अहिलेसम्म जनसङ्ख्याको ४२ प्रतिशतमा मात्रै बीमा सेवा पुगेको बताइन्छ । १४ जीवन बीमा, १४ निजीजीवन बीमा, २ पुनर्जीवीमा र ७ लघु बीमा गरी बीमा गर्ने यति धेरै संस्थाहरू भए तापनि अभैसम्म कृषि, पशुपक्षी, जडीबुटी जस्ता क्षेत्रको बीमाका बारेमा जनचेतना र पहुँचको अभाव रहेको छ । सबै पालिकाहरूबाट बीमा सेवा उपलब्ध गराउनुपर्छ । सुरक्षित जीवनयापनको प्रवन्धका लागि पनि बीमाको महत्त्व बुझाउन पनि सबै बैक शाखाहरूमार्फत बीमा सेवाहरूको भुक्तानीसँगसँगै वित्तीय साक्षरता महाअभियानमा समेत बीमाको महत्त्व, सरलीकरण र सबै बालबालिकाहरूको सुरक्षित भविष्यका लागि बीमा अभियान सञ्चालन गर्नमा समेत बैकहरूले सहयोग गर्न सक्छन् ।

सबै किसिमको भुक्तानी बैकिङ प्रणालीमार्फत

सुशासनको प्रत्याभूति दिने पहिलो आधारभूत आवश्यकता भनेकै सम्पूर्ण आर्थिक कारोबार बैक अर्थात् बैकिङ प्रणालीमार्फत मात्रै हो भन्ने नयाँ आर्थिक एवम् सामाजिक संस्कृतिको अभ्यास हो । सरकारले ज्येष्ठ नागरिक, एकल महिला, लोपोन्मुख, अपाङ्ग तथा विभिन्न किसिमका सामाजिक सुरक्षा भत्ता तथा स्वास्थ्य बीमाको प्रिमियमसमेत भुक्तानी

गरिदिने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । स्थानीय पालिकाहरूले विद्यालयका नानीबाबुहरूको विद्यालयको शुल्क तथा कतिपय पालिकाहरूले नवजात शिशुहरूका नाममा समेत केही रकम जम्मा गरिदिने प्रसूति भत्ता दिने, दिवा खाजाका लागि स्थानीय विद्यालयहरूमा रकम दिने प्रबन्ध गरेका छन् । यस्ता रकमहरू सबै स्थानमा बैंक खातामार्फत हुन सकिरहेका छन् । त्यसैले सम्पूर्ण सेवासुविधा, भत्ता तथा खर्चको भुक्तानी बैंक खातामार्फत गरेमा मात्रै सुशासनको प्रत्याभूति गर्न सकिन्छ ।

प्रचलनमा कागजी नोट रु. १०० को मात्रै

सबै नेपालीको बैंक खातासँगसँगै सबै किसिमको भुक्तानी बैंक खातामार्फत मात्रै गर्ने अभ्यास सुरु गरेपश्चात् सबै किसिमका आर्थिक कारोबार मोबाइल, क्युआर, अनलाइन र बैंकमार्फत हुन थालेपछि नगद बोकेर हिँड्नुपर्ने अवस्था र आवश्यकता पनि कम हुँदै जान्छ । यस प्रक्रियालाई तीव्र बनाउन सानाठूला सबै किसिमका नोटहरूको प्रचलन बन्द गरी कागजी नोट रु. १०० को मात्रै प्रचलनमा राख्ने र रु. १०० भन्दा मुनिका पचास, बीस, दस र पाँचका नोटहरूको साटो सिक्काको प्रयोग गर्ने र अहिले प्रचलनमा रहेका पाँच सय र हजारका नोटहरू बन्द गर्न सकिन्छ । यसो गरेमा बोराका बोरा नोट थुपार्ने, कालोबजारी, घुसखोरी आदि नियन्त्रणमा समेत सहयोग पुऱ्याउँछ । यसका लागि तीन महिनाको समय दिएर जनतासँग भएको नगद बैंकमा जम्मा गर्न लगाउनुपर्दछ । यसरी नगद जम्मा गर्न ल्याउँदा व्यक्ति व्यक्तिले आफ्नो सम्पत्ति र आम्दानीको स्रोत खोल्न सक्नेछन् । यदि सकेनन् भने पनि एक पटक अन्तिम अवसर प्रदान गरेर यस विषयलाई सहज गर्न सकिनेछ र यस कार्यबाट सुशासनको आधारका लागि मदत मिलेछ ।

राज्यकोषमा जम्मा हुने सबै किसिमका भुक्तानी बैंकिङ प्रणालीमार्फत

यहाँ प्रस्ताव गरिएको अर्को विषय “सबै किसिमका व्यापारिक कारोबारहरूमा न्यूनतम करको व्यवस्थासहित राज्यकोषमा जम्मा हुने सबै किसिमका आम्दानी, शुल्क, दस्तुर, जरिवाना तथा करहरूको भुक्तानी बैंकिङ प्रणालीमार्फत” मात्रै गर्ने भन्ने हो । सबै नेपालीको बैंकखाता सुनिश्चित गर्दै बैंकिङ कारोबारको थालनी गरेर नागरिकहरूको दैनिकीलाई सहजतासहित सरलीकरण गर्ने र बैंकिङ प्रणालीलाई जीवन पद्धति बनाउने अभ्यास पनि हो । विज्ञान र प्रविधिको विकास सँगसँगै भविष्यको बैंकिङ अभ्यासका लागि बैंकसम्मको भौतिक उपस्थिति पनि घट्दै र हट्दै जाने निश्चित छ । त्यसैले सुशासनका लागि राज्यबाट गर्ने सबै किसिमको खर्च तथा आम्दानीको रकम बैंकिङ प्रणालीमार्फत मात्रै भुक्तानी गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

सबै किसिमका कर, दस्तुर, शुल्क वा जरिवानाको भुक्तानीका बारेमा प्रस्ताव गरिएको विषय भनेको हामीले सबै किसिमको व्यावसायिक कारोबारमा न्यूनतम करको प्रबन्ध गरौं भन्ने अवधारणा हो । यो अवधारणा भनेको कुनै पनि उपभोक्ताले खरिद गर्ने कुनै पनि वस्तु तथा सेवाको भुक्तानी क्युआर, अनलाइन बैंकिङ वा मोबाइल बैंकिङमार्फत मात्रै गर्ने व्यवस्था गर्ने र उक्त वस्तु सेवाको खरिदबापत गरिने भुक्तानीको न्यूनतम अर्थात् कम्तीमा १ प्रतिशत रकम सिधै राज्यकोषमा अर्थात् राज्यको राजस्वखातामा जम्मा हुने प्रबन्ध गरौं भन्ने प्रस्ताव हो । सुशासनका लागि गर्नेपर्ने कुरा भनेको राज्यले सङ्कलन गर्ने विभिन्न किसिमका करहरू बैंकिङ प्रणालीमार्फत र पारदर्शी हुने प्रणालीको अभ्यास नै हो । हाम्रो मुलुकको कर नीतिको प्रभावकारिता, सुशासनको सुनिश्चितता र पारदर्शी कर प्रणाली तथा सबै किसिमको वस्तु तथा सेवाको उपभोग गर्दा न्यूनतम कर लगाउने व्यवस्थासहितको करबापतको भुक्तानी गरिने सबै रकमको भुक्तानी व्यवस्था क्युआर प्रणाली तथा बैंकिङ प्रणालीमार्फत मात्रै गर्ने व्यवस्थाको कुरा गरिएको हो ।

राज्यको अवधारणासँगसँगै गरेको अवधारणा

समाज व्यवस्थापनको विकसित रूप नै राज्यको अवधारणा हो । सुरुसुरुमा राज्य राज्यबीच हुनसक्ने युद्धको खर्च व्यवस्थापनका लागि कर अभ्यास गरिएको भए तापनि औपचारिक रूपमा नेपालमा वि.सं. २००८ को बजेटमार्फत मुनाफामा कर, पारिश्रमिकमा कर, सहरी क्षेत्रको घरजग्गा करलगायतका करको अवधारणा विकास भएको भए तापनि २०१६ सालमा व्यापार मुनाफा र पारिश्रमिक कर अध्यादेशमार्फत सहरी क्षेत्रहरूमा घरजग्गा र विदेशी लगानी करको व्यवस्था भएको हो । २०१७ सालमा मुनाफा तथा पारिश्रमिक कर ऐन जारी भएपश्चात् रेडियो, साइकल, टेलिभिजनमा समेत करको व्यवस्था गरिएको थियो । आयकर ऐन २०१९ जारी भएपश्चात् विभिन्न समयमा परिमार्जनसहित आयकर ऐन २०५८ र आयकर नियमावली २०५९ तर्जुमा भई लागु भएको छ । प्रत्येक वर्ष आर्थिक ऐन र आयकर ऐनको संशोधनसहित संसदले पारित गरी लागु गर्ने गर्दछ ।

थुप्रै क्षेत्रलाई करको दायरामा ल्याएर सरकारले औपचारिक कर प्रणालीको व्यवस्था गरेको छ । अहिले नेपालमा प्रत्यक्ष करका रूपमा आय कर, सम्पत्ति कर, सवारी कर, व्याज कर, उपहार कर, आकस्मिक लाभ कर र अप्रत्यक्ष करका रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार महसुल जस्ता राजस्वका स्रोत व्यवस्था गरिएको छ । यस आर्थिक वर्ष २०८२/८३ मा सरकारले बजेट वक्तव्यमार्फत खर्चको स्रोत राजस्वबाट १३ खर्ब १५ अर्ब सार्वजनिक खर्चका लागि विद्युतीय बीजक प्रणालीमा करदाताको आवद्धता बढाउने

र केन्द्रीय बीजक अनुगमन प्रणालीको स्थापनासमेत गरेको छ ।

सबै नागरिकलाई बैंक खाता, पान र मोबाइल नम्बर

करदातालाई व्यक्तिगत लेखा नम्बर अर्थात् व्यक्तिगत पान कार्ड र व्यावसायिक फर्मलाई व्यावसायिक स्थायी लेखा नम्बर अर्थात् व्यावसायिक पान प्रमाणपत्र उपलब्ध गराएको छ । तर सबै नागरिकलाई बैंक खाता, स्थायी लेखा नम्बर र मोबाइल नम्बर उपलब्ध छैन । यहाँ प्रस्ताव गरिएको कुरा नै सबै नागरिकलाई पहिले बैंक खाता सुनिश्चित गरौं । कर तिर्नका लागि अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नम्बर, पान नम्बर र मोबाइल नम्बर उपलब्ध गराऔं भन्ने हो । यी काम गरेपश्चात् मात्रै सबैलाई करमा समावेश गर्न सकिन्छ । सबैले नागरिक हुनुको गर्व गर्न सक्छन् । सबैले पारदर्शी तरिकाले कर तिर्ने संस्कृतिको विकास गर्न सकिन्छ ।

मैले तिरेको कर मेरै लागि खर्च

प्रत्येक करदातालाई मैले तिरेको कर मेरै लागि खर्च हुनेछ भन्ने कुराको सुनिश्चिता गर्नु नै कर प्रणालीको प्रभावकारिता र सफलताको मूल कडी हो । सबै नेपालीलाई कर प्रणालीमा जोड्ने माध्यम नै करको भुक्तानी प्रणालीको व्यवस्था र पारदर्शिता हो ।

जसरी व्यापारीका लागि ग्राहक भनेका देवता समान हुन् भनिन्छ, त्यसैगरी प्रत्येक करदाता राज्यका लागि देवाता हुन् भन्ने अनुभूति गराउनुपर्छ । त्यसका लागि कर तिर्न करदाता नै उत्साहित हुने पारदर्शी, सरल र कुनै पनि भ्रष्टाचारमुक्त व्यवस्था हो । यसका लागि बिचौलिया दलालमुक्त कर व्यवस्थापन हो । करदाताले लाइनमा बस्नुपर्ने अनलाइन तथा क्युआर प्रणालीमार्फत मात्रै सबै किसिमका करको भुक्तानी गर्ने व्यवस्था गर्ने हो ।

करका बारेमा चर्चा गर्नुपर्ने अनि विवेचना र चिरफार गर्नुपर्ने थुप्रै कुराहरू छन् । तर आधारभूत रूपमा धेरै आमदानी हुँदा धेरै कर तिर्ने र थोरै आमदानी हुँदा थोरै कर तिर्ने तथा आमदानी नहुँदा वा नोक्सानी हुँदा कर नतिर्ने व्यवस्था नै उत्तम करनीति तथा कर व्यवस्था हो ।

वास्तविक मूल्यमा मात्रै करको दर

एउटा उदाहरण प्रस्तुत गरौं, हामीकहाँ सहरी क्षेत्रमा धेरैले आफ्नो घर विभिन्न प्रयोजनका लागि भाडामा लगाउने गर्दछन् । दश लाख घरभाडाबापत आमदानी भएको हुन्छ । तर घरभाडाबाट एक लाखको मात्रै करार कागज बनाउने गर्छन् । आमदानीकर्ताले सोहीबमोजिमको कर तिर्दैनन् । कर प्रयोजनका लागि एउटा घरभाडा करार कागज बनाउने र अर्को वास्तविक भाडा भुक्तानीबापतको करार कागज गर्ने प्रचलन छ । यो कुरा सबैलाई थाहा छ तर किन

यसमा सुधार हुँदैन त ? यसको एउटै कारण हो भुक्तानी प्रणाली बैंकिङ प्रणालीबाट मात्रै भन्ने व्यवस्था भएको छैन । त्यसैगरी अर्को उदाहरण विदेशबाट खरिद गरेर ल्याउने उपभोक्ता सामग्रीको वास्तविक मूल्यमा बिल नगरी न्यून मूल्य वा अधिक मूल्य गर्ने प्रचलन पनि पाइन्छ । यदि क्रेता तथा विक्रेताबीचको भुक्तानी प्रणाली बैंकिङ प्रणालीबाट मात्रै र वास्तविक मूल्यमा मात्रै भन्ने व्यवस्था र प्रणालीको सुनिश्चितता गरेमा उपभोक्ताले कालोबजारी र महँगीको मारमा पर्नुपर्ने थिएन ।

अर्को उदाहरण लिऊं । हामी कुनै रेस्टुरेन्टमा खाना खान्छौं वा होटलमा बास बस्छौं वा कफी पिउँछौं । त्यस बापत जति रकम कर बापतको भुक्तानी गर्छौं सो भुक्तानी गरिएको कर रकम तत्कालै उपभोक्ताले आफ्नो मोबाइलमा म्यासेज आउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यो नै प्रभावकारी एवम् पारदर्शी कर भुक्तानी प्रणाली हो । अब्दै स्पष्ट गरौं, हामीले कुनै रेस्टुरेन्टमा कफी पिउँदा कफीको मूल्य २३० तिर्दा करबापत २६ रूपैयाँ तिरेका हुन्छौं भने हामीले कफीको बिल तिर्दा हाम्रो स्थायी लेखा नम्बर, पान नम्बर र मोबाइल नम्बर राख्ने बित्तिकै तत्कालै आफ्नो मोबाइलमा “तपाईंले करबापतको रूपैयाँ २६ भुक्तानी गर्नुभयो । धन्यवाद !” भन्ने म्यासेज आउने व्यवस्था गरौं भनेको हो ।

थोरै कर धेरै करदाता

कर तिर्ने करदाता, धेरै कर तिर्ने करदाता र थोरै कर तिर्ने करदाताले पाउने सुविधा पनि फरकफरक हुने व्यवस्था पनि अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा हो । मैले कर तिरेबापत मलाई राज्यले यो यो सुविधा दिएको हुन्छ । मैले तिरेको कर मेरै लागि खर्च हुन्छ भन्ने भावनाको विकास गर्न पनि पारदर्शी कर भुक्तानी प्रणाली जरुरी हुन्छ । मैले कर तिरेको छु । मैले कर तिर्न भने मलाई दण्ड जरिवाना हुन्छ । त्यसमा कुनै छुट हुँदैन तर त्यो पारदर्शी छ र कुनै अधिकारीको स्वविवेकमा मैले तिर्ने रकममा फरक पर्दैन भन्ने कुराको सुनिश्चितता हुनुपर्दछ । त्यसैगरी मैले राज्यलाई तिरेको कर मेरो गौरवको कुरा हो भन्ने संस्कृतिको विकास अपरिहार्य छ ।

साग बेच्ने पनि कर प्रणालीमा

साग बेच्ने पनि कर प्रणालीमा भन्ने विषयलाई प्रस्ट गरौं । एउटा उदाहरणबाट प्रस्ट पारौं, जसरी एक किसानले साग उत्पादन गर्छ र उसले त्यो साग उपभोक्ता वा व्यापारीलाई एक सय रूपैयाँमा बिक्री गर्दछ भने त्यो साग खरिदकर्ताले उसको आफ्नो स्थायी लेखा नम्बर र मोबाइल नम्बरसहित राखेर क्युआरमार्फत सागको मूल्य एक सय रूपैयाँको भुक्तानी गर्दा किसानको खातामा पन्चानब्बे रूपैयाँ जाने र पाँच रूपैयाँ करखातामा जाने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यसरी सबै किसिमका व्यापारिक कारोबारको भुक्तानी क्युआरबाट

गर्न र तत्कालै करबापतको रकम भुक्तानी भएको मोबाइलमा म्यासेज आउने व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यसका लागि सामान्य सफ्टवेयरको व्यवस्थामार्फत वा सञ्चालनमा रहेका सफ्टवेयरमै अपग्रेड गरेर पनि गर्न सकिन्छ ।

चार आनाको मुर्गीलाई बाह्र आनाको मसला

यहाँ प्रस्ताव गरिएको सबै किसिमको आर्थिक कारोबार अर्थात् व्यावसायिक कारोबारमा वा भनौं नाफा आर्जन गर्ने हेतुले गरिने व्यापार, व्यावसाय वा खरिद बिक्रीमा हुने भुक्तानीलाई अनलाइन वा क्युआर वा मोबाइल बैंकिङमार्फत मात्रै गर्ने र सो बापत राज्यलाई निश्चित प्रतिशत कर तिर्ने पारदर्शी व्यवस्था गरौं भन्ने हो । आदम स्मिथ जस्ता अर्थशास्त्रीहरूले समतामूलक समाज निर्माणका लागि धेरै आम्दानी र सम्पत्ति भएकाहरूलाई धेरै कर र थोरै आम्दानी वा सम्पत्ति भएकाहरूलाई थोरै कर जस्ता असल करका सिद्धान्तहरू प्रतिपादन गरेका थिए । यसको मतलब सक्नेलाई धेरै कर लगाउने र नसक्नेलाई थोरै कर लगाउने भन्ने नै हो । तर यहाँ प्रस्ताव गरिएको विषय भनेको जब तपाईंको कारोबार नाफा वा व्यावसाय, वा आम्दानीका लागि गरिने कारोबार चिया, कफी वा कुनै सागसब्जी, तरकारी, फलफूल, पशुपक्षी बिक्री गरेर आम्दानी गर्दै हुनुहुन्छ भने कम्तीमा १ प्रतिशत रकम राज्यलाई तिर्नुहोस् । तपाईंले तिरेको रकम राज्यकोषमा तत्कालै दाखिला हुने र सोको जानकारी तपाईंको मोबाइलमा तत्कालै

जानकारी प्राप्त हुने व्यवस्था गरौं भन्ने मात्रै हो । के यो काम गर्न ठूलो खर्च लाग्छ त ? लाग्दैन । सङ्कलित रकमभन्दा बढी खर्च लाग्छ कि ? भन्ने आशङ्का पनि रहेको पाइन्छ । तर यो सरल, पारदर्शी र सस्तो सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट सम्भव हुन्छ । सामान्य सफ्टवेयरको प्रयोगबाट यस प्रणालीको स्थापना गर्न सकिन्छ । प्रचलित एउटा कहावत नै छ “चार आनाको मुर्गीलाई बाह्र आनाको मसला”, यो प्रणाली त्यो तहको खर्च हुने प्रणाली होइन ।

अन्त्यमा

प्रत्येक व्यक्तिले तिरेको कर आफ्नै लागि खर्च हुन्छ भन्ने अवधारणा अनुरूप प्रत्येक नागरिकलाई कर प्रणालीमा जोड्नुपर्दछ । सरकारले नीतिगत निर्णय गरेर सम्पूर्ण करको भुक्तानी सरल, सहज, व्यावहारिक र पारदर्शी गर्ने कुराको सुनिश्चिता सहितको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । प्रत्येक व्यावसायिक कारोबारलाई पनि कर प्रणालीमा जोड्नुपर्दछ । सरल, सहज र सकारात्मक किसिमले करलाई व्यवस्थित गर्न राष्ट्रिय परिचयपत्रको समेत प्रयोगलाई अभ्यासमा ल्याउनुपर्छ । ७५३ वटै पालिकामा ‘क’ वर्गका वाणिज्य बैंकहरूका शाखा रहेकाले प्रत्येक नागरिकलाई बैंक खातासँगसँगै स्थायी लेखा नम्बर र मोबाइल नम्बर उपलब्ध गराउन पनि बैंकिङ प्रणाली र बैंकशाखाहरूमार्फत सजिलै छोटो समयमा नै नागरिक जागरणसहित मुलुकमा समृद्धि, सुशासन र सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणको सुनिश्चितता गर्न सकिन्छ ।

सुशासनका पूर्वाधार: नेपालमा व्यवस्था र अवस्था

विष्णुराज बेल्लारे
उपसचिव
नेपाल सरकार

१. पृष्ठभूमि

सन् १९८९ मा विश्व बैंकले विकास परियोजना सञ्चालनका लागि सुशासनको अवधारणा अगाडि ल्याएको हो । मौजुदा कानुनी व्यवस्था अनुरूप राज्यका सबै अवयवहरूले कार्य गर्नु सुशासन हो । सर्वमान्य सिद्धान्त, विधि, पद्धति र प्रक्रियाको अवलम्बन गरी राज्यशक्तिबाट स्रोत र साधनको अतिउत्तम उपयोग गर्नुलाई सुशासन भनिन्छ । समग्रमा सबै राम्रो गर्नु र जनहितमा गर्नु सुशासन र नराम्रो गर्नु कुशासन हो अर्थात् नागरिक सुखी हुनु सुशासन हो भने दुःखी हुनु कुशासन हो भन्न सकिन्छ । सत्त्वरित्रता (Integrity) र इमान्दारिता (Honesty) का बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुन्छ । जसमा यी दुई तत्वहरूको विद्यमानता हुन्छ, त्यसमा सुशासन कायम गर्ने आधार तय हुन्छ । राज्यका मुख्य अङ्गहरूमा शक्ति पृथकीकरणको राम्रो अभ्यास भएको हुनुपर्दछ, नत्र अधिक शक्तिले निरङ्कुशता निम्त्याउँछ । पृथकीकरणले Power tends to Corrupt, Absolute Power Corrupts absolutely भन्ने भनाइलाई निस्तेज पार्दछ । राज्यका यी प्रमुख अङ्गहरूमा रिस्वत, हिनामिना, जालसाजी, अपहरण, नातावाद, कृपावाद, पक्षपात जस्ता भ्रष्टाचारका रूपहरूलाई निमित्त्यान्न नपारेसम्म सुशासनको सपना अधुरै रहन्छ ।

भ्रष्टाचार एक जटिल र बहुआयामिक विषय हो । यसका बहुरूपी कारण र प्रभावहरू हुन्छन् । हरेक तह र इकाइमा सुशासन कायम हुन नसक्दा भ्रष्टाचार भएको पाइन्छ । अर्थात् सुशासनको अभावमा भ्रष्टाचार भएको पाइन्छ । सुशासन कायम गर्न बहुक्षेत्रमा सुधार आवश्यक छ । ती क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने र तत् तत् क्षेत्रमा वैज्ञानिक विधि र पद्धति अवलम्बन गरी सार्वजनिक र निजी सेवा र वस्तुको उत्पादन, वितरण र उपभोग गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । राजनीतिक क्षेत्रको सुधार नै पहिलो सुधार हुनुपर्छ । त्यसपछि निर्वाचन प्रणालीमा सुधार आवश्यक छ । निर्वाचन प्रणाली महँगो र भड्किलो हुँदा भ्रष्टाचारले मौलाउनका लागि उर्वर भूमि प्राप्त गर्दछ । निर्वाचित जनप्रतिनिधिलाई कार्यपालिकामा नलगी व्यवस्थापिकामा नै सीमित गर्नुपर्छ । विषय विज्ञ र दक्षलाई मात्र विषयगत मन्त्रालयको जिम्मा दिनु उपयुक्त हुन्छ, जसबाट असीमित निर्वाचन खर्चमा

सङ्कुचन आउनेछ । नेपालका ठूला भ्रष्टाचारका पछाडि राजनीतिक आड रहेको हुन्छ, भन्ने आरोप लाग्ने गरेको पाइन्छ । निर्णय प्रक्रिया पारदर्शी नहुँदा विभिन्न किसिमबाट भ्रष्टाचार हुन्छन् । व्यक्तिगत, निजी वा व्यापारिक स्वार्थ पूर्ति गर्न सोहीअनुरूप ऐन, कानून, नीति बनाउने कार्य नीतिगत भ्रष्टाचार हो भने कानून र नीतिको कार्यान्वयन गर्दा गरिने भ्रष्टाचार प्रशासनिक भ्रष्टाचार हो ।

२. अर्थ र परिभाषा

वास्तवमा असल शासन नै सुशासन हो । नागरिकको प्रशासनिक अधिकारको समुचित प्रयोग नै सुशासन हो । ‘सु’ को अर्थ असल, राम्रो, उत्तम, उम्दा, जनमुखी, व्यवस्थित भन्ने हुन्छ । अतः सुशासन भन्नाले नागरिकका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्नका लागि राज्यले अवलम्बन गरेका नीति, योजना, कार्यक्रमका लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीतिहरू प्राप्त गर्न उपलब्ध स्रोत र साधनको अतिउत्तम उपयोग गर्दै जनसहभागितामूलक राज्य व्यवस्था सञ्चालन गर्नु भन्ने बुझिन्छ ।

३. सुशासनका पूर्वाधारहरू

देशमा सुशासन भएन भने राज्य असफल हुन्छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको घोषणाले देशमा दिगो शान्ति र सुशासनका लागि लोकतन्त्रप्रतिको प्रतिबद्धता, कानुनी शासनको सुदृढीकरण, अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट मान्यताप्राप्त मानव अधिकारप्रतिको सम्मानमा जोड दिएको छ । अर्थात् लोकतन्त्र, मानवअधिकार र सुशासनप्रतिको प्रतिबद्धताबाट नै सभ्य राष्ट्र निर्माण हुन सक्छ । सुशासन कायम गर्न देहायका सर्तहरूको अनिवार्य रूपमा पालना गर्नु आवश्यक छ ।

३.१ नागरिकको सार्थक सहभागिताको सुनिश्चितता

हरेक सार्वजनिक नीतिको निर्माण गर्दा होस् वा निर्णय प्रक्रियामा होस् सरोकारवाला नागरिकको सार्थक र अर्थपूर्ण सहभागिता हुनु आवश्यक छ । एक दिने हाजिरीले मात्र नागरिकको सार्थक सहभागितालाई सुनिश्चित गर्दैन, बरु कागजी सहभागिता मात्र देखाउँछ ।

३.२ बहुआयामिक क्षेत्रमा नागरिकको पहुँच वृद्धि

सार्वजनिक निकायले प्रवाह गर्ने सूचनामा नागरिकको सहज पहुँच आवश्यक छ । अन्यायमा परेकालाई राज्यले सरल र छिटो न्याय दिन सक्नुपर्दछ । नागरिकका आधारभूत आवश्यकताहरू गास, बास, कपास, शिक्षा र स्वास्थ्यमा पहुँच सहज हुनुपर्दछ । त्यसै गरी सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्दा सरोकारवालाको पहुँचलाई सरल बनाउनु आवश्यक छ ।

३.३ पारदर्शिताको सुनिश्चितता

राज्य र उसका सबै तह, इकाइ र निकायहरूले आफ्ना सबै प्रकारका काम कारवाहीहरूमा पारदर्शिता कायम गर्नुपर्दछ । चाहे निर्णय प्रक्रियामा होस् वा नीति निर्माणमा होस् पारदर्शिता अति जरुरी हुन्छ । पारदर्शिता 'ह्वाङ्गै होइन छ्याङ्गै' चाहिँ अवश्य हुनुपर्दछ ।

३.४ राजनीतिक स्थिरता र इच्छाशक्ति

राजनीतिक अस्थिरता नेपालको प्रमुख समस्याका रूपमा रहेको छ । प्रजातान्त्रिक व्यवस्था २०४७ पश्चात् २०८२ सम्मका ३५ वर्षमा २ पटकको प्रत्यक्ष शाही शासनसहित ३३ वटा प्रधानमन्त्री बने । एउटै व्यक्ति सात पटकसम्म निर्वाचित भएर आए, एउटा कर्मचारीले जागिर सुरु गर्दा पनि त्यही प्रधानमन्त्री थियो र ऊ सेवा निवृत्त हुँदासम्म पनि उही नै प्रधानमन्त्रीको कुर्सीमा बडो गर्भका साथ विराजमान भएको अवस्था छ । पुराना र ठूला भनिएका दलहरू पाँच पटक प्रधानमन्त्री बने तर स्थायित्व दिन भने सकेनन् । राजनीति समाजसेवा होइन पेसा बनेको छ । यस्तो मनोवृत्तिमा कसरी जनताको सेवा गर्ने र विकास गर्ने इच्छाशक्ति पलाओस् । तसर्थ पूरा अवधि चल्ने सरकार र जनमुखी एवम् उच्च इच्छाशक्ति भएको नेतृत्वको आवश्यकता छ । राजनीतिक स्थिरताका लागि प्रत्यक्ष निर्वाचित कार्यकारीको आवाज सडकमा गुञ्जिन थालेको छ ।

३.५ सुशासनका सिद्धान्त र मूल्य मान्यताको पालना

सुशासनका १२ सिद्धान्तहरूको पालना गर्दै यसका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरूको अक्षरशः कार्यान्वयन गरेमा देशमा सुशासन स्थापित हुन्छ ।

३.६ नेपाली संस्कारको परिवर्तन

हामी संस्कारी हुन सकेनौं तथापि हाम्रा सन्ततिलाई संस्कारी बनाउन सक्थौं भने जुन संस्कार भ्रष्टाचार गर्नमा प्रोत्साहित गर्दछन् अवश्य पनि त्यस्तो संस्कारबाट हाम्रा पुरातन सोचाइ र रूढिवादी संस्कारलाई निमित्त्यान्न पार्न सकिन्छ । सामाजिक इज्जत, प्रतिष्ठा र मूल्य मान्यतालाई भौतिक सुख सयल र तडकभडकको स्तरसँग मापन गरियो ।

ऊ कति संस्कारी छ, उसमा मानवीय मूल्य मान्यता र अनुशासन छ, छैन राम्रोसँग हेरिएन ।

३.७ मूल्य, मान्यता र निष्ठाको प्रवर्द्धन

सर्वप्रथम राजनीतिक क्षेत्रमा र क्रमशः सबै क्षेत्रमा आआफ्ना मूल्य, मान्यता र निष्ठाहरूको पालना गर्न सिकने र सिकाउने संस्कार बसाउनु आवश्यक छ । युरोपेली वा अमेरिकीसँग जुन नैतिकता छ, हामीमा किन कमी भयो सबैले आत्मसमीक्षा गर्न जरुरी छ । चुनावमा विपक्षीलाई गाली मात्र गर्ने कि आफ्ना एजेन्डा र विगतको समीक्षा पनि गर्ने संस्कारको विकास गर्ने हो ? व्यापारी र ठेकेदारहरूले राजनीति गर्न थालेको प्रमाण २०७९ मङ्सिर ४ लाई हेर्दा हुन्छ । पाँच जनालाई 'अभियुक्त माननीयहरू' भन्दै पत्रपत्रिकामा व्यापक समाचार आइरहेको छ । किन पार्टीले यस्ता व्यक्तिलाई उम्मेदवार बनाउँछन् र जनताले यिनैलाई जिताउँछन् ? पक्कै पनि यस प्रकारका प्रवृत्तिबाट हाम्रो समाजको संस्कार एवम् मूल्य र मान्यता अनि निष्ठाको कमी भएको प्रतीत हुँदैन र ? राजनीतिमा मात्र होइन, प्रशासनमा पनि मूल्य, मान्यता र निष्ठाको आवश्यकता छ । सङ्घीयता लागु भएको १० वर्षमा पनि निजामती सेवा ऐन आउन सकेन । निहित स्वार्थ लिई नेतृत्वमा रहेका व्यक्तिहरूले लुकाई छिपाई कुलीन अफ पिरियडको पौँठेजोरी खेलेको धेरै भएको छैन ।

नेपालको विद्यमान सार्वजनिक प्रशासनलाई प्रक्रियामुखीभन्दा परिणाममुखी तथा सेवाग्राहीप्रति जिम्मेवार र जनमुखी बनाउन आवश्यक छ । प्रशासनयन्त्रलाई दलीयकरणबाट मुक्त राख्न सार्वजनिक प्रशासनका आधारभूत मूल्य एवम् मान्यतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूलाई संविधानमा सुनिश्चित गर्ने, कर्मचारी प्रशासनमा दलीय आधारमा ट्रेड युनियन स्थापना गर्ने होडवाजीलाई अन्त्य गरी सबै राजनीतिक शक्तिहरू सार्वजनिक प्रशासनको निष्पक्षता, व्यावसायिकता र सक्षमतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी ट्रेड युनियनका सम्बन्धमा एउटै दृष्टिकोणका साथ एकै कित्तामा उभिनु आवश्यक छ । मुहान सफा भए नदी सफा हुन्छ भन्ने मान्यता पनि शत प्रतिशत सत्य होइन । सत्य हुने भए त बागमती नदी सदा सफा हुनुपर्ने हो तर दुर्गन्धित छ । जसरी नदीलाई बीच बीचमा धुमिल्याउने काम हुन्छ त्यसरी नै सुशासनलाई बीचका मान्छेहरूले भ्रष्ट बनाउने गर्दछन् । जहाँ दुर्गन्ध छ, जहाँ दूषित छ त्यहीँबाट नै सफा गर्न सुरु गर्नुपर्दछ । भ्रष्टाचारको उपचार पनि यही सिद्धान्तमा रहेर गर्नुपर्दछ ।

त्यसैगरी सार्वजनिक संस्थानहरूलाई चुस्त बनाउन सार्वजनिक संस्थान सेवा आयोगको समेत गठन हुनुपर्ने, सार्वजनिक प्रशासनलाई प्रणाली उन्मुख बनाउन कर्मचारीको नियुक्ति, पदस्थापना, सरुवा, बढुवा, विभागीय कारवाही, वृत्ति विकासका विभिन्न पक्षहरूमा पारदर्शी

प्रणाली अवलम्बन गर्ने, कर्मचारीको मनोबल उच्च बनाई राख्न सोही अनुरूपको तलब, सुविधा तथा प्रेरणादायी कार्यक्रम लागु गर्ने, निजामती र प्रहरी सेवामा गरिने बहुवा वस्तुगत, वैज्ञानिक र अनुमानयोग्य बन्न सकेको छैन । कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन पद्धति वैज्ञानिक नभएको हुँदा चाकडी प्रथाले प्रश्रय पाइरहेका कारण सक्षम र योग्य व्यक्तिलाई पछाडि पार्ने त्यस्ता अस्वस्थ गतिविधिहरूलाई नियन्त्रण गर्न बहुवा प्रणालीमा सुधारको आवश्यकता छ । यसका निम्ति विभिन्न ढोकाहरूबाट बहुवा गराउने व्यवस्था बहुवासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य एवम् मान्यता सम्मत देखिँदैन । प्रहरी प्रशासनको सरुवा, बहुवा र पुरस्कारमा (ABCD) आफ्नो मान्छे, भनसुन, चाकडी, चुक्ली, चाप्लुसी, दया र दाम जस्ता तत्त्वले धेरै काम गरेको पाइन्छ । कुनै कर्मचारीले पुरस्कार पायो भने चाकडी गर्न खप्पिस रहेछ भनी कुरा काट्ने चलन छ । यस्तो प्रवृत्तिको अन्त्य हुनु जरुरी छ ।

बहुवाका सम्बन्धमा विभागीय कारवाहीमा परेका वा तोकिएको पदीय जिम्मेवारी सन्तोषजनक रूपमा वहन नगरेका कर्मचारीबाहेकलाई पदोन्नति गर्ने गरी 'जेष्ठतामा आधारित बहुवा प्रणाली' लागू गर्ने, सार्वजनिक प्रशासनका हरेक तहमा समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई मात्र आधार बनाउँदा योग्यता प्रणाली क्षीण भई सार्वजनिक प्रशासन प्रभावकारी हुन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्ने भएकाले प्रशिक्षण र तालिमद्वारा अल्पसङ्ख्यक तथा अधिकारबाट वञ्चित भएकाहरूको सशक्तीकरण गर्ने नीति अख्तियार गरी एक तहमा मात्र समावेशीकरणको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने गर्नुपर्छ । राजनीतिक अस्थिरताले सुशासन चुनौतीपूर्ण बनेको छ । देश सधैं प्रयोगशाला बनिरहेको छ । सुशासनका निम्ति देश सधैं प्रयोगशाला भइरहनुहुँदैन । सार्वजनिक प्रशासनले केही सफलता प्राप्त गरेको भए पनि यस क्षेत्रमा असङ्ख्य विकृतिहरू छन् । यस्ता विकृतिहरूलाई समयमै सुधार गर्न सकिएन भने सार्वजनिक प्रशासन नतिजामुखी हुन सक्दैन । सुशासनका निम्ति राजनीतिक दलको अटोट र कर्मचारीको निष्ठा जरुरी छ ।

४. नेपालमा सुशासन कायम गर्नका लागि मौजुदा व्यवस्था

सुशासन कायम गर्नका लागि नीतिगत र संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ, जसलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

४.१ नीतिगत व्यवस्था

४.१.१ नेपालको संविधान: भाग २१ धारा २३८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ ।

४.१.२ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८: सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै पनि व्यक्तिले

अख्तियारको दुरुपयोग गरेमा कानूनबमोजिम अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन गर्ने ।

४.१.३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९: भ्रष्टाचारको कसुर र सजायसम्बन्धी व्यवस्था, भ्रष्टाचारको कसुरको अनुसन्धान, तहकिकात र मुद्दा दायर गर्ने ।

४.१.४ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९: भ्रष्टाचार कसुरमा शङ्कितलाई छानबिन गर्ने कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्था ।

४.१.५ विशेष अदालत ऐन, २०५९: खास किसिमका मुद्दाहरूको कारवाही र किनारा छिटो छरितो तथा प्रभावकारी ढङ्गले गराउने ।

४.१.६ मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४: फौजदारी मुद्दाको अनुसन्धान अभियोजन दायर गरी कारवाही सुनुवाइ र किनारा तथा सोसँग सम्बन्धित कार्यविधि र फौसलाको कार्यान्वयनसम्बन्धी व्यवस्था ।

४.१.७ प्रमाण ऐन, २०३९: प्रमाण बुझ्न हुने र प्रमाण बुझ्न नपर्ने कुराहरू, प्रमाणमा लिन हुने र नहुने कुराहरूसम्बन्धी व्यवस्था ।

४.१.८ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान कार्यविधि, २०७८: आयोगका कार्यालयहरू, महाशाखा र शाखाहरूको कार्यविभाजन ।

४.१.९ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका पदाधिकारी एवम् कर्मचारीहरूको आचार संहिता, २०७६: आयोगमा कार्यरत पदाधिकारी र कर्मचारीहरूले के गर्न हुने र के गर्न नहुने भन्ने विषय ।

४.१.१० पाँचौँ रणनीतिक योजना, (आ.व. २०८१/८२-२०८५/८६) संस्थागत क्षमता सुदृढीकरणका लागि तीनवटा खम्बाहरूको परिकल्पना गरिएको छ जसमा प्रभावकारी अनुसन्धान तथा अभियोजन, भ्रष्टाचार रोकथाममा समन्वय र सुशासन प्रवर्द्धनमा सहकार्य रहेका छन् ।

४.१.११ अनुसन्धानसम्बन्धी नीति, निर्देशिका, परिपत्र निकायहरूमा प्रेषित आवश्यक कारवाहीको निर्णय र पत्र एवम् कार्यविधिहरू ।

४.२. नेपालमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न संस्थाहरू

क्र.सं.	संस्थाको नाम	मुख्य काम
१.	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	भ्रष्टाचारको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजन गर्ने ।
२.	राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र	भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न जनचेतना जगाउने ।
३.	अदालत (सर्वोच्च र विशेष)	भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दाको फैसला (न्यायिक निर्णय) गर्ने ।
४.	महालेखा परीक्षकको कार्यालय	लेखापरीक्षणका माध्यमबाट भ्रष्टाचार र अनियमितता औल्याउने ।
५.	न्याय परिषद्	न्याय क्षेत्रमा भएका भ्रष्टाचारको कारवाही गर्ने ।
६.	राजस्व अनुसन्धान विभाग	राजस्व चुहावटमा छानबिन र कारवाही गर्ने ।
७.	संसदीय समिति	संसद्मा परेका उजुरी र संवैधानिक निकायले औल्याएका अनियमितता हेर्ने ।
८.	महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय	सरकारी आम्दानी खर्चको लेखाको नियन्त्रण र आन्तरिक लेखा परीक्षण ।
९.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	उजुरीमाथि प्रारम्भिक छानबिन र कारवाही ।
१०.	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सरकारका तर्फबाट वहस पैरवी गर्ने ।
११.	प्रहरी प्रधान कार्यालय	शान्ति सुरक्षा आरोपितलाई पक्राउ र प्रहरी कारवाही ।
१२.	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सुशासन प्रवर्द्धन कार्यको प्रमुख जिम्मेवारी वहन गर्ने र यस क्षेत्रमा कार्यरत निकायहरूबीच समन्वय गर्ने ।
१३.	सङ्घीय संसद्	भ्रष्टाचार विरुद्ध ऐन तर्जुमा गर्ने, संसदीय समितिमार्फत कार्यान्वयनको अनुगमन र छानबिन गर्ने, सिफारिस गर्ने, आयोगका काम कारवाहीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी आवश्यक निर्देशन गर्ने ।
१४.	सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	गैरकानुनी रूपमा आर्जित सम्पत्तिसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारवालहरूसँग समन्वय गर्ने ।
१५.	नेपाल राष्ट्र बैंक	वित्तीय कारोवार सुरक्षित तवरले गर्ने मौद्रिक नीति लागू गर्ने, वित्तीय अपराध दुरुत्साहन र नियन्त्रण गर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण गर्न अन्य निकायसँग समन्वय गर्ने ।
१६.	उद्योग वाणिज्य महासंघ र चेम्बर अफ कमर्स	निजी क्षेत्रबाट हुनसक्ने भ्रष्टाचार नियन्त्रण सूचना प्रवाह समन्वय र प्रवर्द्धन गर्ने ।
१७.	सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय	सार्वजनिक खरिदमा हुने अनियमितता रोकी खरिद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारिता जवाफदेहिता र विश्वसनीयता प्रवर्द्धन गरी सार्वजनिक खरिद कार्यको अनुगमन र नियमन गर्ने ।
१८.	ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनल	भ्रष्टाचार नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासबारे अवगत गराउने, जनचेतना बढाउने, अन्तर्राष्ट्रिय आबद्धता, सदाचार अभिवृद्धि गर्ने ।
१९.	संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय	भ्रष्टाचारविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि (UNCAC) लगायत भ्रष्टाचार विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने ।
२०.	भ्रष्टाचार नियन्त्रणमा संलग्न गैरसरकारी तथा समुदायमा आधारित संस्थाहरू	भ्रष्टाचारका विरुद्ध जनचेतनामूलक कार्यक्रम, गोप्टी, अन्तर्क्रिया सञ्चालन गर्ने, जनस्तरमा सक्रियता अभिवृद्धि गरी भ्रष्टाचार विरुद्ध निगरानी र खबरदारी गर्ने ।

यी माथि उल्लिखित कानुनी र संस्थागत व्यवस्थाका बाबजुद पनि नेपालमा भ्रष्टाचार घटेको छैन । जुन कुरा ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनल नेपाल, डुइड बिजनेस, वर्ड ह्याप्पिनेस जस्ता प्रतिवेदनहरूबाट प्रमाणित हुन्छन् । तसर्थ मौजुदा व्यवस्था र अवस्थालाई सँगसँगै राखेर गहन विश्लेषण हुनु आवश्यक छ ।

५. मौजुदा कानूनको अन्तर विश्लेषण (अवस्था) र अबको बाटो

५.१ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली २०५९ को नियम ३० को व्यवस्था “घुस रिस्वत बापत रकम उपलब्ध गराउन सक्ने” व्यवस्थालाई सर्वोच्च अदालतले अधिवक्ता विष्णुप्रसाद घिमिरे वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल समेत भएको ०७४-WC-००२० भएको रिट निवेदनमा बृहत् व्याख्या र विश्लेषण भई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावली, २०५९ को नियम ३० को प्रावधान खारेज भइसकेको र ऐ. नियम ३० का आधारमा सिर्जना गरिएको प्रमाणलाई समेत अमान्य घोषित गरेको छ । तर उक्त मुद्दामा सरकारी कोषको रकम बरामद गरिएको प्रमाणसम्म ग्रहणयोग्य नहुने हो, मुद्दा नै खारेज हुने वा भए गरेका सबै काम कारवाही बदर हुने होइनन् । मुद्दामा सङ्कलित अन्य प्रमाणको मूल्याङ्कनका आधारमा आरोप दाबी ठहर हुने वा नहुने कुराको न्यायिक निरूपण गर्नु नै पर्ने हुन्छ तथापि त्यस यता आयोगबाट दायर भएका घुस रिस्वतका रङ्गेहात पक्राउ घटनाका मुद्दामा अदालतबाट प्रतिवादीका पक्षमा फैसला गरिरहेको पाइन्छ । त्यसो भए आयोगले यत्रो साधन स्रोत खर्चेर गरेको अनुसन्धान सबै बेतुक हुन् त ? रङ्गेहात पक्राउ परेका व्यक्तिहरूले कुनै गल्ती नै गरेका छैनन् त ? अडियो भिडियो रेकर्ड छ तर किन प्रमाणका रूपमा ग्रहण गर्दैन अदालत ? यस विषयको गम्भीर विश्लेषण हुनु आवश्यक छ । खारेज भएको नियमावलीको व्यवस्था संविधान र ऐनमै राखिनुपर्दछ । एक त मौजुदा कानुनी व्यवस्था कुनै कानूनसँग बाभिएको हदसम्म मात्र अमान्य हुने हो तर यहाँ नबाभिए तापनि कसैको स्वार्थका कारण अनायसै हटाइयो ।

५.२ ‘अनुचित कार्य’ भ्रष्टाचारको प्रारम्भिक बिन्दु हो तर यस विषयलाई नेपालको संविधान (२०७२) मा राखिएन । यस अघिको नेपालको अन्तरिम संविधान, (२०७२) मा भएको व्यवस्थालाई पनि स्वार्थ समूहको प्रभावमा परेर हटाइएको छ । कानूनमै भए र त कारवाही हुँदैन भने कानूनबाटै हटाउनु निहित स्वार्थ पूरा गर्ने उद्देश्यले नै गरेको देखिन्छ । कि

अख्तियारलाई यो अधिकार नदिने भए यस्तै अर्को निकाय त तोकिनु पर्दथ्यो तर विडम्बना दश वर्ष भइसक्यो अनुचित कार्य हेर्ने निकाय अझै तोकिएको छैन ।

५.३ ‘नीतिगत निर्णय’ का नाममा माथिल्ला निकाय र तहबाट ठूलै भ्रष्टाचार हुने गरेको तथ्य बेलाबेलामा बाहिर आउने गरेको पाइन्छ । अख्तियारलाई यस विषयमा अनुसन्धान गर्ने क्षेत्राधिकार रहेको देखिँदैन । तसर्थ नीतिगत निर्णय भनेको के हो ? यसको सीमा र दायरा कति हो ? भन्ने विषयको कानूनद्वारा स्पष्ट व्यवस्था र व्याख्या गरिनुपर्दछ ।

५.४ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०५८ को दफा १३ को उपदफा (२) मा भएको भ्रष्टाचारजन्य कसुरको उजुरीउपर पाँच वर्षपछि कारवाही नगरिने भन्ने व्यवस्थाको दुरुपयोग गरेर चरम भ्रष्टाचार हुने सम्भावना भएकाले कानूनमा यस्ता छिद्रहरू बन्द गरिनु आवश्यक छ । यस विषयमा संसदमा पनि व्यापक छलफल भएको थियो तथापि हालसम्म पनि ऐन आउन सकेन । यो विडम्बना नै मान्नुपर्दछ ।

५.५ गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन गरेको आरोपमा अदालतबाट फैसला गर्दा शङ्कित व्यक्तिले घर बहालकर नतिरेको भए पनि उसको मागबमोजिम घर बहाल आय गणना गरिदिने नजिरले जसले जे गरे पनि हुने अवस्था सिर्जना भएको छ । तसर्थ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, (२०५९) र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०५८ मा घर बहाल आय गणना गर्दा घर बहालकर सम्बन्धित निकायमा उजुरी पर्नुपूर्व बुझाएको हुनुपर्ने भन्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

५.६ हाम्रा मौजुदा कानूनहरूमा नैतिक पतन वा फौजदारी अभियोगमा मुद्दा दायर भएका र अदालतबाट कसुरदार ठहरिएकाहरूलाई उम्मेदवार बन्नु भन्दा पहिले नै रोक्नुपर्ने थियो तर रोकिएन । चुनाव जित्नेसम्म पाउने तर सपथ खान र कार्यभार सम्हाल्न नपाउने गरी कानून बनाइएका छन् । यी कानुनी छिद्रलाई अर्को निर्वाचनसम्ममा टालिसक्नुपर्दछ । साथै फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसुरदार ठहरिएकालाई आजीवन सार्वजनिक पदमा रहनबाट वञ्चित गरिनु आवश्यक छ । यसो नगर्दा राजनीतिको अपराधीकरण र अपराधको राजनीतीकरण हुने गति भन तीव्र भएर जानेछ ।

२०७९ मङ्सिर ४ गते सम्पन्न आमनिर्वाचनको नतिजाले पनि पुराना परम्परावादी दल र नेतृत्वबाट मात्र देशमा सुशासन र विकास सम्भव छैन । दुई तिहाईको बलियो भनिएका सरकारहरू पनि पूरा कार्यकाल राम्ररी चलेनन् ।

यसले पनि निर्वाचन प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने र पुरानाबाट मात्र सम्भव भएन नयाँ पुस्ता आउनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको पाइन्छ । जसको फलस्वरूप असारमा दर्ता भएको राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टीले मङ्सिरमा सम्पन्न प्रत्यक्षमा सात सिट र समानुपातिकमा १४ सिट ल्याई चौथो ठूलो पार्टी हुन सफल भएको छ । वैशाखमा सम्पन्न स्थानीय तहमा बालेन, हर्क र गोपाल हमाल जस्ता स्वतन्त्रहरू नागरिकका रोजाइमा परे । २०८२ साल भाद्र २३ र २४ गतेको जेन जेडले गरेको आन्दोलनले यही माग राखेको थियो ।

६. दैनिक जीवनमा घटिरहेका भ्रष्टाचारका उदाहरणहरूः अवस्थाको मार्गचित्र

नेपालमा प्रकाशित हुने दैनिक पत्रिकामा भ्रष्टाचार र अनियमितताका सम्बन्धमा विगत ३ महिनामा प्रकाशित भएका विषयहरूलाई यहाँ उदाहरणका रूपमा राखिएको छ । यो दृष्टान्तबाट भ्रष्टाचार कहाँ, कुन क्षेत्रमा, कसले, कसरी गर्दै रहेछ । समग्र रूपमा सुशासनको अवस्था कस्तो छ भनी आँकलन गर्न सहयोग गर्दछ ।

माफिया गिरोहद्वारा बगिरहेको खोला कब्जा, वनको जग्गामा बजार विस्तार, जिल्ला प्रशासन कार्यालयदेखि अन्य कार्यालयमा बिचौलिया र कर्मचारीको सेटिङ, समाज कल्याण परिषद्मा आबद्ध नहुने अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, विशिष्ट पदाधिकारीले विदेश भ्रमणमा पाएका उपहार बुझाउँदैनु, घर लैजान्छन्, निर्वाचन आयोग टेन्डर नगरी सामान खरिद गर्दै, घुस लिँदै, पच्चीस वर्षसम्म पनि भ्रष्टाचारका मुद्दाको फैसला गर्दैन सर्वोच्च अदालत, बेथितिको चाडमाथि सहकारी, स्थानीय तहमा प्याड खरिदमा लाखौं अनियमितता, यत्रतत्र प्राकृतिक सम्पदाको दोहन, उम्मेदवारमा जघन्य अपराधदेखि भ्रष्टाचारका आरोपितसम्म सिफारिस, ललितपुरमा सार्वजनिक जग्गा व्यापारिक प्रयोजनमा प्रयोग, बाटो निर्माण गर्ने रकम तटबन्धमा प्रयोग, भौतिक मन्त्रालयमा कर्मचारी सरुवा र थमौतीमा दररेट तोकियो, ६ वर्षमा पनि बनेन पुल, पशुपतिको २ अर्बको बालुवामा गिद्धे नजर, प्रधानमन्त्री र मन्त्रीहरूको सम्पत्ति विवरण अभै गोप्य, विराटनगर भन्सारबाट जाँचपास भएका सामानमा राजस्व छली भएको पुष्टि, तराईका जिल्लामा मौलायो बेथिति, भ्रष्टाचारमा स्टेसनरी र कैलालीमा चिनी गायब, ऐलानी जग्गामा विद्यालय र स्थानीयवासीको दाबी, राजमार्गका होटल तथा पसल कारवाहीमा, नीति बनाएर भ्रष्टाचार, सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा संशोधन, सरकारी पैसाले आफन्त र आसेपासेका नाममा धर्मशाला, जनप्रतिनिधिद्वारा मनपरी खर्च, गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन मुद्दामा गुनासा, धेरै मुद्दा तर फैसला कम, सरकारकै मिलेमतोमा भित्रिन्छ विषादीयुक्त तरकारी, लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पतालको भवन ठेक्का यथास्थितिमै राख्न अदालतको आदेश, कीर्त गर्ने

भ्रष्टाचारका ठूला घटनाहरू

१. कोभिड-१९ औषधी खरिद प्रकरण
२. वाइड बडी जहाज खरिद काण्ड
३. आयल निगमको जग्गा प्रकरण
४. एन्फामा भएको घोटला
५. सेक्युरिटी प्रिन्टिङ प्रेस काण्ड
६. ह्यात जग्गा प्रकरण
७. नेपाल ट्रस्टका जग्गा कौडीको भाउमा लिजमा दिने विषय
८. ललिता निवास जग्गा प्रकरण

लेखा अधिकृतलाई ९ वर्ष कैद, विदेश सयरमा आफ्नै निर्णय कुल्चिँदै प्रधानमन्त्री कार्यालय, ठेकेदारको लापरवाहीले भैंसेपाटी सडक अलपत्र, आरक्षणभित्रै संरक्षित वन्यजन्तुको किनबेच, उपभोक्ता अदालत गठनमा आलटाल, राजनीतिक आडमा व्यापारीले कतिन्जेल जनता ठग्ने, परामर्शदाताका नाममा हुने बेथितिमा अख्तियारको अनुसन्धान, मिटरब्याजीको पासोमा भन्डै २ लाख पीडित, सरकारी कार्यालयमा बैठकभत्तामै अनियमितता, सीमा तस्करी सरकारी मिलेमतोमा, सोमत नभएका मन्त्रीहरू, भ्रष्टाचार भएका ठूला घटनाहरू, विशेष अदालतको फैसलामा कैफियत, अभियुक्त माननीयहरू, मूल्य अभिवृद्धि करमा व्यापारीको मनपरी आदि ।

७. निष्कर्ष

विकासको फल समान रूपमा सबैमा सुनिश्चित गर्न सुशासन आवश्यक छ । राज्य, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र सबैले आफ्नो भूमिका निर्वाहमा शान्तिको खोजी, स्वतन्त्रता, सामाजिक न्याय र समन्याय, दिगो विकास, द्वन्द्वको व्यवस्थापन, अपराधको नियन्त्रण, गरिबी निवारण तथा असमान आयको अन्त्य, वातावरणको संरक्षण, सार्वजनिक प्रशासनको सुधार र सुदृढीकरण, मानवअधिकार र लोकतन्त्रको अभिवृद्धि जस्ता कुरामा केन्द्रित गर्नुपर्छ । दण्डहीनताको संस्कृतिबाट जबाफदेहिताको संस्कृतितर्फको रूपान्तरण सुशासनका निम्ति महत्त्वपूर्ण पक्ष भएकाले जबाफदेहिताको संस्कृति र प्रतिबद्धताको कार्यान्वयनद्वारा सुशासन अर्थपूर्ण हुन सक्छ भन्ने मान्यतामा प्रशासन सञ्चालन हुनुपर्छ । यसो भएमा नै प्रशासनयन्त्र विश्वसनीय, परिणाममुखी, उत्तरदायी र सक्षम हुन सक्छ ।

नीतिगत भ्रष्टाचारको पुनः परिभाषा गरिनु अत्यावश्यक छ किनकि ठूला खरिद बिक्री र आयोजनामा नियामक निकायको डरले मन्त्री परिषद्बाट निर्णय गराउने कुसंस्कृतिको अन्त्य हुनु जरुरी छ । अनुचित कार्यलाई पनि अख्तियारको दायरामा ल्याउनुपर्छ किनभने भ्रष्टाचारको उद्गम नै अनुचित कार्य हो । राज्यका हरेक क्षेत्रमा हुने विकृति र विसङ्गतिको प्रमुख कारक भ्रष्टाचार हो । यदि राजनीतिक शक्तिमा नैतिकताको बोध भएन भने अन्ततोगत्वा त्यो

भ्रष्टाचारमा गएर टुङ्गिन्छ । भ्रष्टाचार न्यूनीकरण गर्न राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वमा इमान्दारिता, नैतिकता, निष्ठा, दृढ इच्छाशक्ति र विश्वसनीयता आवश्यक पर्दछन् । राजनीतिको अपराधीकरण र अपराधको राजनीतीकरण गर्न पूर्ण रूपमा बन्द गर्नुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान (२०७२), नेपाल सरकार कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८, कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान नियमावली, २०५९, कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल, काठमाडौं ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रण अध्ययन प्रतिवेदन, २०७५, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ।

स्मारिका, २०७८, २०७९, २०८०, २०८१ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल, काठमाडौं ।

पैंतिसौं वार्षिक प्रतिवेदन आ.व.२०८१/८२, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ।

मैनाली, श्यामप्रसाद, 'सुशासनका पूर्वसर्तहरू र अन्तरवस्तु, द नेपाल टप, २०७९ ।

प्रेस क्लिपिङ सूचना तथा प्रसारण विभाग, २०७९, २०८०, २०८१ काठमाडौं ।

सेतोपाटी, रातोपाटी, इ-कान्तिपुर लगायतका सञ्चार माध्यममा लेखिएका सम्पादकीय लेखहरू ।

पाँचौं रणनीतिक योजना, (आ.व. २०८१/८२-२०८५/८६), अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, २०८१, काठमाडौं, नेपाल ।

सोच, नीति र योजनाले बिराएको बाटो

डा. चन्द्रमणि अधिकारी
वरिष्ठ अर्थशास्त्री

१. पृष्ठभूमि

राज्य निश्चित सोच, नीति, योजना र कार्यक्रमका आधारमा चल्नुपर्छ भन्ने विश्वव्यापी सैद्धान्तिक मान्यता छ। ती नीति र योजना संविधान र देशको आर्थिक सामाजिक परिवेश एवम् चरित्रसँग मिल्दोजुल्दो, वैज्ञानिक र व्यावहारिक हुनुपर्दछ। यसरी बनेको नीतिलाई असल नीति भनिन्छ। असल नीति विकासको सही आधार हो किनभने असल नीति र त्यसको सही कार्यान्वयनले सही नतिजा दिन्छ। यदि सोच र नीति गलत छ भने नतिजा पनि गलत प्राप्त हुन्छ। अझ अगाडि बढेर भन्नुपर्दा सोच, नीति र कार्यक्रम ठिक भए तापनि त्यसको कार्यान्वयनमा चुक भयो भने गुणस्तरीय नतिजा आउदैन; बरु कहिलेकाहीँ त्यही कुरा प्रत्युत्पादक हुन सक्छ। त्यसको प्रतिकूल असर व्यवस्था, व्यवसाय, जीवन र जगत्मा समेत पर्दछ। नीति असल छ र कार्यान्वयन प्रक्रिया पनि सही छ भने प्राप्त हुने नतिजा अब्बल दर्जाको हुन्छ। आर्थिक क्रियाकलाप र व्यवसायसँग सम्बन्धित नीति र कानून व्यवसायको प्रकृति, त्यसमा संलग्न हुने परिवार र जनसमूह, भूगोल, लगानीको अङ्क र आकार, प्रतिफलको औसत दर एवम् प्रवृत्ति अनुकूल हुनुपर्दछ।

रोजगारी र उत्पादनमा योगदान गर्ने प्रकृतिका र साना, घरेलु एवम् लघु प्रकृतिका व्यवसायका लागि व्यवसाय दर्ता, अभिलेखाङ्कन, बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिने र भुक्तानी गर्ने, सरकारी कार्यालयहरूमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने प्रतिवेदनसमेतका विषयका कार्यहरू व्यवसायी स्वयंले गर्न सक्ने किसिमको सरल र कम लागत लाग्ने किसिमको हुनुपर्दछ। अहिले यस्ता कार्य गर्न समेत वकिल, चार्टर एकाउन्टेन्ट वा अन्य विज्ञहरूको सेवा लिनुपर्ने अवस्था छ। यसले साना व्यवसायीको लागत बढ्नाका साथै भ्रन्धट पनि बढेको छ। यस्ता विशिष्ट र धेरै सेवा शुल्क लिने पेसाकर्मिहरूको सेवा लिनुपर्ने बाध्यता हटाउनुपर्छ। प्रक्रियालाई सरल बनाइनुपर्दछ।

यस पृष्ठभूमिमा नेपालको अपेक्षाकृत आर्थिक सामाजिक विकास नहुनामा योजना, नीति र कानून र तिनको कार्यान्वयनमा भएको कमजोरी पनि प्रमुख कारण रहेको देखिन्छ। यो आलेख यसै आलोकमा लेखिएको छ। विषयगत

कुरा बुझ्न सहज होस् भनी यहाँ देश र विदेशका केही उदाहरणसमेत प्रस्तुत गरिएको छ।

२. नीतिको गलत कार्यान्वयनका उदाहरणहरू

उदाहरण १ : सबभन्दा पहिले नेपालमा नीति बनाउँदा र त्यसको कार्यान्वयन गर्दा कस्ता गल्ती गरिन्छन् भनेर हेर्नका लागि ४५ वर्ष अगाडिको भोगाइ र अनुभूतिसहितको एउटा उदाहरणबाट सुरु गर्दछु। यद्यपि त्यस बेलाको मति र प्रवृत्तिमा अहिले पनि अपेक्षाकृत सुधार भएको भने पाउन सकिएको छैन। अझै पनि कतिपय योजना र नीतिहरू अध्ययन अनुसन्धानविना नै लहडका भरमा वा मनोगत सोच राखेर बनाइन्छन् र लहडकै भरमा अपरिपक्व प्रक्रियाद्वारा कार्यान्वयन गरिन्छन्।

प्रस्तुत उदाहरण राज्य वा सरकारको नीति सही नै भए पनि नागरिकमा त्यो नीतिका विषयमा सही समयमा सही ढङ्गले सूचना सम्प्रेषण हुन नसक्दा परेको प्रभावसँग सम्बन्धित छ। यसमा आफैँले देखे-भोगेको र पछि अध्ययन विश्लेषण गर्दा त्यसको मर्मकाबारे आफैँले अनुभूति गरेको विषय प्रस्तुत गरेको छु।

त्यतिबेला त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट लिइने इन्टरमेडिएट (प्रमाण पत्र) तहको शिक्षा पूरा गरेपछि म कृषि विकास बैंकको सेवामा प्रवेश गरें। यहीँबाट मेरो सार्वजनिक सेवाको काम सुरु भयो। यसरी जागिरको पहिलो नियुक्तिपत्र बोकेर म २०३६ साल भाद्र महिनामा पर्सा जिल्लाको पोखरिया भन्ने एउटा देहात वा ग्रामीण स्थानमा पुगें र बैंकको सेवा सुरु गरें। बैंकमा सेवा गर्दाका सिलसिलामा बैंकमा काम लिएर आउने धेरै सेवाग्राहीहरूसँग भेट हुन्थ्यो। कतिलाई पहिले लिएको तर भाखा नाघेको कर्जाको सावाँ ब्याज तिर्न भनिन्थ्यो, कतिपयले नयाँ कर्जा वा थप कर्जाको माग गर्दथे।

म त्यहाँ जाउन्जेलसम्म पनि पर्सा जिल्लाका कतिपय ठाउँमा गाँजा खेती भइरहेको थियो। जिल्लामा प्रभाव जमाएका धनीमानी र राजनीतिमा दखल राख्नेहरूले विघाका विघा जमिनमा गाँजा खेती गरेको थिए। त्यसैले पनि त्यतिबेला बैंकको कर्जा असुली र नयाँ कर्जा लगानी गर्ने दुवै प्रसङ्गमा

गाँजा खेतीको कुरा चल्थ्यो । कर्जा लिएकालाई पुरानो कर्जा भुक्तानीको ताकेता गर्दा गाँजा बिक्री भइनसकेकाले तिर्न नसकेको र मौज्जात गाँजा बिक्री हुनासाथ कर्जाको सावाँ ब्याज चुक्ता गर्ने जिकिर गर्दथे र बिक्री गर्न बाँकी रहेको गाँजाका गुन्टाहरू देखाउँथे । नयाँ कर्जा लिन चाहनेले भने कर्जा लिनाको उद्देश्य गाँजा खेती गर्नु रहेको उल्लेख गरेर आउँथे तर कानुनतः भने गाँजा खेती गर्ने कुरामा प्रतिबन्ध लागिसकेको थियो ।

अब यहाँ प्रश्न उठ्थ्यो, गाँजाको खेती, उत्पादन, तयारी, ओसार-पसार, बिक्री-वितरण, उपभोग र सञ्चय समेतका कार्यलाई कानुनले बन्देज गरिसकेका खण्डमा सेवाग्राहीका कुरालाई कसरी लिने ? सकारात्मक रूपले लिँदा कानुनले दिँदैन । नकारात्मक रूपमा लिँदा विगतदेखि नै जिल्लामा गाँजा खेती स्थानीय अर्थप्रणाली र आय आर्जनको प्रमुख आधार बनिसकेको थियो । हिजोको यथार्थता यही हो । यसरी त्यसबेलाको समाजका लागि गाँजाको उत्पादन र बिक्री आर्थिक उपार्जनको एउटा प्रमुख आधार बनिसकेका अवस्थामा त्यसका बदलामा उचित विकल्प नदिई सरकारले अधुरो रूपमा नयाँ कानुन लागु गरेर गाँजा खेतीमा प्रतिबन्ध लगाउनु कता कता नीतिगत कमजोरी भएको पुष्टि हुन्थ्यो ।

यद्यपि यस सम्बन्धी प्रसङ्ग कोट्याउँदा नेपालले आफूलाई सन् १९६१ को संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सिंगल कन्भेन्सन अन नाकोटिक ड्रगका पक्षमा बनाइसकेको थियो । त्यसलाई आधार मानेर तर्जुमा भएको लागु औषध नियन्त्रण ऐन २०३३ ले गाँजालाई लागु औषधमा समावेश गरेर यसको खेती गर्ने कार्यदेखि उत्पादन, सञ्चय, तयारी, ओसारपसार, निकासी, पैठारी, बिक्री, वितरण र सेवन गर्ने कार्यमा समेत रोक लगाइसकेको थियो । त्यसपछि गाँजा खेती सम्बन्धमा राज्यको नीति के हो भन्दा त्यही ऐन समानुपदर्धयो ।

यहाँ गल्ती कसको थियो त ? सरकारको थियो वा नागरिकको ? वा किसानको ? दोष जसको भए पनि राज्यको कानुन लागु भइसकेकाले बैंकका कर्मचारीले सेवाग्राहीको माग पूरा गर्न सक्ने अवस्था थिएन, न त गाँजा खेतीका लागि भनेर नयाँ वा थप कर्जा दिन सकिन्थ्यो वा पुराना कर्जावालालाई गाँजा बिक्री गर्न सघाउन सकिन्थ्यो । त्यतिबेलाका लागि मैले बुझेको यथार्थ त्यति थियो ।

तर अहिलेको मेरो विवेक र बुद्धिले भने सरकारले त्यति बेला विशेष गरी ऐन तर्जुमा गर्ने र लागु गर्ने सम्बन्धमा ठूलै गल्ती कमजोरी गरेको ठहर गरेको छ । हो, राज्यले नीति तथा कानुन निर्माण र लागु पनि गर्न सक्छ तर त्यस कानुनले नागरिकको जीवनमा कस्तो प्रभाव पार्दछ भन्ने कुराको पूर्वअध्ययन भएको हुनु अनिवार्य हुन्छ । त्यतिबेला यस विषयमा सरकारको उचित ध्यान पुगेको देखिएन । जब सरकारलाई थाहा थियो कि नेपालका विभिन्न भागमा गाँजा

खेती हुन्छ र धेरै परिवारले गाँजा खेतीबाट आफ्नो दैनिकी र आर्थिक सामाजिक जीवन चलाइरहेका छन् भनेर ।

तसर्थ सरकारले ऐन बनाउनुभन्दा अगाडि र बनाइसकेपछि त्यसको कार्यान्वयन गर्दा सम्बन्धित नागरिकहरूको साथ र सहयोग लिनुपर्दथ्यो, समयमै सूचित गर्नुपर्दथ्यो, गाँजा खेती प्रतिबन्धित भएपछि त्यसका विकल्पमा के कस्ता बालीनाली लगाउँदा उपयुक्त हुन्छ, किसानले कुन खालको खेती गर्न मन पराउँछन् ? त्यहाँको माटो र हावापानी कस्तो छ ? उनीहरूलाई के कस्तो वित्तीय र प्राविधिक सहयोग चाहिन्छ ? त्यसको प्रबन्ध कसरी गर्ने भनेर अध्ययन गरी कमसेकम पाँच वर्षको समय दिएर गाँजा खेतीलाई विस्थापित गर्नुपर्दथ्यो वा प्रतिबन्ध लगाउनु उचित हुन्थ्यो ।

हुन त त्यतिबेला राज्यले वा सरकारले कानुन बनायो, राजपत्रमा पनि छाप्यो, रेडियो नेपालबाट दुई चार दिन फुक्यो । त्यसपछि बनेको कानुन सिंहदरबारका कोठाका दर्रा र घर्माघर्मा थन्क्याइयो । फलस्वरूप ऐन बनेको र त्यसले गाँजा खेतीलाई प्रतिबन्धित गरेको कुरा जनता माझ प्रभावकारी ढङ्गले सम्प्रेषण भएन ।

राजपत्र सबै ठाउँमा पुग्दैनथ्यो, पुगे पनि पढ्न र बुझ्न सक्ने नागरिकको सङ्ख्या अत्यन्तै कम थियो । त्यसमा पनि तराई पहाडको दूरदराजमा बसेकाहरूको पहुँच त्यसमा पुग्ने कुरा भएन । जहाँसम्म रेडियोबाट प्रचार गरेको कुरा छ, त्यसबेला सबैसँग रेडियो हुँदैनथ्यो । गाउँघरमा एकाध परिवारसँग मात्र रेडियो हुन्थ्यो । त्यसमा पनि बारा, पर्सा, सिराहा जस्ता बढी गाँजा खेती हुने जिल्लाका किसान र कतिपय सर्वसाधारणले नेपाली भाषा बुझ्दैनथे । स्थानीय भोजपुरी, वज्जिका, मैथिली जस्ता मातृभाषामा प्रचार प्रसार पनि गरिएन । राज्यको त्यस्तो कार्यशैलीले गर्दा किसान मात्र होइनन्, प्रहरी प्रशासन र हामी जस्ता बैंक सेवामा काम गर्ने सरोकारवाला पनि रनभुल्लमा परेका थियौं ।

उदाहरण २ : यहाँ एउटा अन्तर्राष्ट्रिय वा छिमेकी देशले लिएको नीति र त्यसका कारण घटेको डरलाग्दो घटना प्रस्तुत गरेको छ । यस उदाहरणले पनि राज्यका अगुवाको सोच तथा अनुभूति र राज्यले लिने नीति गलत भयो भने देश निकै पछाडि पर्छ, जनताले अनाहकमा जिउनुपर्ने गुमाउनुपर्ने पनि हुन सक्छ भन्ने कुरा पुष्टि गर्दछ । यसको ज्वलन्त उदाहरण हो, चीनका तत्कालीन नेता माओत्सेतुङले सन् १९५८मा लिएको द फोर पेस्ट अभियान (The Four Pests Campaign¹) अन्तर्गतको नीति ।

यो अभियान द जनरल लिप फर्वाड (The General Leap Forward) वा चीनको सामान्य छलाङ नीतिअन्तर्गतको एउटा प्रमुख नीति थियो । यस नीतिअन्तर्गत अन्नको नोक्सानीलाई जोगाउन सरकारले मुसा, लामखुट्टे, भिँगा र भँगेरा मार्ने अभियान चलायो । मुसा, लामखुट्टे, भिँगा

1. <https://www.worldatlas.com/articles/the-four-pests-campaign-objectives-execution-failure-and-consequences.html>

र भँगेरा मारेर सरकारका निकायहरूमा बुझायो भने त्यसका बदलामा पैसा पाउने व्यवस्था गरियो। यसले गर्दा मानिसहरू दिनरात मुसा, भिँगा, लामखुट्टे र भँगेरा मार्ने कार्यमा लागे। कतिपय सामग्री अध्ययन गर्दा यस अवधिमा डेढ अर्ब मुसा, एक अर्ब जति भँगेरा, बाइस करोड पाउन्ड भिँगा र दुई करोड चालिस लाख पाउन्ड लामखुट्टे मारियो भन्ने कुरा पढ्न पाइन्छ^२ मुसा, भिँगा र लामखुट्टे मारेको त ठिकै भयो तर जब भँगेरा सखाप भयो अनि सलहको सङ्ख्या र विगविगी बढ्यो, लाखौं लाख मेट्रिक टन खाद्यान्न उत्पादन हुने बाली सलहले नोक्सान गर्‍यो।

सन् १९५९ सम्म पुग्दा खाद्यान्नको उत्पादनमा दुई तिहाईभन्दा बढीले कमी आयो, पर्यावरणीय सन्तुलन खल्बलियो। चीनको ठूलो भूभागमा भोकमरी फैलियो र दुई करोडभन्दा बढी मानिसले खान नपाएका कारण ज्यान गुमाए। त्यसपछि सन् १९५९ मा चीनको विज्ञान प्रतिष्ठानले यस विषयमा अध्ययन गर्ने उद्देश्यले मारिएका भँगेराहरूको भुँडी चिरेर हेर्दा भँगेराले अन्न होइन सलह जस्ता हानिकारक किराहरू पो खाएका रहेछन्। त्यसपछि त्यो भँगेरा मार्ने नीति खारेज गरियो र भँगेरा प्रवर्द्धनको कार्यक्रम चलाइयो। यस बाहेक पनि चीनमा बिसौं शताब्दीमा मात्र पनि छ वटा ठूला अनिकाल (भोकमरी) का घटना भएका थिए^३ र तिनका पछाडि प्राकृतिक तथा मानवीय दुवै कारणहरू रहेका पाइन्छन्। हुन त त्यस अगाडि पनि चीनमा दर्जनभन्दा बढी अनिकालका घटना भएको कुरा इतिहासमा पढ्न पाइन्छ। तर सन् १९५९ देखि १९६१ सम्मको अवधिलाई भोकमरीको ठूलो घटना भएको अवधि मानिन्छ। चांगिंग, सिंचुवान, गुइझाउ र हुनान प्रान्तमा गहन रूपले फैलिएको भोकमरीको यस घटनाबाट चीनको आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या प्रभावित भयो। मर्नेहरूमध्ये करिब दुई तिहाई मानिस भने यिनै प्रान्तका थिए।

यसरी हेर्दा अन्य समयमा भएका भोकमरीका घटनाको प्रमुख कारण युद्ध, द्वन्द्व, लामो खडेरी र सुख्खा, आँधीबेरी, अधिक वर्षा र किराको प्रकोप भए पनि यस अवधिको अनिकाल (भोकमरी) को प्रमुख कारण भन्नुपर्दा द जनरल लिप फर्वाड अभियानमार्फत लिइएको गलत नीति नै थियो भनिन्छ। यद्यपि लामो खडेरी, आँधीबेरी र बाढीपहिरो जस्ता कुराले समेत भोकमरीको आकार बढाउन सहयोग पुऱ्याएका थिए। यी राज्यको गलत नीतिका कारण सिर्जना हुन गएका ठूला घटनामध्येका केही उदाहरण हुन्।

३. हाम्रा योजनाका सोच र देखिएका त्रुटि

नेपालमा २०१३ सालदेखि योजनाबद्ध विकासको थालनी भयो। पहिलो योजना सुरु गर्दा उत्पादनमा वृद्धि तथा बेकारलाई काम दिने समेतका उद्देश्य राखियो। उत्पादन बढाउनका लागि वैज्ञानिक ज्ञान र औजारको प्रयोग गर्ने तरिका सुझाइयो र वैज्ञानिक अनुसन्धानका माध्यमद्वारा सिप बढाएर उत्पादन बढाउने कुरालाई प्राथमिकता तोकियो (प्रथम पञ्च वर्षीय योजना)। यसरी योजनाबद्ध विकास गर्ने सोच राखेको नेपाल सरकारले विक्रमको विसको दशकसँगै नहर बनाउँछु भन्थो, आधुनिक बीउ दिन्छु भन्थो, किसानलाई रासायनिक मलमा बानी पाऱ्यो। कृषिलाई आधुनिकीकरण तथा व्यवसायीकरण गर्छु भन्थो। तर सरकारी स्तरमा रहेका पशुपालनका मोडेल गोठहरू भने खारेज वा विघटन गरे तितरबितर गर्‍यो।

२०१६ सालमा विश्वविद्यालय त खोलियो तर देशमा भएका स्रोत अनुकूल विश्वविद्यालय खुलेनन्। हामीलाई कृषि, वन र पशु तथा पर्यटनसम्बन्धी र प्राद्यौगिक विश्वविद्यालय चाहिएको थियो तर सरकारले ऐन सेस्ता र नागरिक शास्त्र पढाएर रातो कलमले शासन गर्ने व्यक्तिहरू अथवा हाकिम उत्पादन गर्ने विश्वविद्यालय खोल्ने कुरालाई प्राथमिकतामा राख्यो।

राज्यले आधुनिक प्रविधि र औजारको प्रयोग गर्ने तरिका र वैज्ञानिक अनुसन्धानको विषयलाई शिक्षा प्रणालीको प्राथमिकतामा राखेन। मानव स्रोतलाई शिक्षाका माध्यमबाट उत्पादनमा जोड्ने काम हुन सकेन। देशका हरेक बालिग नागरिकलाई शिक्षा, ज्ञान, सिप र प्रविधिसँग परिचित गराई त्यसको सही अभ्यासद्वारा उत्पादन र समाजलाई सही दिशामा लैजाने दृष्टिकोणबाट असल पात्र बनाउने काम अधुरो रह्यो। यहाँनिर संस्कृत भाषाको एउटा महत्त्वपूर्ण श्लोक उल्लेख गर्न चाहन्छु।

विद्यां ददाति विनयं विनयाद याति पात्रताम, पात्रत्वात् धन माप्नोति धनात् धर्म ततः सुखम् उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः, न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृग।

राज्यले वैदिक शास्त्रमा लेखिएको यी दुई हरफ श्लोकको मात्र अनुसरण गरेर त्यसलाई अभ्यासमा ल्याउने गरी नीति, कार्यक्रम र कार्ययोजना बनाउन सकेको भए पनि देशमा जीवन उपयोगी, कर्म उपयोगी र समाज उपयोगी शिक्षाको विषय प्राथमिकतामा पर्दथ्यो। यी दुई हरफ श्लोकको अर्थ लगाउँदा यसले देशको विकास र समाजको समुन्नतिको एउटा स्पष्ट सोचसहितको खाका प्रस्तुत गरेको देखिन्छ

2. The Four Pests Campaign: Objectives, Execution, Failure, and Consequences, WorldAtlas. 2017-04-25 and https://en.wikipedia.org/wiki/Four_Pests_campaign
3. <https://oxfordre.com/asianhistory/display/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-133> and https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_famines_in_China

जसले तलका पाँचवटा कुरालाई प्रमुख आधार मानेको प्रस्ट देख्न सकिन्छ :

- क) सर्वप्रथमतः विद्या वा शिक्षाले ज्ञान, सिप र विवेक दिन्छ ।
- ख) ज्ञान, सिप र विवेक भएपछि नागरिक उद्यम गर्न वा देश र समाजका लागि आवश्यक कार्य गर्न योग्य र ल्याकत भएको असल पात्र वा नागरिक बन्दछ ।
- ग) असल नागरिक वा पात्रले पराक्रमी तरिकाले उद्यम (कृषि, उद्योग, व्यापार सबै) गर्न सक्छ, उत्पादन गर्न सक्छ अनि असल काम (जसलाई धर्म भनिएको छ) वा उद्यमबाट आवश्यक धन प्राप्त हुन्छ ।
- घ) धन वा स्रोत प्राप्त भएपछि उक्त धनको प्रयोग धर्म (शिक्षा, स्वास्थ्य, जनकल्याण, अशक्त तथा वृद्धवृद्धाको सेवा आदि) वा असल कार्यका लागि गर्न सकिन्छ ।
- ङ) यी सबै असल कार्य वा धर्मका कार्य गर्न सकियो भने मानव जीवन स्वतः नै सुखी र खुसी हुन्छ ।

यस प्रसङ्गमा धर्म वा असल कार्य भनेको बाटोघाटो, अस्पताल, शिक्षालय, पानी-पँधेरो, धर्मशाला, अनाथालय, वृद्धाश्रम, विश्राम-गृह, क्रीडास्थल, मठ-मन्दिर, पाटी-पौवा, मनोरञ्जनस्थल आदिको निर्माण तथा सम्भार गर्नु हो । साथै धर्मले मानव जीवनलाई दैवी तथा अन्य प्रकोपबाट उद्धार गर्ने समेतका काम गर्नुलाई पनि जनाउँछ । यथार्थमा धर्म भनेको धूप, बत्ती, अबिर, अक्षता लिएर कुनै मूर्तिको पूजा गर्नु वा मन्दिरमा गएर पूजा गर्नु मात्र होइन; बरु प्रमुख काम त मानव कल्याण गर्नु हो, पृथ्वीलाई जोगाएर आउँदो पुस्ताका चाराचरलाई सुम्पनु हो ।

हामीले यहीँ गल्ती गर्छौं । उक्त श्लोकलाई हामीले घोक्छौं मात्र, त्यसलाई रतीभर पनि व्यवहारमा ल्याएनौं, योजनामा उतारेनौं । हामीमा यस्तो खालको फराकिलो सोच नै आएन । अन्यत्र हेर्दा जुन देश समुन्नत छ त्यहाँको व्यवहार र अनुभव हेर्दा उक्त श्लोकले दिएको दर्शन र सिद्धान्तलाई व्यवहारमा उतारेको देखिन्छ, असल शिक्षा प्राप्त गरेको नागरिकले काम पनि असल ढङ्गले गर्न सकेको छ ।

यस उदाहरणबाट बोलेर मात्र कार्यसिद्धि हुँदैन, भोक लाग्यो भनेर खानेकुरा आफैँ मुखमा आउँदैन, यसका लागि कर्म गर्नुपर्छ, उद्यम गर्नुपर्छ, जसका लागि विद्या चाहिन्छ भनी श्लोकमा उल्लेख भएको कुरा प्रमाणित भएको छ । यति कुरा बुझेर योजना र नीति बनाउने तथा कार्यान्वयनमा ल्याउने काम गर्न सकेको भए देशको अवस्था अहिले निकै समुन्नत भइसकेको हुने थियो । तर त्यति बुद्धि र विवेक पनि हामीसँग भएन ।

क्षेत्रगत रूपले विचार गर्दा पूर्वाधार निर्माणका सम्बन्धमा पनि थुप्रै गल्ती कमजोरीहरू भएका छन् । कतिपय ठाउँमा बाटो नै छैन तर त्यस्ता ठाउँमा पुल बनेका छन् भने

कतिपय ठाउँमा बाटाको चौडाइ तथा सडकले खोजेको भारवहन अनुकूलका पुलहरू बन्न सकेका छैनन् । चितवन, नुवाकोट र कञ्चनपुरसमेतमा आजभन्दा दशकौँ अगाडि लिफ्ट सिँचाइ आयोजना बने तर ती चलन सकेनन् र हिजो जुन क्षेत्रमा सिँचाइ गर्न आयोजना निर्माण गरिएका थिए आज ती ठाउँमा धान होइन, भवन वा घर र सडक फलेका छन् ।

कुनै बेला लघु जलविद्युत् अयोजना निर्माणका लागि समुदाय र परिवारलाई खुब उक्साइयो । समुदाय तथा परिवारसमेतका लगानीमा आयोजना बने । सरकारी बजेट पनि त्यसमा धेरैथोर गयो । अहिले तीमध्येका धेरै ठाउँमा विद्युत् वितरणको काम नेपाल विद्युत् प्राधिकरणमार्फत केन्द्रीय प्रसारण लाइनबाट हुन थाल्यो । फलस्वरूप अहिले तीमध्ये अधिकांश जलविद्युत् अयोजना थला परेका छन्, बन्द भएका छन् ।

यसरी सोच, बुद्धि र विवेक नपुग्नाको मार अहिले पनि देश र समाजले खेपिरहेको छ, जनताले भोगिरहेका छन् ।

अर्कातिर अहिले समय फेरिदै गएको छ । मानिसको सोचमा परिवर्तन आएको छ । चेतना, पूर्वाधार र प्रविधिको विकाससँगै सामाजिक संरचना परिवर्तन भएको छ । समयक्रमसँगै संयुक्त परिवारको सामाजिक व्यवस्था क्रमशः एकल परिवारमा रूपान्तरण हुँदै गयो, एकात्मक परिवारको सङ्ख्या बढ्यो । छोराबुहारीले बाबु-आमा र हजुरबा-हजुरआमालाई आफ्नो परिवारको वृत्तबाट बाहिर राख्न थाले । परिवारको परिभाषा सङ्कुचित भयो ।

हिजो कृषिक्षेत्रमा संयुक्त परिवारको संरचनाले संस्थागत अगुवा र व्यवस्थापनको काम गरेको थियो । अहिले त्यो करिब करिब भत्किसक्यो । यसरी हिजो भएका उत्पादन प्रणाली भत्काइयो तर प्रभावकारी ढङ्गले काम गर्ने गरी नयाँ प्रणालीको विकास र त्यसको कार्यान्वयन गर्न सकिएन । अनि देश क्रमशः परनिर्भरतातर्फ बढ्यो ।

मानव पुँजीलाई दक्ष बनाएर देशमा रहेको प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग गरी आफूलाई चाहिने र विदेशमा बेच्न सकिने वस्तु उत्पादन गर्नुपर्नेमा कच्चा श्रम (त्यो पनि अदक्ष) बेचेर पैसा कमाउने लाहुरे संस्कृतितर्फ देशलाई धकेल्ने काम भयो, अनि पत्थो फसाद !

अहिले मानव श्रम बेचे भैं गरी नेपालमा उत्पादन भएको बिजुली विदेशमा बेच्ने नारा घन्किरहेको छ । बिजुली त कच्चा पदार्थ हो नि, यसको प्रयोग त देशभित्रै उद्योग, यातायात, हवाई, बैंकिङ, शिक्षा, स्वास्थ्य, घरबार र दैनिकीमा बढीभन्दा बढी प्रयोग गरेर त्यसबाट बढीभन्दा बढी वस्तु उत्पादन गर्ने, आयात हुने वस्तु र सेवा विस्थापित गर्ने अनि ती वस्तु निकासी गर्ने काममा जोड दिन सकेका खण्डमा त्यसको सही सदुपयोग भएको मानिन्छ । त्यति गर्दा पनि बचत हुन आउने बिजुली भने बिक्री गर्नु उपयुक्त नै हुन्छ ।

नत्र हामीले कच्चा ढुङ्गा-गिटी, कच्चा जडीबुटी, कच्चा श्रम अनि कच्चा बिजुली बेचेर समृद्ध हुने परिकल्पना गर्नु अल्पबुद्धि र अदूरदर्शिता सिद्ध हुनेछ । हाम्रो बुद्धि र विवेक पनि कच्चा साबित हुनेछ ।

योजनाबद्ध विकासको थालनी हँदाका बखत पहिलोदेखि तेस्रो योजनासम्मले यातायात क्षेत्रलाई पहिलो प्राथमिकतामा राख्नु मनासिब थियो किनभने यातायातविना शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि र उद्योगको विकास गर्नु सम्भव नै थिएन तर त्यसपछिको प्रमुख प्राथमिकता शिक्षा र स्वास्थ्य नै हुनुपर्दथ्यो । मानवीय पुँजी नै निर्माण हुनुपर्दथ्यो जुन कुरा समुन्नति र सर्वाङ्गीण विकासको जग थियो । तर एकातिर योजनाहरूको कार्यान्वयन पनि सही ढङ्गले भएन र पछिल्ला वर्षहरूमा प्राथमिकताहरू अन्योलमा पर्दै गए, गुजुल्टिँदै गए । फलस्वरूप विकासले लय समात्न सकेन, गति लिन सकेन । विकास भनेको मानिसले सहज जीवन र त्यसको दिगोपनको अनुभूति गर्नु हो भन्ने कुरा राज्य र सत्ताले बुझ्न सकेनन् ।

सामान्यतया एक ठाउँको विकास हुँदा अर्को ठाउँको पनि विकास हुन्छ तर कहिलेकाहीँ एक ठाउँको विकासले अर्को ठाउँको विकासलाई छेक्छ पनि । उदाहरणका लागि पूर्व-पश्चिम राजमार्ग बनेपछि भ्रपा, मोरङ, सुनसरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, बारा, चितवन, नवलपारासी, रूपन्देही, दाङ, बाँके, कैलाली र कञ्चनपुरसमेतका जिल्लामा क्रमशः विर्तामोड, दमक, इटहरी, लाहान, ढल्केवर, बर्दिबास, लालबन्दी, चन्द्रनिगाहपुर, निजगढ र सिमरा, भरतपुर र नारायणगढ, नवलपुर, कावासोती, बुटवल, लमही, कोहलपुर, अत्तरिया र महेन्द्रनगरसमेतका नयाँ सहरहरूको विकास भयो । तर त्यसपछि चन्द्रगढी, सिराहा, जलेश्वर, मलङ्गवा, गौर, कलैया, तुलसीपुरसमेतका सहरहरू तुलनात्मक रूपमा पछि परे । जनकपुर, भैरहवा, नेपालगञ्ज र टीकापुरलाई पनि थोरबहुत धक्का लाग्यो । पूर्व-पश्चिम राजमार्गको पिलुवा भन्ने स्थानबाट सोभै कलैया (बारा) पुगिने सडक बनेपछि भने त्यस क्षेत्रमा चहलपहल बढेको छ । अन्य ठाउँमा पनि यस्तो भएको छ ।

यसरी योजनाले बाटो बिराउँदा कतिपय अवस्थामा गलत नीतिले स्थान पाउने र सही नीति ओझेलमा पर्ने हुन्छ । अनि बहुजन हितायमा आधारित माहुरी अर्थतन्त्रभन्दा सीमित व्यक्ति वा परिवारको हालीमुहाली हुने माकुरो अर्थतन्त्रको विकास हुन्छ, नढाँटी भन्नुपर्दा नेपालमा त्यस्तै भएको छ ।

निष्कर्ष

माथि विभिन्न क्षेत्र र विषयमा भएका कमी कमजोरी तथा कैफियतबारे चर्चा गरियो । निष्कर्षमा भन्नुपर्दा हामीले पुरानो पद्धतिबाट नयाँ प्रणालीमा जाँदा कहाँ कमजोरी गर्थौँ भनेर समीक्षा गर्न खोजिएको हो । हो, हामीले परिवर्तन खोज्ने क्रममा हिजोको उत्पादन प्रणाली र जीवन-पद्धति भत्कायौँ तर हाम्रो स्रोत, सिप, सङ्गठन र आर्थिक सामाजिक संरचनाका आधारमा नयाँ प्रविधि र आधुनिक आर्थिक प्रणालीका असल कुरालाई समावेश गरी उन्नत र मौलिक खालको प्रणालीको विकास गरेनौँ । त्यसै अनुसार शिक्षा-प्रणालीको विकास गरेनौँ । शिक्षालाई सिप र उद्यमसँग जोडेनौँ, निर्णयलाई अध्ययन र अनुसन्धानमा आधारित बनाएनौँ ।

पुरानो प्रणाली भत्कायौँ, नयाँ प्रणालीको विकास गरेनौँ । बसिरहेको घर पुरानो भयो भनेर भत्कायौँ तर नयाँ घर बनाएनौँ जसले गर्दा हामी स्थानीयताको उपयोग र कृषि उत्पादनका दृष्टिले बेघर हुँदै गयौँ । फलस्वरूप हामी विदेशीले दिएको जागिर, विदेशीले दिएको दान र विदेशीले गरेको उत्पादन र विदेशीले नै खोलेका पसलमा रमायौँ । हाम्रो भन्ने केही रहेन तर संविधानमा भने आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणको कुरा लेखिरह्यौँ । माथिका घटना नेतृत्वले गरेको नीतिगत गल्तिले देश र जनताले कत्रो नोक्सानी बेहोर्नु पर्‍यो भन्ने ज्वलन्त उदाहरण हुन् । त्यसैले नेतृत्वले नीति तय गर्दा अध्ययन, अनुसन्धान, परीक्षण र आफ्नो तथा अरू देशको अनुभवलाई आधार बनाउनुपर्छ । हचुवामा, लहडमा वा थोरै सूचनाका आधारमा कदापि निर्णय लिनुहुँदैन ।

A New Shield for Nepal's Economy: Parametric Insurance and Its Prospects

Susil Dev Subedi
Executive Director
Nepal Insurance Authority

Introduction

Parametric or Index-based Insurance is a risk transfer mechanism that provides payouts based on the occurrence of a specific event or parameter, rather than on the actual loss incurred. It is an innovative financial instrument designed to provide rapid and predictable payouts after climate-related disasters. Unlike traditional indemnity insurance, which compensates for assessed damages, parametric insurance triggers payouts automatically when predefined environmental or climatic parameters such as rainfall, temperature, or wind speed reach or exceed a specified threshold (World Bank, 2020). This mechanism contributes to climate change mitigation and adaptation by enhancing financial resilience, encouraging risk reduction, and promoting sustainable recovery in vulnerable regions.

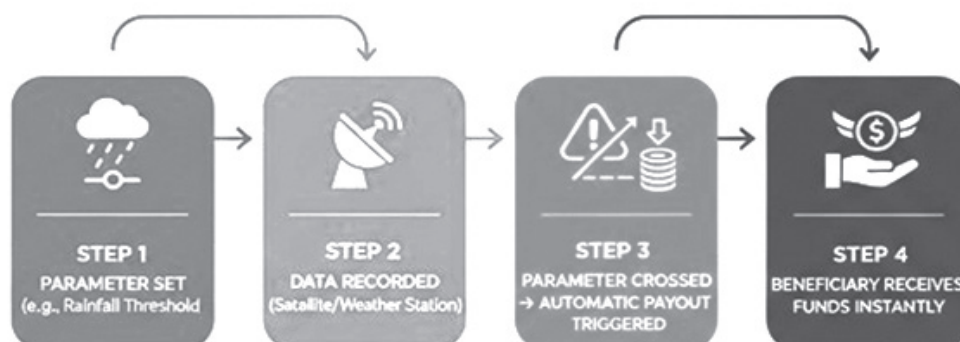
Unlike traditional indemnity models, parametric insurance doesn't require the need for on-site damage verification. Once the agreed-upon parameters such as sub-threshold rainfall, seismic magnitude or wind speed are

triggered, the payout is executed without delay. Commonly utilized indices include precipitation levels, ambient temperature, river discharge, wind intensity and seismic activity, all of which are objectively measurable and widely applicable across diverse geographies.

At its core, parametric insurance is predicated on the principle of pre-agreed compensation linked to quantifiable indicators, rather than reimbursement of actual losses. This structural design facilitates expedited, transparent, and cost-efficient claim settlements by eliminating the logistical complexities associated with individualized damage inspections. As noted by institutions such as the World Bank and OECD, this model significantly enhances operational efficiency and financial agility in disaster response.

The key features of parametric insurance make it a powerful and efficient risk transfer mechanism, particularly suitable for climate and disaster-prone economies. It operates on objective triggers measurable indices such as rainfall levels, temperature, wind speed, or

HOW PARAMETRIC INSURANCE WORKS

seismic activity that determines when payouts are made. This ensures that claim settlements are fast and automatic, as payments are released immediately once the pre-agreed parameter threshold is reached. The approach significantly reduces administrative costs because it eliminates the need for on-site loss assessments and complex claim verification procedures. Moreover, parametric insurance enhances transparency and predictability, since both the insurer and the insured clearly understand the insurance conditions that trigger compensation. These features make it especially valuable for low-income and disaster-prone populations, providing quick financial relief after shocks and helping vulnerable communities recover and rebuild more effectively.

Characteristics of Parametric (Index-Based) Insurance

Parametric insurance, also called index-based insurance, is distinct from traditional indemnity-based insurance because it relies on objective, measurable triggers rather than the actual loss suffered by the insured. Its core characteristics are summarized below:

1. Predefined Trigger Mechanism

In parametric insurance, payouts are not based on the actual damage experienced by the insured, but rather on specific, measurable indicators that are agreed upon in advance. This means that when a certain environmental or climatic condition such as rainfall, temperature, wind speed, or earthquake magnitude reaches or exceeds a set threshold, the insurance payment is triggered automatically.

For example, imagine a farmer in Nepal who has purchased parametric crop insurance. The policy states that if rainfall during the planting season falls below 50 millimeters (for example only), the farmer will receive a payout. Once official meteorological data confirms that rainfall was below the threshold, the compensation is released without the need for field inspections or lengthy paperwork. Similarly, if an earthquake of magnitude 6.0 or higher strikes a region, insured households or businesses may receive immediate financial support based on seismic data alone.

This mechanism ensures that claims are settled quickly, transparently, and efficiently. Both the insurer and the insured clearly understand the conditions under which payments will be made, reducing uncertainty and enabling better financial planning. In a disaster-prone country like Nepal, such predefined trigger systems can play a vital role in accelerating recovery and building resilience against future shocks.

2. Objective and Transparent Data Sources

The triggering data come from independent, verifiable, and trusted sources such as meteorological stations or satellite observations, ensuring fairness and transparency (OECD, 2021).

3. Rapid Claim Settlement

Since payouts are based on parametric triggers rather than physical loss assessment, settlements are fast and efficient, reducing liquidity stress for policyholders especially after natural disasters (International Association of Insurance Supervisors [IAIS], 2019).

4. Reduced Administrative and Transaction Costs

Because on-site verification is unnecessary, the operational cost of underwriting and claim settlement is significantly lower than that of conventional insurance (OECD, 2021).

5. Suitable for Catastrophic and Weather-Related Risks

Parametric products are best suited for climate-related, agricultural, and catastrophic events where traditional insurance is either too costly or impractical due to widespread and correlated losses (IAIS, 2019).

6. Encourages Financial Resilience

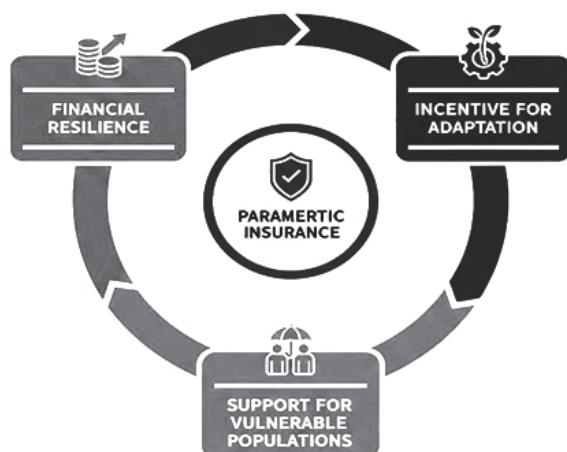
By providing quick liquidity post-disaster, parametric insurance enhances resilience and recovery capacity of individuals, businesses, and governments (OECD, 2021).

Global Context and Rationale of Parametric Insurance

Parametric insurance has become a global instrument for climate resilience and disaster risk financing. Examples include:

- African Risk Capacity (ARC): Covers drought and food security.
- Caribbean Catastrophe Risk Insurance Facility (CCRIF): Earthquake, hurricane, and excess rainfall.
- Pacific Catastrophe Risk Assessment and Financing Initiative (PCRAFI): Similar regional pool for Pacific nations.
- These models show how regional risk pools and government participation can stabilize post-disaster recovery and complement social protection systems.

Role of Parametric Insurance In Climate Change Mitigation and Adaptation

Parametric insurance supports climate risk management in three major ways:

a. Financial Resilience and Risk Transfer

It allows governments, communities and businesses to transfer climate-related risks (e.g., floods, droughts, cyclones) to insurance or reinsurance markets. This helps avoid fiscal shocks and ensures quick liquidity for recovery efforts after extreme events (OECD, 2021).

b. Incentive for Climate Adaptation

By linking payouts to measurable climate indices, parametric insurance encourages data-driven risk management and investment in adaptation measures such as irrigation systems, resilient agriculture and early warning infrastructure (Surminski et al., 2016).

c. Support for Low-Income and Vulnerable Populations

It is particularly useful in developing and climate-vulnerable countries, where small farmers and microenterprises often lack access to traditional insurance. Index-based products provide affordable protection and promote climate-resilient livelihoods (Greatrex et al., 2015).

Some Global Examples of Adoption of Parametric Insurance

Region/Country	Product/Program	Climate Focus	Description
Caribbean	<i>Caribbean Catastrophe Risk Insurance Facility (CCRIF SPC)</i>	Hurricanes, rainfall, earthquakes	Provides immediate liquidity to governments affected by climate-related disasters.
Africa	<i>African Risk Capacity (ARC)</i>	Drought and food security	Uses satellite rainfall data to trigger payouts to drought-affected countries.
India	<i>Weather-Based Crop Insurance Scheme (WBCIS)</i>	Rainfall and temperature	Protect farmers from drought and excessive rainfall; based on weather indices.
Nepal	<i>Index-Based Crop and Livestock Insurance Pilots</i>	Rainfall and temperature	Pilots supported by the Nepal Insurance Authority and World Bank aim to protect farmers from climate-induced risks.

Benefits In Climate Change Context

- Provides **timely financial assistance** after climate shocks.
- Reduces **government fiscal burden** following disasters.
- Enhances **community-level resilience** and promotes climate-smart agriculture.
- Facilitates access to **reinsurance and catastrophe bonds** for national disaster risk financing.

Limitations of Parametric Insurance

- **Basis risk:** Payout may not perfectly match actual loss.
- **Data dependency:** Requires reliable and high-quality climate data.
- **Limited awareness:** Farmers and small enterprises may lack understanding of index-based products.

2. Relevance of Parametric Insurance In The Nepalese Context

a. High Climate and Disaster Risk Exposure

Nepal's geographic and climatic diversity exposes it to hydro-meteorological hazards, including erratic rainfall, drought, floods, and glacial lake outburst floods (GLOFs). Parametric insurance, which pays based on measurable climate parameters, is therefore highly relevant for managing such systemic risks efficiently (OECD, 2021).

b. Agricultural Vulnerability and Rural Livelihoods

Agriculture employs about 60% of Nepal's population and contributes nearly 25% of GDP (Ministry of Agriculture and Livestock Development [MoALD], 2022). Traditional crop insurance schemes face challenges of loss assessment and moral hazard, whereas index-based products such as rainfall or temperature-based crop insurance offer faster and more transparent protection for farmers against weather-induced losses (World Bank, 2020).

c. Disaster Risk Financing for Government and Communities

The Government of Nepal, through the National Disaster Risk Reduction and Management Authority (NDRRMA) and Ministry of Finance, has been exploring parametric insurance mechanisms to complement national disaster risk financing strategies. These instruments can provide quick liquidity for emergency response following earthquakes or floods (UNDP, 2021).

d. Support for Inclusive and Microinsurance Programs

Under the leadership of the Nepal Insurance Authority (NIA) and Insurance Institute of

Nepal (IIN), several pilot programs on index-based agriculture and livestock insurance have been introduced in collaboration with development partners. These initiatives aim to extend affordable coverage to smallholder farmers, cooperatives and microenterprises—key pillars of Nepal's inclusive insurance and financial inclusion agenda (NIA, 2023).

e. Alignment with National Climate and Development Goals

Parametric insurance aligns with Nepal's Climate Change Policy (2019) and National Adaptation Plan (NAP, 2021) by providing market-based risk transfer solutions that complement public disaster relief. It also supports Nepal's commitment to the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction (2015–2030) and the UN Sustainable Development Goals (SDGs) especially SDG 13 (Climate Action) and SDG 1 (No Poverty).

Key Benefits of Parametric Insurance for Nepal

- Rapid claim settlement after disasters.
- Reduced administrative burden and moral hazard.
- Increased financial resilience for farmers, MSMEs, and local governments.
- Enhanced collaboration between insurers, reinsurers, and development agencies.
- Data-driven adaptation planning through meteorological and satellite-based indices.

Existing Initiatives in Nepal

a. Agriculture and Livestock Index-Based Pilots

- Nepal Insurance Authority (NIA), with support from UNDP, World Bank, and UNCDF, has piloted index-based crop and livestock insurance.
- Examples:
 - Rainfall Index Insurance for paddy and maize in selected Terai districts.
 - Livestock mortality index schemes linked to temperature and disease data.

b. Parametric Disaster Insurance

- Government of Nepal, through the Ministry of Finance and Disaster Risk Reduction and Management Authority (NDRRMA), has explored parametric flood and earthquake insurance frameworks.
- World Bank's CAT DDO (Catastrophe Deferred Drawdown Option) also incorporates such triggers.

Potential Application Areas in Nepal

Key Potential Application Areas

Sector	Trigger Index	Objective / Benefit
Agriculture	Rainfall, temperature, soil moisture	Protects crops from weather extremes
Livestock	Temperature, disease index	Mitigates mortality and heat stress losses
Hydropower	Rainfall, river flow	Stabilizes generation and revenue
Tourism	Rainfall, landslide index	Reduces business interruption risk
Urban Infrastructure	Flood level, seismic data	Supports municipal disaster financing
Government Finance	Rainfall, earthquake index	Enables quick post-disaster liquidity
MSMEs	Flood or climate index	Protects small enterprises and workers

Challenges of Parametric Insurance in Nepal

Challenge Area	Description	Implication
Data availability	Limited weather and yield data	Inaccurate indices and higher basis risk
Basis risk	Mismatch between payout and actual loss	Reduces trust in insurance
Awareness gap	Low financial literacy	Weak product adoption
Regulation	Absence of specific guidelines	Slows innovation and approval
Reinsurance	Limited global engagement	Restricts financial sustainability
Affordability	Premiums remain high for poor households	Limits access and inclusion
Institutional linkages	Weak integration with DRR frameworks	Missed opportunity for scaling

Way Forward

As Nepal continues to face increasing climate-related risks and natural disasters, the need for innovative financial instruments like parametric

insurance has become more urgent than ever. Its ability to deliver fast, transparent and data-driven payouts makes it a powerful tool for building resilience among vulnerable communities and sectors. However, to fully harness its potential, coordinated efforts are required across policy, infrastructure, capacity building and regional cooperation. The following strategic actions outline a practical way forward to institutionalize and expand parametric insurance in Nepal:

- Strengthen the institutional framework under the Nepal Insurance Authority to develop clear guidelines and regulatory standards for parametric insurance products.
- Invest in data infrastructure such as weather stations, satellite-based remote sensing and hydrological modeling to ensure reliable and timely trigger data.
- Promote public-private partnerships to launch pilot projects that demonstrate the effectiveness of parametric insurance in real-world scenarios.
- Align parametric insurance with national social protection programs and disaster risk financing strategies to ensure broader coverage and impact.
- Build technical capacity through specialized training programs offered by institutions like the Insurance Institute of Nepal and universities.
- Foster regional collaboration by exploring SAARC-level risk pooling mechanisms to share resources and reduce collective vulnerability.
- Integrate parametric insurance into Nepal's broader disaster risk financing framework to ensure it complements existing financial preparedness tools.
- Enhance reinsurance arrangements and international cooperation to strengthen financial backing and global support for parametric schemes.
- Leverage digital technology and FinTech solutions to improve product delivery, data collection, and customer engagement.

These steps, if pursued collectively, can help Nepal establish a strong parametric insurance ecosystem that supports rapid recovery, financial stability and long-term climate resilience.

References

- Asian Development Bank. (2022). *Climate risk insurance and disaster resilience in South Asia*. ADB Publications.
- Greatrex, H., Hansen, J. W., Garvin, S., Diro, R., Blakeley, S., Le Guen, M., Rao, K. N., & Osgood, D. (2015). *Scaling up index insurance for smallholder farmers: Recent evidence and insights*. CGIAR Research Program on Climate Change, Agriculture and Food Security (CCAFS). <https://hdl.handle.net/10568/53101>
- International Association of Insurance Supervisors. (2019). *Issues paper on the role of insurance in supporting disaster risk reduction*. IAIS. <https://www.iaisweb.org>
- Ministry of Agriculture and Livestock Development. (2022). *Statistical information on Nepalese agriculture 2021/22*. Government of Nepal.
- Nepal Insurance Authority. (2023). *Annual report 2022/23*. Kathmandu: NIA Publications.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *Enhancing financial resilience against disasters: The role of insurance and other financial instruments*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/27cb59b2-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *Financial management of catastrophe risks (p. 75)*. OECD Publishing.
- Surminski, S., Bouwer, L. M., & Linnerooth-Bayer, J. (2016). *How insurance can support climate resilience*. *Nature Climate Change*, 6(4), 333–334. <https://doi.org/10.1038/nclimate2979>
- United Nations Development Programme. (2021). *Financing climate resilience through innovative insurance mechanisms in Nepal*. UNDP Nepal Country Office.
- World Bank. (2020). *Agriculture index insurance: Principles and practice*. World Bank Group.
- World Bank. (n.d.). *Introduction to index insurance* [Online course description]. <https://www.worldbank.org/en/olc/course/43842>

Adoption of Fintech in BFIs for Better Banking Services

Dr. Shankar Pd. Acharya

Visiting Faculty

Indira Gandhi National Open University

Prelude

The terminology, financial technology (Fintech), generally indicates that an innovation of unique technology which enables the financial transactions in a faster, secure and reliable manner by facilitating the clients and financial intermediaries. “Fintech refers to the application of technology to finance covering a broad range of innovations from digital payments to blockchain.” (Arner et al., 2016). Fintech, the application of digital technology to financial services, is reshaping the future of finance. Digital technologies are revolutionizing payments, lending, investment, insurance, and other financial products & services and the COVID-19 pandemic has accelerated this process. Digitalization of financial services and money is helping to bridge gaps in access to financial services for households and firms and is promoting economic development. Improved access to basic financial services translates into better firm productivity and growth for micro and small businesses, as well as higher incomes and resilience to improve the lives of the poor (Natarajan, 2025). Further, World Bank, (2020) reveal that Fintech is creating new opportunities and challenges for the financial sector, from consumers, to financial institutions and new entrants to regulators.

Development Path of Fintech

Fintech has a long and gradual innovation and adoption path in its evolution history. Initially, it was emerged with transatlantic telegraph cable technology, enabling near-instant communication between financial institutions in Europe and America. Arner et al. (2016) presented about Fintech 1.0 as the Foundation Period (1866 - 1967) that is of infrastructure

development for financial globalization which incorporates

- (a) 1866 had been as invention of the transatlantic telegraph cable, enabling near-instant communication between financial institutions in Europe and America
- (b) 1918 as introduction of the Fedwire funds transfer system in the U.S.
- (c) During 1950, launch of the Diners Club card, the first credit card, and
- (d) Installation of the first ATM by Barclays Bank in London on 1967.

In the face of **Fintech 2.0 as Traditional Digitalization Era** (1967 – 2008), Gomber et al. (2018) explored the development chronology that (a) Formation of SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) in 1973 that helped revolutionizing interbank transfers (b) During 1980s, use of mainframe computers in banking becomes widespread (c) In 1990s, introduction of online banking by banks like Wells Fargo, and (d) PayPal had been founded in 1998, which was one of the first internet based payment systems. These developments were recognized as digital transformation of traditional banking. **In the third phase, Fintech 3.0 as New Players & Innovation Era** (2008 – 2014) deemed as post global financial crisis Fintech boom, and as a result, (a) Global Financial Crisis 2008 erodes trust in traditional banks that paved the way for creating opportunities for tech startups (b) Launch of Bitcoin, the first cryptocurrency, powered by blockchain in 2009 (c) In between 2011–2014, rise of P2P lending platforms (e.g., Lending Club, Prosper) and robo-advisors (e.g., Betterment, Wealth front), and (d) Founding

of Ant Financial (now Ant Group) by Alibaba in China etc. in 2013, had been innovated and adopted (Lee & Shin, 2018). **At the latest, Fintech 4.0 as Platform & Big Tech Era** (2014 – Present) with dominance of mobile, data, and platforms; (a) Apple launches Apple Pay; Google and Samsung follow with their payment platforms in 2014 (b) During 2015–2019, explosion of mobile wallets (e.g., Alipay, WeChat Pay, eSewa in Nepal) (c) Open banking gains traction in the EU (PSD2) and UK during 2018–2022 (d) COVID-19 further accelerates global shift to digital payments and banking during 2020–2021, and (d) Rise of Buy Now Pay Later (BNPL) platforms, embedded finance, crypto wallets, decentralized finance (DeFi), and CBDCs (Central Bank Digital Currencies) etc. have been innovated and implemented during 2022–present. (Zetzsche, et al., 2020).

Fintech is moving faster and posing challenges to the adaptors for change management and technological cost optimization these days. **As a face of latest Fintech developments, Fintech 5.0** has been emerging with inclusive & sustainable finance approaches. It has become now an approach of ‘human-centric, ethical, and green Fintech.’ 2022–Present time includes, (a) Focus to bridging the financial inclusion gap using artificial intelligence (AI), internet of things (IoT), and mobile technology (b) Rise of RegTech and Green Fintech to manage risk and support sustainable finance, and (c) Digital identity, eKYC, and financial inclusion have become key developments in developing nations (e.g., Nepal, India, Kenya). This is how, in brief, global Fintech journey is progressing and spreading all over the world gradually.

Summarized table about Fintech evolution journey has been exhibited as following:

This table indicates to the market players and Fintech users that Fintech will have a dominant role in shaping out their day-to-day activities and business operations. However, crypto (bitcoin) has three faces globally, including formalized business, grey zone and red zone (banned), according to respective country’s policies. Crypto is an illegal business in Nepal.

Why Fintech is Inevitable?

Fintech is the innovation of time for making life easy, safe and secure in doing business. It has become possible because of development of disruptive technologies and their use in different businesses including banking and finance. In the modern world, where technology touches nearly every aspect of daily life, Fintech has emerged not merely as a trend, but as an irreversible transformation of the global financial landscape. Fintech inevitability stems from a combination of technological progress, shifting consumer behavior, economic efficiency, and regulatory adaptation so that these forces create a future where Fintech becomes the default infrastructure for financial services.

The proliferation of smartphones and global internet access further accelerates Fintech’s adoption. Billions of people worldwide now have access to mobile devices, including in regions where traditional banking infrastructure is limited or almost non-existent. Fintech platforms can reach underserved populations, offering services like mobile payments, microloans, and digital wallets. As a result, Fintech plays a crucial role in financial inclusion, helping bring

Evolution of Fintech: A Chronology

Stages	Time Span	Infrastructures	Key Innovations
Fintech: 1.0	1866–1967	Financial infrastructure, communication	Telegraph, ATM, credit cards
Fintech: 2.0	1967–2008	Bank digitalization	SWIFT, online banking, PayPal
Fintech: 3.0	2008–2014	Rise of startups and crypto	Bitcoin, P2P lending, robo-advisors
Fintech: 4.0	2014–2025	Mobile platforms, BigTech dominance	Apple Pay, BNPL, Open Banking, DeFi
Fintech: 5.0	2025 Onward	Inclusion, sustainability, ethical innovation	Green Fintech, CBDCs, Digital ID

Source: Summarized from the respective references as in bibliography

more people into the formal economy, which has far-reaching implications for poverty reduction and economic development.

Further, it is capable of leveraging data, process automation, and AI. Unlike traditional financial institutions that often rely on legacy systems, Fintech companies use cutting-edge technologies to analyze data in real time, assess creditworthiness more accurately, detect fraud proactively, and personalize services to individual users. This not only enhances the user experience but also improves efficiency and lowers costs. Furthermore, Fintech enables greater efficiency and cost reduction. Fintech solutions offer faster, cheaper alternatives to legacy financial services. Peer-to-peer lending platforms, for instance, connect borrowers directly with lenders, reducing overhead and increasing transparency. These improvements in speed and affordability create a strong incentive for users to switch from traditional providers to Fintech alternatives.

Importantly, governments and regulatory bodies are encouraging this transformation. Many countries have introduced regulatory sandboxes, allowing Fintech firms to test new products under supervised conditions. At the same time, central banks are exploring and piloting central bank digital currencies (CBDCs), signaling the importance of institutional recognition of digital finance. These regulatory adaptations demonstrate that Fintech is not just a disruptive force but a vital part of the future financial system. Nepal is also working efficiently on these areas including CBDC.

Banking & Fintech: Nepalese Context

Nepal is experiencing a significant change in its financial landscape with the rapid rise of Fintech adoption. Driven by increasing smartphones and internet penetration, Fintech solutions have started reshaping how Nepali people conduct financial transactions. Digital wallets like eSewa, Khalti, and IME Pay etc. have become household names, offering users an alternative to cash-based systems and traditional banking. QR code payments, once limited to urban areas, are now seen at small retail shops and among street vendors, reflecting growing comfort with digital finance across socioeconomic groups.

The role of payment service operators like Nepal Payment Solution (NPS), Fonepay and government linked platforms such as ConnectIPS (product of NCHL) has been vital in linking banks, merchants, and users into a broader digital ecosystem. Nepal is advancing in backend infrastructure through the development of the National Payment Interface (NPI), which allows seamless API connections between banks and Fintech platforms. At the latest, major milestone has been the cross-border integration of Nepal's NPI with India's UPI system, enabling easier cross-border payments, particularly useful for trade, remittances, and travel.

Regulatory support from Nepal Rastra Bank (NRB) has further encouraged Fintech growth. NRB has introduced frameworks that allow QR code use by foreigners in Nepal and even permit Nepali citizens to make small digital payments abroad. Moreover, the government's digital agenda, highlighted in recent budget policies, promotes financial digitization in public services, the expansion of branchless banking, and reduced digital transaction costs. This top-down support signals strong institutional interest in modernizing Nepal's financial system. One of the most promising impacts of Fintech in Nepal has been its role in financial inclusion. By providing accessible and affordable digital banking tools to underserved communities, especially in rural and remote areas.

Owing to the disruptive Fintech innovations, ease of use, cost efficiency, security, risk minimization, compliance monitoring and changing customer behaviors towards use and adoption of Fintech, Banking industry of Nepal is also transforming itself with the adoptions of contemporary Fintech innovations by harnessing aforementioned inevitability. Following two tables can help support to justify the fact that how banking is shifting from traditional banking to use of modern financial technologies. Customer behaviors and supporting technologies like smartphones and internet access also have further pushed the banks to embrace contemporary Fintech.

Number of Payment Instruments Issued by BFIs

Cards	Mid-July 2020	Mid-July 2021	Mid-July 2022	Mid-July 2023	Mid-July 2024
Debit Card	7,329,202	8,839,855	10,856,357	12,245,485	12,893,528
Credit Card	160,297	192,370	238,794	283,772	289,239
Prepaid Card	63,775	65,786	105,121	137,120	180,091

Source: Nepal Rastra Bank, Payment-Oversight-Report-2023-24

Number of ATM Terminals and Customers of Mobile and Internet Banking

Channels	Mid-July 2020	Mid-July 2021	Mid-July 2022	Mid-July 2023	Mid-July 2024
ATMs	4,106	4,325	4,602	4,855	5193
Mobile Banking	11,306,797	14,194,839	18,307,255	1,363,989	24,648,846
Internet Banking	1,031,227	1,160,321	1,684,310	1,856,195	1,919,322

Source: Nepal Rastra Bank, Payment-Oversight-Report-2023-24

Idealistic Views for Fintech & Digital Payments Promotion in Nepal

Inevitable disruptive Fintech innovations and wide use of it is our future due to the technological inventions for ways making life easier, time saving, safe and secured. In this context, there are lots of prospects and potentials of Fintech innovations and digitization of the economy if the following initiatives are taken by the related stakeholders, including banks and financial institutions.

Fostering Open-Loop, Open API based Interoperability and Omnichannel System:

Banking and financial transactions including payments have tendency of operating in close loop and within own network only. This has hindered to increase the size of the cake of digital payments market and digitization of Nepal. It is believed that despite such huge mobile penetrations in Nepal, digitization of the economy is believed to be below 10 percent. However, an authentic research is required on this matter. In order to break this bottleneck, regulators and market players must promote the open application programming interface (API) based open loop interoperable Payment Platform which supports Omnichannel that is functional into cross platforms and in all sectors including banking and financial services, payments services, e-commerce, education, insurance, capital market, cooperatives, postal service and other service areas. This effort will

help growing the market and faster digitization of the economy. It helps support diversification and increasing base of business to banking and financial institutions (BFIs).

Accelerating the 'Fourth Pillar' Digitization:

In the banking and financial system of Nepal, Microfinance Institutions (MFIs) are deemed to be the fourth pillar of banking system. It has vital role in rendering financial services and fostering financial access and inclusions at the grass-root and rural unbanked areas. However, this sector is not much capable of Fintech adoptions and regulatory provisions also partially bar this pillar to operate Fintech products and innovations. Until and unless we promote them in this filed, fuller digitization and financial inclusion is out of catch. In this context, commercial banks, development banks and finance companies can exploit opportunities by collaborating with pillar.

Promoting the 'Third Pillar' Digitization:

Constitution of Nepal has accepted that the Cooperative sector is a "Third Pillar" of the national economy. However, this pillar seems weak in corporate governance, transparency, accountability and security assurance of public resources and technology used. There are around 34,000 saving and credit cooperatives in Nepal having money in billions of the general public. Except few of them, most of the cooperatives are run in standalone technology and manually or semi-manually. They do not use certified and

tested uniform core banking system (CBS). These all lacking have risked the public money. For that reason and gaining efficiency and fuller digitization; regulators, market players and Fintech innovators must promote Fintech use and digitization of the system and financial transactions in cooperatives so that they could be streamlined and monitored comfortably and economy would have been digitized in a faster manner. Banks may seek potentials in this pillar too.

Fostering Development of Regulatory Capacity:

Nepal has a very short history of Fintech innovations and digital payments. However, technology is moving in faster and disruptive manner. Developed countries are having vision of less cash society and working in that direction. Nepal will also witness the same scenario in the future. For that reason, regulatory oversight and monitoring part shall have to be strengthened and kept the regulators updated from the current global moves. Side by side, payments system regulation and oversight manuals, bylaws and security guidelines shall have to be updated comprehensively and implemented effectively.

Assuring Payments Security and System Safety:

Fintech shall have to be protected through Cyber-attacks, hackings, system infiltrations and other crimes because now and onwards whatever risk is possible in the financial system is mostly in the payments field. Higher the degree of digitization, higher are the chances of frauds and system hacking. For protecting from such scenario, involved stakeholders should always be vigilant and proactive in monitoring and mitigating the risks. The best ways to safeguard the industry from such crimes, latest technologies like Blockchain technology and its integration.

Allowing the Access to RTGS for Third party Processors:

There are not only the banks and financial intuitions but also others like payment system operators (PSOs), payment service providers (PSPs) and other payments entities (cooperatives, postal service, remittances etc.) in the market who are involved in financial transactions handling and processing. In order

to monitor and regulate them by the system, these entities are also to be mandated to join the RTGS.

Establishing the National Payment Switch:

For overall payment regulation and oversight, central bank (Nepal Rastra Bank) should establish National Payment Gateway/Switch as faster as possible and get all the fragmented payment systems, gateways and switches connected to it prevailing in the market. This will help support the regulators to monitor and regulate the payments routing, switching and its finality. At the latest, it is in the progress. However, National switch must be under the strict monitoring and umbrella of central bank as a not for profit making public organization.

Maintaining International Standards and Reporting System:

Regulators and market players are suggested to stick on maintaining minimum international standards and best practices of Fintech and electronic payments and uniformity of reporting to help assured for corporate good governance, transparency, accountability and regulatory norms. It will help payments market well-disciplined and gain public confidence.

Mandatory Integration of the BFIs with PSOs:

Interoperability is critical issue in Nepal. However, BFIs are either reluctant or passive on joining with payment system operators (PSOs) for several reasons. In this context, regulator must take initiations to help support in bridging between BFIs and true third-part processors (TPPs) so that interoperability will gradually be in place. Once the National Switch is made functional, then these TPPs can be integrated comfortably to the National Switch for NRB's oversight, monitoring, and data analysis purposes.

Digitization of Sector Economies:

Digital Nepal Framework – 2019 has forgotten certain important sectors of the economy within primary, secondary and tertiary sectors to enable the backward-forward linkages. It seems a very heavy documents with lots of country examples and explanations instead of 'to-the-point' solid priority sectors identifications. One of the good

examples in this context is that it talks only about the Urban Infrastructure in its 8 (eight) sector identification framework, however it doesn't touch upon the Rural Infrastructure and Retail digitization. Whereas, the utmost need of the time is to focus to the rural and retail level digitization, if we really want to expand the size of the cake of current digital market of Nepal for fuller digitization. In this context, related stakeholders must jointly work to produce the synergy.

Concluding Remarks for BFIs

As a final thought, it is utterly speculated that large Fintech or IT companies might create a modern digital bank that could seriously challenge, or even replace, traditional banks in the future. While this hasn't come out visibly yet, still there are strong reasons to think its possibilities. It is evident that BigTech companies already started to offer financial services. Examples of the same are that Apple has Apple Pay, a credit card, and even savings accounts; Google and Amazon offer payment services and digital wallets; and companies like Alibaba (Alipay); and Tencent (WeChat Pay) offer similar to banking services through mobile apps. These companies already have the platforms, customer base, and financial strength to expand into full digital or neo banking. Their user experiences are much better because their services are easy-to-use, fast, and convenient services. For example, one can open an account or get a loan in minutes through fintech apps, while traditional banks may take it days to happen. Personalization, automation, and 24/7 access are basic standards in tech apps, giving them an edge over many traditional banks with outdated systems. Because of having big-data advantages, they assess risk properly, detect fraud, and customize financial services more effectively than many banks. Interestingly, Amazon might understand a user's financial habits better than their own bank. These big IT companies might reach to the clients at large faster than banks through social group messaging techniques.

However, banking is heavily regulated. Governments and central banks are careful

about letting private tech firms control financial systems. Banks have built a trust among people, which can't be easily diverted. Trust, legal protection, and customer service remain strengths of established banks. In the middle of these opposing thoughts, Nepalese banks and financial institutions should proceed further wisely keeping abreast of contemporary technological developments and their adoptions where business value, better customer service, security enhancement and regulatory compliances are maintained. My ultimate take is that every BFIs should eye on transforming themselves truly to digital bank under existing paradigm focusing to digital banking in Nepal.

References

- Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2016). The evolution of Fintech: A new post-crisis paradigm? *Georgetown Journal of International Law*, 47, 1271–1319.
- Gomber, P., Kauffman, R. J., Parker, C., & Weber, B. W. (2018). On the Fintech Revolution: Interpreting the Forces of Innovation, Disruption, and Transformation in Financial Services. *Journal of Management Information Systems*, 35(1), 220–265.
- H. B., Natarajan, (2025). *Fintech and the Future of Finance: Market and Policy Implications*. World Bank. <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/>
- Lee, I., & Shin, Y. J. (2018). Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges. *Business Horizons*, 61(1), 35–46.
- Nepal Rastra Bank. (2024). Payment-Oversight-Report-2023-24, *Payment Systems Department*. <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2025/01/Payment-Oversight-Report-2023-24.pdf>
- World Bank. (2020). *Fintech*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/Fintech>
- World Economic Forum. (2023). *Fintech Futures: Inclusive finance and the next frontier*. <https://www.weforum.org/reports/Fintech-futures-2023>
- Zetsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Barberis, J. N. (2020). *From Fintech to TechFin: The regulatory challenges of data-driven finance*. *New York University Journal of Law & Business*, 16(2), 441–482

Bridging Continents: How Nepal's Insurance Sector is Forging A Path to Global Partnership and Prosperity

Sunil Paudyal
Assistant Director
Nepal Insurance Authority

A new dawn for financial stability and economic resilience:

In the majestic shadows of the Himalayas, a quiet yet powerful transformation is reshaping Nepal's economic landscape. While the world often perceives Nepal through its stunning natural beauty and rich cultural heritage, a sophisticated and dynamic financial sector is emerging as a cornerstone of the nation's future prosperity. At the heart of this evolution is the insurance industry, a sector that is rapidly transitioning from a nascent market to a resilient and strategically vital partner for global collaboration. This article delves into the remarkable journey of Nepal's insurance sector, its foundational principles, impressive growth, and strategic vision that position it as a compelling opportunity for others.

The concept of insurance in its most fundamental form is not new to Nepal or the Eastern world. It is rooted in ancient communal traditions, where communities would pool resources to support members facing adversity. From providing grain during famine to offering labor after a natural disaster, these early social safety nets laid the groundwork for a collective approach to risk management. The modern commercial insurance industry, guided by the robust provisions of the Insurance Act, 2079, represents the pinnacle of this evolution. Today, under the astute supervision of the Nepal Insurance Authority, the sector provides more than just financial protection; it is a critical engine for capital formation, investment, and social security. By channeling premiums into productive sectors, the insurance industry is a key driver of liquidity and a catalyst for economic dynamism, fueling

growth across finance, health, agriculture, tourism, and infrastructure in Nepal.

From humble beginnings to a modern market:

Nepal's insurance sector has grown extraordinarily over the past decade. What was once a small, fragmented market consolidated into a mature and well-regulated industry. As of mid-July 2025, the market boasts 37 insurance companies, including 14 life insurers, 14 non-life insurers, 7 micro-insurers, and 2 reinsurers. This institutional expansion is a clear indicator of the market's increasing sophistication and capacity to meet the diverse needs of a growing population. The entry of reinsurance brokers has further enhanced market efficiency and risk management capabilities, aligning the sector with the best international practice.

Perhaps the most compelling metric of this progress is the dramatic increase in insurance penetration in the country. In the fiscal year 2014/15, life insurance penetration stood at a mere 12.5%. Today, this figure has soared to an impressive 47.95%. This incredible growth is evidence of the tireless efforts of the Nepal Insurance Authority and the government in promoting insurance education, fostering digital access, and launching comprehensive awareness campaigns. While this achievement is significant, it also underscores a massive untapped potential: over half of the population remains outside the insurance ecosystem, representing a vast greenfield opportunity for future growth.

This expansion has been underpinned by bold and effective regulatory reforms. The Nepal Insurance Authority's decisive actions regarding mergers, acquisitions, and capital increments

have fundamentally reshaped the industry. By consolidating the number of companies and strengthening their financial foundations, the authority ensured institutional stability and resilience. The results are striking: the total paid-up capital of the sector grew from NPR 532.79 crore in 2012/13 to an astounding NPR 8,420.50 crore in 2023/24. Concurrently, the insurance fund, the crucial long-term reserve for claim settlements, has grown nearly fourteen-fold to reach NPR 68,314.91 crores. These figures reflect financial strength and signal a growing capacity to handle large-scale risks, providing a secure foundation for policyholders and investors.

The economic contribution of this sector is equally impressive. Total premium collection surged from NPR 1,526 crore in 2009/10 to over NPR 19,750 crore in 2023/24. This robust growth has elevated the insurance sector's share of Nepal's Gross Domestic Product (GDP) from 1.28% to an estimated 3.69% by the end of FY 2081/82. Beyond the numbers, the sector has become a major source of employment, creating over 12,245 direct jobs and indirectly supporting more than 330,000 agents and 1,248 surveyors. This growth creates a ripple effect throughout the economy, boosting government revenue and fostering skilled workforce.

Navigating the headwinds: challenges and committed solutions

No journey of growth is without its challenges, and Nepal's insurance sector is no exception. The industry's expansion has highlighted several areas that require focused attention and strategic intervention.

One of the most pressing issues is the backlog of pending claims settlements. As of mid-May 2024, life insurers had 54,422 pending claims worth NPR 4.58 billion, and non-life insurers had 106,757 pending claims worth NPR 30.46 billion. This is a significant concern that can erode public trust and undermine the purpose of insurance. The Nepal Insurance Authority is aware of this challenge and has implemented a rigorous grievance registration and settlement mechanism to address it. The Authority is also exploring regulatory measures to streamline claims processes and ensure timely payouts,

reinforcing the industry's commitment to policyholders.

Another notable challenge is the increasing number of policy surrenders and lapses. The latest figures show 98,041 surrendered policies and 1,243,769 lapsed policies, with substantial financial value attached. While the surrender amount saw a slight increase, the overall trend indicates a need for more effective policyholder education and product innovation. This trend suggests that a segment of the population may not fully understand the long-term benefits of these policies or that the products on offer may not perfectly align with their financial realities. To counter this, the Authority champions transparency and accountability, encouraging companies to develop more flexible and accessible products and invest more heavily in client education.

Furthermore, the recent global and national economic slowdown has had a significant impact on the sector. A decelerating economy, with its consequent reduction in disposable income and investment capacity, has tempered the pace of premium collection growth. This is a temporary headwind and not a fundamental flaw. The industry's resilience and long-term trajectory remain strong, and the Authority is proactively implementing policies to ensure that the sector remains robust, even in challenging economic climates.

In response to these challenges, the Nepal Insurance Authority adopted modern, forward-thinking supervisory tools. The transition to Risk-Based Supervision and the implementation of solvency regulations are transformative steps. These measures ensure that insurance companies maintain sufficient capital reserves to cover their risks, thereby fortifying their financial stability and protecting policyholders' interests. These regulatory actions are not merely reactive; they are proactive strategies to build a stronger, more resilient industry that can withstand future shocks and continue its path of sustainable growth.

The future of Nepal's insurance sector is bright, filled with a constellation of opportunities that make it a compelling proposition for international partnerships. This market is poised for a new wave of innovation and expansion, and Global partners are uniquely positioned to be part of this journey.

1. A digital revolution and the power of AI:

Digital transformation is no longer a luxury but a necessity. The sector is on the cusp of a digital revolution, embracing cutting-edge technologies such as data analytics and artificial intelligence (AI). Integrating these tools into every aspect of the insurance value chain, from underwriting and risk assessment to fraud detection and claim settlement, will dramatically improve efficiency and customer experience. European technological expertise and investment can accelerate this transformation, helping to build a transparent, fast, and highly reliable digital insurance ecosystem. By leveraging AI to create personalized, customer-centric products and services, the insurance sector can capture the vast uninsured market with unprecedented precision and speed.

2. The untapped potential of micro-insurance:

With over half the population still without insurance, the expansion of micro-insurance is a critical strategic priority. This is particularly vital in a country such as Nepal, where a significant portion of the population is engaged in agriculture and is vulnerable to natural disasters. Developing and distributing affordable, simple micro-insurance products for smallholder farmers, informal sector workers, and rural communities will not only enhance financial inclusion but also build a crucial safety net against climate-related risks.

3. Gateway for foreign investment:

The Government of Nepal has a clear and welcoming policy for foreign direct investment (FDI) in the service sector, including insurance. This presents an immense opportunity for European insurers and reinsurers to enter the high-growth market. FDI can bring not only capital

but also invaluable global best practices, technical know-how, and advanced product development capabilities. A partnership with international players will not only enhance the competitiveness of the local market but also elevate Nepal's insurance sector to meet global standards. This is a symbiotic relationship in which international partners gain access to a promising, expanding market, and Nepal benefits from the knowledge transfer and institutional strengthening that comes with it.

4. Sustainable and climate-resilient insurance:

As a country highly susceptible to the impacts of climate change, Nepal has a unique and urgent need for sustainable and climate-resilient insurance solutions. This includes developing products for flood, landslide, and earthquake risks, as well as parametric insurance solutions that automatically pay out based on pre-defined triggers. This is an area where European expertise in green finance and climate risk modeling can have a profound and lasting impact.

Conclusion:

Nepal's insurance sector is at an exciting crossroads. It has successfully built a managed, regulated, and rapidly expanding market from its traditional roots. While facing predictable challenges that come with accelerated growth, the Nepal Insurance Authority is demonstrating a clear and unwavering commitment to addressing these issues and building an industry that is transparent, stable, and trusted.

For Asian and European insurance enthusiasts, the message is clear: Nepal's insurance industry is not just a market; it is a dynamic partner in a nation's journey towards economic resilience and prosperity. It offers a unique opportunity to contribute to social and financial inclusion while tapping into high-growth sectors. By embracing digital innovation, expanding micro-insurance, and welcoming foreign investment, the industry is poised for an even more spectacular future. Through strategic partnerships, bridges can be built between vibrant financial markets and the

promising, resilient heart of Nepal, creating a prosperous tomorrow for all.

References

Beema Post. (2024, December 1). Nepal Insurance Authority enforces risk-based capital and solvency directive. BeeMa Post. <https://en.beemapost.com/2024/12/4952/>

Beema Post. (2025, July 7). Insurance sector employs over 12,000 amid expanding market and premium growth. BeeMa Post. <https://en.beemapost.com/2025/07/10110/>

Beema Post. (2025, July 7). Life insurance policy surrenders cross Rs. 13.5 billion in 11 months. BeeMa Post. <https://en.beemapost.com/2025/07/10115/>

Humagain, Y. (2025, October 8). Insurance companies face rising liabilities amid disasters and political unrest. New Business Age. <https://newbusinessage.com/news/45730/>

insurance-companies-face-rising-liabilities-amid-disasters-and-political-unrest/

Insurance Khabar. (2025, July 5). Rs 30 billion still left to meet target of collection of insurance premium in GDP contribution. Insurance Khabar. <https://insurancekhabar.com/en/rs-30-billion-still-left-to-meet-target-of-collection-of-insurance-premium-in-gdp-contribution-2/>

Perdomo, M. (2023, March 25). Bringing agricultural insurance to climate-vulnerable farmers: A unique pilot programme in Nepal shows how to unlock the benefits of index-based insurance for smallholders. UNCDF. <https://www.uncdf.org/article/8193/bringing-agricultural-insurance-to-climate-vulnerable-farmers-a-unique-pilot-programme-in-nepal-shows-how-to-unlock-the-benefits-of-index-based-insurance-for-smallholders>

Decision Making of Managers: Play of the “Invisible”

Shikhar Nath Khanal
Senior Manager
Nepal Bank Limited

Before considering it a formal and deliberate activity of management, decision making is at first in our everyday life. One has to face the challenge in making a choice among alternative feasible options of action each leading to some merits and demerits as compared to one another. While taking decisions in personal and family matters are the subjects of one's personal likes and preferences, guided by one's convictions and own ways of reasoning, decision making in the context of organizations requires coherence to the formally set out plans, budgets, and the limits of authority rather than subjective choices of a person. Formal procedures of decision making are established in order to ensure utmost objectiveness in decisions of managers. But still, the influences of psychology, intuition and organizational politics are more influential and decisive. Here in this article I would like to explore more of this 'invisible' dimension in decision making function substantiating from some relevant investigations and writings available from previous works. The opening discussion of the basic ideas shall just be a context setter.

Basic Idea

The life of a person or organization, is a smooth and predictable journey. Different opportunities and troubles come during the journey. Decision making is basically the act of selecting a right or most favored course of action to tackle the problem. As we observe in personal lives, one or few decisions - like the choice of faculty as an intermediate student or the line of business chosen while starting an enterprise- can change the trajectory in the entire life of a person. Since an organization is a formal entity involving the interests and concerns of many individuals,

decision-making within it becomes far more significant than in one's personal life.

Decision-making is an indispensable aspect of management in any organization. As the renowned 20th-century management thinker Peter Drucker—often referred to as “the man who invented management”—remarked, whatever a manager does, he does it through decision-making. It is a non-negative function of management, meaning that even choosing not to make a decision constitutes a decision in itself. Such implicit inaction reflects a decision to maintain the status quo and face future situations unprepared. Therefore, managers are fundamentally decision-makers; one who cannot or is unwilling to make decisions cannot truly be considered a manager, regardless of possessing other desirable managerial qualities.

Viewed from a different perspective, management is a practice of knowledge and discretion. A manager has to be well-acknowledged of the present state of affairs and how the situation developing around could affect the organization. In order to support a manager in taking decisions there a team of advisors, information channels, information processing system and according to the gravity of the issues to be decided upon, a defined process of deliberation and evaluation. Some guiding principles and rigor of the process are set forth to keep decisions most objective and free from personal biases and prejudices that could otherwise sway the decisions far from what is right and rational. In this paper I like to dig into the factors- political, psychological or intuitive - that influence the decision makers in taking unpredictable and exotic-looking

choices while shortening the discussion of the fundamental concepts.

A Permeating Function of Management

The concept of management appeared fuzzy and undefined before the functions of management were distinctly identified and convincingly established by the nineteenth century management thinker Henri Fayol. Decision making is such an act that runs across the entire realm of planning, organizing, staffing, leading and controlling - the most celebrated categorization of the functions of management.

Decision making is taught in elementary courses of management in the format of a rational model of decision making. This model provides most logical prescriptive view of decision making. Though this model rests on some idealistic-sounding assumptions like problems and prospects are clear, certain, managers have total information, they are capable of assessing the consequences, they are always rational to maximize the benefits to the organization and no time and budget constraints exist, it can serve as the ideal starting point to understand the realities of the decision-making function. But in the actual workplace we never come across a situation where all of these assumptions hold. Neither the problems and options are clearly traceable, nor the consequences of a decision are precisely predictable, nor the fact that managers as human beings can be free from biases and personal interests, working fully with an organizational mindset. The departure is from the inquiry into how people act when the postulates of the rational decision model do not apply. How would the gaps in the required information be filled? How would the dissenters be convinced to work on the chosen strategy? How would the consequences if unfolded otherwise, be defended?

Act of Human Mind

Though formalized into a defined step-by-step function of management, a decision is ultimately, a choice of a human mind. The rational steps are followed as the matter of defined procedure. A decision situation is identified (I.e. the need of taking a decision is realized), time and budget premises are considered, alternative courses

identified, the impact of choosing each of them studied, different information gathered and several rounds of discussion held in the rigor of analysis, and some technical committees are also formed and assigned if the task is complex and technical. But when the time comes about making the actual decision or choice, the human factor comes to override the spirit of the rational process. Intuitive, political and psychological factors come to play. Gut feeling of the decision maker can be different from the conclusion served by the study team. Some undisclosed prior commitments of the final decision-makers can drag to some unfathomable turns. Sometimes, decision-makers are not willing and courageous enough to break the general trend or pattern followed by peer organizations. This represents the truly decision-making step that comes to be the most unpredictable moment in the entire process.

Social and cultural psychologist Jonathan Haidt in his book *The Righteous Mind* (2013) discusses the rational and intuitive process with interesting anecdotes of research findings. He uses the metaphor of intuitive dog and rational tail to confer that just like how a dog joggles its tail, it is the intuitive mind that first works and the rational mind of reasoning later on serves to search for the reasons to justify what decision or action of choice is already made. This idea helps us understand the reality behind unpredictable and unreasonable looking decisions despite sufficient deliberation and weighing of different factors or consequences pertaining the issue.

Not just sometimes but much often, one fascinating hidden player could be the dreams and undercurrents in the subconscious mind. When one is facing personal dilemma or some predicament like career shifts, establishing or breaking relationships, dreams and fragmented pieces of experiences and not-well-acknowledged feeling in the subconscious mind come to affect his/her choices and decisions. Such factors interestingly, could be behind the unexpected and last-minute twists in most decisions.

Departure from the Rational Model: Managers' Short Circuit in Decision Making

Behavioral decision-making models represent a departure from the classical theory of rational decision-making model. Along this idea have emerged a number of decision models that can be placed in a continuum with Economic Rationality at one end and the Social Model at the other. Between the two extremes fall the Bounded Rationality Model and Judgmental Heuristic and Biases Model. The social model as the extreme opposite of the economic rationality views humans as the bundles of feelings, emotions and instincts, decisions bound to be guided by social influences and unconscious desires. Decisions in a business organization could be about replacement of the old plant or machinery with new less polluting technology, introduction of new scheme of employee benefits, introduction of new product line, entering a new segment of market, etc. In such decisions the analysis do and have to go beyond the calculation of monetary cost and benefits. How will the decision be taken or responded by my employees, customers, competitors or the business community? Would the decision help to dispel the impression of management being traditionalistic? What precedence shall the present decision set up for future situations? How would the decision correct the wrong impression save face from past impolitic decisions? This type of questions strikes the mind of the decision maker going beyond the calculations and recommendations presented by the analytical team. These considerations in fact, constitute the invisible though decisive part of the decision-making process.

Bounded Rationality Model proposed by Herbert Simon captures some reality departing from the rational model. This model assumes that managers choose "good enough" alternatives than striving for the best. Interesting but true, looking for "good enough" relieves managers from the need of exploring all possible alternatives though they are still rational and careful of the benefits and harms of the available alternatives.

The next extension from the Bounded Rationality Model is the Judgmental Heuristics

and Biases Model that draws mostly from the cognitive theorists Kahneman and Tversky. Heuristics means the tendency of using shortcuts based on past experiences, simple rules and a cognitive processing instead of digging into relevant records, data and information to base a decision. Heuristics can also be observed in three types. Confirmation bias is the tendency to search for the reasons and justifications that fit to the existing beliefs of the decision maker. Availability heuristics means the tendency to base the decisions on easily available information and instances instead of exploring all relevant information. Anchoring refers to the tendency to rely much on the first piece of information or being swayed by the "first impression" of the decision situation in the subsequent analysis and choices to be made.

Kanheman in his book Thinking: Fast and Slow presents an interesting example to show how heuristic works to create and judgment without bothering to take care of the factual information. The finding of fewer kidney cancer cases in some rural and sparsely populated counties in Republican states in the Midwest, South and West of the United States makes one easily and without going into the complex analysis infer that living in a clean, unpolluted areas with fresh and additives-free food habits could be the cause of lower possibility of kidney cancer. Presenting the case of more cases of kidney cancer in similar villages again made one to conclude that poverty, lack of enough awareness and healthy habits, lack of access to medical care or use of tobacco or alcohol in the village people could be the cause of more cases of kidney cancer. In the two cases our mind tends to associate the statistical finding to the reasons of kidney cancer rather than exploring the real causes from the perspective of medical specialty. The poverty, distributed population or Republican party in fact could have no relation to the spread of kidney cancer.

The example shows how our mind tends to relate the quick statistics to causation and fails to reach a sensible conclusion. The lesson to managers could be that in the temptation of becoming quick and smart if they fall out to take decisions based on such false impression

and inadequate picture, results could really be devastating.

Abilene Paradox

The 1960 story of Abilene Paradox is an interesting piece of story of how rationality in decision making is swayed by group psychology and a desire to keep conformity to the group. Dr Jerry B Harvey, a PhD. in social psychology, Professor Emeritus at The George Washington University recalls a true story from his life when he with his in-laws happened to make a loathsome trip to a small town of Coleman in a hot July afternoon failing to voice the opposition. In the story, the group takes the trip of 170km in a non- air-conditioned car through a dusty road in the hot afternoon and the dinner at a local cafeteria also quite bad. The idea of the trip was agreed upon by all despite the difficulties everyone guessed about, but nobody spoke out to object. Nobody liked to break the silent consensus to the idea. Only when upon arrival back home, Harvey quipped, 'It was a great trip, wasn't it?' all the hell broke loose.

The lessons of the story of Abilene Paradox is applied to the contexts of organizational decision-making process where the members in the decision-making team prefer to stay reserved and not express the opinions that go contrary to the idea introduce for discussion. This factor or the tendency to stay reserved in order to avoid the contradiction to the boss impairs the process of healthy deliberation on the alternatives and reduces the entire process into a dry formality.

Extensions from Behavioral Economics

Behavioral economics, a contrarian discipline of Economics builds on the basic proposition that people are not always rational as economists presume in their theories. Richard Thaler in his book *Misbehaving* (2015) uses the term **Econ** to indicate the rational economic man called Homo economicus and show how the behavior and economic choices of actual Humans contrast with that of the fictional creature. He discusses with interesting research cases and findings on what are called Shadow-of-past effect, house-money effect, break-even effect that manifest in people's choices and decisions deviating from the mindset of strict economic rationality

on finance matters. In managerial decision making too, final selection of the courses of are ultimately taken by human heads despite that guiding policies and procedure are set to keep them take a rational and objective course. When human mind gets the final move to play, it may and mostly, does deviate from what the pure economic would suggest.

How to be objective, How much to be mechanic

Is it advisable to be totally free of human intuitions and make decision making a purely mechanistic phenomenon? It may be easy to say decision making should be a blend of rational calculation and political correctness. But the matter of fact is that the emotional intuition of the decision maker also inevitably comes to play. How could one find a right balance among the three? Of different questions to decide upon, one could in some cases be more rational, in some others political and in still some others the intuitions may dominate. But is it possible or meaningful to attempt to chart out what stance to adopt in what type of questions and issues? It may be advisable to be "just calculative" and little need to be political in situations of programmed type of decision making. Specified decision criteria like hurdle rate of return, reorder level for inventory, liquidity ratio to be maintained once set can guide the decisions on operational issues fairly. Strategic decisions like entering the new markets, introducing new product, change in the features and designs of products or services could be inspired by the hidden intentions of the top executives to do different, make a different impression or the effects of their own experiences of some past success or bitter failures across their personal career. So, the play of the invisible part is naturally more in higher level decisions rather than lower levels.

Final Remarks

Yes, we had a fairly long and interesting discussion on decision making. Having discussed the play of managers' psychological biases and inner mental processes in decision making, the defined steps of the decision making as a function of management appears just a showy academia than reality. The sequence of the steps in rational decision-

making process taught in elementary courses of management seems quite naive and deceptively oversimplified when we consider the complex play of the invisible in actual decision making. This invisible part is but a reality. The use of discretion and experiential knowledge should not always be taken in negative sense. The technical appraisal of alternatives may not be free of limitations. Management frequently has to transcend the role of mere announcer of the conclusions of technical appraisals. Longer term and cross functional repercussion need to be considered. While lower and middle levels are tempted to see the decisions that address the working level realities, seeing a wider picture is the crucial attribute of higher levels. Periodical review of the psychological biases and their impact on decisions could be of great help in containing the undue distortion in decision making- personal as well as managerial.

References

- Haidt, J. (2013). *The Righteous Mind: Why Good People are divided by Politics and Religion*. Penguin Books.
- Luthans,. F. (1996). *Organizational Behavior*. McGraw Hill International Publication.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking Fast and Slow*. Penguin Books
- Thaler, R. (2015). *Misbehaving*. Penguin Books
- <http://digestibledeming.substack.com/p/the-abilene-paradox>. Retrieved on 02/09/2025
- The Impact of Dreams on Decision-Making: Unlocking the Power of the Subconscious Mind, in Dreams* 22 December 2024 retrieved on 24/09/2025 from <https://www.dreamly-app.com>

Dynamics of Deposits and Credit: Implications for the Economy

Dr. Ram Raj Upadhyay
Former Banker

Introduction

Banking forms the cornerstone of every modern economy by mobilizing savings, channeling funds into productive sectors, and ensuring financial stability. In Nepal, the formal banking system began with the establishment of Nepal Bank Limited (NBL) in 1994 BS, marking a transition from the pre-banking era, when Sahu Mahajans provided loans to the public without accepting deposits. The establishment of NBL introduced systematic financial intermediation, laying the foundation for Nepal's modern banking culture. The Central Bank of Nepal (NRB) was established in 2013 BS, followed by Rastriya Banijya Bank Ltd. in 2022BS and the Agricultural Development Bank Ltd in 2024BS. In the early 1990s, foreign joint-venture banks entered Nepal, introducing modern and systematized banking systems, international trade, and having competitive service standards. The banks and financial institutions (BFIs) contributed significantly, despite profitability was the primary objective.

These days, the major emerging concern is about digital banking, and its application that requires customization, while managing the risks arising from its implications in the financial market is more crucial. Despite all, balancing deposits and credits are the lifeline of banking operations. Proper balance of these two factors is more challenging and without which financial stability is almost impossible in Nepal. Whereas credit flows are highly effected and almost driven by remittance.

Evolution and Role of Banking in Economy

In Nepal, the establishment of the Central Bank institutionalized financial regulations, discipline and monetary policy in the banking and

economy. A sound, strong, and efficient banking system underpins stability, but the fragility in the financial system can undermine growth and may erode economic confidence. So, a supervised, regularized, and structured financial ecosystem has been developed through the expansion of commercial banks, cooperatives, development banks, and finance companies. BFIs plays vital role for economic development by converting savings into productive investment, managing financial risks, facilitating payment mechanism, and availing liquidity in the financial system.

Deposits: The Foundation of Banking

The foundation of banking system is deposits which reflects the trust for individuals and institutions by safeguarding their funds and providing the proper return according to their type and size. All these funds include savings, fixed, current, and call deposits which provide the main source of liquidity, a broader financial and banking system. In Nepal there are 60,158,433 number of accounts and overall deposit to GDP stands at 118.57 as on mid. August, 2025 (www.nrb.org.np).

A strong and diversified deposit base is essential for the strength and stability of banks which is monitored from assets and liability report regularly. It allows BFIs to meet withdrawal demands, extend credit, and fund investment activities that drive economic growth. Deposit growth is influenced by interest rates, public confidence, accessibility of banking services, digital innovations, and macroeconomic factors such as inflation. It is important to build up financial resiliency of banking sector, by enhancing financial inclusion from the deposits in underserved areas, and reducing reliance on informal lenders. However, due to better

income opportunities, access to BFIs, deposit concentration remains higher in the urban areas, while rural regions continue to lag.

Remittance is the return of hard work and sacrifice of the people who worked in Gulf countries and others in search of opportunities. So, the remittance plays a vital role in channelizing and sustaining deposit growth from the household savings. Therefore, it is the most important to make the staff of the BFIs more efficient, competent, and vigilant to address the seen and unseen risks, from inside and outside of the banking industry through the repetition of training, research, and development.

Remittance inflow in Nepal has shown a generally increasing trend over the past decade, despite a few short-term fluctuations. From NPR 665.06 billion in 2015/16, it rose steadily to NPR 1,723.27 billion in 2024/25 over a decade. A moderate growth was seen from 2015/16 to 2018/19, with annual increases between 5%-16%. And a slight decline in 2019/20 (- 4.3%) was likely due to the COVID-19 pandemic, a global economic slowdown. The inflow of remittance rebounded from 2020/21 onward, showing a consistent double-digit growth in 2024/25 stands at NPR 1,723.27 billion, an increase of 19% compared to previous year. It shows robust upward growth, mainly from Gulf countries, Western countries, and Malaysia (www.nrb.org.np).

Credit: The Engine of Economic Growth

Credit is the lifeblood of the economy, enabling BFIs to provide funds to agriculture, business, households, industries, and governments etc., for various needs. The heart of banking is the conversion of deposit into credit, that increases the multiplier effect to the economy. Credit enables economic activities by easing capital constraints. The government of the third world should work jointly with private sectors to improve supply constraints (N. Dhungana, 2013). As of mid of August 2025, the total credit to GDP stand at 91.31; whereas the total loan loss provision stands at 5.09.

Credit drives growth by converting savings into investment, which depends upon on effective allocation of the investment. The

core investment instruments are micro, small and medium enterprises (MSME), small and medium enterprises (SMEs), industries, infrastructure which stimulates long term development and growth. Conversely, excessive credit towards consumer loans, real estate, speculation, or unproductive ventures can trigger asset bubbles, inflation, and unstable financial system. Access to credit enhance productivity gains, technological adoption, business growth, and expansion, creating a virtuous cycle of growth. Credit enables innovators to transform ideas into business, fosters entrepreneurship into business while financing critical infrastructure projects roads, hydro-powers, and communication networks etc., that strengthen national competitiveness.

Few indications of GDP and private sector's credit growth: During the period fiscal year (FY) 2012/13 to FY 2014/15 economy of Nepal recorded at moderate growth in real GDP between 3.4 % and 5.4 %. Whereas domestic credit growth average around 13% to 16%, supported by stable financial sector conditions and gradual post-conflict economic recovery. During the fiscal year 2015/16 the real GDP grew by 4.4%, following the year 2015 earthquake, as reconstruction activities began. Credit growth increased to reconstruction and infrastructure sectors indicating strong growth of 15.8% in the same year. During fiscal year 2016/17 to FY 2018/19 recorded a high-growth of GDP from 5.4% to 6.8%, driven by improved agricultural rebound, improved electricity supply, and remittance-backed consumption. During FY 2017/18, domestic credit growth peaked at 22.3%, showing robust private sector borrowing amid optimism after the new federal system was implemented. Economic activity contracted by -2.4% due to the COVID-19 pandemic and lockdowns during the FY 2019/20. During same time consumption and investments were heavily disrupted and credit growth fell to 12.6%. During FY 2020/21 the real DGP growth rebounded slightly with 3.98% as domestic credit surged to 26.3%, which was a reflection of liquidity support, expansionary monetary policy, and credit relief, recovering the sluggish business of pandemic. During FY 2021/22 supported by tourism and increased remittance

inflows, growth rate recorded at 5.49%, but the domestic credit growth stood at moderate rate of 13.3%, as the NRB issued control policies for imports and inflation. During FY 2022/23 credit growth was weakened to 4.6%, which is one of the lowest rates of the decade, due to restriction on import, reduce domestic demand, global price shocks, liquidity constraints, and cautious lending behavior of BFIs. Hence economic growth recorded to a lower rate of 1.86%. After easing import controls, improved agricultural output, a modest credit growth of 6.1% was recorded, with economic growth of 3.87% (source: www.nrb.org.np).

In fact, credit allocation in Nepal is uneven. BFIs concentrate lending on personal consumption, real estate attracted by faster returns, lower risk, leaving other sectors like MSME, SMEs, agriculture, and manufacturing underfunded, though their potential to generate income, export, employment, foreign currency income, use of raw materials underserved. Most relevantly, BFIs suffers from profit mania and the promotor desire fast return and recovery with higher yield. Investments of BFIs are concentrated to limited businessman who possess higher concentration risks. Their assets, liabilities may not have been properly assessed, increasing the likelihood of significant losses for the BFIs. In such a financial environment, cash conversion cycle is circulated within a single business house in the name of different business companies. Investment on priority and production sectors is important for inclusive finance, reinforcing stability, and resilience of the financial system.

The Dynamics Between Deposits and Credit

The deposit-credit ratio is the key indicator that reflects the relationship between deposits and credit, showing how efficiently BFIs utilize deposits to create loans. An efficient ratio signals healthy circulation of funds, while extremes indicate potential risks. Excessive credit growth relative to deposits can overheat the economy, creating asset bubbles, inflationary pressures, or liquidity shortages. Conversely, despite the ample deposits, slow credit growth may pacify economic momentum due to over conservative in lending, low business confidence.

During the period of COVID-19, Nepal experienced a rapid credit growth, particularly in consumer lending and real estate, often outpaced deposit growth, causing liquidity crises and challenges for BFIs in meeting withdrawal demands. These mismatches disrupted investment flows, elevated interest rates, and slowed overall economic growth. Immediately after the COVID-19, there is high growth in deposit but less demand for credit despite very low interest rate for loan. It is witnessed that during 2007/8 U.S. subprime mortgage crisis demonstrated the dangers of unsegregated credit growth and speculative lending, triggering systemic instability. Conversely, economies with underdeveloped credit markets often experience sluggish growth due to underutilized deposits. Therefore, to maintain equilibrium between credit-deposits is critical. Further, effective mobilization of saving and channeling loans into agricultural sectors, MSME, SMEs, Industry, and infrastructure is smart work in BFIs. Hence, robust depositor's confidence, responsible lending practices, and prudent regulation are necessary to sustaining critical balance. For the establishment of strong and stable BFIs' system, the health of the deposit-credit ecosystem is crucial.

In the context of Nepal, there is no proper research and development department to evaluate the investments of respective BFIs based on per capita production, consumption, and demand; however, direct or indirect competition to earn higher profits still persists. The unhealthy competition among BFIs, along with increased capital, compelled them to expand their investments, minimizing risks only on paper. Hence, the profits were recorded as higher than they actually were, and as a result, credit bubbles persist. Hence the profit accounted higher than the actual, hence the credit bubbles persist. Such a banking environment largely emerged during the COVID-19 pandemic.

Implications for the Economy

A balanced flow of deposits and credit drives growth by channeling funds to productive sectors like agriculture, manufacturing, and MSMEs, strengthening the economic base and competitiveness. Financing on industries,

trade, and infrastructure creates jobs, improves livelihoods, and stimulates various economies across Nepal. BFIs' financing highlights the transformative role of deposits and credit. By mobilizing deposits into large-scale projects like hydropower, industry, roads, and telecommunications, BFIs boost productivity, inclusion, and efficiency. Credit to marginalized groups, women, and small farmers promotes sustainable and equitable growth, while remittance-driven deposits need to be directed toward productive lending, deprived or rural finance, and financial literacy. Both the Deposit and credit jointly serve as catalysts for resilient, inclusive, and sustainable economic growth. Nevertheless, the unhealthy competition for credit among BFIs, which has persisted since the COVID-19 pandemic, has disrupted the regulatory balance between deposit mobilization and credit disbursement. Such chaotic pattern has imbalanced the steady financial environment and ecosystem of lending.

Challenges and Issues in the Deposit – Credit Dynamics

The problem is that the financial literacy is limited in Nepal which is compounding problems. So, the small and individuals' enterprises lack awareness of the financial importance and its products, repayment obligations, management of credit, poor borrowing decisions, and other factors of business. The higher fluctuation in interest rates, in both deposit and credit, losses the confidence of both parties involved. Further, it reduces confidence of investors as well as depositors, which has been common issues in Nepal, due to weak regulation of the central bank.

Secondly, informal credit markets persist in underserved areas, offering easy but costly access to funds. Limited awareness of financial products and its management often lead to over-indebtedness and defaults, undermining the role of formal banks and diverting deposits toward secondary markets. From the past experience, it can be concluded that policy and political uncertainties persist in Nepal which introduce risks. Regulatory inconsistencies, delayed enforcement and frequent policy shifting to

left or right can affect lending confidence, and financial stability.

After the COVID-19, NRB faces the challenges in supervising a diverse banking sector, like controlling nonperforming assets, managing liquidity to ensure the prudential banking norms. NRB alone cannot exclude the external shocks due to marketing environment created by economic blocked of India, Tarai Movement, pandemics, exchange pegged with India and other inflationary pressures to deposit-credit nexus. Which in turn bursts in economic slowdowns leading to higher number of defaults in credit, deposit growth and increases banks risk while emergencies often necessitate rapid deployment of credit and institutional resilience. Hence, the requirement is to provide a multi-faceted approach, which can be delivered through robust regulatory oversight, targeted policy interventions, an adaptive risk management framework, and region-specific capacity-building in financial literacy. After tackling these issues, the dynamic of deposit-credit can be strengthened to resilient, proactive, inclusive, and productive economic development. Deposits and credit play main role to drive economic growth, efficiency, stability, and other challenges in the developing countries like Nepal.

Policy Measures and Future Directions

Strategic policy measures, and well-coordinated interventions can optimize the dynamics of deposit-credit. By enhancing the financial inclusion objective of expanding services in the under-served communities, rural areas, and marginalized groups of people assure broader participation in the formal system of banking. By doing so it not only increases the deposit mobilization but also enhance productive credit, and fosters to inclusive economic growth.

In the present context of economic environment, promoting digital banking and fin-tech solutions offers significant opportunities, while strengthening regulatory frameworks remains equally essential. Digital lending platforms reduce transaction costs, improve accessibility, and enhance online transactions, accelerate credit delivery and improve accessibility in remote and hard to reach areas. So, by

strengthening the risk management practices, aligning with the guidelines of Basel, and implementing robust prudential norms bank can maintain stability, and support lending digitally.

Encouragement toward credit flow like agricultural and productive sectors, SMEs, MSME, and green economy enhance economic development and growth. Further credit guarantee, targeted lending, and complemented technical assistance can further ensure the funding is oriented toward long-term development and growth activities. Such activities further enhance depositors' confidence, transparency, effective operations and communications, enforcing strong banking foundation. Strategies of regulations, innovations, and inclusion will definitely enable banking sector of Nepal to serve as true engine of equitable and sustainable economic growth and development. Further, balancing short term liquidity management and long-term development finance is the key for policy formation. Therefore, a coordinated efforts between banks and policymakers are essential to ensure that deposits are efficiently transformed into credit to promote social inclusion, sustainable economic growth and resilience against external and internal shocks. Key policy measures are:

1. Strengthen financial inclusion and deposit stability.
2. Enhance quality of credit and productive allocation.
3. Strengthen supervisory and regulatory frameworks.
4. Build institutional capacity and financial literacy.
5. Promote green banking and digital transformation.
6. Optimize liquidity and mitigate interest rate volatility.
7. Strengthen deposit-credit synergy for ensuring growth.
8. Foster long-term vision and policy coordination. Etc.

Conclusion

In a profit-driven financial system such as Nepal's, where challenging conditions persists, addressing the problem of excess liquidity in BFIs, regularly monitored by the NRB has become increasingly critical. Although BFIs are still willing to invest, both returns and even the principal appears risky. Consequently, depositors feel unsecure and may choose to transfer funds away. Meanwhile, the credit sector stands at a crossroads, weakened by successive shocks from the earthquake, Indian blockade, Tarai strike, COVID-19, and the Gen-Z revolution. As such, effectively balancing available liquidity and channeling it into productive credit sectors, employment, and innovation is crucial for stimulating and enhancing economic growth. So, managing a balanced relationship between deposit-credit is crucial concern of a bank at this juncture. Mismanagement of the deposit-credit leads to raising NPA, inflation, and instability, whereas prudent planning and management fostering economic resilience and sustainable growth. BFIs can contribute for economy by enhancing their role for equitable and inclusive growth by promoting responsible lending, prioritizing financial literacy, and foster trust.

The stability in banking sector requires effective regulations, transparency, and inclusive practices that for all segments of society by extending financial services to marginalized people making more inclusive for rural populations. Presently, new credit is almost nil and recovery is in low pace, heading toward gloomier situation. Unsecured impression of depositors may be in search of its own destination to earn more abroad. And the declining trade and production cannot stimulate the economy, which is already in a downturn. So, strong, robust, far sighting guidance and regulation is required for the correction of the economy, instead to pose as overprotective regulator. Hence, the uncertain financial market is deteriorating, intensified by an economic downturn.

Amid the prevailing economic environment, BFIs serves as backbone of economic growth, relying fundamentally on strong deposits and efficient credit. The future of banking lies in

digital transformation and in promotion of inclusive, and sustainable financing, enabling the sector to transcend its traditional role as a financial intermediary and to function as a pivotal instrument for national development. The financial market appears gloomy, uncertain, and unpredictable, and, it may fall into downward spiral from which Pashupatinath may not save us. In essence, robust banking dynamics works beyond financial management, serving as the foundation for inclusive, resilient, and sustainable economy that fosters long-term growth and social well-being.

References

- Dhungana, Neelam. K. (2013). Globalization and its impact on the third world economy. Economic survey of Nepal 2081/82
<https://www.nrb.org.np/> Nov. 17. 2025 and computation of author.
<https://www.imf.org/en/Home>

Evaluating the Financial Health of Nepalese Public Sector Commercial Banks

Surya Prakash Bhatta
Chief Manager
Nepal Bank Limited

1) Background and Context

Banking sector plays a significant role for the development of the economic condition of the country. It generally channels the idle funds of the economy into the needy and productive sectors of the country. Thus commercial banks are considered the major pillars of the economy for distribution of fund and growth of GDP. Nepalese banking has evolved from informal money lending to a digitally driven regulated financial system. There is no long history of banking sector in Nepal. It was started from the establishment of Nepal Bank Limited 89 years ago. Nepal Bank Limited (NBL), the first bank of Nepal proudly holds the glory of marking the formal beginning of banking system in Nepal. Nepal Bank Limited was established as FIRST bank of Nepal on Kartik 30, 1994 BS (November 15, 1937 AD) under Nepal Bank Act 1937. At that time, share of NBL held by government and private sector was 60% and 40% respectively. Rastriya Banijya Bank Limited (RBB) has a history of serving its customers far and wide across the nation for more than half a century. The bank then fully owned by Government of Nepal, was established on 10 Magh 2022 (23 January 1966). With the main objective of providing institutional credit for enhancing the production and productivity of the agricultural sector in the country, the ADBL, was established in 1968 under the ADBL Act 1967.

Public sector banks are financial institutions that owned and operated by the government. Above mentioned three banks, NBL, RBB and ADBL are considered as public sector banks of Nepal being fully or partially owned by state. Since these banks were established to extend financial

access, widespread monetization in the country and boost industrial/economic/agricultural activities across the country. Public sector banks continue to be predominantly owned by government. The government (Ministry of Finance Nepal) plays a significant role in their governance, capital infusion and policy direction. Despite that public sector banks has been playing a crucial role in priority sector lending, social security distribution, social development activities and engage in operation of government accounts. In this discussion a brief scrutiny has been made about financial performance of these three state owned banks. A brief analysis is based on their financial characteristics and components of last three years' financial statements.

2) Financial components and analysis

How well a bank is performing its activities can be measured through financial performance. Thus the financial performance of the bank is major parameter of its success and failure. Apart from the parameter of bank's success and failure a profitable banking system contributes to the financial stability of the nation. Therefore, the management of bank and regulatory authority must identify the factors affecting the financial performance of the bank. Following financial parameters of these banks have been analyzed to know about robustness of government owned Nepalese banks.

Paid up Capital		Rs in Arba (billion)	
Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	14.69	15.64	18.88
2081	14.69	15.64	18.88
2082	14.69	15.64	19.29

Based on the data reflected in the above table among three public sector commercial banks ADBL is leading in terms of amount/volume of paid up capital. It is to be noted that ADBL has preference share contributed by government of Nepal by Rs.5.43 Arba. Despite that all three banks have ordinary shares. The share capital of NBL and RBB has not been change over the period of three years. The equity share capital of ADBL was increased during the period of these three years due to bonus share issued in FY 080-81.

Total Assets Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	296.74	394.02	265.67
2081	340.35	509.18	311.38
2082	399.32	585.26	362.50

By far RBB has been leading in terms of total assets volume acquired by all three banks. Over the three years period total assets of NBL increased by Rs.103 billion, RBB by Rs.191 billion and ADBL by Rs. 97 billion. Though assets size doesn't guarantee the success of any bank. Assets must be utilized effectively to attain desired results.

Return on Assets In percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	1.16	0.91	1.32
2081	0.01	0.65	1.17
2082	1.02	0.75	1.23

As per above table ADBL has higher earnings, higher assets quality and more productive use of its assets to generate higher income compared to RBB and NBL. NBL looks better than RBB in terms of revenue earning from assets mobilization except B.S. 2081.

Total Equity & Reserve Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	36.52	50.74	33.79
2081	35.64	50.24	37.15
2082	38.18	53.42	39.16

Equity and reserves in banking known as backbone and strength. Higher amount of equity and reserves provides financial cushion for absorbing unexpected losses. Despite that

it enhances creditworthiness and investor confidence. As we go through data depicted over here, obviously RBB has strong portion of total equity & reserve kept in its balance sheet followed by ADBL and NBL.

Return on equity In percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	9.55	9.10	3.52
2081	0.08	5.03	8.37
2082	10.22	7.60	11.88

ROE for banks is a key financial ratio that measures how effectively a bank uses its shareholder's equity to generate profit. Above data shows that ADBL is consistent and more effective bank to utilize its equity to earn better profit than NBL and RBB. ROE data of both NBL and RBB has been fluctuating during given assessment period.

Total Deposit Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	244.51	321.65	199.48
2081	283.08	429.19	243.61
2082	332.02	500.41	293.57

To maintain liquidity and meet customer withdrawal needs deposit should be collected and mobilize accordingly. As per above table Rastriya Banijya Bank has been leading the parameter of deposit out of all three commercial banks. RBB has shown significant growth during these three years. Growth of all three banks in terms of deposit looks like, RBB (56%) ADBL (47%) and NBL (36%). However all three banks have ample amount of public trust, that is why more often than not deposit crisis not seen in the public sector banks.

Total Loan Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	184.06	242.94	180.43
2081	201.68	257.55	206.81
2082	228.88	304.37	216.04

Loan and advances are key avenues through which banks utilize deposit to generate interest income. As we know loan is the major source of income for public sector banks because of their less competencies in treasury/forex

related activities. Fees and commission are not a strong source of income for Nepalese public sector commercial banks. So they have to rely on traditional lending. Based on the above mentioned data during these three years' loan and advances of RBB was increased by 25%, NBL 24% and ADBL 20%. All the banks have achieved similar kind of growth over the three years. However, volume wise RBB is way ahead of NBL and ADBL.

Net Profit Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	3.44	3.60	1.32
2081	0.03	2.55	2.90
2082	3.77	3.82	4.15

Net profit is the final profit that remains with a commercial bank after deducting all expenses, provisions and taxes from its total income. Net profit after tax of these banks fluctuating over the years specially of NBL. As per unaudited data of FY 081-82 ADBL is leading as it has earned more than Rs. Four billion. ADBL looks most efficient because of steady growth over the period of three years. Accumulated profit of three years was Rs.7.24 billion (NBL), Rs. 9.97 billion (RBB) and Rs. 8.37 billion (ADBL). Based on the size of business we can conclude that ADBL has outperformed RBB and NBL. RBB should have done better based on its loan portfolio.

Distributable Profit Rs in Arba (billion)

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	0.0004	0.92	1.24
2081	(0.97)	(1.22)	2.14
2082	(0.45)	0.30	2.88

Out of three public sector banks ADBL has been doing exceptionally well in relation to generate persistent distributable profit over the period last three years. However, RBB and NBL have been poor in terms of generate positive amount of distributable profit. NBL looks even more pathetic than RBB as it has not been able to earn any amount to distribute during this assessment period.

Dividend Trend of Three Years In Percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	0	5.50	0
2081	0	0	10.53
2082	Negative Retained Earning	Not declared yet	Not declared yet

Based on the recent dividend history of all three public sector banks, ADBL looks more consistent and beneficial for its investors. ADBL has dividend capacity of 18.42% and similarly RBB could distribute 1.94% dividend from their profit of FY 081-82. Figures of 081-82 could be changed because all three banks have not completed their statutory audit yet.

Non-Performing Loan In Percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	2.85	3.77	2.78
2081	4.33	4.28	3.91
2082	4.47	3.59	3.26

If most loans are performing well and investments are safe, Bank's asset quality is considered good. The biggest problem faced by Nepalese public sector banks is bad asset quality. The economic slowdown in last few years, poor credit appraisal system and aggressive approach towards gaining market share are few of the reasons led to increase in non-performing assets. Based on the data presented over here shows that ADBL is looking efficient and sharp to maintain good assets quality in comparison with RBB and NBL. Both RBB and ADBL have been able to downsize their NPA since last one year whether NBL is failed to do so. Cash recovery of loan overdue seems better for RBB and ADBL in year 081-82 as a result they have gained positive retained earnings.

Capital Adequacy Ratio In Percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	13.74	12.92	14.24
2081	12.45	11.11	12.74
2082	13.06	11.84	13.36

Capital adequacy ratio is one of the vital ratio which refers to the proportion of a bank's capital to its risk weighted assets. It shows whether the bank has enough capital to cover the risk

associated with its lending and investment. Commercial banks are subject to the compliance requirement under NRB directive no.01 which stipulated a minimum capital adequacy ratio (CAR) of 11.00%. Three public sector banks complied with this requirement at all the times during last three years. Based on the data extracted here NBL and ADBL has better as well as strong CAR than RBB. It means ADBL and NBL has greater ability to absorb negative shocks than RBB.

Base Rate In Percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	9.92	8.03	10.06
2081	7.97	6.71	8.09
2082	5.58	4.78	5.87

Base rate reflects the minimum cost at which a bank can lend without incurring losses. Normally it is calculated through components like cost of funds, operating cost, cost of CRR and SLR etc. Nepal Rastra Bank introduced base rate system in year 2012 AD to make loan pricing more competitive and transparent. Among these three state owned bank of Nepal, RBB has been leading the race of lowest base rate followed by NBL then ADBL. However, over the years' significant progress has been seen in cost reduction and better portfolio management of ADBL as their base rate has been declining with a good rate.

CD Ratio In Percentage

Year/Bank	NBL	RBB	ADBL
2080	74.84	76.30	81.73
2081	72.99	60.82	77.80
2082	70.72	62.39	68.68

CD ratio refers to the proportion of a bank's total loan advances to its total deposits. According to

NRB directives banks in Nepal must maintain a CD ratio not exceeding 90%. Government owned banks in Nepal has been in lower side of CD ratio since long period of time, as a result deposit mobilization seems bit vulnerable in these banks. Out of three public sector banks RBB has been maintaining even lower CD than NBL and ADBL. All three banks need to take some steps for improvement in CD ratio eventually increased CD will support banks to generate revenue.

3) Conclusion

Banks form the lifeline of a country's financial stability. Banking system of any economy should be financially and operationally strong enough so that credit requirement of an economy can be fulfilled with ease without the major intervention of central bank. Nepalese public sector banks were dominating market till year 2062 BS. After that market share of government owned banks has been decreasing due to arrival of new banks and financial institutions. The world of banking and finance is changing very fast and banks are transforming themselves with the focus on advance fintech and strategic move. Banks and technology (AI) are evolving so rapidly that Nepalese state owned banks won't survive if they overlook such developments. In the recent times Nepalese public sector banking system going through chronic problem of NPA and structural mismatch. Therefore, such issues need to be resolve to maintain their financial strength and public faith.

References

Annual reports of NBL, RBB and ADBL.

Unaudited Quarterly financial statements of NBL, RBB and ADBL (081-82)

Websites of NBL, RBB and ADBL.

Financial Inclusion: Barriers, Enablers, and Pathways Forward

Dr. Bharat Singh Thapa
Lecturer
Central Department of Management, TU

Introduction

Financial inclusion—the ability of individuals and businesses to access and use affordable, responsible, and sustainable financial services—has become a defining agenda of sustainable development. It goes beyond opening bank accounts to include savings, credit, insurance, payments, and remittance services that improve financial well-being. Nobel Laureate Prof. Muhammad Yunus noted, “Financial inclusion is not a matter of charity. It is a matter of justice. The exclusion of the poor from the financial system is a violation of their basic human rights.” According to the World Bank’s Global Findex Database 2025, nearly three-quarters of adults globally now hold an account. Global account ownership has surged from 51% in 2014 to 79% in 2024, reflecting major progress in financial inclusion over the past decade. Yet 1.3 billion people remain unbanked, and many more have accounts they rarely use. While

account ownership has expanded globally, there are still stark regional gaps (Figure 1), with near-universal access in high-income countries, but significant exclusion persists in parts of South Asia, East Asia and the Pacific, and Africa. In countries like Nepal, access has improved significantly over the last decade (from 34% in 2014 to 60% in 2024), but effective usage remains limited.

This article explores the barriers, enablers, and pathways forward for financial inclusion, drawing from global insights, South Asian trends, and Nepal’s own progress.

Theoretical Insights

The intellectual foundations of financial inclusion are deeply rooted in economics, development theory, and social justice. They highlight why inclusion should not be seen as a peripheral issue but rather as central to sustainable development.

Capability Approach (Amartya Sen): According to Sen, development should be measured not merely by income growth but by the expansion of people’s capabilities—their real freedoms to lead lives they have reason to value. Financial services contribute directly to this by enabling households and individuals to save, borrow, invest, and manage risk. For example, access to credit may allow a farmer to purchase better seeds, or a woman entrepreneur to start a small business, thereby enhancing their ability to shape their futures. In this way, financial inclusion is both an instrument and an outcome of human development.

Finance-Growth Theory: Classical and modern economists, from Joseph Schumpeter to Ross Levine and Asli Demirguc-Kunt, have argued

Figure 1. Share of number of adults with no accounts (%), 2024

Source: Global Findex Database, 2025

that finance plays a critical role in driving innovation, entrepreneurship, and economic growth. By mobilizing savings and channeling them into productive investments, financial systems accelerate structural transformation. Where access is restricted, growth is stunted because households and small enterprises are unable to take advantage of opportunities. Thus, financial inclusion is not simply about helping the poor; it is a macroeconomic necessity for sustained development and poverty reduction.

Social Justice Perspective: Prof. Muhammad Yunus, the pioneer of microfinance, reframed financial exclusion as an ethical violation. For him, depriving individuals—especially the poor—of access to financial systems is equivalent to denying them a basic human right. Inclusion, therefore, is not only about improving economic metrics but also about ensuring dignity, fairness, and equality. This perspective shifts the narrative from charity-based interventions to rights-based policies, underscoring the moral imperative of universal access.

Together, these perspectives highlight that financial inclusion is far more than a technical issue of banking penetration. It represents a confluence of human development, economic growth, and social justice. This is why inclusion must remain at the center of development strategies for countries like Nepal and for the global community at large.

The Global Landscape

The Global Findex Database 2025 provides the most comprehensive picture of financial inclusion worldwide. Between 2011 and 2024, global account ownership rose sharply, especially in developing economies. South Asia saw major progress, largely driven by India's biometric ID-linked accounts. Likewise, COVID-19 accelerated digital adoption. Millions made their first digital merchant payment using cards, phones, or the internet during the pandemic. Digital merchant payments have risen across all regions since 2021, with the sharpest growth in the Middle East & North Africa, though South Asia and Sub-Saharan Africa still lag far behind. Across all regions in 2024, the dominant reason adults did not make digital payments for in-store

purchases was habit—being "used to paying with cash"—especially in South Asia (48%) and East Asia and Pacific (32%), highlighting a key behavioral barrier to financial inclusion despite increasing digital payment availability.

Globally, women are six percentage points less likely to own an account than men. In South Asia, the gap is wider—around 15 percentage points—due to cultural norms and digital literacy barriers. Hence, while significant progress has been made in closing the global gender gap across key financial indicators since 2011, a persistent digital divide in mobile and internet use continues to hinder full financial inclusion for women today. Additionally, account ownership does not guarantee usage internationally. Many accounts remain dormant, highlighting the challenge of turning access into active financial participation

Financial Inclusion in South Asia

South Asia has experienced significant progress in financial inclusion over the past decade, but deep structural divides remain. The region demonstrates both the transformative potential of digital finance and the persistence of exclusion across gender, income, and geography.

Between 2011 and 2024, account ownership rose sharply across South Asia. India and Sri Lanka led the gains, largely through bank-based initiatives such as India's Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana (PMJDY) program, which brought millions into the formal financial system. Nepal also recorded substantial progress, while Bangladesh and Pakistan lagged behind the regional leaders, though still showing steady improvements.

The drivers of account expansion varied across the region. For example, India, Nepal, and Sri Lanka primarily relied on bank-based accounts, supported by government programs and national strategies. While, Bangladesh and Pakistan saw mobile money as the main catalyst for growth, with platforms like bKash and Easypaisa enabling millions to access financial services for the first time.

Despite progress, major disparities persist in South Asia. Women, poorer households, rural residents, and less-educated groups remain

significantly less likely to own or actively use accounts. In particular, women face a 15 percentage point gap in digital payment adoption compared to men, driven largely by digital literacy barriers such as the inability to read SMS messages. These divides highlight that access does not automatically translate into meaningful usage. The most frequently cited barrier to account ownership is lack of money—households simply do not have funds to deposit or transact. Other barriers include high fees, distance from bank branches, lack of trust in institutions, and absence of necessary documents. These obstacles are particularly pronounced in India, Nepal, and Sri Lanka.

Digital merchant payments have expanded rapidly across most South Asian countries since 2021. India and Nepal have shown particularly strong growth, driven by UPI (Unified Payments Interface) in India and the expansion of mobile wallets in Nepal. By contrast, Bangladesh and Sri Lanka have witnessed stagnation or even declines in merchant payment adoption, underscoring uneven progress across the region.

A striking opportunity lies in the growing ownership of smartphones among the unbanked in the region, particularly in Nepal. This provides a foundation for mobile-based solutions to extend inclusion more broadly. Digital finance is also reshaping borrowing behavior: while informal sources such as family and friends still dominate, borrowing through mobile money providers is rising. This signals the potential for digital platforms to meet credit needs more effectively and reduce dependence on informal lending.

Nepal's Scenario

Nepal's financial inclusion journey reflects both global progress and local challenges. National Financial Inclusion Roadmap for Nepal (2016, July 15) is the guiding document for Nepal to achieve an ambitious mission: *"Access to affordable finance for all by 2030, with increased access to formal financial services"*. Banks, cooperatives, and microfinance institutions have widened access. Today, most districts have at least one financial service point. According to Nepal Rastra Bank, branches of banks and financial institutions grew more than

five-fold from 2,265 in 2012 to 11,530 in 2024. Correspondingly, the population per branch dropped dramatically from 11,753 to 2,529, showing clear progress in geographic access to financial services.

Global Findex Database 2025 has shown that account ownership reached to 60% from 34% in 2014. However, 8.47 million adults in Nepal remain unbanked despite progress in account ownership. Financial inclusion in Nepal is highly unequal across provinces. Bagmati is far ahead, benefiting from better banking reach, financial literacy, and account ownership. Sudurpashchim, Karnali, and Madhesh are the most financially excluded, facing a triple challenge of weak access, low literacy, and limited usage of banking services.

Digital adoption remains limited, with only 7% using bank accounts for digital payments and 42% of account holders not engaging in digital transactions. Despite gender parity in account ownership, there is a 13 percentage point gap in digital payments usage between men and women, largely due to barriers like digital literacy and access to technology. Similarly, the poorest 40% of the population lags behind the wealthiest 60% in both account ownership (by 12 points) and digital usage (by 10 points), emphasizing that inclusion is still not equitable. The Nepal Rastra Bank (NRB) emphasizes digitalization, remittance-linked savings, and literacy campaigns. Yet, meaningful usage lags behind.

Barriers to Financial Inclusion

Despite major strides worldwide, financial inclusion remains uneven, particularly in low- and middle-income countries. Several barriers—economic, social, technological, and institutional—continue to limit access and usage of financial services.

Income and Poverty Constraints: For millions of people, especially those living on less than a few dollars a day, the idea of maintaining a bank account or purchasing insurance feels unrealistic. When most of one's income goes toward food, rent, or healthcare, there is little left to save or invest. As a result, many accounts remain inactive or unused after being opened.

This creates a paradox: financial services are available, but they do not meet the immediate priorities of the poor.

Gender Gaps and Social Norms: In South Asia, gender remains a defining barrier. Cultural expectations often place women at a disadvantage when it comes to education, technology use, and mobility. Many women lack the literacy to read even a simple text message, making digital banking tools inaccessible. Others may face restrictions on traveling to bank branches or opening accounts without a male guardian's consent.

Digital Divide: Digital finance has been hailed as a game-changer, but it has also introduced new forms of exclusion. While smartphones and mobile wallets are becoming more common, rural areas often lack reliable internet coverage. Even when connectivity exists, the cost of devices and data services remains quite expensive for the poorest households. Digital literacy—knowing how to use apps, navigate interfaces, or protect passwords—remains a major hurdle, especially for older populations.

Trust and Financial Literacy: Even when people have access to formal financial services, many hesitate to use them due to mistrust. Past experiences of fraud, hidden fees, or poor customer service reinforce skepticism toward banks and financial institutions. In Nepal, as in many other countries, informal financial service providers often appear more trustworthy than many formal financial institutions. Compounding this issue is the widespread lack of financial literacy—basic understanding of interest rates, repayment obligations, or digital security. Weak consumer protection frameworks make users vulnerable to exploitation, further discouraging participation in the formal sector.

Structural Exclusion: Structural barriers—such as geography, documentation requirements, and social inequality—continue to exclude large segments of the population. Mountainous terrain and scattered rural settlements, for instance, make it costly for banks in Nepal to establish branches in remote areas. Lack of official identification, like National Identity Card or collateral, prevents many from opening accounts or securing loans. Additionally, income

inequality means that wealthier households benefit disproportionately from financial innovation, while poorer communities remain underserved.

Enablers of Financial Inclusion

Financial inclusion is progressing rapidly due to a combination of strategic policy interventions and technological innovation. Digital Financial Services (DFS) have emerged as the most transformative enabler, with mobile wallets, online banking, and fintech platforms expanding access beyond traditional bank branches. In Nepal, platforms such as eSewa and Khalti have revolutionized everyday transactions by offering convenient, low-cost services to both urban and rural populations. Government commitment has also played a pivotal role. Nepal's Financial Inclusion Roadmap (2016), which envisions “access to affordable finance for all by 2030,” reflects a broader regional trend across South Asia where national strategies are being deployed to institutionalize inclusion efforts.

Complementing digital expansion and policy action are efforts to build financial capability and trust. Financial literacy campaigns—delivered through schools, NGOs, and community outreach—are helping individuals understand and confidently use financial products. Meanwhile, technologies such as biometric authentication and innovative fintech models are reducing operational barriers and enhancing security.

Pathways Forward

Advancing financial inclusion requires a shift in focus from merely expanding access to ensuring meaningful usage. Having a bank account or mobile wallet is not enough unless individuals actively use it to save, transact, or manage risk. Encouraging this transition calls for incentives that promote regular savings, digital payments, insurance enrollment, and other productive financial behaviors.

Building capability and confidence is equally crucial. Strong financial literacy initiatives—paired with robust consumer protection and grievance redress mechanisms—can foster trust in formal systems. Women, who remain disproportionately excluded, must be at the

center of future strategies. Simplified digital interfaces, effective microfinance services, and tailored literacy programs can help bridge the gender divide.

A thriving digital ecosystem is foundational to scaling inclusion. This involves improving rural internet connectivity, enabling interoperability across payment systems, and deepening collaboration between telecom operators and financial institutions. Nepal's significant remittance inflows present another opportunity; by linking remittances to savings or insurance products, households can convert inflows into long-term financial security. Ultimately, progress hinges on adopting the Triple T approach—leveraging Technology to reduce costs, building Trust through transparency and protection, and delivering Targeted support to women, rural populations, and marginalized communities.

References

- Bhatt, G.R., & Pokhrel, S. (2025). *Financial Inclusion and Total Factor Productivity in Nepal*. Asian Productivity Organization, Tokyo. <https://doi.org/10.61145/DWNV5578>
- Klapper, L., Singer, D., Starita, L., & Norris, A. (2025). *Global Findex Database 2025: Connectivity and Financial Inclusion in Digital Age*. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex>
- Economic Map of Nepal (EMAP). (2025 September). *Financial access and usage data*. <https://emap.nrb.org.np/>
- Nepal Rastra Bank (NRB). (2025 September). *Monthly Statistics*. <https://www.nrb.org.np/category/monthly-statistics/>

Fiscal Risk Management and Its Implications in Nepal

Dr. Basudev Sharma
Member
PPMO, GoN

Abstract

Fiscal risk refers to the potential deviation of government revenues, expenditures, and debt from expectations due to unforeseen shocks like natural disasters, macroeconomic instability, or contingent liabilities. Nepal faces multiple fiscal risks, including volatile GDP growth, overestimated revenues, inefficient public enterprises, and underreported public private partnership liabilities. The government has introduced legal frameworks, debt strategies, and fiscal risk statements to manage these challenges. However, gaps remain in forecasting accuracy, institutional capacity, and disaster preparedness. Strengthening state owned enterprises governance, improving fiscal transparency, and creating fiscal buffers are key to enhancing resilience. Ongoing reforms and better coordination across government levels are crucial for long-term fiscal stability.

Introduction

Fiscal risks are deviations of fiscal outcomes to what was expected at the time of budget formulation. Fiscal risks are the exposure of public finances to unexpected or unlikely events that may lead to fiscal outcomes deviating from expectations. It can be said as deviation of actual fiscal outcomes from expected outcomes due to various shocks or contingent events. Fiscal risks refer to the exposure of public finances to unexpected events that may lead to significant deviations from fiscal forecasts. They underscore the uncertainty inherent in fiscal planning and highlight the importance of managing deviations from expected budget outcomes.

Fiscal risks are defined as “the probability of significant differences between actual and

expected fiscal performance.” This emphasizes the probabilistic nature of deviations from fiscal forecasts. International Monetary Fund (IMF, 2012):

Fiscal risks are factors that may cause fiscal outcomes to deviate from expectations or forecasts. They can arise from macroeconomic shocks or the realization of contingent liabilities—obligations triggered by uncertain events. These liabilities may be explicit, grounded in legal commitments (e.g., government loan guarantees), or implicit, where there is no legal obligation but a strong public expectation of government intervention (e.g., bailing out subnational governments or state-owned enterprises). UK Office for Budget Responsibility (OBR, 2017):

The OBR notes that “what constitutes a fiscal risk depends crucially on which potential developments in the public finances you choose to incorporate into the central projection and which you regard as potential deviations.” This definition draws attention to the line between baseline assumptions and risks, stressing the subjective nature of risk identification.

Fiscal risks are defined as “matters not included in the fiscal forecasts because of uncertainty about their timing, magnitude or likelihood; and the realisation of contingent liabilities or assets.” This definition reflects a clear boundary: risks are those elements too uncertain to be included in baseline forecasts.

Fiscal risks tend to be large, adverse, and nonlinear, with the potential to cause substantial disruptions to public finances. Thus, the fiscal shocks (risks) may be characterized as very large, tend to be biased towards the down side, highly correlated, non-linear and have

disproportionate impact on public finances, virtually infinite and need criteria for their identification and disclosure. Affects primary balance, borrowing requirements, debt/GDP, etc. difficult to forecast.

The sources of fiscal risk may be financial sector and other private entities, court cases, state-owned entities, Public private partnership-PPP, Natural disaster, pandemic, political turmoil, the structure of government and governance, Trade composition, use of remittance money and foreign exchange reserve along with financial disciplined and resource mobilization status.

Various types of fiscal risks

Fiscal risk refers to the possibility that future government finances—revenues, expenditures, or debt—will deviate significantly from their expected levels due to various factors, including macroeconomic shocks (like economic downturns or natural disasters), the materialization of contingent liabilities (e.g., loan guarantees), weaknesses in budget processes, or other events that could jeopardize fiscal sustainability and the government's ability to provide public services.

Fiscal risks are any risks that may cause public finances (revenues, expenditures, debt) to diverge significantly from what was expected or budgeted. These include: Macroeconomic shocks (e.g. GDP growth falling, inflation, exchange rate / interest rate movements), Natural disasters, Forecasting errors (revenues or costs), Contingent liabilities (public guarantees, public private partnership -PPPs, state-owned enterprises (SOEs), Institutional risks (budget execution, oversight, fiscal discipline) etc. The major fiscal risk are

Macroeconomic risks: variation in macroeconomic variables used in the Government forecast (e.g., fluctuations in growth, inflation, interest rate and exchange rate) These risks arise from cyclical or structural changes in the economy that impact government revenue and, indirectly, expenditure. Common sources include: fluctuations in GDP growth, demographic changes, volatility in commodity prices (especially oil and natural resources), financial sector vulnerabilities etc. Some

frameworks treat financial sector-related risks as a distinct sub-category due to their systemic importance.

Balance sheet risks: These risks pertain to changes in the value of government-owned assets or liabilities, including: State-owned enterprise (SOE), loans and receivables, equity shareholdings etc.

Debt-related fiscal risks: Debt-related fiscal risks are a subset of contingent liabilities. These risks are mostly linked to the financing of public investment and provision of public services. The financing of public investment to build physical and social infrastructure is usually through borrowing and debt-like commitments. Borrowing of state-owned enterprises and subnational governments (With loan guarantee-explicit current liabilities, On-lending-accounts receivable (without guarantees -implicit Current liabilities CL).

Risk associated with public-private partnership projects: Fiscal commitments (explicit/implicit and direct/contingent depending on the off-taker). Minimum revenue guarantees (explicit or implicit CL), other guarantees, such as for termination (explicit or implicit CL).

Specific risks: Government explicit or implicit obligation that materializes due to the occurrence of a particular event (e.g., State guarantee being called, State-owned enterprise going bankrupt).

Institutional risks: weaknesses in institutions and processes (e.g., lack of expenditure control, poor revenue collection.

Government policy or programme risks: These risks relate to deviations from planned tax or expenditure policies, such as: failure to achieve projected tax collections, underestimation of welfare or healthcare spending, poor implementation of government programmes etc. Countries like the UK and Finland identify such risks as internal or programmatic risks tied to the delivery of policy promises.

Implicit commitments (or Contingent Liabilities Risk):

These are not legally binding but reflect social or political obligations of government

intervention in crises, such as: bank or SOE bailouts, support to subnational governments during fiscal distress etc. The identification, measurement and consequent disclosure of such risks may be controversial, as doing so may create expectations or legal grounds for claims that have not been endorsed by the government (legally) and approved by Parliament.

Uncertain budgetary claims (Contingent liabilities): These are obligations that may arise from future uncertain events and are not part of baseline fiscal forecasts. They include: government guarantees, indemnities, legal claims and disputes, tax litigation or uncalled capital commitments etc. These risks are difficult to quantify but can have a large fiscal impact, if realized.

Fiscal risk management and its different approaches

Fiscal risk management is the process through which government identify, assess, mitigate and manage risk that could negatively impact government fiscal health and stability. It is associated with identification, analyzing, assessment, mitigation, accommodation, control, regulation sharing transfer and reporting of risk. It is the structured process by which governments identify, assess, disclose, and mitigate potential deviations from expected fiscal outcomes, including those arising from macroeconomic fluctuations, contingent liabilities, and other unforeseen events, with the goal of maintaining fiscal sustainability and macroeconomic stability.

Effective Fiscal Risk Management entails the identification, assessment, mitigation and disclosure of fiscal risks. It aims to protect public finances from unexpected shocks and ensure the sustainability of government budgets over the long term. Better fiscal risk management promote fiscal stability and sustainability, improve budget forecasts, maintain investor confidence and enhance national welfare.

Since the early 1990s, the management of fiscal risk has become an increasingly prominent topic in public finance. New sources of risks and unexpected shocks to Government finances have highlighted the importance of managing

fiscal risks. The 2008–2009 global economic and financial crisis, floods and its devastating effects, climate change, Covid-19 pandemic, Russia Ukraine war, Israeli–Palestinian conflict and other war and conflict among the nations experience provides dramatic illustration of the magnitude of the risks to which public finances can be exposed, while at the same time underscoring the role of fiscal policy in managing the economic impact of those risks. However different fiscal risk management toolkit has been developed by international organization and aid agency to manage fiscal risk. For example The International Monetary Fund's (IMF) has developed following fiscal risk tool kit:

- Public private partnership (PPP) fiscal risk management model.
- Fiscal risk assessment tool.
- Public sector Balance sheet assessment.
- State owned enterprises (SOE'S) health check tools and stress test tools.
- Debt guarantee and loan assessment tool. Standardized guarantees assessment tool.
- Fiscal Stress Tool
- Quantitative climate risk assessment fiscal tools. Etc.

These fiscal Risk Toolkit has helped policymakers around the world to identify, monitor, analyses, manage and disclose fiscal risks. The understanding of fiscal risks, transparent reporting and effective risk management is a premise for fiscal credibility and the sustainability of public finances. The IMF's Fiscal Risk Toolkit comprises the tools meant to provide a practical basis to help countries and they are regularly updated as revisions are made. Meanwhile, to mitigate these risks, a comprehensive analysis and management of risks can help to ensure sound fiscal public finances and macroeconomic stability. However, it is also critical to allow fiscal policy to assist in stabilizing economic activity in the short-run and to promote economic growth over the longer term. This will help policy makers to take fiscal risk into account when formulating fiscal targets and projections to maximize a sustainable level

of national income, economic growth to raise standard of living of citizens in the system and relative price stability.

Assessment of Nepal's major fiscal risk

Nepal is facing various categories of fiscal risk since preceding decades such as: Nepal is globally one of the most vulnerable countries to mortality risk from natural disasters like earthquakes, floods, and landslides, which can severely impact its economy and cause significant financial losses. These disasters disrupt critical infrastructure, damage agriculture, and strain social services, leading to increased public spending and hindering development efforts.

Nepal's reliance on imports for its consumption-driven economy, coupled with a persistent trade deficit, makes it vulnerable to currency depreciation and international price shocks. Besides The government has been overly optimistic in its revenue projections and budgeting, leading to implementation challenges and fiscal vulnerabilities.

Deficiencies in financial control systems at provincial and local government levels, along with poor monitoring of liabilities, exacerbate fiscal vulnerabilities. The government's involvement in numerous public enterprises creates contingent liabilities, as these institutions may fail to perform efficiently and require government bailouts. Political uncertainty and the slow pace of implementing critical capital expenditure and other reforms can derail economic progress and hinder long-term growth.

While remittances are a key poverty reduction tool, they do not always translate into quality jobs at home, reinforcing a cycle of lost opportunities and continued emigration. External factors like global economic slowdowns and fluctuating commodity prices can negatively impact an economy like Nepal's. Besides Nepal's fiscal risk statement and strategy highlight the following macroeconomic fiscal risk of Nepalese economy.

Volatility in GDP growth

As GDP growth in Nepal has been volatile over the past 15 years, with repeated shocks—

including the 2015 earthquake, the transition to federalism, and the COVID-19 pandemic—resulting in large swings in fiscal outcomes. Growth volatility (standard deviation of 2.7 percentage points around a mean of 4percent) materially affects revenues and expenditures. IMF sensitivity analysis indicates that a one standard deviation decline in GDP growth could reduce revenues by 0.7percent of GDP, increase the fiscal deficit by 0.8percent of GDP, and raise public debt by 3.2percent of GDP, underscoring the medium magnitude and possible likelihood of this risk.

Inflation

Nepal's inflation has averaged 6.9percent over the past 14 years with a 2.2percent standard deviation. High inflation may lead to the erosion of household purchasing power and increasing public spending obligations on wages, pensions, and subsidies. While moderate inflation supports revenue growth, high inflation has historically coincided with lower GDP growth and expenditure pressures, classifying inflation as a medium-magnitude, possible-likelihood risk.

Volatility in interest rate

Domestic borrowing costs (effective interest rate) have remained relatively stable, with an average interest rate of 4 percent and standard deviation of 1 percent. A one percentage point change in interest rates increases interest payments by NPR 1,315.6 crore (0.2percent of GDP). Treasury Bills, although volatile (standard deviation 2.5percent), have limited fiscal impact due to their small share of public debt. Overall, interest rate risk is assessed as low magnitude with a possible likelihood.

Volatility in exchange rate

The exchange rate has shown high volatility (average annual change 4.3percent, standard deviation 4.03percent), but external debt—largely concessional—has limited exposure to such fluctuations. Exchange rate risk is therefore considered low magnitude and low likelihood.

Debt-related risks

The Debt-to-GDP ratio has increased from 22.7 percent in FY2016/17 to 42.7 percent in

FY2023/24, driven mainly by pandemic-related spending. However, ongoing fiscal consolidation and a medium-term debt management strategy are expected to stabilize public debt at about 50 percent of GDP by FY2028/29. The IMF classifies Nepal's risk of debt distress as low, indicating a low magnitude and remote likelihood risk.

Public enterprises & guarantees / contingent liabilities

Public enterprises are operating in loss and various public private partnership project may create huge liability to central government in future. Social security, pension and other subsidies and grants scheme may create further burden to government.

Due to these fiscal risk Nepal's economy is going towards hazardous way. The process of graduation from least developed Country becoming challenging one. Country is suffering from resource gap as well as from fiscal uncertainty. National pride project, Game changer project and other strategically important public program and project are not implementing in designated time. Increasing Remittance contributing unproductive resource and symptom of Dutch diseases. Intergovernmental fiscal transfer, various grants and subsidies in different priority sector are not becoming worthwhile. Public investment in state owned enterprises, different board, commission and authority is not in profitable way. That's why Nepal government has taken initiation to manage and mitigate fiscal risk through following way.

Initiation taken from Nepal government for fiscal risk management

Managing Fiscal risk is not an easy task various strategy, policy and action plan is required to response and address each and every issue of fiscal risk micro element as well as macro-economic issues. Realizing the possible impact and hazard of fiscal risk The Government of Nepal has initiated several mitigation measures, including prudent monetary policy, domestic revenue mobilization strategies, a medium-term expenditure framework, and internal and external borrowing limits. Different policy

and strategy has been exposed such as: Fiscal Risk Statement & Strategies (2025), Medium-Term Debt Management Strategy, Improving Forecasting & Budget Discipline, Signs of stronger regulation of financial institutions, Through the PEFA assessments (Public Expenditure and Financial Accountability), Addressing contingent liabilities and public private partnership (PPP) risks, Disaster risk financing and so on. Future strategies could include sensitivity analysis, alternative scenario modelling, fiscal rules legislation, creation of fiscal buffers and stabilization funds to strengthen fiscal resilience. Besides following initiation has been taken as below as mentioned in fiscal risk management statement.

For revenue forecasting:

Revenue forecasting remains a significant challenge, with tax revenue forecasts deviating by an average of NPR 550 billion annually (7.2percent of GDP), similar to the volatility seen during the COVID-19 period. Overly optimistic assumptions, particularly regarding imports affecting customs duties and import VAT, have forced mid-year expenditure cuts, including reductions in capital spending. The magnitude and recurring nature of forecast errors make this a high-impact, probable fiscal risk. Mitigation measures focus on building fiscal buffers and improving forecasting capacity through better data, analytical tools, and independent review processes.

For natural disasters:

Nepal's geographical vulnerabilities expose it to frequent floods and landslides and occasional high-impact earthquakes. Flood events occur almost every one to two years, causing average damages of around 1 percent of GDP, making them a low-magnitude but probable risk. In contrast, major earthquakes are rare but catastrophic, as evidenced by the 2015 earthquake that caused damage equivalent to 22.8 percent of GDP, making them a high-magnitude, possible risk. Mitigation actions include disaster early warning systems, dedicated disaster funds, contingency funds, disaster risk financing strategies, risk transfer mechanisms (including insurance), and strengthened infrastructure resilience.

For sub-national governments:

The federal governance structure, with seven provinces and 753 local governments, poses emerging fiscal challenges due to high reliance on federal transfers, underspending, increasing arrears, weak revenue generation, and growing staffing costs. Despite these challenges, borrowing is well regulated under the Inter-Governmental Fiscal Arrangement Act (2017) and Public Debt Management Act (2022), resulting in low-impact, low-likelihood fiscal risk from sub-national governments. Mitigation strategies include the government's intention of establishing a Sub-National Fiscal Risk Monitoring System, adoption of SuTRA for standardized accounting, improved intergovernmental fiscal rules, periodic planning and budgeting reforms, and efforts to enhance own-source revenue potential.

For government guarantees:

Outstanding government guarantees amount to NPR 51.6 billion (0.9percent of GDP), primarily linked to loans taken by Nepal Airlines Corporation (NAC) from Employment Provident Fund and Citizen Investment Trust. The fiscal impact of a potential guarantee call is estimated at NPR 7 billion annually (0.1percent of GDP) over the next three years, which is relatively low and remote to materialize soon. Nonetheless, fiscal risk reporting remains narrow, with broader contingent liabilities like credit schemes, deposit insurance, crop insurance, and PPPs remaining to be underreported. Mitigation measures include the ceiling on guarantees (1percent of GDP). Other strategies that the government may adopt are- introduction of a guarantee risk assessment framework, risk-based guarantee fees, enhanced disclosure of all contingent liabilities, regular monitoring of guaranteed entities, and creation of a contingency reserve buffer of 0.1–0.2percent of GDP.

For public-private partnerships

Public-Private Partnerships (PPPs) have become an important instrument for mobilizing private finance and expertise to develop infrastructure and public services. Supported by the Public-Private Partnership and Investment

Act (PPPIA) 2019, the government has strengthened its institutional arrangements through the Investment Board Nepal (IBN) and the creation of a Project Bank for transparent project selection and prioritization. Fiscal risks from PPPs remain low in impact and remote in likelihood. There have been no defaults or early terminations, and government support has been limited mainly to viability gap funding. However, challenges persist, including weak project structuring, limited technical capacity, low FDI inflows, incomplete disclosure of contingent liabilities, and the absence of a central registry of PPP commitments.

To manage these risks, the government has implemented a robust legal and regulatory framework, transparent procurement processes, risk-sharing guidelines, and regular monitoring by IBN and the PPP Committees. Going forward, additional measures are recommended, including establishing a central registry of PPP fiscal commitments, imposing ceilings on aggregate commitments, conducting sensitivity analyses, strengthening the Ministry of Finance's gatekeeping role, and introducing risk-based guarantee fees. These steps will help enhance fiscal transparency and reduce unanticipated liabilities from PPP arrangements.

For public enterprises (PEs):

Nepal's 44 PEs account for assets equal to 51percent of GDP and liabilities of 33percent of GDP. While operating revenues averaged 11–12percent of GDP in recent years, several PEs continue to experience operational inefficiencies and losses. While the government has recently enjoyed net positive fiscal flows from PEs (NPR 102.5 billion over two years), this performance depends heavily on a few profitable entities. IMF's credit risk analysis rates NAC, NEA, and NWSC as high-risk entities, with the cost of restoring solvency estimated at NPR 60 billion (0.9percent of GDP).

Thus, it accounts for a medium-impact and possible-likelihood risk. Mitigation strategies include restructuring loss-making and non-functional PEs, including PPP-based revival of seven defunct enterprises and unbundling of NEA; enhancing governance frameworks and performance-linked incentives; stress testing

and scenario analysis; strengthening contingent liability monitoring through PDMO; and improving transparency via timely audits and digital reporting systems.

The Government of Nepal has made notable progress in strengthening fiscal risk management through robust legal and administrative frameworks, improved transparency, and enhanced oversight mechanisms. However challenges of over optimism in forecast of revenue and budget, institutional capacity issues, limited buffer for debt servicing and recurring obligations crowd out flexibility. More so when shocks hit (growth downturn, disasters). Contingent liabilities that are opaque or under monitored: Guarantees, PPPs, losses of SOEs can create liabilities, but oversight, risk assessment, costing are sometimes weak. Exposure to natural disasters is very real, but financing mechanisms (insurance, reserve funds, ex ante planning) are still under developed. Political pressures and fiscal populism: For better fiscal risk management following suggestion could be recommended

Prescription of fiscal rules from national natural resources and fiscal commission, Nepal Rastra Bank and Public debt management office for internal borrowing limit to federal and state government.

More independent and realistic revenue/Expenditure Baselines; better macroeconomic modeling; increased use of early warning systems for shocks.

Strengthening SOE governance: Audits, transparent financial reporting, restructuring loss making enterprises, and reducing unfunded liabilities.

Managing contingent liabilities more proactively: Maintain a registry of all government guarantees, PPP commitments. Require risk assessment before entering into guarantees or PPPs. Limit aggregate exposure to guarantees as a percentage of GDP.

Disaster preparedness & risk financing: Build reserve funds; pre arranged financing (insurance, catastrophe bonds); integrate disaster risk into infrastructure planning.

Fiscal buffer / stabilization funds: Set aside portions of good years' revenues or excess grants for bad years, to reduce need for abrupt cuts.

Strengthening personal financing management and transparency: Ensure budgets are realistic; improve execution; reduce leakages; better auditor oversight; more transparency in SOEs, PPPs, sub-national finances.

Coordination across government tiers: Since Nepal's federal structure gives powers to provinces and local governments, aligning planning, budgeting, reporting and risk monitoring across all levels is important.

External debt management: Prioritize concessional borrowing; manage currency risk; diversify sources; lengthen maturities where possible.

While challenges remain, ongoing reforms and capacity building position the Government to manage emerging fiscal risks effectively, safeguard fiscal stability, and promote long-term growth.

Conclusion

Nepal has made commendable progress in identifying and managing fiscal risks through legal frameworks, policy reforms, and improved transparency. However, challenges like weak forecasting, contingent liabilities, and disaster vulnerability persist. Strengthening institutional capacity, improving coordination, and building fiscal buffers are essential for ensuring long-term fiscal stability and sustainable economic growth.

From Stress to Stillness: How Spirituality Can Transform the Banking Profession

Niraj Bhujel
Senior Assistant
Nepal Bank Limited

Banking is often described as the backbone of a nation's economy, and in Nepal, that backbone has grown stronger and more sophisticated over the past few decades. At present modern banks compete fiercely, offering digital services, investment products, and financial solutions that would have been unimaginable a generation ago. Yet, behind this growth story lies a quieter, more troubling reality. Many bankers, from tellers to executives, are grappling with exhaustion, anxiety, and a loss of personal meaning. Their work, though vital, has become a source of immense psychological strain. The call for spirituality in the banking sector, therefore, is not a call for religion in the workplace, but a call for humanity, a way to restore balance, integrity, and purpose in a profession often consumed by pressure and performance.

The Hidden Pressures of Modern Banking

The professional environment within Nepal's banking sector can be unrelenting. Employees face sales targets that grow steeper each quarter, frequent audits, and the constant expectation to deliver results in a competitive market. Branch managers are pressured to expand portfolios, credit officers must guard against default risks, and frontline staff juggle demanding clients while maintaining flawless accuracy. In such a climate, stress becomes almost inevitable.

An internal report of 2023 presented by a major commercial bank in Kathmandu revealed that more than half of its mid-level employees reported chronic fatigue and emotional exhaustion. Long working hours, limited family time, and the fear of underperformance were among the most common complaints. Over time, these pressures can lead to burnout,

eroding both productivity and personal well-being (Sharma, 2023).

At the organizational level, too, problems persist. Many Nepalese banks, while efficient, have developed a culture that values competition more than collaboration. Promotions often depend on numbers rather than character or teamwork, which can breed quiet resentment and a lack of trust. As Khumalo, Hewitt, and Harrop Allin (2025) note in their study on workplace toxicity, such environments tend to diminish empathy and foster ethical compromises. In Nepal's context, this can manifest in employees cutting corners to meet unrealistic targets or losing sight of the broader social responsibility their profession carries.

At personal level, bankers face another, subtler problem: disconnection. The demands of their works often leave them too drained to engage with family, community, or even themselves. It is not unusual to meet a banker in Kathmandu or Pokhara who begins work before sunrise and returns home after dark, with little time for reflection or rest. Many speak quietly of feeling "stuck", financially successful, yet spiritually and emotionally unfulfilled. As Usman (2010) observed, such emptiness is common in professions where material achievement is not accompanied by moral or spiritual growth.

Rediscovering Spirituality in a Professional Context

Spirituality, in this setting, does not mean introducing religious rituals into office corridors. It means helping people reconnect with their inner values, honesty, compassion, mindfulness, and purpose, and aligning those values with their daily work. In a country like

Nepal, where spiritual traditions run deep, this idea has special resonance.

For centuries, Nepal has been a meeting ground of Hindu and Buddhist thought. Concepts like dhyana (meditation), sewa (selfless service), and santosh (contentment) are woven into the cultural fabric. These ideas remind us that balance and awareness are not luxuries, but necessities for meaningful living. Bringing these principles into the workplace is simply a modern reinterpretation of timeless wisdom.

The Practical Benefits of Spirituality and Meditation

1. Reducing Stress and Strengthening Emotional Balance

Meditation and mindfulness are no longer fringe practices; they are scientifically proven tools for stress management. Goleman and Davidson (2017) have shown that regular meditation reshapes neural patterns associated with anxiety and emotional reactivity. In Nepal, several banks, including *Nabil Bank* and *Nepal Investment Mega Bank*, have begun experimenting with short mindfulness sessions and yoga-based wellness programs. Employees who participate in these initiatives often report better focus, fewer conflicts, and a calmer work environment.

A branch manager from Kathmandu shared in a recent interview that her team begins every morning with ten minutes of quiet breathing and reflection. “We used to start our day with meetings and emails,” she said, “now we start with silence, and somehow everything feels lighter.”

2. Improving Focus and Ethical Decision-Making

Banking requires precision and clarity. A single misjudgment can affect hundreds of clients. Meditation enhances cognitive focus and decision-making abilities (Tang, Hölzel, & Posner, 2015), making it particularly valuable in high-stakes industries like finance.

Mindfulness also nurtures self-awareness, a quality that prevents ethical lapses. When individuals are more conscious of their thoughts and motivations, they are less likely to act

impulsively or unethically. Internationally, *Triodos Bank* in the Netherlands has demonstrated how a spiritually grounded business model can combine profitability with purpose. In Nepal, similar values are emerging in the form of ethical banking initiatives by institutions such as *Laxmi Sunrise Bank* and *Prabhu Bank*, which are beginning to prioritize environmental and social accountability alongside financial growth.

3. Restoring Work-Life Balance and Personal Fulfillment

Spirituality teaches balance, not withdrawal from work, but harmony between professional ambition and inner peace. Practices like yoga, journaling, or simple evening reflection can help bankers maintain mental clarity and emotional health. Many Nepali banks now offer wellness retreats or “reflection days,” giving employees space to disconnect from their screens and reconnect with themselves.

Research by Ridlo, Wardahana, and Jessica (2022) shows that workplace spirituality increases job satisfaction and commitment. When employees find meaning in their work, they bring more energy and integrity to it. For many Nepalese bankers, this rediscovery of purpose can turn what once felt like a burden into a calling.

4. Inspiring Ethical and Compassionate Leadership

Perhaps the greatest contribution of spirituality lies in leadership. A spiritually aware leader is one who leads not through fear or authority, but through integrity and empathy. Studies by Kumara and Sengupta (2023) in the Indian banking sector, findings that resonate strongly in Nepal, show that workplace spirituality fosters servant leadership, where success is measured by the growth and well-being of others.

Some Nepalese banks have begun integrating mindfulness into leadership training, emphasizing humility and ethical reflection. Such efforts address a core issue in the sector: the temptation to prioritize profit at the cost of principle. As Noorani and Akhtar (2023) found, spirituality enhances organizational trust, which

in turn strengthens long-term performance and reputation.

Building a Spiritually Conscious Banking Culture

Integrating spirituality into Nepal's banking institutions does not require grand reforms. It begins with small, intentional changes: quiet spaces for reflection, optional meditation sessions, leadership development rooted in compassion, and policies that respect personal time and well-being. These steps can gradually reshape organizational culture, making it more humane and sustainable.

As Sharma (2023) suggests, spirituality provides managers with resilience, the ability to stay composed and ethical even under immense pressure. In an era where financial systems grow more digital and impersonal, spirituality reminds us of the one thing technology cannot replace: human conscience.

Conclusion

The challenges facing Nepal's banking sector are not just economic, they are deeply human. Stress, burnout, and ethical fatigue are symptoms of a system that has forgotten the value of inner balance. Spirituality offers a way back: a reminder that success is not measured only in profit margins but also in peace of mind and integrity of action.

For Nepal, a nation whose heritage is steeped in meditation and moral reflection, embracing spirituality in banking is not a foreign idea, it is a homecoming. As Goleman and Davidson (2017) observed, real transformation begins within. For the bankers of Nepal, that transformation might begin not with another meeting or memo, but with a few moments of silence and a single, steady breath.

References

- Goleman, D., & Davidson, R. J. (2017). *Altered Traits: Science Reveals How Meditation Changes Your Mind, Brain, and Body*. Avery.
- Tang, Y. Y., Hölzel, B. K., & Posner, M. I. (2015). The neuroscience of mindfulness meditation. *Nature Reviews Neuroscience*, 16(4), 213–225.
- Noorani, I., & Akhtar, S. (2023). Testing Workplace Spirituality on Employee Commitment – A Phenomenological Account of Banking Employees in Pakistan. *Islamic Sciences*.
- Kumara, A., & Sengupta, S. (2023). Servant Leadership in Action: A Study on Enhancing Workplace Spirituality in the Indian Banking Sector. *Journal of Informatics Education and Research*.
- Khumalo, R., Hewitt, L. M., & Harrop Allin, M. A. (2025). Addressing toxicity and enhancing inclusive culture in the banking sector through spiritual leadership. *SA Journal of Human Resource Management*.
- Ridlo, M., Wardahana, I. A., & Jessica, K. G. (2022). The effect of job satisfaction, workplace spirituality and organizational commitment on work productivity. *Journal of Business & Banking*.
- Usman, A. (2010). Leadership spirituality in banking professionals and its impact on organizational commitment. *International Journal of Business and Management*.
- Sharma, S. K. (2023). Managerial Resilience in Banking and Financial Sector: A Spiritual Framework. *Preprint*.

Fundamentals of Investing in the Nepalese Capital Market

Dr. Bal Ram Chapagain
Asst. Dean
Faculty of Management, TU

Abstract

This article examines the fundamentals of investing in the Nepalese capital market by analyzing key investment instruments, essential decision-making factors, and prevailing challenges and opportunities. The capital market plays a central role in mobilizing savings into productive investments and fostering economic development. In Nepal, the market has expanded significantly, particularly following the digitization of trading systems. However, gaps in investor education, regulatory inefficiencies, and limited financial instruments still constrain market performance. This article integrates insights from the extant literature to provide a comprehensive understanding of how investors can make informed decisions based on fundamental and technical analyses. The article concludes with practical recommendations for investors, regulators, and market intermediaries to strengthen Nepal's capital market ecosystem.

Keywords: Capital market, investment instruments, investment decisions, Nepal Stock Exchange.

1. Introduction

The capital market is a financial system where long-term debt and equity securities are traded. It is a crucial platform for channeling funds from savers to entities that need capital for long-term investments and growth. It plays a pivotal role in economic development by facilitating the mobilization of savings into productive assets, providing a platform for companies to raise long-term capital through equity and debt instruments. The primary segment of the market offers a channel for raising long-term capital, whereas the secondary segment allows security

holders to exchange their assets for liquid cash (Edo, 2024).

In Nepal, the capital market is evolving, with the Nepal Stock Exchange (NEPSE) facilitating securities trading since 1994. The Securities Board of Nepal (SEBON) regulates the market to ensure the efficiency of the market system, protect the prudent interests of investors, and perform other activities for the development of the Nepalese securities market (Securities Board of Nepal, 2024). The capital market in Nepal has witnessed gradual development, with increasing participation from institutional investors, dematerialization of financial assets, and the introduction of the online trading system. According to the statistics of CDS & Clearing Ltd., there are 6,412,841 dematerialized accounts (i.e., DMAT accounts), almost 22 percent of the country's total population, till mid-October 2024. The participation of the general public has risen exponentially in the last four years, mainly due to the speedy digitization of services after the COVID-19 pandemic. The Nepal government has also taken the strategy of providing the opportunity for non-resident Nepali to invest in the Nepalese stock market and moving forward in this direction to expand the scope and volume of the market (Kafle et al., 2023).

Despite the overwhelming participation of retail and institutional investors in the Nepalese capital market and future growth potential, several issues and challenges remain with investment in the Nepalese capital market. The issues and challenges mainly relate to the lack of a comprehensive understanding of investment instruments among investors and inadequate education on the essentials of investment

decisions. Against this backdrop, this article aims to provide an overview of investment instruments in the Nepalese capital market, examine the essentials of investment decisions, outline current challenges and opportunities for investors in the Nepalese capital market, and draw a conclusion, including suggestions for different stakeholders, such as investors, market intermediaries, and the regulatory bodies.

2. Investment Instruments in the Nepalese Capital Market

Investment instruments in the capital market encompass a wide range of tools, including equities, debt instruments, mutual funds, derivatives, exchange-traded funds (ETFs), and foreign exchange instruments. However, only equities, debt instruments, and mutual funds are being traded in the Nepalese capital market (Securities Board Nepal, 2023).

2.1 Equities

Equities, often referred to as stocks or shares, represent ownership in a company. In the capital market, they are a primary investment or financial instrument for raising capital. They are traded in stock markets, allowing investors to buy and sell shares, with their value influenced by the company's historical performance, prospects, and market dynamics. Equities include both common shares and preference shares.

A common share, also known as an equity share, represents a portion of ownership in a company. A common shareholder can participate in crucial company decisions through annual general meetings and receive profits in the form of cash dividends or bonus shares, while also bearing losses if any. Preference shares are a type of security that offers characteristics similar to both common shares and fixed-income securities, such as bonds. Although preference shareholders are given priority in providing fixed dividends, they usually do not have voting rights in the company's general meetings (Aggarwal, 2024).

2.2 Debt instruments

Debt is a kind of loan that investors give to companies or governments. When money is invested in debts, investors receive interest

payments over a specified period. At the end of the term, the principal amount is repaid. The most common types of debt instruments are bonds and debentures. Bonds are long-term securities issued by governments, municipalities, or companies to raise capital. Debentures are unsecured bonds or loans without collateral, relying on the creditworthiness and reputation of the issuer (Hirt & Block, 2012). Debt instruments are suitable for risk-averse investors who prefer stable and predictable returns over the possibility of higher, but riskier, gains from equities.

2.3 Mutual Funds

Mutual funds are collective investment schemes that pool money from many investors to invest in a diversified portfolio of stocks, bonds, and other securities. In Nepal, shares or units of these funds are listed on NEPSE and can be traded like regular shares. Mutual funds offer a way for individuals to invest in a diversified portfolio without needing to directly purchase or manage the underlying assets themselves (Kwon et al., 2020). In recent years, mutual funds have gained popularity among Nepalese investors due to their simplicity and diversification benefits.

3. Essentials of Investment Decisions

"You can break the rules and get away with it, but eventually, the rules break you for not respecting them." – Edward Toppel.

Today, many people want to make money by breaking the rules and using shortcuts in the stock market. However, if anyone pursues shortcuts by breaking the fundamental principles of investing or trading, it can mean short-run success but long-run death, as remarked by Edward Toppel. Therefore, among other things, it is highly essential to perform appropriate fundamental and technical analyses to maximize returns, at least in the long run.

3.1 Fundamental Analysis

In the stock market, fundamental analysis is the comprehensive evaluation of the basic factors that could affect a company's performance and profitability. It encompasses macro-environmental analysis, industry analysis, and company analysis. This analysis compares the intrinsic value of a stock with its market price to

ascertain whether the market price of the stock is worth investing.

- **Macro environmental analysis:** It includes the detailed examination of gross domestic product (GDP), savings and investments, inflation, interest rate, business cycle, employment data, the flow of remittance, the balance of payments, fiscal policy, monetary policy, industrial policy, Nepal Rastra Bank's directives and circulars, political and government stability, stock market-related laws and regulations, technologies, capacities and governance of regulatory authorities such as SEBON and NEPSE, etc.
- **Industry analysis:** Industry analysis is concerned with analyzing the factors influencing industry attractiveness. It encompasses (but not limited to): the analysis of industry profit margin, industry's total market capitalization, growth prospect, level of competition, industry entry and exit barriers, bargaining power of buyers and suppliers in the industry, and legal-social-environmental issues in the industry (David et al., 2023).
- **Company analysis:** It mainly deals with corporate governance, financial performance, and future growth prospects. The main elements of good corporate governance include the qualification and diligence of the BOD; regulatory compliance; independent and efficient auditing; transparency and integrity in financial and other reporting; clearly defined mission, vision, strategies, policies, and procedures; etc. Several research studies have shown that there is a positive relationship between good corporate governance and a firm's financial performance and its stock market performance in developing as well as developed countries (Affes & Jarboui, 2023; Puni & Anlesinya, 2020). While investing in the stock market, investors should also consider major financial performance indicators, including earnings per share (EPS), book value, price-earnings (PE) ratio, price-to-book (PB) ratio, the dividend yield of stocks, etc.

3.2 Technical Analysis

On the other hand, technical analysis involves studying past market or stock behavior to predict future price movements. Technical analysts assert that market behavior is primarily psychological, suggesting that the market follows certain trends and patterns. While long-term investors mainly consider fundamental analysis to inform their investment decisions, short-term traders especially rely on technical analysis. Murphy (2022) and Hale (2023), have suggested the various essential elements of informed trading decisions that increase the chances of successful trading in the stock market. They are:

- **Objective analysis:** objective analysis of price and volume using various tools and indicators such as candlestick patterns, chart patterns (e.g., head and shoulder; triple tops and bottoms; symmetrical, ascending or descending triangle; flags and pennants; falling or rising wedges; etc.), support and resistance, relative strength index, trend analysis, etc.
- **Risk management:** Managing risk in stock trading is crucial for protecting capital and increasing the chances of long-term success. Some of the important tools and techniques for risk management are setting a stop-loss order, portfolio diversification, position sizing, using a risk-reward ratio, avoiding emotional trading, monitoring market conditions, limiting the use of leverage, and hedging.
- **Psychological factors:** The psychology of traders and investors plays a significant role in the stock market, often influencing their decisions and market behavior. The consequences of psychological factors, including emotions (fear and greed), herd mentality (following the majority without their own research), recency bias, overconfidence bias, confirmation bias, and fear of missing out (FOMO) should also be considered while making trading decisions.
- **Record keeping:** For stock market traders, maintaining accurate and comprehensive records is crucial for tracking performance,

managing taxes, and making informed trading decisions. The essential record-keeping items include portfolio summary (including securities held, total quantity, weighted average cost of capital (WACC), last trading price (LTP), market value as per LTP, sector-wise and scrip-wise percentage of holdings, unrealized profit/loss in each scrip, etc.), trading summary (including date of trade, ticker symbol, buy/sell status, price, quantity, commissions, capital gain tax, and net profit/loss, trade comments, etc.), broker account (including securities traded, payables, receivables, etc.), risk management records (such as stop-loss levels, take profit levels, position sizing, etc.), and key data from the relevant news or reports), etc.

3.3 Making a Trade-off

While fundamental analysis can inform long-term investment decisions based on a stock's intrinsic value, technical analysis is often used for short-term trading decisions. Investors might make a trade-off in investment decisions, using fundamental analysis to identify suitable companies and technical analysis to find the optimal buying or selling points. In the context of Nepal, investors and traders may find various information relating to fundamental and technical analysis from several sources, including (but not limited to):

- Securities Board of Nepal (SEBON)
- Nepal Stock Exchange (NEPSE)
- Nepal Rastra Bank
- Online portals that mainly include stock market-related content (such as Share Sansar, Merolagani, Nepse Alpha, etc.)
- Annual and quarterly reports of listed companies, etc.

4. Challenges and Opportunities for Investors in the Nepalese Capital Market

There are several challenges and opportunities for investors in Nepal's capital market. According to Koirala and Bajracharya (2004), the major issues and challenges of the Nepalese stock market are attributed to the political instability, poor economic conditions, inadequate legal provisions to

foster capital market development, and the lack of good governance in listed companies and intermediaries, resulting in poor security of mainly the minority shareholders. However, with the increase in size and complexity of the Nepalese stock market over time, several other challenges have also emerged. The key challenges of the Nepalese stock market in the present context are as follows:

- i. **Market volatility:** Nepal's stock market is characterized by significant fluctuations, often driven by speculative trading rather than fundamentals. This volatility can create uncertainty and risk for investors.
- ii. **Regulatory issues:** Frequent changes in regulatory policies, inadequate legal provisions to attract foreign investors, and a lack of adequate resources and capacities of regulators, i.e., SEBON and NEPSE, to monitor and control unethical trading practices, such as insider trading, pump and dump, spoofing and layering, and circular trading.
- iii. **Government instability:** Frequent changes in the government in Nepal often translate into economic instability, which can negatively impact the capital market and investor confidence.
- iv. **Limited investment instruments:** Nepal's capital market is predominantly equity-focused, with fewer options for diversification. Investment instruments, such as derivatives, exchange-traded funds (ETFs), and foreign exchange instruments, have not been introduced yet, which limits investment strategies and risk management options for investors.
- v. **Corporate governance issues:** Some listed companies have poor corporate governance practices, including a lack of adequate qualifications and diligence in the BOD, poor risk management practices, and inadequate disclosure of financial information and related-party transactions.

Despite some challenges, several opportunities prevail for investors in the Nepalese capital market. The following are the main opportunities for investors in the Nepalese capital market.

i. Growing awareness and market participation: There is an increasing awareness among the public about investing in the stock market, leading to a growing number of retail investors. This could contribute to improved liquidity and market depth.

ii. Economic growth prospects and government initiatives: Nepal has the potential for sustained economic growth, mainly due to the growth prospects of the hydropower and tourism sectors. Likewise, the government has been making efforts to modernize the stock market and attract foreign investors, including non-resident Nepali.

iii. Undervalued stocks: Compared to some mature markets, the NEPSE, many sectors within NEPSE, and specific scrips are still undervalued, offering the potential for significant returns. For instance, as of 9th October 2025, the P/E ratio of the banking sector is only 15.56. A P/E ratio below 20 is generally considered highly undervalued and thus safe for long-term investment.

iv. Green and sustainable investment opportunities: With Nepal's focus on hydropower and renewable energy, there are opportunities for investors interested in sustainable and green investments, especially with the global trend towards ESG (Environmental, Social, and Governance) criteria.

v. Digital transformation: The capital market's shift towards digitalization can enhance market access and efficiency. Some brokers are planning to use their own customized online trading management systems, offering investors a wide range of features facilitating their investment decisions. Many brokers, including Secured Securities Limited as a first-mover, have already started their customized trading management system (TMS), which can be used from desktop computers, laptops, and mobile phones.

5. Conclusion

Although the Nepalese capital market has immense growth potential, it faces several challenges that must be overcome to create an investor-friendly environment and ensure sustainable growth. In this context, the following suggestions can be provided to different stakeholders, including investors, regulatory bodies, market intermediaries, and other stakeholders.

For Investors and Traders:

- **Informed decision making:** Investors and traders should make evidence-based decisions, rather than ad hoc. They should access information from reliable sources, such as SEBON, NEPSE, and NRB, and perform adequate fundamental and technical analysis to inform their investment decisions.
- **Risk management:** Setting stop-loss orders, limiting leverage use, understanding market trends, and diversifying portfolios can help in avoiding or minimizing losses, particularly during market volatility.
- **Long-term perspective:** Given the market's volatility, adopting a long-term investment approach may help avoid short-term market fluctuations. Identifying undervalued stocks with solid fundamentals can be beneficial.

For Regulatory Bodies:

- **Strengthen regulatory framework:** Update regulations to address emerging trading practices and market dynamics. Developing a comprehensive legal framework for introducing investment instruments like derivatives, ETFs, and forex instruments can help diversify and expand the market.
- **Attract foreign investment:** To attract foreign investors, including non-resident Nepali people, SEBON and NEPSE, in coordination with the government, should streamline processes, reduce bureaucratic hurdles, and ensure policy stability. Likewise, enforcing stricter corporate governance standards can enhance investor confidence.
- **Enhance capacities and improve corporate governance standards:** Enhancing the capabilities of regulatory bodies to detect and

curb unethical practices will ensure effective market monitoring and investor protection.

For Market Intermediaries (such as stockbrokers, merchant bankers, and CDS & Clearing Ltd.)

- **Technological infrastructure:** Market intermediaries should invest in appropriate technologies to facilitate seamless transactions and real-time data access. Customized online trading management systems should be developed to cater to diverse investor needs.
- **Prevent unethical trading practices:** Market intermediaries should adopt stringent measures to prevent unethical trading practices like circular trading and insider trading.
- **Investor education:** They can conduct regular training and workshop sessions to educate investors about fundamental and technical analysis, risk management, and the importance of investing. This is also in line with the regulatory requirement to spend at least one percent of their total profit on CSR activities vis-à-vis investor education and awareness.

For other stakeholders:

- The government should enforce appropriate laws and ensure policy stability to ensure the economic development of the country. It should also provide adequate support to SEBON and NEPSE to create a conducive environment for stock market development.
- The listed companies should adopt good corporate governance practices and provide timely and accurate disclosures.
- The general public, media, and other stakeholders should also think from the premise that “what is good for the stock market is good for the country”.

To sum up, the Nepalese capital market offers promising opportunities for investors despite certain challenges. However, the collective efforts of investors, regulators, market intermediaries, and other stakeholders are essential in this pursuit.

References

- Affes, W., & Jarboui, A. (2023). The impact of corporate governance on financial performance: a cross-sector study. *International Journal of Disclosure and Governance*, 20(4), 374-394. <https://doi.org/10.1057/s41310-023-00182-8>
- Aggarwal, C. (2024). Capital market instruments: meaning and types. Retrieved from: <https://www.shiksha.com/online-courses/articles/capital-market-instruments-meaning-and-types-blogId-148217>
- David, F. R., David, F. R., & David, M. E. (2023). *Strategic management: A competitive advantage approach, concepts and cases*. UK: Pearson.
- Edo, S. (2024). Capital market development in emerging African countries: The pandemic problem and role of macroeconomic policies. *African Journal of Economic and Management Studies*. Ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-01-2024-0046>
- Hale, B. (2023). *The only technical analysis book you will ever need: A must have charting manual for traders and investors*. Nottingham, UK: HMD Publishing.
- Hirt, G. A., & Block, S. B. (2012). *Fundamentals of investment management* (10th ed.). New York, USA: McGraw-Hill.
- Kafle, S. K., Dhungana, B. N., Shrestha, M. N., & Dahal, D. (2023). *Study report of a committee to attract Non-Resident Nepali in the secondary capital market*. Retrieved from: <https://sebon.gov.np/uploads/2023/09/10/celmeM4uQP TgVy1SxJoCHL29J327zWngR2WhYuQr.pdf>
- Koirala, P., & Bajracharya, P. (2004). *Nepalese capital market: Issues and challenges*. NRB Economic Review, 4-19.
- Kwon, S., Lowry, M., & Qian, Y. (2020). Mutual fund investments in private firms. *Journal of Financial Economics*, 136(2), 407-443. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2019.10.003>

Murphy, I. (2022). *Way of the trader: A complete guide to the art of financial trading*. Mumbai, India: Jaico Publishing House.

Puni, A., & Anlesinya, A. (2020). Corporate governance mechanisms and firm performance in a developing country. *International Journal of Law and Management*, 62(2), 147-169. <https://doi.org/10.1108/IJLMA-03-2019-0076>

Securities Board of Nepal. (2023). *Informative booklet on securities market*

and fundamentals of investment, 2080.

Retrieved from: <https://www.sebon.gov.np/uploads/2023/10/30/kTLY6JXQxC59RCTVKOF14GCz20mycmnqsoz8fc8P.pdf>

Securities Board of Nepal. (2024). *Annual report of fiscal year 2022/23*. Retrieved from: <https://www.sebon.gov.np/uploads/2024/03/20/8T1Ey1ENjIlVg3DDJs8gSA0481JnsFaXmMejuWNe.pdf>

Grey-Listing and Its Economic & Financial Impacts and Recommendations for Nepalese Banks to Maintain Correspondent Relationships

Basudev Bhattarai
Director
Nepal Rastra Bank

Abhiyan Upadhyay
Deputy Director
Nepal Rastra Bank

Introduction

The Financial Action Task Force (FATF) is an intergovernmental organization established in 1989 by the G7 countries to develop and promote policies aimed at combating Money Laundering (ML), Terrorist Financing (TF), and Proliferation Financing (PF). FATF sets international standards known as the FATF Recommendations, which guide countries in building strong legal, regulatory, and operational frameworks against financial crimes.

Headquartered in Paris, France, FATF currently has over 200-member jurisdictions through regional bodies like the Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG) of which Nepal is a member since 2002. FATF monitors countries' compliance through mutual evaluations, and identifies high-risk or non-compliant jurisdictions through its grey list and blacklist processes.

When a country is placed on the FATF “grey list”—officially called the “Jurisdictions Under Increased Monitoring”—it means the country's anti-money laundering and counter-terrorism financing (AML/CFT) framework has strategic deficiencies; however, the country has formally committed to work with FATF to address those gaps within an agreed action plan.

Grey listing acts as an international warning that a jurisdiction requires closer supervision and demonstrable reforms. While not as severe as blacklisting, it often leads to:

- Increase scrutiny from global banks and investors
- Higher compliance costs for cross-border transactions

- Potential reputational and economic impacts

Till 13 June 2025, twenty four countries are in FATF grey list, with Nepal's designation occurred in February 2025. Nepal's designation in the FATF grey list is not unprecedented with previous listing in 2008 and removal in 2014. In this article, we discuss the channels through which grey listing affects economies and practical, actionable solutions for Nepalese banks.

Main channels through which grey-listing affects economies

1. Correspondent-banking friction and losses of Correspondent Banking Relationships (CBRs)

Global correspondent banks apply enhanced due diligence to transactions involving grey-listed jurisdictions and may terminate or restrict relationships perceived as high-risk. That raises costs, slows cross-border payments and can reduce financial inclusion (especially remittances). Many studies estimate sizeable reductions in payments flows after listing. The IMF working paper (WP/21/153) finds that, being placed on the FATF grey list can cause a significant negative impact on a country's capital inflows, estimating a decline of 7.6% of GDP on average with one SWIFT-based analysis suggesting up to 10% reduction in payments received in some cases. Effects are larger for small open economies dependent on remittances and correspondent banks.

Example- A bank in the grey-listed country loses one European correspondent, must route payments through an additional intermediary (higher fees, longer settlement times), and must

invest in new AML tooling and staff to retain the remaining CBRs.

2. Higher compliance costs

Correspondent banks seek more documents and diligence proofs to confirm letter of credits (L/Cs) and also charge higher fees in order to confirm them. Also, local banks must upgrade AML/CFT systems (KYC/CDD, STR reporting, transaction monitoring, staff-number and capacity, legal reviews), raising operating expenses and often capital needs.

Example- A letter of credit (L/C) takes longer to confirm; the confirming bank adds more documents and charges higher fees due to increased trade-finance checks.

3. Remittance & trade impacts

Remittances can face delays, higher fees and increased documentation; smaller remittance companies may lose access to banking rails. Trade finance costs and delays can grow as banks apply strict checks to letters of credit and trade flows.

Example- Remittance sent by a migrant worker is delayed two days and charged an extra 3–5% fee because the local remittance company's bank requires additional documentation.

4. Investment and credit effects

Grey-listing can deter foreign direct investment and increase borrowing costs for sovereigns and corporates by raising perceived counterparty risk and possibly affecting credit ratings. While these are not explicit in the agreements/negotiations, the AML/CFT regime and overall governance of the country is certainly a hidden consideration.

5. Humanitarian / aid complications

For fragile or conflict-affected states, grey-listing can impede NGOs' ability to move funds quickly and safely to beneficiaries.

6. Reputational effects

Tourism, multinational supply chains, and cross-border service providers may re-evaluate exposure.

Some country examples — what happened in practice

Pakistan (grey-listed 2018 → exited 2022)

Pakistan was placed on the FATF grey list in 2018 and engaged in a multi-year action plan. Over the period it strengthened legal frameworks, prosecutions and supervision and exited the list in 2022 after meeting FATF requirements. During grey-listing, Pakistan experienced increased scrutiny from correspondent banks and tighter due diligence on remittances and trade. Local commentary and policy papers pointed to higher banking costs and a need for active central-bank/diplomatic engagement to preserve CBRs. Removal helped stabilize relations with international lenders and improve market sentiment.

Philippines (grey-listed Jun 2021 → exited Feb 2025)

Philippines entered increased monitoring in 2021 and worked through an 18-item action plan; removal in Feb 2025 followed legal, supervisory and operational steps. Authorities and the central bank explicitly linked exit to easing correspondent-banking frictions and faster cross-border transactions.

Lebanon (recently grey-listed)

Lebanon's grey-listing in 2024–2025 occurred while the country already faced a severe banking and sovereign crisis. There has been continuous warning that grey-listing would exacerbate capital flight, reduce correspondent willingness to handle Lebanese transactions, and make remittances and trade finance harder — at a time when these flows are critical.

Practical, actionable suggestions for Nepalese banks on maintaining correspondent banking — immediate, medium and longer-term

As mentioned above, the repercussions of being grey listed are huge. The stakeholders that contributed to being grey-listed might be totally different from the sectors that are heavily impacted. For example, due to much weaker supervisory regime in cooperatives, casinos, dealers in precious metals and stones and real estate sectors, the effectiveness of AML/CFT controls in supervisory and preventive measures of Nepal are assessed to be low in Nepal's Mutual Evaluation Report in 2023; however heavy beating is experienced by the banks and

overall financial sector in general. So, it is the responsibility of the banks to come forward to lead change in their sectors for necessary positive externality and spillovers into the other sectors.

Below are concrete steps Nepalese banks can and should implement to manage risks, preserve critical correspondent relationships and protect remittance corridors. These actions not only support national exit from the grey list but also create robust framework to at least maintain CBRs. These are practical measures that combine compliance (reduce the country's signal risk) with business continuity (keep payments flowing).

Immediate (0–3 months) — stabilize relations and triage risk

- 1. Map critical correspondent dependencies:** Banks shall produce a list of all correspondent relationships, payment-routing paths, and alternative corridors (SWIFT vs non-SWIFT rails). This can be regularly monitored through "CBR risk dashboard" containing details of top 10 correspondents, respective volumes, percent of total cross-border flows and fallback options.
- 2. Open proactive outreach to correspondents and clients:** Banks shall communicate steps like enhanced controls, STR governance, Beneficial Ownership checks that are being taken in a short, factual "due-diligence pack" and can supply updated AML policies, senior compliance contact, sample suspicious transaction reporting (STR) process and Key Performance Indicators (KPIs) like timeframe for AML investigations.
- 3. Prioritize high-quality STR submission & rapid escalation:** Banks shall ensure STRs submitted to the FIU- Nepal are timely, actionable and include strong analytical narratives. Internal quality score can be prepared by developing internal metrics including qualitative information like STRs acknowledged and feedback provided by the FIU.

- 4. Freeze new high-risk onboarding until enhanced CDD is in place:** Banks shall temporarily apply enhanced due diligence (EDD) for new customers in sectors flagged by Mutual Evaluation Reports and Follow Up Reports (e.g. certain cooperatives, high-risk DNFBPs, VASPs) to avoid further incidents that could harm correspondent relationships.

Short to medium term (3–12 months) — harden systems & prove effectiveness

- 5. Accelerate BO discovery & documentation:** Banks shall build automated beneficial owner (BO) collection in account opening and require periodic re-affirmation for higher-risk clients; seek information from legal persons' registration offices like Office of Company Registrar as per provisions of Asset Laundering Prevention Act and use third-party BO data vendors. Banks can monitor the status of up-gradation through KPIs like percent of corporate customers with verified BO information, time to verify BO etc.
- 6. Upgrade transaction-monitoring & case-management tools:** Banks shall invest in behavior-based analytics, rules tuned to remittance/ trade patterns, and automated case prioritization to ensure transaction monitoring produces fewer and higher-quality alerts. This can also be monitored through KPI like alert-to-case conversion rate and average case resolution time.
- 7. Create a dedicated Correspondent-Banking Risk Unit:** Banks shall form a dedicated correspondent banking risk unit to manage correspondents, coordinate KYC packs, perform quarterly joint reviews with key correspondents and track escalating remediation items through dedicated Terms of Reference (ToR) and engagement calendar.
- 8. Improve sanctions and Targeted Financial Sanction (TFS) screening along with regulatory reporting:** Banks shall ensure real-time sanctions screening, structured escalation rules and audit trails and demonstrate to regulators and

correspondents that the bank reliably freezes and reports assets as per TFS rules. This can be monitored through time taken to freeze/report after detection and audit completion rate.

9. Enhance AML staffing, training & Quality Assurance (QA): Banks shall add experienced AML analysts (or reallocate) with language and payments skills and run periodic case-review QA among analysts. Banks can also approach necessary experts for external training. These can be monitored through KPI like analyst-to-transaction ratio and QA error rate.

10. Formalize public-private engagement & information sharing: Banks shall hold regular briefings with FIU- Nepal, NRB and major correspondents, share typologies and red-flag scenarios especially on remittances and informal channels to improve trust through public-private dialogue.

Medium to long term (12–36 months) — demonstrate measurable outcomes and resilience

11. Document and publish measurable results for FIU-Nepal & external stakeholders: Banks shall track and share key metrics like number of STRs submitted, percent of STRs leading to investigations, number/value of asset freezes and confiscations attributable to bank referrals, number of sanctioned accounts blocked and supervisory inspection outcomes. This can be showcased through annual AML effectiveness report.

12. Design a contingency plan for CBR loss: Banks shall maintain an operational contingency through measures like correspondent fallbacks, multiple nostro accounts in different currencies/regions and pre-approved intermediary correspondents. They should also simulate payments outages and test manual processes as part of disaster scenario analysis and business continuity planning.

13. Engage in national advocacy to close systemic gaps: Banks shall also work with NRB and FIU-Nepal to help close national weaknesses flagged by various reports on Nepal including issues of BO registries, implementation of TFS and stronger supervision of DNFBPs.

Finally,

Banks alone cannot solve a country's grey-listing signal. In order to complement the bank's work, the national authorities must simultaneously support on the key structural bottlenecks and significant deficiencies which can be leveraged in short span of time. Some of these issues are: provide timely, reliable access to beneficial-ownership data; showcase increases in high-quality investigations, prosecutions and asset-recovery outcomes; strengthen supervision of vulnerable sectors (cooperatives, higher risk DNFBPs); coordinate an outward communications strategy to reassure foreign banks and investors. When these government actions are visible and measurable, correspondent banks ease restrictions — banks should proactively support and feed evidence into the government's FATF reporting.

Grey-listing is a severe challenge — but it can also be an accelerant to build truly modern AML/CFT capability. Banks that invest wisely in analytics, staff, high-quality reporting to the FIU, and transparent engagement with correspondents will not only reduce the near-term cost of doing business — they will be better placed to win market share once the country exits monitoring. Collaboration between banks, regulator and the FIU is the single most effective lever to shorten time on the grey list. Additionally, the severe impact it can create on correspondent banking relationships should be carefully inherently addressed by the banks themselves so that they are resilient to any adverse impact or statements by the FATF during the grey listing status.

“Information Technology and Financial Inclusion: Shaping Nepal’s Digital Banking Future, Vision 2030”

Er. Uttam Karki
Lecturer
Tribhuvan University

Introduction

The twenty-first century has witnessed a profound transformation in the way information and communication technologies (ICT) drive economic progress, shape governance, and redefine public and financial services. Globally, digitalization has become the cornerstone of competitiveness, inclusion, and innovation. Nepal, though a developing country, is no exception. The digital revolution has steadily permeated its economy touching government institutions, businesses, education, and especially the banking and financial sectors.

This article explores how information technology (IT) has evolved into a catalyst for financial inclusion in Nepal and envisions how digital banking will continue to transform the nation by 2030. It draws from two complementary dimensions: the broader progress of Nepal’s IT ecosystem and the specific acceleration of digital finance within the banking industry.

The rapid global development and use of information technology (IT) have also had a significant impact in Nepal. Along with the federal government, provincial and local levels are making efforts to develop and use IT-based systems in their own ways. Although the economic conditions of provinces differ, their initiatives in IT development and usage appear relatively similar. However, disparities remain in IT access and usage across the provinces.

Digital Access Across Provinces

Out of 2,514,510 households with internet access in Nepal:

- Bagmati Province has the highest number = 864,913 households.

- Karnali Province has the lowest = 74,234 households.

Similarly, 998,478 households nationwide use laptops, with Bagmati leading (474,452) and Karnali trailing (20,470).

For smartphone usage, 4,862,885 households own smart devices nationwide, with Bagmati (1,254,709) leading and Karnali (212,749) being the least connected.

Policy and Institutional Framework

Among the seven provinces, only Gandaki Province has introduced an official IT policy. However, all provinces have included IT promotion and digitalization goals in their annual policies and programs for the fiscal year 2080/81 (2023/24).

The concept of a Digital Province has been introduced by all except Madhesh Province, while only Madhesh, Gandaki, and Lumbini have enacted IT-related laws. Gandaki and Lumbini have also developed institutional structures to support IT initiatives.

Human Resources and Education

In terms of IT-related education:

- Bagmati Province leads with 7,167 students across 112 colleges.
- Karnali Province lags with 268 students across 3 colleges.

Overall, Nepal has 12,900 students studying IT in 161 colleges and 1,551 students in 59 technical institutes nationwide.

Government Efforts and Digital Nepal Framework

The government recognizes IT as a key driver to achieve national goals under the 15th Five-Year Plan and long-term vision.

The Digital Nepal Framework (2019) created with private sector collaboration provides a clear roadmap for digital transformation, focusing on public service delivery, e-governance, and infrastructure development.

Despite progress, digital inequalities persist: developed provinces have more advanced IT infrastructure, while remote provinces like Karnali remain far behind the Global Landscape

The global digital banking sector, which was estimated at \$10.9 trillion, is anticipated to reach nearly \$19.9 trillion in 2026, expanding at a CAGR of 3%. In 2024 alone, around 1.75 billion digital accounts handled \$1.4 trillion, which is roughly \$2.7 million per minute - a vivid reminder of how frictionless finance is becoming the norm.

This explosive growth is not just about convenience; it is also a strategic imperative for the banking industry. Over 70% of global financial institutions are prioritizing investment in digital transformation strategies to keep up with evolving customer preferences. Behind the scenes, banks are going all-in on AI-powered tools, cloud-native platforms and blockchain integration.

AI, in particular, is becoming the front door of modern banking. Over 65% of banks have deployed AI-driven chatbots to handle everything from account queries to payment reminders. By 2025, 95% of customer interactions in banking are expected to be via AI chatbots.

Consumers are driving the shift too. Around 63% of users prefer digital channels over physical branches, and 61% believe AI makes their banking experience smoother. Nearly 90% of global banking customers now prefer using digital channels instead of visiting the bank in person. This highlights a significant change in consumer behavior. Further, widespread smartphone adoption, with over half the world's population, some 4.3 billion people owning one,

is propelling this growth and interest in digital banking.

QR payments are also scanning their way to the top. The service witnessed a 117% jump in transaction volume hitting 169 million, and a 104% leap in value, nearly Rs 500 billion (approximately \$3 billion), during the period. On the other hand, ConnectIPS, the interbank transfer platform, also witnessed a 49.5% growth in volume, processing 75.6 million transactions in fiscal year 2023-24.

Nepal's push for universal QR payments, guided by its 2021 QR Standardization Guidelines, is a strong first step toward streamlining digital transactions for both merchants and consumers.

But digital transformation is not just about being flashy, it should also be delivering cold, hard savings. Research shows that digital transformation can slash operating costs by 40% with the right technology stack.

For instance, Australia and New Zealand bank (ANZ), invested \$2.5 billion in its digital banking platform "ANZ Plus" and is betting big on lowering acquisition and servicing costs. The anticipated payoff? More room to innovate, better customer retention and improved agility in adapting to market shifts.

The transformation is already well underway. But as the world rewrites the rules of banking, is Nepal shaping the story or just treading along?

Nepal's Digital Banking Market: A Rapidly Rising Contender

Nepal's digital finance story did not start yesterday. It dates back to the early 1990s when Nabil Bank introduced credit cards. Fast forward, Himalayan Bank rolled out ATMs and local cards by 1995, Kumari Bank launched internet banking in 2002, and mobile banking with SMS came via Laxmi Bank in 2004.

Today, digital banking is more than a trend; it is a lifestyle. With 16.5 million internet users (about 56% of the population) and smartphone ownership over 73% in early 2025 (expected to hit 85% by 2030), Nepal is primed for a digital leap. From bustling cafés in Kathmandu to the serene slopes of Kalinchowk, cashless

transactions are becoming the norm. Mobile banking users surged 15.4% between July 2023 and July 2024, crossing 24.7 million.

To truly compete on the global stage, Nepal must look beyond setting technical rules. Vietnam's VietQR highlights the impact of a centralized, interoperable QR platform that simplifies payments across institutions, while India's BharatQR illustrates how deep integration with banks and card networks can make QR payments part of everyday life.

Inspired by these examples, Nepal could consolidate its fragmented QR ecosystem into a unified national QR gateway with real-time settlement capabilities.

At the center of this financial change is the rise of digital wallets. Once viewed with scrutiny and mistrust, e-wallets have become crucial to everyday life for the Nepali people. eWallets have exploded from under 5 million users in 2020 to a jaw-dropping 23.46 million by mid-2024, a 5x growth in four years.

Leading the charge are eSewa (with 8 million users and 250,000 agents across Nepal), along with Khalti by IME and Namaste Pay. Whether it be paying utility bills, transferring remittances, settling school fees, booking movie tickets or handling traffic fines, these apps are turning into one-stop platforms for daily financial tasks for fellow countrymen.

QR payments are also scanning their way to the top. The service witnessed a 117% jump in transaction volume hitting 169 million, and a 104% leap in value, nearly Rs 500 billion (approximately \$3 billion), during the period. On the other hand, ConnectIPS, the interbank transfer platform, also witnessed a 49.5% growth in volume, processing 75.6 million transactions in fiscal year 2023-24.

But it is not all smooth sailing. Rural and peri-urban areas still grapple with patchy internet, limited digital literacy, fear of fraud and smartphone availability challenges. Plus, merchant adoption varies because many sellers need clear, relatable use cases that make digital payments feel worth it. Therefore, fixing these needs may require a two-pronged approach: relevant, everyday use cases that resonate with

people, and evolving services tailored to peer-to-peer, person-to-business and government payments verification services.

The Policy Power-Up: Government's Digital Handshake

Nepal Rastra Bank (NRB) is not just watching but is actively steering and shaping the broader banking industry's digital transformation. Here's a quick look at the major initiatives setting the stage for Nepal's digital finance future:

- Digital Finance Innovation Hub (2025): A sandbox where fintech startups can safely test new digital payment ideas under regulatory guidance of NRB before going live.
- Digital Nepal Framework 2.0 (2025): A big-picture plan to boost digital infrastructure, sharpen digital skills, promote inclusiveness, and power sustainable economic growth.
- Digital Payments Strategy (2024): Creating a safe, innovative fintech environment that encourages fresh ideas and strong regulations.
- QR Code Nepal Project: Growing merchant QR acceptance from 40,000 in 2020 to over 300,000 across every district by mid-2024.
- Compulsory Digital Banking Services: NRB is making it compulsory for all commercial banks to offer accessible digital banking platforms.
- Rural Outreach Programs: Ensuring women, elderly, and farmers aren't left out of the digital revolution.

NRB introduced the Cybersecurity Framework in 2025, which requires all banks to enhance protections against fraud, breaches and data misuse. This way, as digital banking grows, it does so securely. However, this move came only after a string of high-profile breaches between 2017 and 2023 caused serious financial headaches for major banks and their customers. Clearly, there is still plenty of room for the banking sector to step up as a vanguard in cybersecurity, proactively safeguarding customer trust and financial stability rather than reacting after the fact.

Today, digital banking is more than a trend; it is a lifestyle. With 16.5 million internet users (about 56% of the population) and smartphone ownership over 73% in early 2025 (expected to hit 85% by 2030), Nepal is primed for a digital leap.

From bustling cafés in Kathmandu to the serene slopes of Kalinchowk, cashless transactions are becoming the norm. Mobile banking users surged 15.4% between July 2023 and July 2024, crossing 24.7 million.

While the banking sector has made notable progress in digital transformation, the question remains: is it genuinely catching up with global leaders or just keeping pace?

Learning curve of Nepal's Banking Industry

The global race is no cakewalk, and to compete, Nepal needs to accelerate its innovation pace. In Nepal, security is a ticking clock. A 2023 survey by the Nepal Bankers' Association found that only 30% of banks conduct regular cybersecurity audits, even as cyberattacks surged 60% between 2020 to 2023.

The wake-up call came in 2022 when a major cyberattacks knocked a bank offline for three whole days, affecting 500,000 customers. This highlighted the need for systemic improvements in the banking sector.

Experiences of neighboring countries can be valuable for Nepal. The Bangladesh Bank, the central bank of Bangladesh, for instance, created a Cyber Security Incident Response Team (CSIRT) to monitor threats in real time by coordinating quick responses through proactive strategies like mandatory cybersecurity audits and regular training on phishing awareness for bank employees. By adopting such proven regional strategies, Nepal could strengthen its defenses and build a safer digital banking environment.

Nepal's push for universal QR payments, guided by its 2021 QR Standardization Guidelines, is a strong first step toward streamlining digital transactions for both merchants and consumers. But to truly compete on the global stage, Nepal must look beyond setting technical rules. Vietnam's VietQR highlights the impact of a centralized, interoperable QR platform

that simplifies payments across institutions, while India's BharatQR illustrates how deep integration with banks and card networks can make QR payments part of everyday life.

Inspired by these examples, Nepal could consolidate its fragmented QR ecosystem into a unified national QR gateway with real-time settlement capabilities. This would not only advance financial inclusion but also ensure seamless interoperability between banks, wallets and service providers, thus bringing QR adoption from convenience to ubiquity.

Afterthoughts

Nepal is not just mimicking global trends; it is localizing and applying them effectively in several key areas of digital banking, especially in mobile wallet usage, QR code payments, and financial outreach.

However, it now needs to move beyond basic adoption and focus on strengthening digital infrastructure, enhancing cybersecurity, and expanding financial literacy to compete globally. Drawing from the experiences of Bangladesh and India, Nepal could be well-positioned to accelerate its digital transformation and build a future-ready digital economy.

Information technology has become an integral part of life. However, various reasons are responsible for its failure to become as widespread and effective as it should be. The future path to be taken to solve the problems that are seen as challenges for the promotion of this sector has been discussed here.

All seven provinces have made efforts to embrace information technology in their own ways. However, if we look at the legal and policy foundation required for the promotion of this sector and the level of educational infrastructure and online-based good governance for the necessary human resources, on the one hand, it is inadequate, and on the other hand, there is a great disparity between the provinces in terms of its development and use.

No matter how much people talk about digitalization, it is not possible to spread sufficient public awareness about it, skilled manpower is concentrated in the capital and large cities, it is not yet possible to integrate service providers and

service recipients with information technology and encourage its use, and it is not possible to have extensive discussions with stakeholders from the formulation to implementation of information technology-related programs. Bagmati Province, which also has the capital Kathmandu, is ahead of other provinces in the necessary capacity for information technology, while Karnali Province, which is the most backward in economic indicators, is also behind in the field of information technology. There is also a great disparity between the provinces in the use of the internet, laptops and smartphones required for using information technology. Policy progress for information technology is also not satisfactory. Of the seven provinces, only Gandaki Province has a policy on information technology, indicating that the provinces are less serious about policy reforms in this area.

Although the development and use of information technology in the country have reached a significant level, many challenges and obstacles have been seen as responsible for the development and expansion of this sector in the form that it should be. Even now, problems and challenges such as lack of skilled human resources, infrastructure, investment-friendly policies and laws for information technology in the provinces, a significant number of employees at the local level are not skilled in using computers, employees and service recipients are not able to use some systems, and information and technology cannot be developed as an important pillar of the national economy are still visible. A survey conducted on the quality of services of government offices that are crowded with many service recipients also showed that there is widespread dissatisfaction among service recipients with the services of those offices. This shows that the provinces are lagging behind in good governance. It is clear that the services have not been effective because service providers and service recipients still do not have the ability to use online systems. Although information technology has started to bring ease in the flow of public services, the main challenges in Karnali Province, which lags behind other provinces, are the lack of adequate infrastructure and human resources,

as well as policies and laws. The technological initiatives taken by the provincial government so far have had a positive impact. However, due to various reasons such as lack of infrastructure, lack of skilled manpower, lack of information technology-friendly laws, and failure to reach the general public with the new technologies and systems used, it can be concluded that the implementation of the plan to digitize this province has not been effective. The government has a concept of increasing use of the internet, development and use of digital systems, and making public services technology-enabled. However, problems such as the lack of a separate mechanism for implementation and the lack of policy arrangements can be considered as additional challenges. Despite various challenges, there is no doubt that the quality and efficiency of services can be increased, which can bring considerable economic benefits through the development and effective use of information technology.

Global Lessons and Nepal's Path to Vision 2030

Countries like India and Vietnam offer valuable insights. India's BharatQR and Unified Payments Interface (UPI) demonstrate how centralized, interoperable platforms revolutionize everyday payments. Similarly, Vietnam's VietQR proves that simple, standardized systems can drive nationwide financial inclusion.

For Nepal, building a unified national QR gateway with real-time settlement capabilities could integrate banks, wallets, and service providers under a single digital umbrella, bringing true interoperability and efficiency.

The Vision for 2030

By 2030, Nepal aims to:

- Achieve 100% financial inclusion through digital channels.
- Ensure every citizen has access to affordable mobile banking or wallet services.
- Establish a secure national payment switch integrating all digital platforms.
- Develop AI-powered financial tools for customer engagement and risk management.

- Promote green and paperless banking aligned with sustainability goals.

This vision requires coordinated efforts from government bodies, financial institutions, academia, and private innovators.

Challenges Along the Way

Despite progress, several obstacles persist:

1. Digital Divide: Urban-rural disparities in Internet access, electricity, and literacy remain stark.
2. Implementation Gap: Policies exist but often lack effective execution and monitoring.
3. Cybersecurity Threats: Increasing digital usage heightens exposure to fraud and hacking.
4. Regulatory Lag: Laws struggle to keep pace with innovation, particularly around data privacy and fintech regulation.
5. Skill Shortages: Rural areas face an acute shortage of trained IT and banking professionals.
6. Customer Trust and Awareness: Many users remain hesitant to rely on digital services due to limited awareness and fear of scams.

Bridging these gaps will determine whether Nepal's digital future becomes inclusive or fragmented.

The Role of Public-Private Collaboration

A sustainable digital economy cannot rely solely on government efforts. Private companies, telecom operators, and fintech startups must partner in infrastructure development, innovation, and customer education.

Public-Private Partnerships (PPP) can:

- Promote local IT firms developing secure banking software.
- Enable joint training programs for digital literacy.
- Co-create cybersecurity awareness campaigns.
- Build shared infrastructure like data centers and cloud services.

Such collaboration ensures that the digital transformation benefits every citizen, not just the urban elite.

Beyond Banking: The Wider Digital Ecosystem

While financial services are leading the digital transformation, other sectors are catching up.

- Education: E-learning platforms are expanding, linking universities with online resources.
- Health: Telemedicine and digital health records improve accessibility in remote regions.
- Agriculture: Digital platforms connect farmers to markets and weather data.
- Tourism: Online booking and digital marketing attract global visitors.

This multi-sector integration of IT will reinforce the foundation for Nepal's Vision 2030, ensuring that digital progress supports inclusive national development.

Conclusion: Shaping the Digital Future

Nepal stands at a transformative crossroads. The convergence of information technology and financial inclusion has already reshaped daily life from how citizens pay bills to how businesses transact. Yet the journey towards a fully digital, inclusive financial ecosystem is only halfway complete.

To realize Vision 2030, Nepal must:

- Expand rural connectivity and ensure reliable electricity.
- Strengthen cybersecurity and consumer trust.
- Produce and retain skilled IT manpower in every province.
- Integrate fragmented digital systems into a unified national platform.
- Foster an innovation-friendly environment through adaptive regulation.

If pursued diligently, Nepal's digital banking future could become a regional model of inclusive growth where technology bridges

economic divides and empowers every citizen to participate in the formal economy.

References

- Government of Nepal, Ministry of Communications and Information Technology. (2019). Digital Nepal Framework: Unlocking Nepal's Growth Potential through Digital Transformation. Kathmandu: MoCIT.
- National Planning Commission. (2019). The Fifteenth Plan (2019/20–2023/24). Kathmandu: Government of Nepal.
- Nepal Rastra Bank. (2024). Digital Payments Strategy 2024. Kathmandu: NRB.
- Nepal Rastra Bank. (2025). Cybersecurity Framework for Banks and Financial Institutions. Kathmandu: NRB.
- Nepal Bankers' Association. (2023). Survey Report on Cybersecurity Preparedness of Nepalese Banks. Kathmandu: NBA.
- Nepal Telecommunications Authority. (2024). Management Information System Report, FY 2023/24. Kathmandu: NTA.
- Central Bureau of Statistics. (2023). National Economic Census 2023. Kathmandu: Government of Nepal.
- Australian and New Zealand Banking Group. (2023). ANZ Plus: A Digital Banking Transformation Report. ANZ Group.
- Vietnam Banks Association. (2023). VietQR Interoperability and Digital Payment Adoption Report. Hanoi: VNBA.
- National Payments Corporation of India (NPCI). (2023). BharatQR and Unified Payments Interface (UPI) Annual Report 2023. Mumbai: NPCI.
- eSewa Fonepay Pvt. Ltd. (2024). Annual Transaction and User Growth Report 2024. Kathmandu: eSewa.
- Khalti Digital Wallet. (2024). Khalti Annual Report 2024. Kathmandu: IME Group.
- ConnectIPS / Nepal Clearing House Ltd. (2024). Transaction Performance Report FY 2023/24. Kathmandu: NCHL.
- World Bank. (2023). Digital Financial Inclusion and Economic Empowerment in South Asia. Washington, D.C.: The World Bank Group.
- Statista. (2024). Global Digital Banking Market Size and Growth Forecast 2024–2026.
- International Monetary Fund. (2023). Fintech and Financial Inclusion: Global Trends and Lessons for Developing Economies. IMF Policy Paper.
- Bangladesh Bank. (2023). Cyber Security Incident Response Team (CSIRT) Annual Report 2023. Dhaka: Bangladesh Bank.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2024). ICT for Inclusive Growth in Nepal: Challenges and Opportunities. Kathmandu: UNDP.

<https://www.newbusinessage.com/>

National Income Accounting: A Theoretical and Practical Perspective of Nepal

Bhola Nath Paudel
Senior Assistant
Nepal Bank Limited

National Income Accounting (NIA) is a systematic record of the aggregate economic activities of an economy during a specific period of time, usually one year. Every economy maintains National Income Accounts in order to:

- I) know the status of the aggregate economic activities.
- II) make evidence-based policy.
- III) examine the performance of the economy over the period and across the sector.
- IV) work as a data bank which can be used for policy making and academic purposes.

Major Concepts/Indicators of NIA:

I) Gross Domestic Product (GDP):

GDP is the aggregate monetary value of final goods and services produced within the geographical boundary of the economy during a specific period of time, normally one year. So, GDP is given by;

$$\text{GDP} = P_1Q_1 + P_2Q_2 + \dots + P_nQ_n$$

$$= \sum_{k=0}^n P_i Q_i$$

where,

P_i = price of the i th domestically produced final goods and services during the given period.

Q_i = quantity of the i th domestically produced final goods and services during the given period.

II) Gross National Product (GNP):

GNP is the aggregate monetary value of final goods and services produced by the domestic

factors of production only during the given period within the economy or abroad.

So, to compute GNP, we deduct the payments made to foreign factors from GDP and include the income of domestic factors from abroad.

i.e., $\text{GNP} = \text{GDP} + \text{Net Factor Income from Abroad (NFIA)}$

$= \text{GDP} + \text{Earnings of domestic factors from abroad} - \text{Payments to foreign factors.}$

III) Net National Product (NNP):

Net National Product (NNP) is the net monetary value in an aggregate produced by the domestic factors of production during the given period of time. In the course of production, the capital goods are consumed or depreciated, and so, by deducting such aggregate depreciation from GNP, we get NNP.

$\text{NNP} = \text{GNP} - \text{Depreciation or Capital Consumption Allowance}$

IV) National Income (NI):

NI is the aggregate income of the domestic factors during the given period, normally a year. The factors of production are broadly classified into Land, Labour, Capital, and Organization. Then, NI is the sum of the income of these domestic factors during the given period.

$$\text{NI} = W + R + I + P$$

Where;

W = Labour Income (Wages and salaries)

R = Land Income (Rent)

I = Capital Income (Interest)

P = Organization Income (Profit)

In other words, it is the net national product at factor cost.

NI = NNP_{FC} = NNP at market price-Net Indirect Taxes

V) Personal Income (PI):

PI is the aggregate income of the person or household after deducting institutional retained earnings, such as undistributed corporate profit, social security contributions from national income, and adding transfer income to the individual or household, such as pension, old age allowances, gifts and donations, etc.

PI = NI - Corporate Income Tax-Undistributed Corporate Profit - Social Security Contribution + Transfer Income.

VI) Disposable Personal Income (DPI):

DPI is the aggregate income of an individual and household after deducting direct tax from the personal income.

DPI = PI - Direct Tax (income tax, property tax, profit tax...)

Therefore, NIA measures various concepts/indicators, and the objective of measuring these different indicators is different. Among them, GDP is the frequently used indicator.

Why is GDP most frequently used?

GDP is the most frequently used indicator of NIA, which means we most often use GDP over other indicators due to the following reasons:

- I) GDP measures the domestic production capacity or internal strength of the economy, and it is reasonable to compare the performance of other sectors in terms of the economy's own strength of GDP. Various indicators like external trade, government expenditure, government revenue, government borrowing, money supply, remittance, etc., are expressed in terms of their ratio in GDP.
- II) GDP is said to be more realistic than other indicators because GDP measures only the domestic economic activities, and the government has all the information about the domestic activities, which can be more accurately measured. But, for other

indicators such as GNP, NNP, NI, PI, DPI, etc., the government should rely/ depend on the provided/ available external sector information, which cannot be verified going abroad.

- III) GDP is the fundamental concept of NIA, and the rest of the others are derived from GDP. So, it is better to use the fundamental concept to avoid errors from deviations.
- IV) GDP is used to compare the performance of the economy for a long period, and so, as a continuity of convention, GDP is still more in practice.

Methods/ Approaches of Measuring GDP/NI

1. **Expenditure Method:** In this method, we classify the entire economy into four sectors, such as the Household Sector, Business Sector, Government Sector, and Foreign Sector. Then, we estimate the expenditure made by these sectors during the given period and aggregate them to get the value of GDP at market price. The expenditures are estimated in terms of:
 - a) **Consumption Expenditure (C):** It is the aggregate expenditure made by the household sector during the given period. The expenditures are estimated as the expenses in food, non-food, and services during the period.
 - b) **Investment Expenditure (I):** It is the total expenditures made by the business sector on capital goods and services. These expenditures are estimated in terms of the expenses made on machinery and equipment, buildings, and inventory in the business sector.
 - c) **Government Expenditure (G):** It is the aggregate expenditure made by all levels of government during the given period. Such expenditures are estimated in terms of the expenses on goods and services by the government.
 - d) **Net Exports (X-M):** It is the net expenditure made by the foreign sector during the given period. It is estimated as the difference between the exports and imports of goods and services during the period.

Example: GDP Measurement by Expenditure Method

S.N.	Headings	Rs. in Billion
1.	Consumption Expenditure (C)	900
	* Food	200
	* Non- Food	400
	* Services	300
2.	Investment Expenditure (I)	600
	* Machineries & Equipment's	300
	* Building	200
	* Inventory	100
3.	Government Expenditure (G)	500
	* Goods	100
	* Services	400
4.	Net Exports (X-M):	-200
	* Exports of goods and services (X)	400
Total	GDP at Market Price	1800

Once we estimate the expenditure made by these four sectors, we aggregate them to get the value of GDP in market prices.

i.e. $GDP_{MP} = C + I + G + (X - M)$

2. Income Method: In this method, we classify the domestic factors of production into land, labour, capital, and organization (entrepreneurship). Then, we estimate the income of these factors of production during the given period and aggregate them, which gives the value of NI or NNPF. The income of these factors is estimated in terms of:

- Labour Income(W):** Wages, Salaries, and other Compensation made to labour.
- Capital Income(I):** Interest income of financial capital and other rental income of physical capital.
- Land Income(R):** Rental income of land, royalties to the government for the use of natural resources.
- Organization Income (P):** Profit income of business enterprises.

Now, $NI = NNP \text{ at FC} = W + I + R + P$

For computing GDP, we make some adjustments to NI as:

$NI \text{ or NNPF} + \text{Net of Indirect Taxes} = NNPM$

$NNPM + \text{Depreciation} = GNPMP$ and

$GNPMP - NFIA = GDPMP$

Example: GDP Measurement by Income Method

S.N.	Heading	Rs. In Billion
1.	Wages, salaries, and other compensation to labour(W)	400
2.	Interest income (I)	400
3.	Rental income (R)	400
4.	Profit income(P)	400
	NI or NNPF	1600
	+ Net of Indirect Taxes	400
	NNPM	2000
	+ Depreciation	100
	GNPMP	2100
	- NFIA	-300
	GDPMP	1800

Product Method:

I) Final Product Method: In this method, we identify all the products produced domestically and estimate their total production as well as the quantity used for final consumption. Then, we aggregate all such market values of the final goods and services to get the value of GDP at market value.

Product	Quantity for final consumption (Q _i)	Price (P _i)	P _i Q _i
1	Q ₁	P ₁	P ₁ Q ₁
2	Q ₂	P ₂	P ₂ Q ₂
3	Q ₃	P ₃	P ₃ Q ₃
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
n	Q _n	P _n	P _n Q _n
			GDP _{MP} = P _i Q _i

The final product method is difficult to use due to the extremely large number of products and the problem of double-counting. So, this method is only theoretical, and practically it is hardly used.

II) Value Added Method: In this method, we classify the whole economic activities into different mutually exclusive sectors. The sectoral classification is based on a standard framework, which is generally the System of National Accounts (SNA) prescribed by the UNO. Based on this framework, we classify the domestic economic activities into different industrial sectors and estimate the value added by each of them, where value added is defined as the difference between the market value or selling price and the cost of production. Then, we aggregate the value added by all of these sectors, which gives GDP at MP.

Similarly, there is a practice of re-organizing these different sectors into primary, secondary, and tertiary sectors. Then, we aggregate the value added by them, which gives GDP at MP.

i.e. $GDP_{MP} = VA_1 + VA_2 + \dots + VA_n$

$$= \sum_{i=1}^n VA_i$$

Where, VA_i = Value added by i th sector

$$i = 1, 2, \dots, n$$

Example: GDP by Value Added Method

Sector	Value Added (Rs. In billion)
Primary sector	500
Secondary sector	400
Tertiary sector	900
GDP _{MP}	1800

Therefore, GDP is measured using the expenditure, income, and product methods. Each of these methods gives the same value of GDP because we are measuring the economic activities of the same economy during the same period.

Which one is better and why?

GDP is measured by three different approaches, such as expenditure, income, and value-added methods, and it depends on the objective of measuring GDP and the availability of the data. It means there is no immediate answer to decide which method is better than others without knowing the objective and availability of the data.

The expenditure method provides the demand side of the economy, which estimates the aggregate components of the demand. So, for the purpose of monetary management and aggregate demand regulation, the expenditure method is better.

Similarly, the income method shows the distributive dimension of the economy, which shows the share of labour, land, capital, and organization in NI. So, for the purpose of analyzing the distribution of NI and formulating appropriate distributive and redistributive policies and programs, the income method is better.

The value-added method provides information on sectoral contribution and their performance in the economy. So, this method helps to examine the performance of the different sectors and design an appropriate policy and sectoral priority.

Likewise, the availability and reliability of the data determine the relative superiority of an approach to measuring GDP to others. For example, in countries like Nepal, the sources of income are largely informal, which are not

easily noticeable. So, income-related data are reliable, but people cannot easily hide their expenditures. So, expenditure-related data are more reliable than income.

Therefore, the relative superiority of the methods of measuring GDP depends on the objective and the availability of the data.

How is GDP measured in Nepal?

In Nepal, the National Statistics Office (NSO) is the designated authority to maintain NIA. So, NSO measures or computes GDP in Nepal. For the purpose of measuring GDP, NSO follows the System of National Accounts 2008 prescribed by the UNO. Primarily, NSO uses the value-added Method to compute GDP and also uses the expenditure method to complement the value-added Method.

NSO collects and compiles the relevant information from the authentic sources and computes GDP for both the National and Provincial levels. It computes GDP annually and quarterly.

Under the value-added method, NSO has classified 19 different sectors based on the Nepal Standard Industrial Classification, which is compatible with the International Standard Industrial Classification. Then, NSO estimates the value added by all of these sectors during the given quarter or fiscal year and aggregates them to find the value of GDP.

Similarly, NSO reorganizes these different sectors into primary, secondary, and tertiary sectors and estimates the value added by these sectors separately. In addition to the value-added method, NSO uses the expenditure method to compute GDP. Under this method, the expenditures are classified as:

1. Final Consumption Expenditure (C)

I) Government Consumption

- Collective consumption
- Individual consumption

II) Private Consumption

- Food
- Non-food
- Services

III) Expenses by non-profit organization

2. Gross Capital Formation (I)

I) Fixed capital formation

- General Government
- State-owned enterprise
- Private sector

3. Net Exports (X-M)

I) Exports (X)

- Goods
- Services

II) Imports (M)

- Goods
- Services

Therefore, in Nepal, both value-added and expenditure methods are used to compute GDP. Due to significant issues in the income-related data, the income method is not in practice in Nepal. For maintaining NIA and estimating GDP, NSO is the authority.

Problems/ Limitations of GDP measurement in Nepal, or Causes of the lower reliability of GDP/NIA

1. Large shadow economy - unrecorded due to informal (grey) and illegal (black) economy.
2. Existence of large non-monetised activities/ sectors- works of housewives, barter system mostly in rural areas.
3. Lack of regular and timely survey/ data collection- unable to include new economic activities, like in-drive services.
4. Lack of updated and advanced technology in data collection, reporting, and analysis.
5. Poor use and integration of information and communication technology in data collection and validation.
6. Lack of skilled and dedicated human resources with NSO and relevant institutions.
7. Poor institutional memory and a fewer friendly data storage system.

8. Poor public awareness of the value of real information.
9. Free and open border with India.
10. Less priority on data and evidence-based policy making.
11. Problem of double counting.
12. Weak coordination and cooperation among the related institutions for data.

Why is Nepal's GDP low?

Nepal's GDP is said to be lower in comparison to other developing economies of similar geographical and other socio-economic indicators. Due to the measurement problem, we are unable to capture all economic activities realistically. Additionally, the economy's low productivity and efficiency result in growth below its potential capacity, leading to a low GDP.

The following are the major reasons related to the measurement of GDP that have made GDP lower:

1. Lack of timely and regular surveys to incorporate new and emerging economic activities in GDP. E.g., Indrive, Pathao, etc.
2. Existence of non-monetized sector and exclusion from GDP measurement (such as household activities by housewives).
3. Large shadow economy, such as informal (grey) and illegal (black) economy.
4. Unable to estimate or measure more accurately due to human resource constraints, financial and technical resource shortages.

In addition to such measurement issues, Nepal's GDP is low due to the following real issues:

1. Lower level of capital formation due to a lack of an investment-friendly environment.
2. Subsistence type of agriculture and other activities with poor technology adaptation and development.
3. Poor quality of human resources and infrastructure, with a higher cost of doing business.

4. Lower production-based or supply capacity of the economy due to premature deindustrialization.
5. Remittance-based consumption growth and increasing trade deficit due to rapidly growing imports and stagnated exports.
6. Political instability, policy inconsistency, and poor execution of the policies.
7. Lack of entrepreneurship-friendly social values and institutions leading to poor innovation and development.
8. Red tapism, i.e., process-based, time-consuming bureaucracy with large corruption and bureaucratic hurdles.
9. Drain of human resources, financial resources, and natural resources due to a lack of investment-friendly environment and facilities.
10. Frequent natural disasters such as landslides, droughts, floods, etc.

Conclusion:

National Income Accounting is very important for factual analysis and interpretation of the economy. Moreover, it is crucial for public policy making and for important economic decisions by the public authority. It is a tool for comparative analysis of different economies of the world. Every other indicator, like public expenditure, public revenue, public borrowing, money supply, deposits, credit to the private sector, imports, exports, investment, saving, etc., is compared as a percentage of GDP. It captures the real picture of the economy. So, NIA is a very important instrument for economic analysis. That's why different concepts of NIA have been developed. There are different methods of NIA to validate that the national income of a country is accurate. The increasing size of the shadow economy/black economy/informal economy is creating a problem in the actual accounting of the national income. Since economic policies of the state are based on national income data of a country, false reporting of national income may cause policy inefficiency or policy failure. So, the actual assessment of the national income of a country is very important, and there has been a gradual improvement in the NIA process.

Nepal Bank Limited: Historical Significance and Role in Nepal's Economic Development

Dr. Yadav Mani Upadhyaya
Lecturer
Tribhuvan University

1. Historical Context and Establishment

Nepal Bank Limited (NBL) is the first bank of Nepal, set up on Kartik 30, 1994 B.S. (November 15, 1937) under the Nepal Bank Act 1937, creating the foundation of the banking system in Nepal. Before NBL, financial transactions were entirely through moneylenders, traders, and informal networks, which were often exploitative and inefficient and discouraged the mobilization of savings, investment, and economic development. NBL was instituted by the government recognizing the need for a regulated financial system with authorized capital of Rs. 0.01 billion, issued capital of Rs. 0.00025 billion, and paid-up capital of Rs. 0.000842 billion with 60% government ownership and 40% private partnership. This was a beginning for public-private partnership in Nepal.

King Tribhuvan inaugurated the bank with the support of Prime Minister Juddha Shumsher Jung Bahadur Rana. In its early days, NBL faced many hurdles, such as uncertain support from the public, low financial literacy, and low levels of subscribed capital. Eventually, NBL applied itself to gain public confidence, obtain deposits, lend capital, and mature as a credible financial intermediary for the financial sector, which paved the beginnings of the modern banking system in Nepal.

2. Significance in Nepal's Banking History

The historical import of NBL is both symbolic and structural. It was the first commercial bank in Nepal, and it introduced Nepal to the idea of the formal finance system—the secure holding of deposits, transparent lending, and governance at an institutional level. Now, at more than Rs. 340.35 billion in total assets, NBL's growth

mirrors the economic ascension of the country from infamy to integration.

Every financial institution that spun off from it, including commercial banks, development banks, microfinance institutions, and even fintech, followed its model. NBL was the pioneer of branch banking in rural areas of the country where there was none, and NBL is the financial institution leading digitalization in the current era. NBL has been and remains the bridge between policy and practice.

More than simply a bank, NBL is a national institutional partner of the government (exemplified in a segment (use of the crude profit) of Rs. 0.054 billion in public finance management) and entrepreneurs, and the bank holds a conservative financial stability metric of 12.45% CAR, with NPAs never above 4.33% (Ashad 2081) strictly. NBL is not only an artifact of history but more directly a tenacious support for shaping the financial future of Nepal in a rapidly changing era.

3. Vision, Mission, Value, Goal and Strategy

The corporate vision of Nepal Bank Limited is *"to be the most preferred bank of the nation with complete banking solutions."* In the context of this vision, the corporate mission states that *"the bank will work closely with its customers to design, develop, and deliver banking solutions that continually meet the best interests of all stakeholders."* The bank embraces new technology, remains guided by an ethical stance in its product offerings, and is responsive in its dealings, trusting and upholding the best interests of the institution and its clients.

The core values of the bank, captured in the acronym BREED (Behave with Dignity and

Respect, Responsible, Ethical, Empower Employees, Devote for Innovations), defined as behaving with dignity and respect, being responsible and ethical, empowering employees, and devoting innovations, serve as guiding principles in shaping the organizational culture to support expectations for customer focus, innovation, and accountability.

In addition, NBL, consistent with its vision and mission, has created a primary goal of achieving secure and sustainable business growth with the intent to obtain a larger market share. The Bank aims to accomplish this target by striving to maintain operational efficiencies and customer service, raising human resource productivity, and enhancing its risk management system, all intended to sustain long-lasting stability and competitiveness in the banking industry.

To achieve its objectives, NBL has established six key corporate strategies. The bank's primary focus is strengthening business growth and profitability while also enhancing human resource management and organizational effectiveness. NBL is dedicated to creating technology-led transformation and developing digital customer engagement as a route to remaining competitive in a fast-paced financial landscape. Additional objectives include improving operational efficiency and customer

service, ensuring effective control, compliance, and risk management, and managing assets for medium- and long-term sustainability and growth.

4. A Glance at NBL in 1994 B.S. and 2081 B.S.

In the beginning, NBL operated on weak financial and human resources. It started with a paid-up capital base of Rs. 0.000842 billion and only 10 shareholders. It was only able to attract a deposit base of Rs. 0.0017 billion and extend loans of Rs. 0.00198 billion. At this stage, the workforce consisted of only 12 staff, which also presents an idea of the level of operations at the time of establishment.

Table 1 presents the financial summary of NBL. NBL reported total assets of Rs. 340.35 billion, total liabilities of Rs. 304.72 billion, and equity of Rs. 35.64 billion. The bank had earned interest income of Rs. 25.08 billion and net interest income of Rs. 8.63 billion for the period, meaning profit for the period was RS. 0.028 billion with earnings per share of Rs. 0.19. Total other comprehensive income indicated a net loss of Rs. 0.85 billion based off actuarial losses of Rs. 1.05 billion and losses from equity investments of Rs. 0.21 billion. Cash flow from operating activities totaled Rs. 14.10 billion, meaning the net increase in cash totaled Rs. 27.05 billion.

Table 1: Nepal Bank Limited Financial Summary of 2081 B.S.

Statement	Particulars.	Current Year (Rs. Bn)
Financial Position	Total Assets	340.35
	Total Liabilities	304.72
	Total Equity	35.64
Profit & Loss	Interest Income	25.08
	Net Interest Income	8.63
	Profit for the Period	0.028
	Basic & Diluted EPS	0.19
Other Comprehensive Income	Total Comprehensive Income	-0.85
	Actuarial Losses	1.05
	Loss from Equity Investments	0.21
Cash Flow	Operating Activities	14.10
	Net Increase in Cash	27.05
Changes in Equity	Total Equity	35.64
	Loss Attributable to Equity Holders.	0.85

Source: NBL 65th Annual Report, 2081/81

Table 2: Comparison and Analysis of NBL between its Early Years (1994 B.S.) and 2081 B.S.

Aspect	1994 B.S. (Inception Year)	2081 B.S. (Current Year, Rs. Bn)	Analysis/Remarks
Capital & Shareholders.	Paid-up Capital: Rs. 0.000842 Bn Shareholders: 10	Total Equity: 35.64	There has been enormous growth in capital and shareholder base, reflecting institutional expansion.
Deposits/Liabilities	Deposits: Rs. 0.0017 Bn	Total Liabilities: 304.72	A massive increase in deposits and borrowings shows growth in trust and customer base.
Loans/Advances	Loans: Rs. 0.00198 Bn	Net Interest Income: 8.63	Lending and interest operations have scaled tremendously.
Workforce/ Human Resources (Permanent Staff)	Employees: 12	2299	The company has grown from 12 employees to a full-fledged bank workforce, indicating operational expansion.
Assets	Total Assets: Rs. 0.0017 Bn approx.	Total Assets: 340.35	Assets have increased 200,000 times, showing enormous growth in scale and operations.
Profitability	Profit: Not specified	Profit for the Period: 0.028	Profit remains modest relative to scale, highlighting operational challenges or recent financial strain.
Earnings Per Share	Not applicable	EPS: 0.19	It provides insight into shareholder return trends.
Other Comprehensive Income	Not applicable	Total Comprehensive Income: -0.85	The statement reflects losses from actuarial and investment activities; a shift from simple accounting to complex financial reporting.
Cash Flow	Not applicable	Operating Activities: 14.10 Net Increase in Cash: 27.05	The company demonstrates strong liquidity management compared to modest initial cash operations.
Equity Movements	Not applicable	Loss Attributable to Equity Holders: 0.85	Modern equity management involves comprehensive reporting and shareholder accountability.

Source: NBL 65th Annual Report, 2081/81. Website: https://nepalbank.com.np/storage/financial-report/1742099419_1741945825

The table 2 presents the impressive expansion that has taken place at Nepal Bank Limited over the last nine decades. Paid-up capital grew from Rs. 0.000842 billion starting with 10 shareholders to total equity of Rs. 35.64 billion, suggesting an evolution in institutional size and scale. Deposits and liabilities expanded from Rs. 0.0017 billion to Rs. 304.72 billion,

indicating an establishment of trust and a large clientele. Loans and interest activities increased from Rs. 0.00198 billion to a net interest income of Rs. 8.63 billion, and total assets expanded from around Rs. 0.0017 billion to Rs. 340.35 billion, signaling tremendous growth and expansion of operational capability. Staff expanded from 12 to a full workforce

level, demonstrating the expanding operational capacity, and staffing more accurately represents operational size and scale. The profit for the period in 2081 B.S. is modest at Rs. 0.028 billion, while earnings per share provide a modest view of shareholder returns at Rs. 0.19. However, the other comprehensive income of -0.85 billion indicates that losses were incurred in the actuarial modifications recognized and investment operations that add complexities to financial reporting and management. Cash flows from operations of 14.10 billion and a net increase in cash of Rs. 27.05 billion suggest operational liquidity has improved, and the equity and currency reporting sections are further evidence of disclosures suggesting improved accountability and transparency.

Table 3: The Key Financial Highlights of the Bank

Description	Amount (Billion Rs.) (As per 2081/81)
Share Capital	14.694
Reserves and Funds	20.94
Deposit Liabilities	283.56
Investment	48.67
Loans and Advances	201.68
Net Interest Income	8.63
Operating Profit	0.68
Net Profit after Bonus and Tax	0.028
Non-Performing Loans (NPL)	4.33%
Capital to Risk-Weighted Assets Ratio (CRAR)	12.45 (%)

Source: NBL 65th Annual Report, 2080/81

Table 3 presents key financial highlights. The bank is well capitalized, with share capital of 14.694 billion and reserves of Rs.20.94 billion, providing a solid buffer for growth and stability. In addition, the high deposit liabilities (Rs.283.56 billion) indicate a high level of public confidence in the institution. The bank also effectively deploys its funds as evidenced by loans and advances (Rs.201.68 billion) and investments (Rs.48.67 billion). The organization recorded a net interest income of Rs.8.63 billion

and a reported net profit of Rs.0.028 billion, indicating strong operational functionality. In addition, the bank maintains extremely low non-performing loans (4.33%) and a capital requirements ratio (CRAR) of 12.45% in relation to capital adequacy. In summary, the organization displayed strong capitalization, profitability, and financial stability.

5. Role in Economic Development

Since its establishment in the year 1994 B.S. (1937 A.D.), NBL has greatly contributed to economic development in Nepal. NBL may have started small, but it was the first formal bank in a country that had only relied on informal money lenders and traders, helping mobilize savings and channel them into productive usages in the economy.

By 2081 B.S., NBL had become a significant financial institution, with total assets of Rs. 340.35 billion, total liabilities of Rs. 304.72 billion, and equity of Rs. 35.64 billion. The deposit and lending operations increased substantially, with net interest income reaching Rs. 8.63 billion. Cash flow from operating activities was Rs. 14.10 billion, yielding a net increase in cash of Rs. 27.05 billion and an overall improvement in liquidity management. Although profit for the period was modest at Rs. 0.028 billion, its earnings per share of Rs. 0.19 and its comprehensive income reporting are reflective of the changing era of financial management and accountability for the bank.

The growth of a bank over nearly nine decades is a synecdoche for the general trends within the economic development of Nepal. Over the same period, the bank's paid-up capital grew from Rs. 0.000842 billion to Rs. 146.940 billion, and reserves and funds grew from Rs. 0.000410 billion to Rs. 20.94 billion, while loans and advances grew from Rs. 1.326 billion to Rs. 201.68 billion. Likewise, deposit liabilities increased from Rs. 0.053 to Rs. 3,078.35709 billion, affirming both increased public confidence and a large customer base. Asset quality remained strong with a non-performing loan ratio of 4.99%, while the bank remained compliant with the capital-to-risk-weighted-assets ratio (CRAR) of 12.45%.

NBL has been a critical engine in the economic development of Nepal, taking household savings and effectively using them for productive investments, which has supported capital formation in productive areas of development. As of Ashad 31, 2081 (FY 2080/81), NBL had total deposits of Rs. 309 billion and lent Rs. 280 billion in loans and advances, thus demonstrating its central position in changing the public savings into credit for productive economic activity.

Through customized credit offerings, the bank has always been a supporter of agriculture, industry, trade, and infrastructure. The lending portfolio contains loans primarily aimed at small entrepreneurs, farmers, and small local businesses to increase productivity and contribute to market interactions. Infrastructure lending was also an important aspect of strategy where NBL has played an active role in important national projects by lending funds through trade and industry and committed to public infrastructure investments in a way that strengthens the pillars of national economic growth.

In addition, NBL's role in supporting entrepreneurs and jobs—especially for women and youth—has maintained an inclusive aspect of growth. With microfinance products and loans aimed at the SME market, the bank has supported people starting and expanding their enterprises in support of its mission of financial inclusion and social responsibility.

NBL acted as a strategic partner to the government in executing national economic planning. It manages government deposits, facilitates tax collection, and provides lending proceeds for government programs. For example, government transactions had a profit of Rs. 0.054 billion in FY 2080/81, which again demonstrates the importance of an operational role within public financial management. By acting as the intermediary between fiscal policy and grassroots implementation, NBL ensures that key national development priorities are turned inward in the form of economic activity.

Finally, the net profit of Rs. 3.77 billion quoted in FY 2081/82 (before actuarial loss and other comprehensive income adjustments) showcases

the capability of NBL to remain operational while reinvesting in the economy. The bank's adherence to Basel III requirements at a capital adequacy ratio of 12.45% (As of FY 2080/81) ensures that while fully able to do developmental lending, it is demonstrably financially able to do so. NBL has fulfilled its public service obligation to support the Nepalese economy through its long history as a commercial bank for 80 years, something that will go on unimpeded into the future.

6. Contribution to Economic Progress

Bearing in mind that NBL, it has played an integral role in the economic development of Nepal. By formalizing banking services in an economy reliant on moneylenders and informal traders to fulfill banking services, NBL created the opportunity to mobilize household savings and diverted those savings to productive income-generating uses. This initiated a process of capital formation, allowed families to invest, and generated economic opportunities in fundamental income-generating sectors, such as agriculture, industry, trade, and infrastructure.

Over the years, NBL has supported economic development by supplying loans and advances to small entrepreneurs, farmers, and local businesses that facilitated further productivity and expanded their market base. The financing of public infrastructure and industrial development has also reinforced the country's economic framework; NBL has supported government transactions (from tax collection to transferring funds for development programs) that have supported national priorities for economic development.

Besides, NBL has assisted youth and women in building economic stability through its targeted microfinance programs and SME loans that have generated jobs and stimulated entrepreneurship. NBL has a singular commitment to liquidity management and financial stability, ensuring compliance with regulatory requirements and increasing its asset base so it can continue to sustain operations and reinvest in the economy.

NBL's contribution has been much more than traditional banking: it has played an integral role in building public trust in formal financial

institutions by mobilizing savings, providing productive credit, supporting infrastructure development, and creating inclusive economic growth that has shaped the development of Nepal's economy over the past eighty years.

7. Evolution and Reforms

Although NBL was originally conceived as an institution controlled by the state, it has remade itself to stay relevant in Nepal's increasingly liberalized and competitive banking environment. After the sector's deregulation in the 1980s and 1990s, NBL evolved from its monopoly state into one of more than two dozen commercial banks competing within a financial sector.

An important part of this evolution has been NBL's focus on enhancing its digital banking and modernizing its operations. NBL's corporate strategy clearly outlines its approach to "technology-driven transformation and digital customer engagement," which is evidenced by real data: fee and commission income increased to Rs. 1.34 billion in FY 2080/81 from Rs. 1.02 billion in FY 2079/80—representing increased adoption of digital channels as well as remittances and enhanced value-added financial products.

The bank has also shown strength in handling financial turbulence. Despite pressure in the sector, the NBL has maintained a capital adequacy ratio (CAR) of 12.45%, well above the regulatory minimum of 11.50% set by the Nepal Rastra Bank (NRB). The non-performing assets (NPA) ratio has remained stable between 2.44% and 4.33% for the past five years, which shows prudent risk management. NBL has taken a conservative provisioning approach by booking Rs. 11.0 billion in loan loss provisions mandated by NRB, which is significantly above the Rs. 7.09 billion required under NFRS, and this further builds upon the buffer against future defaults, including from the economic consequences of the Covid pandemic.

8. Challenges and Opportunities

NBL faces significant present-day challenges, despite its legacy and size. Intensifying competition from nimble private banks and digital banks, as well as governance and strategic

challenges, has shaken investor confidence. The effect is shown by a drop in earnings per share (EPS) from Rs. 23.39 in FY 2079/80 to Rs. 0.19 in FY 2080/81, due to losses from employee benefit plans and changes in other incomes, leading to a total profit loss of Rs. 0.965 billion.

Furthermore, while NPA ratios may appear contained, the impairment charge for loan losses shocked area banks at Rs. 4.76 billion, being entirely below the prior year's roll-back of this account of Rs. 1.11 billion, or about four times the previous year's calculated risk exposure adjustments.

Nonetheless, there remain significant opportunities. NBL's branch distribution across the country, recognized brand, and total assets of Rs. 399.32 billion at FY 2081/82, collectively provide a great platform for innovation. Even greater than hoped was the fee-based income of Rs. 1.34 billion, signaling fulfillment that income diversification beyond interest margin is possible.

Guided by its vision—“To be the most preferred bank of the nation with complete banking solutions”—and its BREED values, NBL is strategically aligning toward inclusive, technology-enabled, and resilient growth.

9. Institutional and Policy Contributions

NBL has been instrumental in establishing modern banking as an institution in Nepal. It introduced concepts, such as consistent practices around deposit accounts, loan disbursement procedures, and bookkeeping, that most Nepalis at the time rarely knew. One of its significant legacies has been in facilitating financial inclusion. By strategically expanding branches into urban areas and rural areas, NBL made banking services available to farmers, small entrepreneurs, and local businesses. This democratization of finance-built capacity for marginalized groups encouraged greater engagement in the economy. Over the years, NBL changed its policies to reflect technological innovations, changing market conditions, and global finance standards. NBL embraced digital technology early compared to other state-linked institutions and consistently updated its business framework to remain

relevant and comply with Nepal Rastra Bank (NRB) directives. Importantly, NBL helped build public confidence in formal financial institutions—which is a critical precondition for developing the banking sector in Nepal.

10. What's next for NBL

Moving forward, NBL plans to enhance its reputation as a contemporary, inclusive, technology-based financial institution. Some of the focus areas will be expanding digital banking, increasing operational efficiencies, and diversifying the income model through fee-based and value-added financial products. The bank intends to increase financial inclusion by reaching rural and underserved communities, as well as SMEs and those engaged in entrepreneurship, especially youth and women.

NBL is also expected to continue partnering with the government on the government's development agendas, infrastructure financing, and public-sector financial management, while maintaining risk management and compliance. Overall, NBL plans to use its experience, established branch networks, and growing digital skills to stay profitable, adapt to economic changes, and help improve Nepal's economy in the long run.

11. Conclusion

As the country's first commercial bank, NBL has played a seminal role in the country's financial and economic history. Today it is a prominent major financial institution with total assets that have exceeded Rs. 340 billion since 2080 with varying levels of active deposit mobilization, lending, and investment. In nearly nine decades, NBL has not only achieved financial scale but also nurtured public trust, mobilized savings, and allocated savings into productive economic activities across agriculture, industry, trade, and infrastructure.

In addition to being a commercial bank, NBL has played an important role in financial inclusion, entrepreneurship, and the generation of employment opportunities, particularly for youth and women. At the same time, NBL has been a partner to the government in implementing certain aspects of fiscal concerns and the economic development of the country.

The modern principles of banking, operational technology, and regulatory standards have contributed to NBL's resilience and adaptability in the competitive high-level financial system.

Despite today's challenges like more competition, changing profits, and pressure on asset quality, NBL's solid capital, wide branch network, and variety of services will keep helping economic growth in Nepal. The bank's vision, mission, and values guide its position as a significant contributor to the country's financial system, bridging policy and practice, supporting inclusive growth, and playing an important role in modernizing and stabilizing the Nepalese economy.

References

- Bista, D. B. (1990). *Fatalism and Development: Nepal's Struggle for Modernization*. Kathmandu.
- CORE. (2025). *Banking System Development in Nepal*. Retrieved from <https://core.ac.uk/>
- Investopaper. (2020, July 20). *History of Modern Banking in Nepal*. Retrieved from <https://www.investopaper.com/news/history-of-modern-banking-in-nepal/>
- Kathmandu School of Law Review. (2024). *Assessing Impacts of Banks and Financial Institutions Act in Nepal*. Kathmandu: Kathmandu School of Law Review.
- Khwopa Journal. (2024). *Corporate Governance Issues in Nepalese Banks and Finance*. Bhaktapur: Khwopa Journal.
- Nepal Bank Limited. (2025). *History*. Retrieved from <https://www.nepalbank.com.np/history>
- Nepal Bank Limited. (2024). *Financial Reports*. Retrieved from <https://nepalbank.com.np/reports>
- Nepal Bank Limited. (2023). *NBL in Brief*. Retrieved from <https://nepalbank.com.np/nbl-in-brief>
- Nepal Bank Limited. (2025). *Success Stories*. Retrieved from <https://www.nepalbank.com.np/digital/success-stories>
- Nepal Rastra Bank. (2022, April). *Optimal Number of Banks and Financial Institutions in Nepal*. Retrieved from <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/04/>

Optimal-Number-of-Banks-and-Financial-Institutions-in-Nepal.pdf

Nepal Rastra Bank. (2024, November 19). *Annual Report 2080-81 (Nepali)*. Retrieved September 26, 2025, from <https://www.nrb.org.np/category/annual-reports/annual-reports-nepali/>

Nepal Rastra Bank. (2024). *Financial Literacy for Increasing Sustainable Access to*

Financial Services. Kathmandu: Nepal Rastra Bank.

New Business Age. (2020, March 3). *Nepal Bank Limited: Towards Sustainability and Prosperity*. Retrieved September 26, 2025, from <https://newbusinessage.com/news/38119/nepal-bank-limited-towards-sustainability-and-prosperity/>

Nepal: The Country of Challenges or Opportunity?

Bhuvanesh Yadav
Deputy Manager
Nepal Bank Limited

Introduction

This article explores major challenges facing Nepal today in governance, economy, infrastructure, climate and society and then turns to the opportunities that the country possesses: hydropower, tourism, digital economy, youth energy, geographic advantage. Finally, it reflects on how lessons from other mountainous countries may guide Nepal's path forward.

Challenges Constraining Nepal's Growth

While Nepal is endowed with significant natural, human, and strategic assets, these advantages are tempered by a set of structural, institutional, and environmental uncertainties. If these issues are not addressed, then it could limit the country's growth trajectory and even amplify risks in the social, economic, and geopolitical spheres. The following are the major vectors of uncertainty or challenges:

Political Instability and Governance Challenges

One of the most fundamental sources of uncertainty in Nepal is its political-governance environment. Frequent changes in coalition governments, party realignments, and no leadership turnover pattern in parties and state mechanism have been common. This churn undermines policy continuity; direction change and then widespread slows reform momentum. Persistent governance weaknesses, political instability and corruption depress the country's long-run growth potential along with confidence of people and state.

Such instability discourages investors who seek a stable and predictable environment, impedes the implementation of long-term strategies, and reduces public-sector effectiveness.

Historical evidence shows that in Nepal the average real GDP growth from 1996 to 2023 was only 4.2 % per year, despite ambitious targets. Infrastructure rollout and institutional reform face serious headwinds. For citizens, this translates into delayed services and stalled public works; for businesses, it raises project risk, cost uncertainty, and longer timelines finally hits payback of investment and return.

Economic Slowdown and Investor Sentiment

The impact of governance and institutional fragility is evident in Nepal's economic performance. While progress has been made in poverty reduction and human capital development, overall growth has remained modest relative to potential and peer countries. According to the World Bank, Nepal's GDP growth is projected to fall sharply to 2.1% in FY 2025/26, a major downgrade from earlier forecasts of 5.2%, due to heightened political instability, declining investor confidence, and weak tourist inflows.

Other contributing factors include limited private investment, poor export performance (exports only around 6.9% of GDP), infrastructure bottlenecks, and a large grey economy that accounts for nearly 40% of GDP, reducing formal revenue and investment capacity. In addition, inconsistent reforms and policy failures have not translated into tangible, people-level improvements, creating frustration and distrust. OECD analyses highlight that weak governance, fragmented decision-making, and poor regulatory environments continue to discourage both domestic and foreign investors.

Recent Gen Z protests in 2025 have further deepened social unrest, leading to temporary closures and layoffs in hotels, restaurants, and

other businesses, intensifying the slowdown. Rising non-performing assets (NPAs) and financial sector vulnerabilities show how social and fiscal stress can reinforce one another.

Infrastructure and National Pride Project Delays

Nepal has embraced ambitious infrastructure goals via its “National Pride Projects” (NPPs) large-scale roads, airports, hydropower plants, and irrigation schemes meant to accelerate development. Execution has been uneven. For example, significant delays persist on key road-corridor segments, with average physical progress for some projects at only 58 %. Land disputes, difficult terrain, contractor performance, weather risks, and bureaucratic delays are common causes.

Situation of following NPPs speaks itself about the delays: -

Corridor	Approx. Length (km)	Start Year	Progress (2025)	Main Delay Causes
Postal Highway (Hulaki Rajmarg)	1,792	2007	75–80%	Land, flood, contractors
Mid-Hill Highway (Madan Bhandari Highway / Pushpalal Lokmarga)	1,776	2007/08	70%	Terrain, budget, bridges
Kathmandu–Terai Expressway	72.5	2017	60–65%	Design, land, funds
Kaligandaki Corridor	435	2010s	70%	Terrain, snow, funds
Karnali Corridor	362	2010s	65–70%	Terrain, remoteness
Koshi Corridor	162	2010s	60%	Landslides, contracts

Why these corridor matters for timely completion. This can be briefed here in a tabulated way: -

Corridor (NPP)	Importance / Strategic Role
Postal Highway (Hulaki Rajmarg)	Strengthens connectivity across the Terai belt (Provinces 1–7); improves access to Indian border towns, supports agriculture, trade, and logistics, and eases traffic on the East–West Highway.
Mid-Hill Highway (Madan Bhandari / Pushpalal Lokmarga)	Connects hill districts across Nepal; promotes balanced regional development, boosts rural tourism and local trade, and provides an alternative to the Terai highway in case of natural or political disruptions.
Kathmandu–Terai/ Madhesh Expressway (Fast Track)	Reduces Kathmandu–Terai travel time from 6 hours to under 1 hour; crucial for economic integration, rapid transport of goods and people, and development of the proposed Nijgadh International Airport.
Kaligandaki Corridor	Links Korala (China border) to Butwal (India border) — a vital north–south trade route; enhances cross-border commerce, hydropower access, and tourism in Mustang and Gandaki Province.
Karnali Corridor	Connects remote Karnali Province to the national road network; improves market access, healthcare and education in one of Nepal’s least developed areas; also links to China (Hilsa)-Humla-Taklakot-Kailash Mansarowar for potential trade and tourism. Highvalue herbal resources like Yarchagumba if commercially invested and traded can promote inclusive economic development nationwide.
Koshi Corridor	Provides a direct north–south route from Kimathanka (China) to Biratnagar (India); boosts trade, hydropower, and tourism in this Province and serves as an alternate international trade corridor.

Nepal's key road corridors are essential for improving national connectivity and regional balance. They link the mountains, hills, and Terai, strengthening trade routes with India and China. These projects promote economic growth, tourism, and social integration across the country.

Natural Disasters and Climate Vulnerability

Nepal's geography comes with high exposure to natural hazards: steep slopes, glacial lakes, floods, landslides, and rapidly changing weather patterns. Floods and landslides have caused damage equivalent to 0.8 % of GDP. Climate change further exacerbates risks: shifting monsoons, glacial retreat, and extreme precipitation threaten agriculture, infrastructure, and energy systems.

Failure to build climate-resilient infrastructure means recurring setbacks, higher costs, and increased operating risks for businesses. For governments, budgets are diverted to repairs rather than new investment.

Also, our country is not much focused to grab the climate financing as it contributed least to climate change and often suffered the most from its impacts. Our country lacks strong project proposals, clear coordination among agencies, and adequate data systems to meet international funding criteria. Complex procedures, limited negotiation capacity, and bureaucratic delays also hinder approval of projects.

Youth Unemployment and Social Challenges

Nepal's young population presents a potential demographic dividend if productively engaged. Yet overall unemployment is 12.6 %, with youth aged 15–24 experiencing 22.7 % unemployment. Roughly 35.7 % of youth are “not in employment, education or training,” and approximately 82 % of the workforce is informal, lacking security or social protection.

Youth frustration is rising, with protests in September 2025 highlighting dissatisfaction with joblessness, corruption, and inequality. Without meaningful engagement, Nepal risks brain-drain, migration, unrest, and wasted human capital. Key policy levers include fostering sectors that absorb youth labor, upgrading skills training, and promoting entrepreneurship.

Countries such as Japan, Singapore, and Turkey experienced rapid economic growth after the 1970s by capitalizing on their demographic transitions. In Japan, investing in high-tech industries, advanced manufacturing, and education to create a highly skilled workforce, alongside export-led industrialization. In the same way in Singapore, prioritizing human capital development, vocational training, and foreign investment to generate employment in manufacturing and services, entry point business, regional centers for various multinational. Similarly, in Turkey implementing structural reforms, expanding manufacturing, and improving education access to absorb a growing young workforce, tourism.

Nepal, in the 1970s, had a similar youthful demographic pattern, but it failed to leverage this advantage due to limited industrialization, low investment in education and skills, weak infrastructure, and political instability.

These nations leveraged favorable demographic patterns with a high proportion of working-age population relative to dependents to accelerate growth. Nepal, with a similarly youthful population today, could emulate these strategies by aligning education, skills development, and labor market policies with growth sectors, including technology-driven industries, to turn its demographic potential into a sustainable economic advantage.

Regional and Geopolitical Risks

Nepal's location between India and China presents both opportunities and risks. Trade and transit rely on Indian infrastructure and policy, exposing Nepal to external dependency. Strategic positioning can only become an advantage if Nepal invests in infrastructure, diversifies trade linkages, builds autonomous capacity and structural policy level reform for conducive business environment.

Frequent Government Changes

Nepal has experienced frequent changes in government since the adoption of the federal constitution in 2015, there have been 15 different prime ministers over 10 years (2015–2025) with multiple prime ministers serving short terms with different political party alliances. This

instability disrupts policy continuity, delays reforms, and undermines investor confidence, making long-term planning and project execution challenging on the ground of weak law and order along with weak governances.

Corruption and Governance Weakness

Nepal continues to face significant corruption challenges. In the 2024 Transparency International Corruption Perceptions Index, Nepal ranked 120th out of 180 countries, reflecting governance weaknesses in public administration, procurement, and enforcement of regulations. Corruption increases costs, discourages investment, and exacerbates social inequalities, regional disparity gender wise inequality and access.

Low Human Development and Social Inequalities

Despite improvements in education and health, Nepal's Human Development Index (HDI) remains 0.602 (medium human development), below the South Asian average. Inequalities based on geography, gender, ethnicity, and caste persist, limiting the equitable distribution of growth and amplifying social risks if not addressed.

Opportunities: Harnessing Nepal's Potential

Despite challenges and uncertainties, Nepal possesses significant opportunities to pursue higher-growth, inclusive development.

Hydropower Development

Nepal possesses an estimated around 83,000 MW of hydropower potential, of which about 40,000 MW is considered technically and economically feasible. Yet as of 2025, the installed capacity stands at roughly 3,256 MW, representing only 7.5 % of the viable potential.

Hydropower has become a key pillar of Nepal's energy and export strategy, contributing to foreign exchange earnings, industrial expansion, and regional energy cooperation. Power trade with India and Bangladesh has grown steadily under bilateral and regional grid agreements, signaling a positive shift toward energy diplomacy and market diversification. Some of Nepal's significant hydropower developments include: Upper Tamakoshi (456 MW), Upper

Karnali (900 MW), Arun III (900 MW) Upper Trishuli I (216 MW), and Budhi Gandaki (1,200 MW) and West Seti–SR6 Corridor (1,200 MW combined).

Selling Conditions and Regional Trade

Nepal currently sells surplus electricity to India through a competitive market model at an average rate of INR 4.0–6.0 per kWh, depending on demand and season. Export agreements with Bangladesh are in progress, and regional trade frameworks such as the BBIN initiative offer long-term potential. However, export volumes fluctuate due to seasonal surplus, grid constraints, and approval processes in importing countries.

Future Probability and Outlook

With favorable policies, cross-border transmission lines, and foreign investment, Nepal could export over 10,000 MW by 2040, generating billions in annual revenue. Yet realizing this depends on regulatory stability, project completion rates, and regional market access. Efficient water management, public–private partnerships, and climate resilience will determine the probability of sustained hydropower-driven growth.

Conclusion

Hydropower remains Nepal's most strategic economic asset. Strengthening investment climate, transmission infrastructure, and power-trade diplomacy can transform Nepal from an energy-surplus nation into a regional electricity exporter, fueling long-term economic self-reliance and sustainable development.

Tourism Revitalization and Diversification

Tourism remains a vital pillar of Nepal's economy, with international arrivals in 2023 reaching approximately 1.014 million. However, the sector is heavily concentrated in classic trekking hubs such as the Annapurna and Everest regions, making it vulnerable to natural disasters, political instability, and global shocks. This highlights the urgent need to diversify tourism offerings across multiple sectors, including adventure, nature, trekking, rafting, extreme sports, wellness, and religious (Dharmik) tourism.

Nature & Eco-Tourism: Nepal's biodiversity and scenic beauty are major attractions. Protected areas like Chitwan National Park, Sagarmatha National Park, and Shey Phoksundo Lake allow wildlife safaris, birdwatching, and trekking, promoting sustainable tourism. Sites like Pathibhara in eastern Nepal and Barakhshetra in Sunsari combine natural beauty with spiritual significance.

Religious (Dharmik) Tourism: Nepal's rich spiritual heritage offers immense potential. Key sites include: Janaki Bhumi, Janakpur, Pashupatinath Temple, Kathmandu, Muktinath, Mustang, Lumbini, Rupandehi, Budhanilkantha Temple, Kathmandu, Barakhshetra, Sunsari, Gosaikunda, Rasuwa, Pathivara Temple, Taplejung, Kalinchok Bhagwati Temple, Dolakha, Budhasubba Temple, Dharan. In the same way other natural sites include: Koshi Tappu Wildlife Reserve, Sunsari, Dhankuta Hill Town, Red Panda Habitats, Ilam and Taplejung (Koshi Province) are Emerging eco-tourism attractions promoting conservation-linked tourism.

Digital Economy and Entrepreneurship

Digital transformation offers pathways to leapfrog infrastructure constraints. IT services, fintech, e-commerce, and remote work can boost employment, productivity, and global market integration. As per a 2022 study by Institute for Integrated Development Studies, Nepal's IT service export industry was valued at about US\$ 515 million, equivalent to around 1.4 % of GDP in 2022. Thus, Nepal's growing digital economy presents a clear opportunity to drive economic growth by leveraging IT services, fintech, e-commerce, and remote work. With its expanding talent base and rising global demand, the country can significantly increase exports, employment, and productivity.

Strategic Planning and Institutional Reforms

Institutional quality and strategic execution are decisive. Strengthening planning bodies, reducing political interference, improving project execution, promoting transparency, and fostering private sector engagement are critical. Effective institutions raise the odds of turning opportunity into realized growth..

Youth Empowerment Initiatives

Scaling training, vocational programmers, entrepreneurship support, and innovation pathways can transform Nepal's demographic dividend into a productivity dividend. Addressing migration drivers and promoting inclusivity, especially for women, is essential.

Geographical Advantage

Nepal's position between India and China can be leveraged to become a transit hub, energy exporter, tourism gateway, and trade link. Investments in transport, logistics, cross-border agreements, and trade facilitation are key to converting geographic constraints into strategic assets.

Comparative Insights: Lessons from Developed Mountainous Countries

Switzerland: Built an innovation-led economy with strong institutions, skilled workforce, diversified manufacturing, infrastructure, and political stability.

Austria: Achieved prosperity through diversified industry, high-quality infrastructure, stable governance, and integration with European markets.

Bhutan: Prioritized sustainable development, hydropower exports, eco-tourism, stability, and human capital development — a Himalayan example of deriving value from natural assets.

These cases show that geography need not determine outcomes; governance, infrastructure, human capital, and innovation matter most.

Agricultural Modernization and Value-Chain Development

Agriculture remains the backbone of Nepal's economy, employing nearly two-thirds of the population. To boost productivity and income, Nepal must shift from subsistence farming to commercial and market-oriented agriculture.

Modernization and Commercialization

Expanding irrigation, mechanization, and high-yield crop varieties can raise output. Promoting commercial farming, cooperatives, and agro-entrepreneurship like Israel professionalism

of Agriculture will help to create agro-entrepreneurship in our country.

Rural-to-Market Linkages

Strong rural connectivity, collection centers, cold storage, and transport networks are vital to link farmers with urban and export markets. Digital platforms and cooperatives can reduce middlemen and ensure fair pricing.

Processing, Packaging, and Branding

Developing agro-processing industries adds value to local produce, while modern packaging, branding, and quality certification can enhance competitiveness. Products like tea, coffee, honey, and spices can be branded as premium Nepali goods in global markets.

Outcome

Through modernization, commercialization, and efficient value chains, Nepal can increase rural incomes, ensure food security, generate employment, and build a sustainable, export-oriented agricultural economy.

Banking, Finance, and Capital Market Expansion

Nepal's banking and financial sector offers opportunities to support private investment and entrepreneurship. Strengthening credit access, promoting microfinance, digital banking, and capital market development can mobilize domestic savings, improve financial inclusion, and fund critical infrastructure and SME growth.

Manufacturing and Industrial Development

Nepal has strong potential to revitalize its manufacturing and industrial base, which remains underutilized despite favorable geography and a growing labor force. Focusing on niche manufacturing, agro-based processing, and light industries can reduce import dependence, generate employment, and diversify the economy beyond hydropower and tourism.

With investment in industrial zones, skills development, and modern logistics infrastructure, Nepal can attract foreign direct investment (FDI) and enhance export competitiveness in products such as textiles,

footwear, processed foods, herbal products, and pharmaceuticals.

Notable Idle or Underperforming Industries

Several key industries established in earlier decades are now closed or operating far below capacity due to mismanagement, outdated technology, and weak policy continuity:

- Hetauda Textile Industry – once a major textile producer, now idle; could be revived through modernization and private partnership.
- Biratnagar Jute Mills – Nepal's first industrial establishment, now defunct; revival possible through export-oriented jute and fiber processing.
- Janakpur Cigarette Factory – non-operational; can resume with updated equipment and domestic market restructuring.
- Bansbari Leather and Shoe Factory – closed despite market demand; could create jobs through modernization and branding.
- Hetauda and Udayapur Cement Plants – partially operational; efficiency upgrades could increase output and reduce imports.
- Birgunj Krishi Aujar Factory (Agricultural Tools Factory) – designed to produce farm equipment, but now largely inactive; revival could support Nepal's agricultural modernization by manufacturing low-cost tractors, plows, and irrigation tools domestically.

Possibilities for Revival and Growth

Reactivating these industries offers strong economic potential through:

- Public–Private Partnerships (PPPs) for investment and management efficiency.
- Modern technology transfer to boost productivity.
- Integration with agro-value chains for rural industrialization.
- Tax incentives, infrastructure support, and export promotion policies.

- Use of renewable energy and digital automation to lower costs and attract investors.

Conclusion

Reviving idle industries like Birgunj Krishi Aujar, Bansbari Leather, and Biratnagar Jute can generate employment, enhance domestic production, and strengthen Nepal's industrial independence. A stable policy environment, focused investment, and modernization can transform Nepal into a regional hub for light manufacturing and agro-industrial innovation.

Mineral Resources, Mining & Petroleum Exploration in Nepal

Nepal possesses vast natural wealth beneath its mountains and plains ranging from valuable minerals to medicinal herbs. Proper exploration and utilization of these resources could transform Nepal's economy, reduce imports, and create a foundation for industrial and rural development.

Mineral Wealth

Nepal is endowed with rich mineral deposits such as limestone, magnesite, copper, iron, gold, and rare earth elements, most of which remain largely untapped. With efficient policies and technology, these could fuel industries like cement, steel, and construction, reducing reliance on imports and generating employment.

Major Mineral Findings:

- Limestone: Udayapur, Dang, Sindhuli
- Magnesite: Dolakha (Kharidhunga)
- Iron: Thoshe, Phulchoki, Nawalparasi
- Copper: Okhaldhunga, Sankhuwasabha
- Gold: Western rivers and Siwalik hills
- Rare Earths: Traces found in several hill regions

Petroleum Breakthrough

A major petroleum and natural gas discovery in Jaljale, Dailekh has confirmed over 1.12 billion cubic meters of methane gas, with potential reserves estimated in the hundreds of billions across multiple wells.

If commercial extraction proves viable, it could:

- Reduce Nepal's fuel import dependency
- Create jobs and boost local industries
- Generate foreign exchange earnings
- Stimulate industrial and energy-based growth

Learning from Gulf Nations

Countries like Saudi Arabia, Qatar, and the UAE turned their natural resource wealth into long-term development by:

- Building world-class infrastructure
- Investing heavily in education and technology
- Diversifying industries beyond oil

Nepal could follow a similar path — using petroleum revenues to fund modernization, infrastructure, and human capital development.

Estimated Longevity

If extraction is managed efficiently, Nepal's petroleum reserves could sustain national demand for 30–40 years, depending on recovery rates and consumption patterns. This window must be used wisely to build renewable alternatives and sustainable industries.

Jadibuti (Herbal) Possibilities

Beyond minerals and petroleum, Nepal's biodiversity holds another priceless resource medicinal herbs (Jadibuti). Nepal's unique geography, ranging from tropical plains to alpine zones, supports over 6,500 species of flowering plants, of which more than 700 are medicinally valuable.

Major Herbal Regions & Products:

- High Himalayas: Yarsagumba, Jatamansi, Kutki, Panchaule
- Mid-Hills: Timur, Sugandhawal, Chiraito, Kurilo
- Terai & Siwalik: Ashwagandha, Tulsi, Sarpagandha, Lemongrass

If systematically harvested, processed, and exported, the Jadibuti sector could:

- Generate high-value exports

- Support rural livelihoods and small enterprises
- Promote Ayurvedic and natural health industries
- Enhance Nepal's global image in green and organic products

Risks of Delay

If Nepal fails to utilize these resources effectively, it may face:

- Continued dependency on imports
- Loss of economic opportunity and revenue
- Decline in value of fossil fuels with renewable transition
- Risk of foreign control in extraction industries

Way Forward

To responsibly harness these resources, Nepal should prioritize:

- Modern extraction technologies
- Transparent and strong regulations
- Environmental safeguards and rehabilitation
- Research and training in geology, petroleum, and herbal science
- Community participation and benefit-sharing
- Promotion of eco-friendly industries and value-added Jadibuti exports

Conclusion

With balanced development of minerals, petroleum, and herbal resources, Nepal can shift from an import-based to a self-reliant and resource-driven economy. Strategic planning, innovation, and environmental responsibility will be key to transforming these natural assets into lasting national prosperity.

Conclusion: Navigating Nepal's Path Forward and way ahead

Nepal stands at a pivotal crossroads, where challenges and opportunities coexist in a delicate balance. The country faces political instability, governance weaknesses, infrastructure delays, climate vulnerability, youth unemployment, and external dependencies, all of which create

a complex environment of uncertainty. At the same time, Nepal possesses abundant natural resources, a youthful workforce, untapped vast hydropower potential, tourism opportunities, a growing digital economy, strategic geographic location, and fertile agricultural land that can serve as engines of growth.

To transform these opportunities into tangible outcomes, Nepal must focus on:

- Political and institutional reforms with stability to ensure policy consistency, reduce governance-related inefficiencies, and implement newly introduced digital governance, client friendly tax system reforms and other policies related to conducive business environment and good governance with transparency.
- Timely infrastructure investments in transport, energy, logistics, and connectivity with new budget allocations including NPR 105 billion for multimodal infrastructure and a podway alternative for Kathmandu-Hetauda corridor which helps at the time of geographical and natural hazards.
- Scaling hydropower production and promoting energy exports — highlighted by Nepal's first electricity export to Bangladesh (40 MW) via India's grid in 2025.
- Youth skills development and generation of meaningful employment — supported by digital competency trainings for community learning centers and concessional government financing for startups at 3 % interest.
- Leveraging the digital economy for entrepreneurship and innovation — enabled by the government's Digital Banking strategy, cashless economy pushes and reforms for fintech & MSME finance.
- Diversifying tourism and promoting sustainable development — with policy support for hybrid tourism, ecoadventure packages and incentives for resort industry investment.
- Modernizing agriculture through irrigation, mechanization, value chain enhancement, and linking with agroprocessing zones in the

national budget priorities can reduce import which reduces BOP Gap and make drastic and high volume based export.

- Expanding banking, finance, and capital market access — via the new Integrated National Financing Framework (INFF) which deepens credit to MSMEs, introduces outcome-linked lending and strengthens digital finance inclusion.
- Advancing mineral & petroleum resource development — leveraging new findings in gas/methane reserves and mineral sectors, while ensuring environmental safeguards and value-added domestic industries.
- Enhancing geographic connectivity and trade integration — supported by recent trade port landport developments and simplified crossborder transit protocols.
- Building climate resilience and strengthening disaster preparedness — aligned with the Asian Development Bank (ADB) \$2.3 billion strategy for green and job-rich growth through 2029.

By strategically addressing these challenges and investing in its people, education, infrastructure, agriculture, transport systems, digital capabilities, and emerging resources, Nepal can transform uncertainty and challenges into opportunity. With coherent policies, stronger institutions, and sound economic management, the nation can harness its latent advantages to foster sustainable, inclusive, and resilient growth. A long-term vision that prioritizes innovation, connectivity, and human capital will enable Nepal to build a prosperous, developing to developed Nepal and self-reliant future for generations to come.

References

OECD Reports

Nepal Rastra Bank Reports

Nepal Rastriya Yojana Ayog Reports

World Bank. “Nepal’s Growth Rebounds Amidst Low Private Investment.” 2024.

World Bank – Nepal Country Overview. 2025.

The Kathmandu Post. “Nepal’s long-term growth may stall below 4 percent, World Bank warns.” 2025.

Outlook India. “Deciphering The Gen-Z Revolution In Nepal.” 2025.

India Today. “Nepal | Gen Z rebellion.” 2025.

World Bank. “Nepal Development Update.”

NDTV. “Nepal Gen-Z Protests: Economic Woes, Corruption, Digital Crackdown.” 2025.

New Business Age. “Nepal’s Gen-Z Protests – Youth Demand Change!” 2025.

Chakravarty, S., Lundberg, M., Nikolov, P., Zenker, J. “Vocational Training Programs and Youth Labor Market Outcomes: Evidence from Nepal.” 2020.

Khadka, D. B. “Hydro Potential and Present Status of Hydropower Development in Nepal: A Review.” 2025.

Asian Development Bank. “ADB makes 4.4 % GDP growth forecast for Nepal.” 2025.

Clickmandu. “Tourism industry faces losses from Gen-Z protests.” 2025.

World Bank. “Nepal’s Growth Rebounds Amidst Low Private Investment.” 2024.

Kathmandu Post / Nepal UK. “World Bank lowers Nepal’s economic growth projection due to political unrest.” 2025.

Other Various Newspapers, Social Medias, Websites and references

Nepalese Payment System: Coinage to Digital Currency

Pushkar Raj Bhattarai
Deputy Director
Nepal Rastra Bank

The Evolving Landscape of Payment Systems in Nepal

Payment systems are the backbone of a modern economy, facilitating the circulation of money and enabling efficient transactions. According to the Bank for International Settlement (BIS), a **payment system** is defined as a set of instruments, banking procedures, and typically interbank funds transfer systems that ensure the circulation of money. It includes the systems, networks, payment instruments, and other arrangements that move funds between accounts held at different financial institutions. A **payment instrument** itself is "Any instrument that allows the holder/user to transfer funds" , or "A tool or a set of procedures enabling the transfer of funds from a payer to the payee". The evolution of Nepal’s payment system reflects a significant journey from basic currency to sophisticated digital platforms.

Historical Development of Currency

The history of currency in Nepal begins with the development of coins and notes.

Coins

The earliest coins in Nepal date back to the **Gupta Period in the 5th Century AD**. The most stunning coins were introduced during the **Malla Kingdom** from the 12th to the 18th century, featuring the names and images of Gods. Nepal began issuing **nickel coins** with the portrait of the ruling Prithvi Narayan Shah in 1901 BS, a move that reflected the growing political and economic influence of the British Raj. The first coins of the modern era were introduced in **1912 BS**, during King Tribhuvan Bir Bikram Shah's rule. These were called ‘**Gorakh**’ and were made of silver. Currently,

Nepal issues coins in denominations of 1, 2, 5, and 10 rupees. The 1 and 2 rupee coins are nickel-plated steel, while the 5 and 10 rupee coins are bi-metallic (copper-nickel ring and aluminum-bronze center).

Notes

The first Nepalese currency notes were issued in **1945**, by the **Sadar Muluki Khana (SMK)**, which managed Government Accounts. These first notes were in denominations of 1, 5, 10, and 100. Due to deficiencies in the roles of existing institutions for economic and financial development, the **Nepal Rastra Bank (NRB)** was established on **April 26, 1956**. NRB began issuing its own currency notes for the first time on **February 19, 1959** (Democracy Day), in denominations of Rs. 1, Rs 5, Rs 10, and Rs 100. The Bank also took over unissued notes printed by the Sadar Mulukikhana, worth Rs. 15.2 million, along with the corresponding assets and liabilities.

Evolution of Payment Systems and Digital Adoption

The payment system in Nepal has rapidly evolved, especially with the onset of electronic payments.

Year (BS):	Key Payment System Development
Before 1968	Cash/Coins, transactions between payer/payee of the same bank.
1968	Clearing House for Inter-bank cheque.
1993	Credit Card introduction.
1995	ATM Service implementation.

Year (BS):	Key Payment System Development
2002-2010	Onset of Electronic Payments: Internet Banking (2002) , SMS Banking (2004) , Wallets (2010).
2011-2012	Adoption of major payment instruments: ECC System (2011) , Mobile Banking (2012).
2016	Establishment of the Payment System Department (PSD) at NRB and licensing to PSOs/ PSPs. Launch of NCHL-IPS.
2020 Onwards	Rapid surge in new electronic payments.

The rapid surge since 2020 includes new instruments like **QR Codes** , **Smart POS** , **Digital Lending** , **NFC Cards** , **Cardless withdrawal** , **Virtual Cards** , and **Offline QR**.

Components and Systems of the Payment Infrastructure

Payment systems in Nepal are categorized by transaction value and the instruments used.

High Value/Large Value Payments

These are handled primarily by two systems:

- **Real Time Gross Settlement (RTGS):** A Systemically Important Payment System (SIPS) launched on September 15, 2019, used for large-value transactions. As of the date in the source, it had 44 participants, including Commercial Banks, Development Banks, Finance Companies, and Nepal Infrastructure Bank.
- **SWIFT:** A messaging platform used by the Central Bank and other BFIs for cross-border payments and international correspondent banking. Prior to the implementation of NCHL-IPS and RTGS, it was also used for domestic interbank fund transfers.

Retail and Bulk Payments

Retail payments are generally lower value and include:

- **Paper Based (Retail):** Primarily Cheques (ECC), which use an image-based truncation system. The NCHL-ECC (Electronic Cheque Clearing) is a state-of-the-art interbank

cheque clearing solution that replaced manual clearing. It supports T+0 settlement with multiple express sessions per day.

• Retail Bulk & Individual:

- Interbank Payment System (IPS): An Automated Clearing House (ACH) for processing batch transactions (Direct Credit and Direct Debit). It operates on T+0 settlement with multiple sessions.
- Faster Payment Systems: These include Connect IPS, Insta Fund, and IBFT (Interbank Fund Transfer).
- Internet & Mobile banking: Banks' alternate delivery channels.
- Wallets: Stored value payments initiated through PSP apps.

- **Retail Card Based:** Includes Debit, Credit, and Prepaid cards (contact and contactless). International card schemes like Visa, MasterCard, and UnionPay are common, alongside domestic schemes like Nepal Pay Card.

Acquiring Instruments

These instruments remain on or with the service provider/merchant to receive payment. They include **ATMs** , **POS** terminals for cards or NFC, **Payment Gateways** for online or e-commerce , and **QR Codes**.

Legal and Regulatory Framework

Nepal Rastra Bank (NRB) is mandated to develop a secure, healthy, and efficient payment system and is tasked with regulating, inspecting, and supervising payment, clearing, and settlement arrangements. Key legal and regulatory frameworks include:

- **Nepal Rastra Bank Act, 2002.**
- **Payment and Settlement Act, 2019:** Provides the legal basis for the development, monitoring, and regulation of the payment, settlement, and clearing systems. It established the National Payment Board and gives NRB power over licensing, oversight, inspection, and dispute settlement.
- **Payment and Settlement Bylaw, 2020 (with Amendments):** Empowers NRB to

regulate, supervise, inspect, and oversee payment services provided by PSOs and PSPs.

- **Payment Systems Inspection and Supervision Bylaw, 2021:** Provides a clear roadmap for inspection and supervision of Payment Service Providers (PSPs) and Payment System Operators (PSOs).
- **Licensing Policy for Payment Related Institutions, 2023:** Specifies major requirements for obtaining a license. The policy sets minimum paid-up capital requirements for different license types:
 - PSP (Operating Instruments other than Cards): 5 Crore NPR.
 - PSP (Operating Instruments including Cards): 25 Crore NPR.
 - PSO: 40 Crore NPR.

- PSO (Allowing instruments issued in Nepal to be operated from abroad also): 80 Crore NPR.

Payment Service Providers (PSPs) and Operators (PSOs)

PSPs operate payment instruments and focus on activities like domestic fund transfer, utility bill payments, and other payment activities in integration with PSOs and BFIs. PSOs focus on operating the infrastructure, including **Automated Clearing House (ACH) Function, Interoperability of Payment System, operating Card Network, and operating a Payment Switch.**

Initiatives and Strategic Pillars

The development of the payment system is guided by strategic plans, notably the **National Payment System Development Strategy (NPSDS)** initiated around 2014.

Pillar	Focus Area	Key Initiatives/Achievements
Pillar I	Legal Framework	Establishment of PSD (2016) , Payments & Settlement Act (2019) , RTGS System Rules (2019) , and Payment & Settlement Bylaws (2020).
Pillar II	Large and Critical Value Payments	Establishment of RTGS (2019).
Pillar III	Retail Payment System	Development of Faster Payment Systems like connect IPS, IBFT, mobile banking, internet banking, QR Codes, and Cards.
Pillar IV	Government Payments	Integration with faster payment systems (connect IPS), G2P payments through bank accounts, and establishment of PDMO.
Pillar V	Securities Depository, Clearing & Settlement	Focus on Capital Market Management (e.g., Share Dematerialization, Meroshare app).
Pillar VI	Money Market Management	Open Market Operations (OMO) through RTGS, and implementation of liquidity facilities (ILF/OLF) in the RTGS System.
Pillar VII	International Remittance	Real-time remittance through wallets, licensing Remittance service providers, and defining limits for India-Nepal P2P transfers.
Pillar VIII	Oversight	Establishment of Payment System Oversight Framework (2018) , Oversight Manual (2021) , and Inspection and Supervision Bylaws (2021).
Pillar IX	Co-operation	National Payment Board and Payment System Recommendation Committee.

A major objective of the **Retail Payment Strategy, 2019** is to **promote digital financial services** to reduce the use of cash for transactions.

Issues and Challenges

Despite the progress, the payment system faces several challenges:

- Lack of Virtual Private Address (VPA): Leading to concerns about fraud and misuse of identity, with mule accounts being used for fraudulent transfers.
- Digital Financial Literacy and Awareness.
- Transaction dispute, redressal & resolution mechanism.
- Cyber risk, resilience & technological risk.
- Capital and Opex Investment requirements and revenue model.
- Lack of skilled resources and their retention.

- Expectation for every transaction to be real-time and free.
- Partial interoperability for some instruments.
- Specialization in Regulator and certification.

The future of payment systems in Nepal is geared towards new tools like cross-border payments, and addressing the mentioned challenges through continued regulatory and technological innovation.

References

NRB Publications

Payment and Settlement Act, 2075

National Payment System Development Strategy, 2014

Retail Payment Strategy, 2019

Monthly Payment System Indicators and others.

Open Banking Opportunity for Nepal

Bihari Lal Bhagat
Assistant Manager
Nepal Bank Limited

Abstract

Open banking is the practice of banks exposing standardized, secure APIs (application programming interfaces) to enable third parties to build services around customers' financial data and payments. It's reshaping finance worldwide. For Nepal, a country with rapidly growing digital wallets, improving payment rails and a strong policy interest in digital finance, open banking presents a once-in-a-generation opportunity to accelerate financial inclusion, boost fintech innovation, modernize banking services, and unlock new revenue streams for banks and the wider economy. This article explains open banking, outlines Nepal's readiness and specific opportunities, highlights key risks and barriers, and proposes a pragmatic roadmap for policymakers, banks, fintech and development partners.

What is Open Banking?

Open banking refers to a set of practices, technical standards and regulatory rules that allow customers to securely share their financial data and to direct payments through third-party service providers (TPPs) with customer consent using APIs rather than screen-scraping or closed systems. The model shifts from bank-centric silos (gain storage) toward an interoperable ecosystem where banks, fintechs, merchants and platform companies can collaborate to compose new products (account aggregation, personal financial management, embedded lending, automated accounting for SMEs, etc.). Open banking is both a technical architecture (APIs, developer portals, sandboxes) and a governance model (consent rules, data portability, liability allocation).

Why Open Banking Matters: Global Evidence

Countries that have enabled open banking or broad API-led payment architectures (e.g., UK under PSD2, parts of the EU, and India's UPI and API ecosystem) have seen rapid fintech innovation, new merchant services, lower switching costs, richer customer experience, and—critically—expanded access to digital payments and credit for underserved segments. India's UPI ecosystem, while not identical to PSD2-style account data sharing, shows how APIs and standardized rails can deliver massive adoption: billions of transactions monthly, embedded payments across apps, and an explosion of low-cost digital financial services that reach small merchants and consumers. These case studies illustrate both the technical and institutional ingredients that matter: robust payment rails, clear rules on consent and liability, strong operational resilience and developer-friendly standards.

Nepal's Current Digital Finance Landscape: Strengths to Build On

Nepal's digital payments ecosystem has matured rapidly in recent years:

- **Payment systems modernization led by the central bank.** Nepal Rastra Bank (NRB) has been actively modernizing payment infrastructure; NRB reports describe projects for national payment switches, retail payment systems and even central bank digital currency exploration and payment system oversight frameworks. This institutional momentum provides a foundation for open banking initiatives.
- **Growing digital wallets and fintech players.** Homegrown digital wallets and

PSPs (eSewa, Khalti, IME Pay and others) have captured large shares of retail digital transactions and have developed merchant networks, agent models and consumer familiarity with cashless payments. These players can act as early TPPs or integrators in an open banking ecosystem.

- **Improving connectivity and mobile access.** Smartphone penetration and mobile internet coverage continue to rise, particularly in urban and peri-urban areas, enabling broader access to API-enabled services.
- **Policy interest and development partner engagement.** International organizations (World Bank, IFC, UNCDF) and NRB's own reports indicate ongoing work on digital financial inclusion and modern payment policy. It provides fertile ground for piloting open banking.

These strengths mean Nepal is not starting from scratch: key rails, user demand and institutional appetite exist to make an open banking transition feasible.

Concrete Opportunities for Nepal

Below are practical, high-impact opportunities where open banking can add immediate and medium-term value in Nepal.

- **Deepening Financial Inclusion and Last-Mile Access**

Open banking enables lightweight account opening and onboarding flows, account aggregation for informal income earners, and simplified remittance-to-account flows also all critical in Nepal where remote and informal workers are common. Shared APIs let fintechs create tailored interfaces for low-literacy users and integrate agent networks (cash-in/cash-out) with bank accounts, lowering barriers to digital on-ramps. The World Bank and IFC emphasize how digital rails and APIs drive inclusion when paired with agent networks and digital IDs.

- **Smarter, Faster Credit for SMEs and Farmers**

APIs can allow authorized TPPs to access transaction histories (with consent) from wallets and bank accounts to build alternative credit scoring models for small traders, micro-

enterprises and farmers lacking formal collateral. This unlocks working capital lending, invoice financing and merchant loans integrated into point-of-sale workflows. It also reduces friction and cost for both lenders and borrowers.

- **Embedded Payments and Commerce (BaaS & Embedded Finance)**

Open APIs let non-financial platforms (e-commerce marketplaces, ride-hailing, tourism portals) embed payments, buy-now-pay-later, insurance and savings products inside their user journeys. Nepal's tourism, retail and remittance channels can especially benefit from embedded finance that reduces payment friction for domestic and inbound customers.

- **Remittances & Cross-Border Services**

Given Nepal's large diaspora, APIs that connect wallets, banks and remittance providers can lower costs and accelerate settlement. Standardized APIs help interoperable clearing and reconciliation between remittance partners and local PSPs.

- **Innovation, Jobs and Exports**

A certified API ecosystem stimulates local fintech startups and developer communities. Banks can monetize APIs (premium services, data analytics) while local developers build products for export to similar emerging markets.

- **Cost Reduction and Operational Resilience**

Standardized, well-documented APIs reduce integration costs between banks and fintechs, enable better monitoring, and make it simpler to implement throttling, failover and load distribution which improving system reliability overall. NPCI's API usage guidelines in India illustrate the value of API governance for uptime and reliability.

Key Design Principles for Nepal's Open Banking Approach

To maximize benefits and control risks, Nepal should adopt a pragmatic, staged design guided by these principles:

1. **Customer control & consent-first model.** Any data sharing must be explicitly consented to by the customer, with easy

revocation and clear purpose limitation (only the data needed for the service). This is critical to build trust.

2. **API-first & standards-based approach.** Use open, well-documented RESTful APIs (or ISO 20022 for payment messaging where appropriate) to ensure interoperability across banks, wallets and third-party developers.
3. **Security & strong authentication.** Implement strong customer authentication (SCA) and token-based access (OAuth2 / OpenID Connect) to reduce credential sharing and screen-scraping.
4. **Liability and redress clarity.** Clearly define responsibilities among banks, TPPs and infrastructure providers for fraud, outages, and dispute resolution.
5. **Phased, sandboxed rollout.** Begin with low-risk APIs (account information aggregation, payment initiation with explicit SCA), piloting in sandboxes with synthetic or consented data before scaling.
6. **Inclusive design & agent integration.** Ensure APIs and front-end experiences work for low-bandwidth, low-literacy contexts and integrate agent/merchant cash-in/cash-out flows.
7. **Open developer ecosystems & standards governance.** Provide developer portals, SDKs and test data, plus a neutral governance body (public-private) to manage standards and certification.

Risks and Barriers (and Mitigation Strategies)

Implementing open banking in Nepal will face several real challenges. Below are the core risks and practical mitigations.

• Regulatory Uncertainty & Fragmented Responsibilities

Risk: Without clear legal rules on data rights, consent, liability and licensing for TPPs, banks may be reluctant to open APIs.

Mitigation: NRB should publish an open banking policy that clarifies customer data ownership, TPP licensing (or accreditation),

liability allocation and supervisory roles. A staged rulebook (pilot -> regulated APIs -> expanded scope) reduces shock to incumbents. NRB's Payment Systems Oversight and supervision reports demonstrate the regulator's existing engagement in modernizing payments and could serve as the launching pad.

• Data Privacy and Cybersecurity

Risk: More data flows increase attack surfaces and privacy concerns.

Mitigation: Mandate encryption-in-transit and at-rest, tokenization, security audits, incident reporting timelines, and require TPPs/banks to follow recognized standards (OAuth2, TLS 1.2+). Consumer education campaigns and a strong breach remediation framework will build trust.

• Operational Resilience and Systemic Risk

Risk: Over-reliance on a few platforms or poorly managed APIs can cause outages that ripple across the ecosystem.

Mitigation: Enforce API SLAs, rate-limiting, redundancy requirements, and impose stress testing and capacity planning for critical APIs; create a central monitoring dashboard for key rails.

• Digital Identity & Authentication Gaps

Risk: Weak or fragmented ID systems hamper robust customer authentication for consent flows.

Mitigation: Leverage national digital ID initiatives (if available) or embrace layered KYC approaches combining device binding, OTPs, and behavioral signals; plan for gradual upgrades to e-KYC standards.

• Interoperability Across Wallets, Banks and Agents

Risk: Proprietary wallet systems and closed APIs hinder network effects.

Mitigation: Encourage common API specifications and certification programs; adopt a neutral API registry and encourage industry consortia to define standards, as has been done elsewhere.

• Trust and Awareness Among Consumers

Risk: Low trust in data sharing may limit uptake.

Mitigation: Strong, consistent messaging, transparent consent screens, and early consumer protection wins (quick dispute resolution) will increase confidence.

A Pragmatic Roadmap for Nepal (Staged Implementation)

Below is a suggested, phased roadmap combining policy, technical implementation and market incentives.

Phase 0 — Preparation (0–6 months)

- NRB issues an "Open Banking Principles" consultation paper and convenes a multi-stakeholder working group (banks, PSPs, fintechs, consumer groups, development partners).
- Publish baseline cybersecurity, data protection and consent guidance for pilot participants.
- Identify pilot banks, wallet providers and fintech partners; set up a neutral API registry and developer portal.

Key outputs: consultation paper, sandbox rules, pilot partner list.

Phase 1 — Pilots & technical foundations (6–18 months)

- Launch API sandbox with test data for:
 - Account information aggregation (read-only, consented).
 - Payment initiation APIs with strong customer authentication.
 - Agent network integration APIs (cash-in/cash-out).
- Implement certification/coding standards and developer docs; run developer hackathons with local universities and incubators.
- NRB publishes minimal TPP accreditation criteria (registration, basic security measures).

Key outputs: working sandbox APIs, developer portal, accredited TPPs.

Phase 2 — Controlled rollout & regulatory codification (18–36 months)

- Move select APIs from sandbox to production under controlled conditions. Require certified security audits and SLA commitments.
- Formalize regulatory rules on data portability, consent, liability and dispute resolution.
- Launch customer awareness campaigns and merchant onboarding programs.

Key outputs: production APIs, formal regulations, growing number of TPP services.

Phase 3 — Scale, innovation & cross-border integration (36+ months)

- Broaden API scope to include richer payment instruments, account opening APIs and cross-border remittance APIs.
- Encourage open finance expansion (insurance, pensions, utilities) to create "open finance" beyond banking.
- Promote partnerships with regional payment systems (e.g., for remittances) and explore CBDC integration options (NRB has published work on payment modernization and CBDC planning).

Institutional Roles: Who Does What

- **Nepal Rastra Bank (NRB):** Lead regulator; publish policy; operate sandboxes; define TPP accreditation and incident reporting; oversee payment system resilience. NRB's payment system oversight reports show existing capability to supervise modernization projects.
- **Banks & PSPs:** Build and secure APIs; provide developer documentation and maintain SLAs; partner with fintechs on go-to-market.
- **Fintechs / TPPs:** Build user-facing services (aggregation, lending, PFM, embedded finance); participate in certification and audits.
- **Industry Body / Standards Forum:** Neutral body to manage API catalogs, versioning, certification and dispute mediation (could

be an industry association or a publicly chartered entity).

- **Development Partners & Academia:** Provide technical assistance, capacity building, and research into inclusion impacts (e.g., IFC, World Bank experience).

Business Models and Monetization

Open banking enables multiple potential revenue models for banks and ecosystem participants:

- **API monetization:** Banks can offer tiered API access (basic free access for account analytics, paid premium data sets or analytics services for corporates).
- **Revenue-sharing with TPPs:** For embedded finance products (loans, insurance), revenue or interchange fees can be shared.
- **Data-driven services:** Banks can package anonymized analytics for market research, complying with privacy rules.
- **Platform-as-a-service (PaaS):** Banks can offer compliance, KYC or settlement services to fintechs for a fee.

The design of monetization must be balanced with inclusion goals. For example, basic account access APIs should remain low-cost to encourage mass-market uptake.

Lessons From Elsewhere: What Nepal Should Adapt

- **Start small, iterate:** Many ecosystems began with read-only account aggregation and simple payment initiation before expanding. This lowers legal and technical friction. (Seen in PSD2 rollouts and API-first initiatives.).
- **Regulatory clarity matters:** Countries that moved fast had clear rules on consent, data portability, and TPP accreditation. Ambiguity stalls adoption.
- **Developer experience is crucial:** Well-documented APIs, SDKs and test data accelerate adoption. India's rapid merchant adoption was driven by developer-friendly interfaces and third-party integrators.
- **Resilience & governance:** As usage scales, governance for API throttles, incident

management and SLAs becomes critical. National Payments Corporation of India NPCI's API guidelines are an example of managing system reliability at scale.

Measuring Success: KPIs Nepal Should Track

To evaluate the program, NRB and stakeholders should track:

- Number of accredited TPPs and certified APIs.
- Growth in API calls and API-based transactions.
- New products launched (SME lending, PFM tools, embedded BNPL).
- Inclusion metrics: new accounts opened, rural uptake, women's adoption.
- Operational resilience: API uptime percentages, mean time to recover after incidents.
- Consumer protection outcomes: number of disputed transactions and resolution times.

These KPIs align technical success with inclusion and consumer protection goals.

Potential Pitfalls To Avoid

- **Treating open banking as a technology-only project.** Without legal, consumer protection and business model alignment, APIs alone won't change market dynamics.
- **Over-regulation that stifles innovation.** Heavy-handed licensing with excessive costs for TPPs can deter startups.
- **Under-investing in consumer education.** If users don't understand consent and risks, adoption will be slow.
- **Leaving small banks and NBFIs behind.** Standards and certification costs should be designed so smaller institutions can participate rather than be excluded.

Estimated Economic Impact (Qualitative)

While quantifying exact GDP impacts requires localized modelling, international experience suggests that open banking and API-led payments can:

- Reduce transaction costs for merchants and consumers.
- Increase formal lending to SMEs by enabling alternative credit scoring.
- Create new fintech employment and export opportunities (software, services).
- Increase tax transparency and formalization of informal flows through digitalization.

IFC and World Bank analyses on digital financial inclusion show significant social and economic returns when digital payment ecosystems scale which results likely to be amplified in Nepal's underbanked segments if implemented inclusively.

Recommended Next Steps (For Policymakers & Industry)

1. **NRB to publish an Open Banking Roadmap** with timelines for pilot, regulatory codification and phased rollout. Build on NRB's existing payment system modernization plans.
2. **Launch a public API sandbox** with at least two banks and two wallet providers, inviting fintechs and developers to experiment.
3. **Define TPP accreditation and minimal security standards** (encryption, OAuth2, SCA).
4. **Create a neutral standards forum** (public-private) to manage API specifications, developer portals and a certification program.
5. **Pilot use-cases that prioritize inclusion:** agent-banking integrations, SME accounting integrations, alternative credit scoring pilots for merchant lending.
6. **Public education campaign** to explain consent, data rights and dispute redress.
7. **Engage development partners** (IFC, World Bank, UNCDF) for technical assistance and capacity building.

Conclusion

Open banking offers Nepal a strategically important pathway to accelerate digital financial inclusion, modernize banking services, catalyze a local fintech industry and make remittances,

payments and small-business finance cheaper and more accessible. The country already possesses important building blocks such as increasing wallet adoption, NRB's payment modernization programs, and developer talent, but success will require clear regulatory direction, careful attention to security and consumer protection, and a staged, inclusive approach that brings small banks, agent networks and rural users along. With the right public-private partnership, Nepal can adapt global lessons to realize open banking's promise: safer, smarter, and more widely available financial services for all Nepalis.

References

Nepal Rastra Bank — Payment Systems Oversight Report (2023–24). NRB. Nepal Central Bank

Nepal Rastra Bank — Annual Report 2023–24. Nepal Central Bank

International Finance Corporation (IFC) — Digital Financial Services in Nepal (report). IFC

Mastercard — “What is open banking? Your essential guide.” (Policy/industry explainer). Mastercard

Axway / industry articles — “What is Open Banking? (definition and impacts).” Axway Blog

World Bank — Digital financial inclusion resources and analysis. World Bank

India case study — World Bank case study on IMPS and UPI (lessons for large-scale API-led payments). fastpayments.worldbank.org

NPCI API usage & governance (news coverage on API guidelines for reliability) — Times of India / related reporting. The Times of India

Research and industry analyses on open banking (Fabrick/industry blogs). fabrick.com+1

Digital wallet ecosystem and market pieces on eSewa, Khalti, IME Pay. IFC+1

Abbreviations

APIs : Application Programming Interfaces

TPPs : Third-Party Service Providers

SMEs : Small Medium Enterprises

UK : United Kingdom

EU : European Union

PSD2 : Payment Services Directive 2

UPI : Unified Payments Interface

NRB : Nepal Rastra Bank

PSP : Payment Service Provider

IFC : International Finance Corporation

UNCDF : United Nations Capital Development Fund

ID : Identification

PSPs : Payment Service Providers

NPCI : National Payments Corporation of India

RESTful APIs : Representational State

Transfer Application Programming Interfaces

ISO : International Organization for Standardization

SCA : Strong Customer Authentication

SDK : Software Development Kit

SLAs : Service Level Agreements

eKYC : Electronic Know Your Customer

OTP : One Time Password

CBDC : Central Bank Digital Currency

PFM : Personal Financial Management

BNPL : Buy Now, Pay Later

KPIs : Key Performance Indicators

NBFIs : Non-Bank Financial Institutions

GDP : Gross Domestic Product

Risk Based Internal Audit in Banking Sector

Umesh Thapa
Senior Officer
Prime Commercial Bank Limited

Background:

The banking industry in Nepal has evolved and grown exponentially in terms of its capital base, asset size, and branch networks. Over the past decade, the banking sector has undergone significant transformation. Consequently, the risks faced by the banking sector have also increased significantly, necessitating banks and financial institutions to focus increasingly on risk management. Taking risk is an integral part of banking business. Failure to adequately assess and manage risks may lead affect the stability of the overall financial system.

In facing complex market dynamics and various risks, an audit, the third line of defense of risk management, the banking sector must be able to adopt and anticipate changes. In this regard, Risk Based Internal Audit (RBIA) approach is increasingly becoming applicable at present. RBIA provides greater focus on areas of high potential risk, allowing banks to be more proactive in management and mitigating risk. RBIA not only helps in identifying and evaluating risks but also developing effective strategies to manage risk. Basically, RBIA in banking sector focuses upon the analysis and management of risk.

Unlike traditional approach, it mainly focuses upon the procedural lapses for deviation of policies, errors in accounting of transactions, and only; RBIA ensures that, the internal audit activity is focusing its efforts on providing assurance and advisory services related to the bank's top risks; which helps the administration to understand, whether the risk management tools are sufficient to detect and prevent inherent risks to better achieve organizational objectives through good governance and control.

Risk Governance and Internal Audit:

The bank's risk governance refers to the structure, rules, processes, and mechanisms by which decisions about risks are taken and implemented. It covers the questions about what risk management responsibilities lie at what levels and the ways the board influences risk-related decisions; and the role, structure, and staffing of risk organization. A good practice in this dimension is where the board has regular involvement on key risk issues, and risk management responsibilities are proportionate to the risks assumed at a particular level or unit. Risk governance should follow the three-lines-of-defense-model.

The first line of defense provides that the business and operation units of the bank have in place effective processes to identify, assess, measure, monitor, mitigate, and report on their risks. They are responsible for having skills, operating procedures, systems, and controls in place to ensure their compliance with risk policies and mandate.

The second line of defense relates to the appropriate internal control framework put in place to ensure effective and efficient operations. The internal control framework encompasses risk control function and compliance function, and should cover the whole organization, including the activities of all business, support, and control units. The risk management unit, generally headed by a Chief Risk Officer has the responsibility for recommending and monitoring financial institution's risk appetite and policies, and for following up and reporting on risk related issues across all risk types.

The third line of defense consists of the financial institution's internal audit which performs

independent periodic reviews of the first two lines of defense, provides assurance and informs their strengths and potential weaknesses.

Identification of Risks in Banking

The financial crisis and various financial scandal have high lightened the importance of effective risk management in maintaining financial stability. RBIA in the banking context is very relevant considering the complexity and variety of risks faced by the banks. The first approach to RBIA is to identify the nature of risk. Following are the type of risks which internal audit involved in RBIA of a bank;

- **Credit Risk:** It refers to the potential loss that occurs when the customers/borrowers or counterparties fail to meet their financial obligations on agreed time and conditions; resulting in economic loss to the banks. While loans are the largest source of credit risk, other sources of credit risk exist throughout the activities of a financial institution, including in the trading book, and both on and off the balance sheet.
- **Liquidity Risk:** Liquidity risk is the risk that the bank loses its ability to fund its assets or to meet its obligations as they come due without incurring unacceptable cost or losses. Virtually every financial transaction or commitment has implications for a bank's liquidity risk.
- **Operational Risk:** It is the risk of direct or indirect loss, or damaged reputation resulting from inadequate or failed internal processes, people and systems or external events. It has always been inherent to financial institutions and exists in all their activities. It is a broad field and can be sorted into numerous sub-categories, such as IT risk, outsourcing risk and operational risk in market activities.
- **Interest Rate Risk:** It is the potential risk to the bank's capital and earnings arising from adverse movements in interest rates that affect the bank's banking book positions. Changes in interest rates impact the present value and timing of future cash flows, altering the underlying value of the bank's assets, liabilities and off-balance sheet items, thus affecting its economic value.

- **Market risk:** It is defined as the risk of losses resulting from movements in market prices that adversely affect the value of on- and off-balance-sheet positions of financial institutions. Financial institutions may be exposed to market risk in a variety of ways.
- **Compliance Risk:** Risk involved when the right standing operating procedures and guidelines as per prevailing rules and regulations are not followed.

Risk Based Internal Audit (RBIA)

RBIA concept reflects a shift from the traditional, retrospective and comprehensive audit approach towards a more proactive, forward and risk-oriented approach. Basically, RBIA is an audit approach that directs attention and resources to areas that pose the greatest risk to achieving organizational goals; which reflects a primary focus on the identification, analysis and management of relevant risks.

The Institute of Chartered Accountants of India (ICAI) defines the term internal audit as 'Internal audit is independent management of function, which involves a continuous and critical appraisal of the functioning of an entity with a view to suggest improvements thereto and add value to and strengthen the overall governance mechanism of the entity, including the entity's strategic risk management and internal control system'.

The basic principles of RBIA include a thorough understanding of the organizations risk environment, comprehensive risk assessment and allocating audit resources according to risk priorities. These principles of RBIA includes following elements:

- **Risk understanding:** Auditors must have a deep understanding of the types of risks faced by the organization, including strategic, operational, financial and compliance risks.
- **Risk assessment:** This process involves identifying and evaluating risks based on their potential impact and probability of occurrence. Accurate risk assessment allows auditors to prioritize areas that require greater attention.

- Risk response: Based on the risk assessment, the auditors plan appropriate reports including mitigation, transfer, or acceptance of risks; which helps identifying more focused and effective audit steps.
- Risk monitoring: Risks can change overtime, so RBIA requires ongoing monitoring and adjustments to remain relevant and effective.
- Understanding context: Auditors understand the organization's vision, mission and strategic goals. Understanding of organizational structure, process and external environment that may influence risk.
- Risk identification: Auditors apply various techniques like SWOT analysis to gather information to identify relevant risks.
- Risk prioritization: The auditors assess the risk based on its impact on the organization and likelihood of occurring; then risks are prioritized in a risk matrix which helps in determining the focus of the audit.
- Audit planning: The auditor designs an audit plan based on the risk assessment which includes objectives, scope, methodology and required resources. This plan ensures that the audit focuses on the areas of the highest risk.
- Audit implementation: Auditors are carried out in accordance with the plans that have been prepared. Auditors carry out tests and evaluations of internal controls and business process to identify weakness and risks.
- Reporting and follow-up: Audit findings are reported to management with recommendations for improvement. Auditors also carry out follow-up actions to ensure that recommendations are implemented and risks are managed properly.

The main objective of RBIA is to provide independent assurance to the Board of bank that:

- i. The risk management processes which management has put in place within the organization (covering all risk management process at corporate, divisions, business unit, and business process level, etc.) are operating as intended.

- ii. These risk management processes are of sound design.
- iii. The responses which management has made to risks which they wish to treat are both adequate and effective in reducing those risks to a level acceptable to the board.
- iv. A sound framework of controls is in place to sufficiently mitigate those risks which management wishes to treat.

Supervisory Provisions of RBIA in Banking

RBIA in banking comprises of three stages: assessing risk maturity; preparing periodic plan; and conducting individual assurance audit assignments and reporting to appropriate levels. RBIA methodology links the bank's overall risk management framework and allows internal audit function to provide assurance to the board that risk management processes effectively, in line with risk appetite define by the bank.

The Basel Core Principle for Effective Banking Supervision, and Basel/OECD Corporate Governance Principles of banks requires the internal audit function to conduct the RBIA. 'Principle 26' defines that the supervisor determines that banks have adequate internal control frameworks to establish and maintain a properly controlled operating environment for the conduct of their business taking into account their risk profile. These include clear arrangements for delegating authority and responsibility; separation of the functions that involve committing the bank, paying away its funds, and accounting for its assets and liabilities; reconciliation of these processes; safeguarding the bank's assets; and appropriate independent internal audit and compliance functions to test adherence to these controls as well as applicable laws and regulations. 'Principle 29(9)' requires for internal audit and/or external experts to independently evaluate the relevant risk management policies, processes and controls. The supervisor has access to their reports.

The responsibility of the Board section of G20/OECD Principles of Corporate Governance requires the Board of Directors to ensure the integrity of the corporation's accounting and financial reporting systems, including the

independent audit and that appropriate systems of control are in place, in particular, systems for risk management, financial and operational control, and compliance with the law and relevant standards.

Risk Management Guidelines issued by Nepal Rastra Bank states that a sound risk management system should have a comprehensive internal controls and an effective risk management framework should have a mechanism to ensure an ongoing review of systems, policies and procedures for risk management and procedure to adopt changes. Further, Nepal Rastra Bank has developed Risk Based Supervision Manual and moved towards conducting risk based supervision of commercial banks. Notably, transaction based audit approach in banks is based in practice than RBIA which takes process compliance into account rather than risks assessment and its possible impacts.

Framework of RBIA in Banking:

RBIA methodology is delivered in a consistent manner through planning and execution process. It delivers assurance on the management of risks in the bank. The following figure represents the process of RBIA.

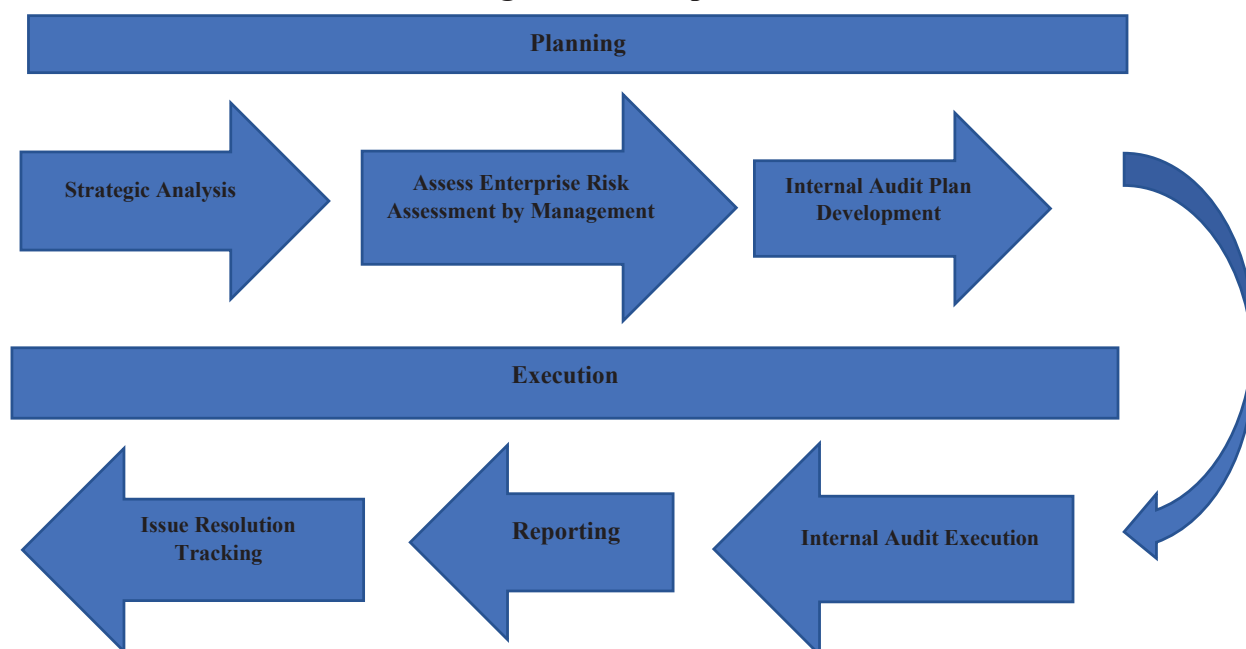
Planning Phase:

The planning process starts with the internal auditor becoming acquainted with the business

and the industry in which the entity operates. The planning process is divided into: strategic analysis; enterprise risk assessment by management; and development of audit plan.

- Strategic analysis: In this stage, the internal auditor of the bank identifies the strategic objectives and understands as to how the bank reacts to challenges. This also equips the internal auditor to carry out the risk maturity review and review if the management's risk assessment.
- Enterprise risk assessment: The internal auditor determines the entity level risk maturity as per RBIA methodology to arrive at the audit approach. Internal Auditor reviews the enterprise wide risk assessment process by management to conclude whether to rely or not to rely on the risk register. Based on the audit approach and the reliability of the risk register, internal auditor identifies the significant risks which are to be audited and need to be taken into yearly audit plan.
- Internal audit plan development: The activity involves putting the significant risks which have been identified during the enterprise risk assessment phase into audit groups, listing out the requests for consulting audit projects made by management, preparing an internal audit calendar, allocating resources, collating and submitting to the audit committee the

Figure 1: RBIA process

yearly audit plan for approval. While the yearly audit plan is updated continuously for new risks, quarterly audit plans are frozen and acted upon.

Execution Phase:

This process starts with executing individual internal audits followed with reporting the audit issues and finally keeping a track on management's implementation of accepted issues.

- Internal audit execution- The internal auditor prepares the internal audit program, detailing the audit procedures to be carried out. Auditors carries out the audit procedures, discusses the observations and prepares the audit issues.
- Reporting: The internal auditor communicates the audit issues at management level, obtains the management reply on the proposed action to be taken. The internal audit function ultimately reports and is accountable to the board level audit committee of the bank. Prior to meeting the audit committee, internal auditors may prepare internal audit reports for the projects performed during the audit cycle and distribute them to the members of the audit committee and other concerned parties.

- Issue resolution tracking: The internal auditor tracks the progress of actions on the issues where management action was agreed upon. Throughout the conduct of internal audit, issues are identified and reported, and ultimately action plans to resolve these issues are agreed to by management.

Audit Strategy under RBIA:

The audit strategy under RBIA methodology has following two components:

- a. Subject matter of the internal auditor's assurance which includes controls and risk management
- b. Nature of consulting services that the auditor plans to perform on risk management which includes promoting, guiding and facilitating (PGF) or need based improvements (NBI).

As there is both an assurance and consulting activity in the audit strategy, it implies that there is a threshold level of risk maturity in a bank, below which it is not possible to do an internal audit using RBIA methodology. As mention in above table; at the risk naive and risk aware level, the internal auditor gives a traditional assurance on controls and provides consulting services in the nature of promoting, guiding and facilitating (PGF) risk management. Based

Table: Audit strategy for different levels of risk maturity

Area	Risk Naive	Risk Aware	Risk Defined	Risk Managed	Risk Enabled
Risk maturity report on enterprise wide risk management process (RMP)	No Formal RMP	Poor RMP	RMP Deficiencies	RMP managed Organization	RMP Enabled Organization
Consulting objectives in risk management (RM)	To promote, guide, facilitate RM (PGF)	To promote, guide, facilitate RM (PGF)	To embed RM	To improve RM	Need Based Improvement (NBI)
Audit Plan based on	Traditional Audit Plan (TAP)	Traditional Audit Plan (TAP)	Management view on risk (RBIA) and supplement with TAP	Management view on risk drives audit plan (RBIA)	Management view on risk drives audit plan (RBIA)
Assurance on	Control process	Control process	RMP & Control process	RMP	RMP

on the risk maturity the audit and consulting strategy is determined.

Importance of RBIA in Banking:

RBIA process begins with a deep understanding of an organizations goals, environment and business process. The auditor then identifies and assesses the main risks that may affect the achievement of the organizations objectives. This includes internal risks like weakness in the internal control system and external or market conditions. Once the key risks are identified and evaluated, the auditor determines the areas to be risk detected, ensuring that audit efforts are focused on areas of the highest risk.

Currently, banking industry in Nepal, risks are very diverse and complex, implementing RBIA is becoming crucial. In the RBIA, banks can focus more on monitoring and managing these risks, which will ultimately help to improve the stability and reliability in banking operation.

In recent years, RBIA has experience significant development in banking sector and this condition demands a more adaptive and proactive audit approach, which is able to identify and evaluate risks effectively.

RBIA helps banks identify areas that have potential for improvement or efficiency, as well as in developing better risk mitigation measures. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) and International Standards on Auditing (IAS) provides the framework and standards that banks must follow in implementing RBIA. This regulations ensures that banks have a consistent and systematic approach in managing risk, as well as increasing transparency and accountability in banking operations.

A key concept of RBIA is risk assessment which involves identifying all potential risks that could impact the banks operational and evaluating the severity and probability of these occurring. These risks are then mapped in a risk matrix, which helps auditors to visualize and understand the priorities that must be given in carrying out the audit. Proper risk assessment helps banks to focus on the areas must vulnerable to loss and enables more efficient use of audit resources.

RBIA plays a crucial role in the banking sector especially in ensuring operational and financial

integrity and transparency. It helps in ensuring compliance with stringent regulations and standards. It is a primary tool for detecting and preventing fraud and irregularities. An internal auditor aims to provide an independent assessment of the financial and operational reports. In the context of banking, accurate and reliable financial reports are the foundations for appropriate decision making by stakeholders: investors, regulators and management.

RBIA improves the bank's ability to manage risk more effectively by providing more relevant and in depth information about potential risks and their inputs. It also increases the efficient use of audit resources by directing focus to the most critical areas. On the other hand, it strengthens the role of audit as an integral part of the bank's risk management, which helps to increase stakeholder confidence in the organizations ability to manage risk.

A way forward:

RBIA encourages more dynamic and adaptive approach. RBIA are not static as risks may change over time, business environment, regulator or external factors. So, auditors need to continually update their risk assessments and adjust audit plan accordingly. RBIA also provides value addition in terms of transparency and accountability.

RBIA ensures that the audit resources are utilized towards assessing the management of most significant risks. RBIA approach has greater involvement of the bank's management as many risks being dealt with very significant to the organization. RBIA may involve audit of new areas in the bank that internal auditors had not covered before. The audit techniques under RBIA focus on ensuring the effectiveness of controls which treat risks.

Risk management is an integral part of internal governance that encompasses all areas of financial institutions. Banks are adopting RBIA are better prepared to take volatility and are able to take corrective action more quickly when risks are detected.

Internal auditors are well-positioned to support organizations in enhance operational efficiency, compliance, assets protection, financial

reporting as well as drive better business performance. Through RBIA, internal auditors can enhance their role and provide value added contribution as strategic advisers by delivering timely, accurate and thorough insights on risks and provide suggestions empathetically on management's response to the issues. With the inputs received from internal auditors, the stakeholders are in a position to focus on business growth which is in consonance with their risk appetite,

Audit methodology in banking must follow a multifaceted approach and internal audit teams must be trained with skills to audit cutting edge technologies such as AI, machine learning, Internet of things along with skills of predictive analytics to proactively detect and prevent potential threats, fostering a sense of accountability, involvement and vigilance within the department. Internal audit while using the risk-based audit method must help management in: resource efficiency assurance; process compliance; regulatory requirement.

References

- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *G20/OECD Principles of Corporate Governance 2023*.
- The Bank for International Settlement (BIS), Basel Committee on Banking Supervision, *Core Principles for Effective Banking Supervision*, 2012.
- The Institute of Chartered Accountants of India, *Guide on Risk Based Internal Audit 2007*, New Delhi, India.
- The Institute of Cost Accountants of India, *Guidance Note on Risk Based Internal Audit of Banks. 2021*, New Delhi, India.
- The Institute of Internal Auditors UK and Ireland, *An Approach to implementing Risk Based Internal Auditing*.
- Nepal Rastra Bank, *Risk Management Guidelines for Banks and Financial Institutions*, 2018.
- Nepal Rastra Bank, *Unified Directives 2081*.
- Dharmawati, T., Muhandiana, W., &..... (2024). *Analysis of the Role of Risk Based Audit in Banking. Journal of International Multidisciplinary Research*. <http://Journal.banjaresepacific.com/index.php/jimr>

Yoga in Corporate World

CA Dharmaraj Neupane
Assistant Manager
Nepal Bank Limited

Yoga:

The word yoga means 'Unity' or 'Oneness' and is derived from Sanskrit Yuj which means 'to join.' This unity or joining is described in spiritual terms as the union of the individual consciousness with the universal consciousness.

On a more practical level, yoga is a means of balancing and harmonizing the body, mind and emotions. This is done through the practice of Asana, Pranayama, Mudra, Bandha, Shatkarma and Meditation.

Yogasanas:

In the Yoga Sutras of Patanjali there is a concise definition of yogasanas: "Sthiram sukham aasanam," meaning 'that position which is comfortable and steady.'

Sthiram - Steady

Sukham - comfortable

Asanam – Asana

In this context, asanas are practiced to develop the ability to sit comfortably in one position for an extended period of time, ability necessary for meditation. Yogasanas became tools to higher awareness, providing the stable foundation necessary for the exploration of the body, breath, mind and higher states.

Yoga in the Corporate World: A Scientific Path to Well-Being:

Yoga is a mix of both science and practical experience, with each playing a crucial role in understanding and benefiting from the practice. In one side modern science validates and explains many aspects of yoga, on the other side the practical experience of doing yoga-feeling

its effects on the body and mind-is equally essential.

Yoga in the corporate world can indeed be classified based on its use in Therapy, Management, and Spiritual growth. This classification is broad, reflecting the different applications of yoga for specific needs and purposes in corporate world:

1. Yoga in corporate world for Management:

Yoga in the corporate sector serves as a strategic tool for managing employee stress, fostering work-life balance, promoting healthier lifestyle choices, and enhancing overall performance, both personally and professionally.

Key Features:

- **Reduces Stress:** Helps individual cope with stress, anxiety and high-pressure environments using relaxation techniques.
- **Workplace Well-being:** Corporate yoga programs designed to improve employee well-being, focus, and productivity.
- **Lifestyle Management:** Encourages healthy habits such as regular physical activity, mindfulness, and self-care routines.
- **Performance Enhancement:** Focuses on improving mental clarity, focus, and energy, which can benefit professionals & personal achievement.

2. Yoga in corporate world for Therapy:

Yoga in the corporate sector, as a therapeutic approach, focuses on the holistic healing of employees by leveraging its physical and mental benefits to address health conditions, injuries, and emotional well-being. This practice

contributes to enhanced efficiency and overall performance within the corporate environment.

Key Features:

- **Physical Healing:** Helps in the recovery from injuries, surgeries, and chronic conditions such as arthritis, back pain, or joint issues.
- **Mental Health:** Addresses stress, anxiety, depression, and other mental issues.
- **Regain:** Helps individuals with physical disabilities or limitations regain strength, mobility, and flexibility.
- **Restorative Practices:** Uses props like blocks, bolsters, and blankets to facilitate deep relaxation and healing.

3. Yoga in corporate world for Spiritual Growth:

Yoga in the corporate sector, as a means of spiritual growth, emphasizes personal and spiritual development by fostering a deeper connection between the mind, body, and soul, ultimately promoting a heightened level of consciousness.

Key Features:

- **Realization:** It aims to understand/realize the true nature of the self and the universe.
- **Inner Peace:** Practices designed to calm the mind and foster inner stillness and tranquility.
- **Connection to Higher Consciousness:** Seeks to connect the individual with universal or divine energy, promoting spiritual awakening and enlightenment.
- **Ethical Living:** Often involves adherence to yogic principles such as non-violence (Ahimsa), truthfulness (Satya), and self-discipline (Tapas).

Sitting is killing you/Sitting is the New Smoking:

The phrase 'Sitting is killing you/Sitting is the New Smoking' highlights the serious health risks associated with prolonged sedentary behavior. Research consistently demonstrates that extended sitting can lead to a range of adverse health outcomes, even for individuals who maintain regular physical activity. Studies and expert reports emphasize the significant impact

of sedentary work habits, particularly in the corporate sector, where employees often spend long hours seated. These findings underscore the need for proactive measures to mitigate the risks of prolonged sitting in order to safeguard employee well-being and productivity.

Key findings from scientific studies and other various research paper shows the following issues regarding the prolonged sitting.

- **Risk of Chronic Diseases:** Prolonged sitting has been linked to an increased risk of chronic diseases such as heart disease, diabetes, and certain other diseases.
- **Negative impact on Metabolism and Obesity:** Sitting for long periods slows down metabolism, affecting the body's ability to regulate blood sugar and break down fats, contributing to weight gain and obesity. Research shows that sitting for extended hours can lead to insulin resistance and poor blood lipid levels, increasing the risk of metabolic syndrome.
- **Risk of Mental Health Issues:** A study published in Mental Health and Physical Activity reported that prolonged sitting was correlated with higher rates of anxiety and depression.
- **Reduced Life span:** Studies have suggested a strong association between sitting time and mortality. The more time spent sitting, the higher the risk of premature death, regardless of physical activity.
- **Impact on Blood Circulation:** Sitting for long periods can impair blood circulation. It also contributes to high blood pressure and vascular problems.

Some of the case-studies, research articles and program examples of corporate yoga / stress-management programmes:

- **Patanjali Yog Samiti study:** "Yoga Practices and its Correlates among Bank Employees at Janakpurdham, Nepal": - Focused on bank employees in Nepal; found yoga is perceived as beneficial for stress management among bank staff.
- **Programme:** Bank of Baroda (India) - daily live online yoga & meditation sessions,

“Wellness Month”, etc.: - Very concrete banking-sector programme, shows how a major bank embeds yoga & meditation into employee wellness.

- 21-day challenges, desk yoga: India Inc stretches to meet Yoga Day goals - India context including banking company examples (e.g., Bank of Baroda): - Shows desk-yoga, challenges, corporate wellness tactics in Indian companies.
- Financial Sector in Australia - Banking Institutions Launch Yoga & Mindfulness: - In 2025, Australian workplaces are undergoing a wellness revolution. As stress levels rise and burnout becomes an increasingly recognized issue, companies across the country - from Sydney’s financial district to Melbourne’s startup hubs and Brisbane’s corporate offices - are turning to yoga and mindfulness programs as essential tools for employee well-being.

How Corporate Can Combat the Health Risks of Sedentary Work:

The health risks of prolonged sitting are real concerns for the workforce. However, there are several strategies corporate can implement to combat the risks of prolonged sitting, and promote a healthier work environment, experts recommend the following:

- Regular Movement: Taking breaks every 30 minutes to stand or walk around for a few minutes can help mitigate some of the negative effects.
- Standing Desks: Incorporating standing desks or convertible desks into your workspace can help reduce overall sitting time.
- Physical Activity: Engaging in regular physical activity-whether it's walking, cycling, or structured exercise-can help counteract the effects of prolonged sitting.
- Stretching and Flexibility: Stretching every few hours can help improve circulation and reduce the strain on muscles that can develop from sitting for too long.
- Chair Yoga at workplace: To achieve the exponential growth on individual

productivity at workplace it is very much essential to perform the chair yoga whenever there is leisure time available.

Chair Yoga at workplace:

To achieve the exponential growth on individual productivity at workplace it is very much essential to perform the chair yoga whenever there is leisure time available.

Yoga poses modified & developed for a seated position is chair yoga. Although they originated as support for anyone who has limited mobility for any reason, anyone can practice yoga in a chair to stretch stiff muscles and experience relief from aches and pains, regain proper posture, help improve blood flow, and draw awareness to the breath.

Almost anything you can do on your mat can be done in a chair. The following chair yoga poses can help you to be active and more energize at workplace, practice them individually in between leisure time at workplace helps you to reduce inefficacy and increase efficiency.

Anyone who spends long periods of time in a seated position can practice chair yoga poses to help reduce pain from sitting. Chair yoga provides the same benefits as other yoga, such as building strength, flexibility, and balance, and helping reduce stress and depression.

Some Chair yoga poses that we can do at workplace in leisure time:

Most chair yoga poses require you to sit forward on the center from the back of the chair-so that you are able to move more freely and can move your body as per the requirement. Following yoga poses that we can do anywhere, especially at workplace on a regular basis to get the ultimate benefit & energies oneself so that our productivity will achieve the exponential growth.

1. Upward Salute Pose (Urdhva Hastasana):

Upward Salute is a great way to stretch your arms and shoulders while lengthening your spine.

- Base Position: Sit on the edge of a chair with your feet flat on the ground, hip-width apart & hand straight.

- Slowly raise your arms: Inhale deeply, and as you do, sweep your arms up overhead.
 - Engage lower back: Draw your belly slightly inward to support your lower back.
 - Lift your chest: Open your chest by gently lifting your sternum upward, but keep your shoulders relaxed and away from your ears.
 - Release & Relax: Exhale as you slowly brings your arms back down by your sides.
2. **Cat Pose (Marjaryasana):** Cat pose helps improve flexibility in the spine and stretches the shoulders.
- Base Position: Sit on the chair with your feet hip-width apart.
 - Rest Hands: Rest your hands on your knees.
 - Cat Pose: On an inhalation, round your spine and lower your chin toward your chest.
 - Release and Relax: Take several relaxed breaths here. On an exhalation, slowly roll your head up and return to the original position.
3. **Camel Pose (Ustrasana):** Stretching and strengthening of the chest, upper back, and shoulders in this seated version of Camel Pose.
- Base Position: Sit near the edge of a chair with your feet flat on the ground, hip-width apart & keep your spine tall.
 - Camel Pose: Place your hands on your lower back, fingers pointing downward. Gently press your hips forward while keeping your chest lifted.
 - Breathing: Inhale and lift your chest.
 - Hold Position: Stay in the pose for 3-5 deep breaths.
 - Release and Relax: On an exhale, slowly bring your spine back to a neutral position, hands returning to your thighs.
4. **Happy Baby Pose (Ananda Balasana):** Helps to keep your spine straight or allow your back and shoulders to round forward as you relax your neck.
- Base Position: Sit toward the front edge of the chair with your feet on the floor, a little wider than hip-width apart.
 - Step II: Reach the crown of your head up and draw your tailbone down to find length in your back.
 - Step III: As you exhale, fold forward at your hips and bring your belly between your thighs.
 - Final Position: Inhale and reach down between your legs and grasp your outer shins, ankles, or feet.
 - Release and Relax: Take several breaths. To release the pose, let go of your grip and engage your core muscles as you lift your head, neck, shoulders, and torso to return to your original seated position.
5. **King Arthur's Pose:** Helps to stretch your quadriceps.
- Base Position: Sit in a chair with your back bones in the middle of the seat. Shift your weight to the right side of the seat and place your feet flat on the floor with your knees hip-width apart.
 - Step II: Keep your right thigh connected to the chair seat as you bend your right knee, lift your foot off the floor, and point your toes toward the back of the chair.
 - Step III: Reach down with your right hand and grasp your ankle. Gently lift it toward your body until you feel a strong stretch in your quadriceps and the front of your shin.
 - Release and Relax: Take several breaths. Lower your foot and come back to your original seated position. Repeat on the opposite side.
6. **Tree Pose (Vrksasana):** Tree Pose is intended as a stretch for the hips, as well as a balancing pose.

- Base Position: Stand on the floor with head, neck, spine & whole body straight.
 - Lift One Leg: Slowly lift your right foot off the ground, bringing it on the chair.
 - Raise Your Left Arms: Raise your left arms overhead, palms facing each other or touching.
 - Hold and Breathe: Hold the pose for several breaths (30 seconds to 1 minute), maintaining your focus and balance.
 - Change the position: Lower your right foot back down, and repeat the same steps with your left leg.
7. **High Lunge:** Stretches your thigh muscles and strengthens your hips, knees and ankles.
- Base Position: Sit on your chair so that your thighs are fully supported. Shift toward the front of the chair so that your right thigh clears the seat.
 - Stage II: Keeping both hips facing forward, extend your right leg straight back. Engage your right thigh by pushing it up toward the ceiling to straighten your leg as much as possible.
 - Stage III: Inhale and reach your arms toward the ceiling, keeping your shoulders wide and your arms aligned with your ears.
 - Release & Change the position: Take several breaths. To release the pose, release your arms and bring your right leg forward & change the position.
8. **Marichyasana III:** Stretch in your shoulders, hips, and lower back.
- Base Position: Sit with your spine supported by the back of the chair.
 - Step II: Place your feet on the floor hip-width apart.
 - Step III: Lift your right knee and draw it toward your chest.
 - Step IV: Inhale and lengthen your spine. Exhale and twist to the right. Grasp your right knee with your left hand.
 - Step V: Take several breaths. Lengthen on each inhalation and gently twist a bit more with each exhalation.
 - Release and Relax: Change the position & repeat on the other side.

Conclusion:

As mentioned in the book “Sitting Kills, Moving Heals” by Dr. Joan Vernikos, Ph.D. (Former Director of NASA’s Life Science Division) that Prolonged sitting for more than 6 hours a day has been linked to a 40% increase in the risk of early death & also many research paper.

Hence, incorporating yoga at workplace enhances employee well-being, reducing stress and achieves higher productivity. Regular practice of yoga cultivates teamwork, work life balance & create positive workplace culture.

So, Yoga is not something what you believe but something what you perform in conscious manner.

